

MAASTRICHT IN HET VIERDE KWART VAN DE
ACHTTTIENDE EEUW

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

Onder redactie van

PROF. DR. W. JAPPE ALBERTS, DR. REMIGIUS DIETEREN O.F.M.,
MR. K. J. TH. JANSSEN DE LIMPENS,
DR. G. W. A. PANHUYSEN, MR. DRS. H. H. E. WOUTERS

Raad van advies

MR. DR. CH. J. M. A. VAN ROOY, DR. L. ROPPE (HASSELT),
PROF. DR. J. A. VAN HOUTTE (LEUVEN),
PROF. DR. F. PETRI (BONN)

I.

Dr. M. G. Spiertz

MAASTRICHT IN HET VIERDE KWART VAN DE ACHTTIENDE EEUW

De Stichting 'Maaslandse Monografieën' werd in het leven geroepen door het
Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig
Genootschap en staat onder bestuur van:

Mr. M. A. W. van Oppen (voorzitter), drs. C. C. A. Linssen, drs. J. F. R. Philips,
dr. H. C. W. Roemen, drs. J. A. Zeeuwen

DR. M. G. SPIERTZ

MAASTRICHT

IN HET VIERDE KWART VAN DE ACHTTIENDE EEUW

Kerkelijke, Politieke en Sociale Verhoudingen

1775-1801

ASSEN, MCMLXIV

VAN GORCUM & COMP. N.V. - DR. H. J. PRAKKE & H. M. G. PRAKKE

Gedrukt ter Koninklijke Drukkerij Van Gorcum & Comp.

WOORD VOORAF

Met vreugde biedt de redactie het eerste deel van de «Maaslandse Monografieën» aan. Het verheugt haar in de eerste plaats dat de samenwerking van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap geleid heeft tot de «Stichting Maaslandse Monografieën», die als uitgeefster van deze nieuwe serie zal optreden. Het is het vaste voornemen van stichtingsbestuur en redactie om deze reeks, naast de bestaande publikatiemogelijkheden, te doen zijn een apparaat voor de beoefening van de Limburgse geschiedenis in samenhang met de historie van de omringende gebieden en als onderdeel van de geschiedenis van Nederland. Aldus beoogt de reeks te zijn een goed voorbeeld van de bestudering van regionale en interregionale geschiedenis.

In de tweede plaats verheugt de redactie zich erover, dat de besprekingen met de heer Spiertz geleid hebben tot de opname van zijn studie over «Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw» in de hier aangekondigde reeks. Daardoor werd het mogelijk ook vrijwel direct nadat de plannen tot het uitgeven van de «Maaslandse Monografieën» vaste vorm hadden aangenomen met de verwerkelijking daarvan een aanvang te maken.

Reeds zijn meerdere volgende delen der serie in voorbereiding. Zij zullen betrekking hebben op de geschiedenis van onderscheiden delen van Limburg in verschillende tijdvakken, en o.m. ook omvatten de resultaten van het onderzoek van tot op heden nimmer gepubliceerde geschiedbronnen.

De Redactie

AFKORTINGEN

A.G.O.H.	Archief Groot-Oosten Den Haag
A.G.S.M.	Archief Groote Sociëteit Maastricht.
A.M.G.V.	Archives du Ministre de la Guerre à Vincennes.
A.N.P.	Archives nationales à Paris.
A.R.A.B.	Algemeen Rijksarchief Brussel.
A.R.H.	Algemeen Rijksarchief Den Haag.
A.S.H.C.	Archief Sociaal Historisch Centrum Maastricht.
B.A.A.	Bisschoppelijk archief Aken.
B.A.R.	Bisschoppelijk archief Roermond.
Knuttel	Catalogus van Pamfletten verzameld door Knuttel.
Ma	Maasgouw.
N.N.B.W.	Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.
PSHAL	Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg.
R.A.H.	Rijksarchief Hasselt.
R.A.L. (F.a.)	Rijksarchief Limburg (Fransarchief).
S.A.M. (F.a.)	Stadsarchief Maastricht (Fransarchief).

DOCUMENTATIE

A. ONGEDRUKTE BRONNEN

AKEN: BISSCHOPPELIJK ARCHIEF, bundel 3224.

BRUSSEL: ALGEMEEN RIJKSARCHIEF

Papiers de Bouteville: carton 22, 23, 24.

'S-GRAVENHAGE: ALGEMEEN RIJKSARCHIEF

Inventaris Staten-Generaal, 1e afdeling:

Liassen Maastricht, no. 5875, 5876, 5877, 5878, 5879. Verbalen en Rapporten, no. 5455.

Collectie Z.M. 1828, Kist no. 3, no. 34 bij Binnenlandse Verbalen.

Secreete Resolutiën van de Staten-Generaal, 1785, 1786.

Raad van State, no. 1893.

Inventaris Familiearchief Fagel

no. 1736, Dossier over de zaak van Slijpe, no. 2617, Brieven van J. H. van Slijpe aan Hendrik Fagel de Oude.

'S-GRAVENHAGE: KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

hss. no. 132 A 29

Journal en Rapport van het laatste beleg der stad Maastricht door de Fransche Troupes in den Jaare 1794.

'S-GRAVENHAGE: ARCHIEF GROOT-OOSTEN

Dossier «la Constance».

Dossier «la Perséverance».

HASSELT: RIJKSARCHIEF, Liassen 215.

'S-HERTOGENBOSCH: RIJKSARCHIEF

Collectie Algemeen Rijksarchief, no. 441, Register der Resolutiën van de Edele Mogende Heeren Raden van Staate der vereenigde Nederlanden over den Jaare 1786.

LUIK: ARCHIVES DE L'ETAT À LIÈGE,
Conseil Privée, no. 625, Maastricht.

MAASTRICHT: RIJKSARCHIEF

Protocolen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1777-1787; 1788-1795;
1795-1797.

Protocolen van het kapittel van St. Servaas, 1767-1784; 1795-1797.

Verzameling Maurissen, F.a. 4060, no. 256, doss. 3, no. 22.

Hss. no. 78-78a. J. EVERSEN, Alfabetische lijst der magistraatsleden van
Maastricht.

Hss. Pastoor PENNERS, aanwinst, 1955.

Inventaris Hardenberg: Frans archief; de nrs: 6, 77, 100, 103, 118, 134, 137,
230, 269, 300, 422, 804, 991, 1043, 1044, 1045, 1046, 1116, 1119,
1210, 1212, 1216, 1831, 1832, 1833, 1834, 1841, 2039, 2041, 2131,
2132, 2232, 2474, 2475, 2476, 2480, 2512, 2538, 2614, 2618, 2620,
2625, 2825, 2926, 3501, 4060, 4326, 4330, 4361, 4364.

Inventaris Hardenberg: Rechterlijke archieven, de nrs. 513, 1416.

Rapporten van de kantoncommissarissen: van Maastricht, Witttem, Rolduc,
Venlo, Echt, Weert, Roermond, Millen, Hasselt, Bree, Borgloon, Bilsen,
Heythuizen, Achel.

MAASTRICHT: STADSARCHIEF

Oud-archief: Missiveboek 1779-1786; 1787-1794.

Requestenboek of Register der requesten aan de Luiksche en Brabantsche
Commissarissen-deciseurs, 1782-1792.

Raadsresolutiën, register 142.

Inventaris Frans archief: de nrs. 14, 15, 16, 69, 74, 77, 101, 104, 147, 212,
372.

MAASTRICHT: ARCHIEF SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM:

Groote Sociëteit, Registers I-II

MAASTRICHT: ARCHIEF PAROCHIE WIJK

Register VII.

PARIJS: ARCHIVES NATIONALES

F. I d I 33, Candidatures Administratives, A. F. II, 244.

F. I b II, Meuse-Inférieure, 1-7, Administration générale, Statistique du
personnel; I nr. 3207.

F. I. C. III, Meuse-Inférieure, 5 Adhésions et adresses.

F. 7 Police générale; 368215 Meuse-Inférieure.

PARIJS: BIBLIOTHÈQUE NATIONAL

Mss. Fonds, F.M., Pays-Bas Maastricht.

Dossier de «la Constance».

Dossier de «la Nouvelle Alliance».

ROERMOND: BISSCHOPPELIJK ARCHIEF, oud-archief, port. 53, 54.

VINCENNES: ARCHIVES DU MINISTÈRE DE LA GUERRE

B 5x, 100-102, Correspondance du général Colaud, 1789-1799.

WENEN: OESTERREICHISCHES STAATSARCHIV,

Belgiën IV, Rep. D.D. Abt. A. 288, 1279-1280, 1785. Abt. A. 290, 1288, 1785.

B. GEDRUKTE BRONNEN

AULARD, F. A., Recueil des arrêtés du Comité de Salut public avec la correspondance officielle des Représentants en mission et le Registre du Conseil exécutif provisoire, xv-xvi-xvii-xviii-xix, Parijs 1906-1908.

Bulletin des Lois, serie I-III, Parijs, an II- an XII.

COLENBRANDER, H. T., Gedenkstukken der algemene geschiedenis van Nederland, van 1795 tot 1840, I, IV, 's-Gravenhage, 1906, 1907.

GACHARD, L. P., J. De le COURT, P. VERHAEGEN, Recueil des anciennes ordonnances de la Belgique, 3e série, Ordonnances des Pays-Bas, x, Brussel, 1901.

Groot Placaet-Boek, vi, 's-Gravenhage, 1746.

HANSEN, J., Quellen zur Geschichte des Rheinlandes im Zeitalter der französischen Revolution 1780-1801, III-IV, Bonn, 1935-1938.

HUBERT, E., -CAMILLE TIHON, Correspondance de Bouteville, I-II, Brussel, 1929-1934.

JADIN, L., Relations des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté avec le Saint-Siège, d'après les «Lettere di Vescovi» 1566-1779, Brussel, 1952.

MOLHUYSEN, P. C., Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit, vi, 's-Gravenhage, 1923.

POLMAN, P., Romeinse Bescheiden, I, 1727-1754, Den Haag, 1959.

II, 1755-1795, Den Haag, ter perse.

Recueil des proclamations et arrêtés des Représentants du Peuple français envoyés près les armées du Nord et de Sambre et Meuse, I, Bruxelles, 1794.

Recueil der Recessen wegens beyde genaedige Heerenen de Princen, alhier geëmaaneert in den Jaere 1665, Maastricht, 1665.

Resolutiën van de Staten-Generaal, 1732, 1740, 1751, 1753, 1754, 1755, 1761, 1767, 1772, 1777, 1780, 1781, 1782, 1783, 1784, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795.

ROPPE, L., G. W. A. PANHUYSEN, ELIS. NUYENS, De Dekadaire, resp. Maandelijksse Rapporten van de Commissarissen van het Directoire Exécutif in het Departement van de Nedermaas (1797-1800), Hasselt, 1956.

VANDERRIJST, L., Mandements, lettres pastorales, publiées dans le diocèse de Liège depuis le concordat de 1801 jusqu'à 1830, I, Luik, 1851.

C. WERKEN

I. Almanakken, kranten en periodieken:

Algemeene Staatkundige Berichten, Venlo, 1792, 1793.

Den Grooten Bosser Almanack, voor het Schrikkeljaar 1783, Maastricht, 1783;
voor het jaar 1784, Maastricht, 1784.

Almanach du département de la Meuse-Inférieure, Maestricht, an v, an vi, an vii,
an viii.

De Haagsche Courant, 1785.

Courrier de la Meuse, 1787.

Gazette de Leyde, 1785.

Journal Historique et Littéraire, 1789, 1793.

Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken of vervolg der merkwaardigste Geschiede-
nissen, die voorgevallen zijn in de Vereenigde Provinciën, de Generaliteitslanden
en de Volksplantingen van den Staat, Leiden, 1783, 1784, 1785.

De Post van den Neder-Rhijn, deel vii, deel viii, Utrecht, 1785.

II. Reisverhalen:

BERNOULLI, J., Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer zu Erwei-
terung der Länder- und Menschenkenntniss diener Nachrichten, xvi,
Jahrgang, 1785.

DERIVAL, Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens ou Lettres sur l'état actuel de
ces Pays, Amsterdam, 1782.

EFFINGER, S. von, -von WILDEGG, Aus dem Tagebuch des Schloßfräuleins von
Wildeg, herausgegeben von James Schwarzenbach, Zürich, 1958.

FORSTER, G., Voyage philosophique et pittoresque sur les rives du Rhin, à Liège,
dans la Flandre, le Brabant, la Hollande, etc. fait en 1790, Parijs, an iii.

HAVE, A. J., l'Homme-sans-façon ou Lettres d'un voyageur allant de Paris à Spa,
ii, s.l.s.d.

PILATI, Lettres sur la Hollande, la Haye, i-ii, 1780.

III. Catalogen:

1. BOEKHANDEL: Catalogue général des livres et ouvrages en tous genres de
littérature, qui se trouvent chez Jean-Edme Dufour, imprimeur et libraire, à
Maestricht, 1774, 352 pp. in-8. 1785, 303 pp. in-8.

Catalogue de livres de Fonds et Assortiments qui se trouvent chez Jean-Paul
Roux et Compagnie, Imprimeurs-Libraires à Maestricht, 1789, 50 pp.-8.

2. PARTICULIEREN: Catalogue d'une très belle Bibliothèque bien conditionnée.
Contenant grand nombre d'ouvrages de prix etc. . . . délaissés par feu monsieur
L. W. Van den Heuvel, lesquels seront vendus lundi 8 Février 1813 et les jours
suivans à la maison mortuaire le long de la Meuse à Maestricht n. 1818. A Maes-
tricht chez S. Landtmeter 1813, 89 pp. in-8.

Catalogue de très belles collections de livres en toutes les sciences, bien conditionnés et reliés, parmi lesquels plusieurs ouvrages de prix, lesquels seront vendus publiquement Vendredi le 26 mars 1813, et les jours suivans, le matin depuis 10 heures jusqu'à midi, et l'après-midi depuis 3 jusqu'à 5 heures, à la Maison mortuaire de feu Mr. A. G. Pillera, Juris-Consultis, ancien Commissaire-Instructeur et ancien Juge, rue Grand-fossé, no. 922, à Maestricht. A Maestricht chez S. Landtmeter, 1813.

Catalogue d'une très-belle collection de livres de jurisprudence, de morale, d'histoire, sciences et arts et de tout genre de littérature, comme aussi d'une belle collection de tableaux; le tout délaissé par feu Mme C. M. Cramer, veuve de Mr. H. M. de Vlieckx, en son vivant Bourguemaître de la ville de Maestricht, et Président du Tribunal civil de l'Arrondissement de Maestricht, 21 dec. 1807. A Maestricht chez Th. Nijpels.

Catalogue d'une belle collection de livres d'Histoire, Médecine, Chirurgie et de Littérature délaissés par feu le sieur Simon Scorpioen, en son vivant Chirurgien à Maestricht, et dont la vente aura lieu le 16 prairial an XIII, (5 Juin 1805), à dix-heures du matin, à la maison mortuaire, rue de Bruxelles, no. 118, à Maestricht.

Catalogue d'une belle collection de livres de théologie et de morale, de jurisprudence, d'histoire et de voyages, des arts et des sciences et de tout genre de littérature, bien conditionnés et reliés, comme aussi d'une très belle collection de tableaux, délaissée par feu Mr. A. Q. Collard en son vivant Bourguemaître de la Ville de Maestricht. A Maestricht chez S. Landtmeter, 1808.

Catalogue d'une très belle collection de livres de droit, de médecine, de physique, d'histoire, de littérature etc. . . . lesquels seront vendus publiquement mercredi 3 Août 1814, à la maison de Mr. Vlieckx, Pharmacien Rue de Pont à Wijck no. 352, à Maestricht. De l'Imprimerie de la veuve G. B. van Gulpen, Libraire au Marché No. 1612.

Catalogue de livres de Théologie, de Droit, etc. délaissés par feu Monsieur Simon Joseph Spirlet, prêtre et Chanoine du ci-devant-chapitre de notre-Dame à Maestricht. Vente mercredi 11 Sept. 1805, 24 fructidor an XIII, à la maison mortuaire rue de bâton à Maestricht. De l'Imprimerie de Th. Nijpels, Rue Grand Staat No. 699 ou l'on distribue le catalogue gratis, ainsi que chez J. M. Weustenraad, Rue de cinq Harings (sic).

Catalogus van verscheidene Kerkelijke, Theologische en Philosophische Boeken, nagelaeten bij wijlen der Heer Gerard Ignatius Cremers, in leeven Can. des Collegiaale Kerk van St. Servaas binnen Maestricht. Verkoop 4 Nov. 1805. Druk van A. J. Koemans, Groote Gracht No. 1008.

Catalogue d'une belle collection de livres anciens et modernes . . . le tout délaissé par feu Monsieur Philippens de son vivant curé d'Ambij, dont la vente se fera par le ministère du notaire Cobben, résidant à Ambij, le 7 Février 1810.

Catalogue de quatre collections de livres anciens et modernes d'histoire, de droit, belles lettres, littérature, philosophie, sermons, liturgie, voyages, dictionnaires, poésie, etc., etc. La deuxième et quatrième collections sont délaissées par feu deux Curés de ce Département, contenant un nombre de livres rares. La troisième est composée de très-beaux ouvrages, qui pour la majeure partie n'ont jamais servi,

dont la vente aura lieu au plus offrant chez G. J. Overhans, maison des Ventes, rue Courte No. 869 à Maestricht, Lundi 2 juillet 1810 et jours suivans. Avec supplément. A Maestricht chez S. Landtmeter. 1810.

Catalogue d'une belle collection de livres de Théologie et de Morale, d'histoire et de voyages, des arts et des sciences etc. délaissé par feu Mr. A. M. de Rouville, en son Vivant Professeur et Ministre du Culte Réformé à Maestricht. Dont la Vente . . . se fera . . . à la Maison du Défunt sur le Rempart près de la Porte de Notre-Dame audit Maestricht, Mardi le 30 May 1809 et jour suivant . . . A Maestricht, Chez S. Landtmeter, Imp. et Libr. dans le Petit-Staat no. 589, 1809.

IV. Theologische theses

Theses dogmatico-polemico-scholasticae de Incarnatione Verbi, Gratia, Justificatione et Merito, Reverendissimo ac amplissimo viro Domino D. Remigio Mottaer Dei et Apostolicae sedis gratia Imperialis Liberi et exempti Monasterii Sancti Trudonis in Hasbania LXVI Abbati meritissimo, etc. dedicatae et consecratae. Praesidebit F. Reinerus Daemen Ord. F.F. Min Recoll. S. Theologiae Lector, defendent Fr. Petrus Esselen, F. Henricus Esser, ejusdem Ordinis Maestricht, 1783.

Theses dogmatico-scholastico-morales de actibus humanis horumque regula et defectibus, Reverendissimo ac amplissimo viro Domino D. Remigio Mottaer etc. etc. dedicatae et consecratae. Praesidebit F. Joannem Ploum Ord. F.F. Min. Recoll. S. Theologiae Lector. Defendent F. Franciscus Draper, F. Antonius Gilis, ejusdem Ordinis, Maastricht, 1783.

Synopsis dogmatico-scholastica de Deo uno et trino, cum casibus reservatis in Diocesi Leodiensi, quam, praeside, F. Reinero Daemen Ordinis F.F. Minorum Recoll. S. Theologiae Lectore, defendent F. Petrus Esselen, F. Petrus Robijns ejusdem Ordinis. Trudonopoli in Conventu eorumdem Fratrum die 19 Julii 1784. Trajecti ad Mosam.

Theses theologicae de casibus reservatis in diocesibus Leodiensi, Coloniensi et Ruraemundensi cum annexis ad mentem Doctoris Angelici S. Thomae Aquinatis, quae, praeside F. Vincentio Huntjens, Ord. Praed. S. Theol. Doctor Controv. ac Studii Moderatore defendent F. Hyacinthus Kerkhoff, Diac., D. Paulus Nelissen. Mosae Traj. in Conventu F. F. Praed. Trajecti ad Mosam, die 29 Julii 1785.

Lex decalogica dogmatico-practica exposita ad mentem D. Thomae Aquinatis Angelici quinti et communis Ecclesiae Doctoris, praesidebit F. Benedictus Huntjens, S. Ord. F.F. Praed. S. Theol. Prof., Defendet F. Sebastianus Malchair, Diaconus in Diaeta Capitulari Trajecti ad Mosam in Conventu F.F. Praed. 9 Maji 1786.

Theses theologicae de Incarnatione et gratia eum annexa appendice in quinque Ecclesiae praecepta. Praesidebit F. Petrus van der Veer Ord. F.F. Min. Recoll. S.T.L., defendent F. Petrus Sterk, F. Joannes Nackom, ejusdem Ordinis. Traj. ad Mosam 1788.

Dissertatio dogmatico-practico-scholastica de fide et sacramentis quam ad mentem Angelici et communis Ecclesiae doctoris S. Thomae Aquinatis, praeside F. Bene-

dicto Huntjens Ord. F.F. Praed. S. Th. Prof. tuebuntur F. Ceslaus van Binckom, F. Petrus Aymans, F. Dominicus Steins-Bisschop (ejusdem voti sacerdotis). D. Aegidius Goffin Colleg. et Archidiac. Eccl. D.V. Beneficiatus, Trajecti ad Mosam in Conventu dictorum F.F.S. Paulo Sacro die 31 Julii 1789 hora 9 ante et medio 3 post meridiem. Traj. ad Mosam, 1789.

V. Polemische geschriften

Anonymus, De Commissarissen der Politie, vreezende de vervolgingen van de Onbeëdigde Monniken en Priesters, vijzen niet te kennen de Huyzen en Plaatzen (hoe zeer Stadskundig) waar deeze dagelijks in het geheym tegens de Wetten hunne Gods-diensten verrigten. s.l. s.d.

Anonymus, De gevonden brief tussen Amersfoort en Utrecht, Knuttel, v, no. 21455.

Anonymus, Epistola pastoris amonymi de jurejurando, quod exigunt galli, adversum P.R.R. si Gervasii et Protasii Joannem Emmericum Josephum Raab Trevirum et S.P. Ernst (nesciocujus sancti) in Afden, Canonicum rodensem, Maestricht, 1798.

Anonymus, De Oranjebomen, Knuttel, v, no. 21359.

Anonymus, Précis de ce qui s'est passé dans la Belgique relativement au serment exigé par la république française, avec les brefs du souverain pontife et d'autres pièces justificatives, Venice, 1800.

Anonymus, Ultimatum sur le prétendu Bref du 5 Juillet 1796, Liège, 1797.

BAUDUIN. D., Exposition des motifs qui ont décidé un ecclésiastique du département de la Meuse inférieure a faire le serment, Maestricht, 1797.

BELLEFRROID, Collection de pieces intéressantes, relatives a la déclaration de soumission exigée des ministres du culte, s.l., 1797.

P. D(édoyar), Réponse aux observations de Mr. S. P. Ernst, curé d'Afden, sur la Déclaration exigée des Ministres des cultes en vertu de la Loi du 7 vendémiaire an IV, s.l., 1797.

Omstandig détail van de electie door den deken en capittel van St. Servaaskerke gedaan op den 22 December 1783 in den persoon van Arnold Franc. Roemers, tot Pastor van St. Jacobskerke binnen deze stad Maestricht, gemunieert met seven-en-twintig verificatoire bijlagen, dienende teffens tot wederlegging van alzulke brochure, als den wel edelen gestrengen Heer en Mr. J. H. van Slijpe in de maand July 1784, onder deszelfs onderteekening, door den druk verspreyd heeft. Maastricht, 1784. Gedrukt te Maastricht voor Rekeninge van de Heer C. C. Roemers, Advocaat en Oud-Schepen derzelve Stad.

ERNST, S.P., Observations sur la déclaration exigée des ministres des cultes, en vertu de la loi du 7 vendémiaire an IV, Maastricht, 1797.

ERNST, S.P., Apologie des ministres du culte, qui ont prêté la déclaration exigée par la loi du 7 vendémiaire an IV. Contre les critiques de M.M. Dédoyar et Van Horen, les Motifs de Malines et autres brochures, Maestricht, an v.

ERNST, S. P., Entretien d'un curé et d'un laïque, sur la question: est-il permis d'assister aux messes des prêtres assermentés en vertu des lois du 7 vendémiaire an IV et du 19 fructidor dernier; et quel est le sens de ces serments? Maestricht, an v.

ERNST, S. P., Réflexions sur la lettre de M. l'archevêque de Malines, relativement au serment exigé des ecclésiastiques, par un ancien professeur de théologie, Liège, 1797.

ERNST, S. P., Explanatio formulae jurisjurandi de odio in regiam potestatem etc. Gallice Parisiis editam, latinam fecit, adjuncta praefatione apologetica adversus epistolam pastoris anonijmi, Maestricht, an VI, 1798.

ERNST, S. P., Encore un mot sur le serment de haine à la royauté et la rétractation en ordonnée par les réponses de M. Di Pietro, évêque d'Isaure . . . par un homme de sang froid, Anvers, an VIII.

ERNST, S. P., Réflexions sur le décret de Rome et la décision de quelques évêques relativement au serment de haine etc., exigé en vertu de la Loi du 19 Fructidor an V, Par M. Ami de la vérité et de la paix, Maestricht, an VII.

ERNST, S. P., Réflexions pacifiques et catholiques sur l'instruction importante, par demandes et réponses, relativement au serment de haine et à la promesse de fidélité, dédiées aux fidèles qui aiment leur salut, Maestricht, an VIII.

ERNST, S. P., Le triomphe de la vérité ou le serment de haine à la royauté justifié par un bref de N.S.P. le Pape et par la déclaration du corps législatif, par le citoyen Astère, Bruxelles, an VIII.

ERNST, S. P., Trois lettres d'un homme à trois grands-vicaires, Corneille le Maire de Namur, J. A. Lantsheere de Malines et Titius de Liège, pour les prêtres nommés fidèles, relativement au serment de haine, à la promesse de fidélité au schisme, Maastricht, an VIII.

ERNST, S. P., La mauvaise foi dévoilée ou réponse aux brochures intitulées: Notice sur l'abbé Sicard etc. et défense légitime etc. relatives au serment de haine et au schisme, avec quelques observations sur les lettres pastorales de M. l'Evêque du Liège, Maastricht, an IX.

ERNST, S. P., Le serment de haine et le schisme, considérés dans une lettre de M. le nonce de Cologne du 2 janvier 1801, à quelques prêtres assermentés. s.l. s.d.

HULEU, J. G., Waerschouwinge aen het Volk, door J. G. Huleu, aertspriester der Metropolietaene Kerke van den H. Rumoldus tot Mechelen. Over zijn gevoelen ten opzichte van de Declaratie die door de Republiek van de Geestelijken wordt geëyscht, Antwerpen, 1797.

HULEU, J. G., Pligten van alle Catholijke Borger, Mechelen, 1798.

Informatie Van 't gene dat 'er gepasseert is wegens de Verschillen voorgevallen tusschen Syne Hoogheyt den Bisschop en prince van Luyck, ende De Staeten Generael der Vereenighde Nederlanden noopende De Geeste-

lijke en Kerckelijke Jurisdictie van zijn voorsz. Hoogheyt, in qualiteyt van Bisschop binnen de Stadt Maestricht . . . Tot Luyck, 1733.

De schrijver is M. G. de LOUVREZ.

Lettre de Monsieur T + +1, prêtre du diocèse de Liège à M. de Rougrave, Chanoine tréfoncier de l'église Cathédrale, vicaire-général de Monsieur l'évêque et prince de Liège. Avec un Mémoire contenant les difficultés sur les propositions condamnées par la Bulle Unigenitus qui regardent les vertus théologiques et surtout celles où il est parlé de la charité et de l'amour de Dieu. Maestricht, 1730.

Lettres d'un solitaire sur le théâtre ou réflexions sur le tableau au spectacle français, s.d. s.l.

DE LIMPENS, Eene korte onderwijzinge, Maestricht, 1797.

DE LIMPENS, Dit is den oprechten christelijken wegwijzer, Maastricht, 1798.

Motief voor Joannes Jacobus Cyrus, Pastoor der Parochie van St. Matthijs, Joannes Cuypers, Pastoor der Parochie van St. Nicolaas, en Pascalius Ludovicus Delruelle, Pastoor der Parochie van St. Marten, Geimpetreedens en Gedaagdens, Tegens Den Prior en Conventualen van het Predikheeren Clooster, den Guardiaan en Religieusen, van het Recollecten Clooster, en den Prior, beneffens de Religieusen van het Beggarden Clooster, binnen deze Stad. Maastricht, 1784.

Motivum Juris of Regts-instructie voor den Prior en convictualen van het Predikherenklooster, den Guardiaan en Religieusen van het Recollectenklooster, den Prior en Gemeente van het Augustijnenklooster en den Prior beneevens de Religieusen van het Beggaardenklooster, alle binnen deze Stad Maastricht, Impetranten van Brieven van maintenuë en Eyschers. Tegens Jan Jacob Cyrus, Pastoor van St. Catharinakerk, Jan Cuypers, Pastoor van St. Nicolaaskerk, en Paschalis Delruelle, Pastoor van St. Martenskerk, Opponenten. 1784.

AE(gidius) M(ulders), Nuda Veritas, icta, non victa.

De bloote en ongecierde Waerheid bevogten en bestormt, dog niet gekwetst en ongehinderd, Maestricht, 1797.

PHILIPPENS, Onderzoek of vrage over den eed, Maastricht, 1797.

SLIJPE, J. H. van, Omstandig bericht van het geene den ondergeteekenden Mr. J. H. van Slijpe, vice-hoofdschout van wegens Hun Hoogmoogende, binnen de Stad Maastricht is wedervaaren . . . (in zake) oogmerk om de stad Maastricht door verraad in handen van Zijne Keizerlijke Majesteit over te leveren, Maastricht, 1785.

SLIJPE, J. H. van, Redenen en motiven waarom de ondergeteekende Mr. J. H. van Slijpe syne demissie als Vice-Hoofdschout van wegens Hun Hoogmoogenden binnen hare Stad Maastricht genomen heeft, Maastricht, 1789.

SLIJPE, J. H. van, De Vrije Maagd van Nederland klaagende dog teffens triumpheerende voorgesteld door Mr. J. H. van Slijpen, Vice-Hoofdschout der Stad Maastricht, Maastricht, 1787. Knuttel, deel v, no. 21613.

SLIJPE, J. H. van, Kort en zakelijk Vertoog, nopens de Electie van A. F. ROEMERS tot Pastor van St. Jacobs Kerk, binnen deze Stad, met de gevolgen daar aan annex, en de Resolutie dienswegens van Haar Hoog. Moog. promanerende, gedrukt binnen deze Stad te bekomen. Te Maastricht, 1784.

Vertoogschrift nopens de verklaring die van de bedienaars der godsdiensten word afgeyscht, 12 p.

VAN DE VELDE, J. F., Avis a un curé du diocèse de Tournay, relatif a la lettre circulaire émanée du vicariat du-dit diocèse, le 13 Mai 1797, Louvain, an v, 1797.

VAN HOREN, P. R., Réflexions contre les observations de M. S. P. Ernst, curé d'Afden, sur la déclaration exigée des ministres des cultes, en vertu de la loi du 7 vendémiaire an iv, St. Trond, an v.

Aan het Volk van Nederland, Knuttel, v, no. 21061.

WERBROUCK, Vertoogschrift nopens de verklaring die van de bedienaers der godsdiensten word afgeyscht, voorgedraegen aan den raad der vijfhonderd, door den deken en het capittel cathedral van Antwerpen, Anvers, 1797.

VI. Literatuur

LIEUWE VAN AITZEMA, Saeken van Staet en Oorlogh, in, ende, omtrent de Vereenigde Nederlanden, I, 1621-1633, 's-Gravenhage, 1669.

Album Studiosorum academiae Lugduno Batavae Hagae Comitum, MDCCCLXXV.

ANONYMUS, Kurze Biographie des verstorbenen S. P. Ernst, s.l. s.d.

BACHIENE, W. A., Vaderlandsche geographie, of nieuwe tegenwoordige staat en hedendaagsche historie der Nederlanden, v, Amsterdam, 1791.

BARKHAUSEN, M., Der Aufstieg der rheinischen Industrie im 18. Jahrhundert und die Entstehung eines industriellen Groszbürgertums, in Rheinische Vierteljahrsblätter, XIX, 1954.

BARKHAUSEN, M., Staatliche Wirtschaftslenkung und freies Unternehmertum im west-deutschen und im nord- und südniederländischen Raum bei der Entstehung der neuzeitlichen Industrie im 18. Jahrhundert, in Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte. XXXV, Wiesbaden, 1958.

BAUDUIN, H., Bierbrouwerijen en bierverbruik te Maastricht in de eerste helft van de 18e eeuw, in Ma, LXXXI, 1962, p. 5-16.

BAX, W., De aard onzer Hervormde Gemeente, inzonderheid aangewezen in haar Geschiedenis der achttiende eeuw, in Gedenkboek der Nederlandsche Hervormde Gemeente van Maastricht, 1632-1932, Maastricht, 1932.

BEEKMAN, A. A., De Republiek in 1795, no. xiv in Geschiedkundige atlas van Nederland, 's-Gravenhage, 1934.

BERNARD, Tableau du Spectacle Français ou Annales théâtrales de la ville de Mastrigt, précédé d'un discours préliminaire, par M. Bernard, Avocat, Castiget ridendo mores. A. Mastrigt, de l'imprimerie de J. T. van Gulpen, Imprimeur de la ville, 1781.

- Beknopt verhaal der vreugde-feest ter inhuldiging van den Wel Edele en Zeer Geleerde Heer Franciscus Antonius Lambertus Gilissen, Primus in de Philosophie der Hooze School van Loven. Ingehuldigt binne Maastricht den xxiv Aug. 1784, Maastricht, 1784.
- Beknopt Verhaal der Vreugde-feest, ter inhuldiging van den weledelen en zeer-geleerde Heer Gijsbertus Joannes Alexander Van der Vreeken, Primus in de Philosophie der Hooze School van Loven, Met eenparige toestemminge van de vier Paedagogien, in het College van den Valk geproclameerd den 15 Augusty 1787. Ingehuldigd binnen Maastricht den xxvii Augusti, 1787, Maastricht, 1787.
- Beknopt verhaal van de vreugde-feesten, de welke binnen onze stad Maastricht, op den 30 augustus 1790 en volgende dagen hebben plaats gehad ter gelegenheid van den luisterrijken triumph van den Zeer-Geleerden Heer Theodorus Dominicus Bexs, Primus in de Philosophie van de aloude en wijtberoemde Universiteit van Loven, in de Paedagogien, den 17 Augusty daar te voren geproclameerd, Maastricht, 1790.
- BLONDEN, J., Een pijpenindustrie te Maastricht in 1770, in Ma, L, 1930.
- BLONDEN, J., Naamlijst der leden van de Maastrichtse vroedschap van 1796 tot 1927, Maastricht, 1931.
- BLONDEN, J., De vertegenwoordiging van het departement der Nedermaas in het Wetgevend Lichaam van 1797 tot 1814, in Ma, LI, 1931, p. 20-21, p. 28-29, p. 40-42, p. 52-53, p. 62-63.
- BLONDEN, J., Levensbericht en Werken van dr. Philip Fermin, Schrijver over Suriname, Maastricht, 1930.
- BOEREN, P. C., De abdij Rolduc, godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg, 1004-1804, Maastricht, 1945.
- BONENFANT, P., Le problème du pauperisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime, Mémoires, classe des Lettres et Sciences morales et politiques, 2e série, XXXV, 1934.
- BORROMEUS, Br., Geschiedenis van Maastricht, De oudste stad van Nederland, Maastricht, s.d.
- BUSSELS, M., Over de conscriptie onder Frans Bewind, in het Oude Land van Loon, XIII, 1958, p. 25-29.
- BUSSELS, C. M., Over de bibliotheek en de kunstwerken van Charles Clement Roemers, in Miscellanea Trajectensia, Maastricht, 1962, p. 557-566.
- CAVENNE, F. A., Statistique du Département de la Meuse-Inférieure, Maastricht, 1802.
- CHARLIER, G., R. MORTIER, Le Journal encyclopédique, 1756-1793, Brussel, 1952.
- CLAESSENS, P., Histoire des archevêques de Malines, II, Leuven, 1881.
- CLAEYS BOUUAERT, F., Les déclarations et serments imposés par la loi civile aux membres du clergé belge sous le Directoire (1795-1801), Leuven, 1960.

- DE CLERCQ, C., Theologisch Onderwijs en Vorming te Rolduc, van 1680 tot 1796, in *Roda Sacra* 1104-1954, Roermond, 1954, p. 15-76.
- DE CLERCQ, C., Simon-Pieter Ernst, redder der gebouwen van Rolduc, in *Rolducs Jaarboek*, xxxiii, 1953, p. 86-90.
- DE CLERCQ, C., Simon-Pierre Ernst (1744-1817) et ses correspondants, in *Annales du xxxive Congrès de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique* (Verviers, 22-25 juillet 1951).
- DE CLERCQ, C., J.F.G. HULEU en zijn tijd, in *Rolducs Jaarboek*, xxxvi, 1956, p. 74-110.
- DE CLERCQ, C., De godsdienstige politiek van Napoleon en de Limburgse geestelijkheid, in *Rolduc's Jaarboek*, xxxv, 1955, p. 65-81.
- DE CLERCQ, C., Over beëdigde priesters in het departement der Neder-Maas, in *Het Oude Land van Loon*, viii, 1953, p. 190-200.
- COLENBRANDER, H. T., *De Patriottentijd*, I-II, Den Haag, 1897-1898.
- COLSON, M., Twee vrienden; Roemers en Bouteville, in *Limburg*, xxxviii, 1958.
- COMPEERS, J. H., *Sermonen van den Zeer Eerw. pater Joannes Henricus Compeers*, 4 delen, St. Nicolaas, 1854.
- Couplets chantés par la Société d'Emulation à l'Honneur de Mr. Théodore Dominique Bexs, citoyen de Maestricht et Premier de Louvain, pour l'année 1790. A. Maestricht, chez J. T. van Gulpen, Imprimeur de la Ville, 1790.
- CRUTZEN, G., Principaux défauts du système corporatif dans les Pays-Bas autrichiens à la fin du XVIIIe siècle, in *Revue de l'Instruction publique en Belgique*, xxx, 1887.
- DAM, A. van, *Beknopte annalen der A. . . L. . . La Persévérance O. . .*, Maastricht, 1963.
- DARIS, J., *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège*, (1724-1852), I-IV, Luik, 1868-1873.
- DEJONG, A., Zwanevang van het Maastrichtse Goud- en Zilversmedenambacht, in *Miscellanea Trajectensia*, Maastricht, 1962, p. 523-549.
- DELATTE, I., La vente des biens nationaux dans le arrondissement de Namur, in *Annales de la Société Archéologique de Namur*, xxxix, 1932-1933, p. 188-317.
- DELATTE, I., La vente des biens nationaux dans le Département de Jemappes, *Mémoires de l'Académie royale de Belgique*, xxix, 1938.
- DOORN, J. J. A. van, *Het nieuwe Tricht. Schets ener economische geschiedenis van Maastricht*, 1815-1940, 1945.
- DOPPLER, P., Lijst der kanunniken van het Vrije Rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht, 1050-1795 in *PSHAL*, LXXV, 1939.
- DOPPLER, P., *Burgerschap te Maastricht*, II, 1929.
- DUBOSQUE, Y. Z., *Le Livre Français et son commerce en Hollande de 1750-1780*, Paris, 1925.

- DUCHAINE, P., *La Franc-Maçonnerie Belge au XVIIIe siècle*, Brussel, 1911.
- DUROZIER, Raynal Guillaume François, in *Biographie Universelle* (Michaud), XXXV, p. 261-266.
- DWELSHAUVERS-DERY, v., *Histoire de la Franc-Maçonnerie à Liège avant 1830*, Brussel, 1879.
- ERNST, S. P., *Histoire abrégée du Tiers-Etat de Brabant, ou Mémoire Historique dans lequel, après un coup-d'oeil sur la Constitution des Villes en général au moyen âge; on voit l'Origine des Communes en Brabant, l'Epoque et les Causes de l'Intervention de leurs Députés aux Assemblées de la Nation, et les Occasions où elles se sont particulièrement distinguées ainsi que le Temps et les Raisons de la Retraite des Petites Villes et Franchises des Etats*, Maastricht, 1788.
- E(versen), H. P. H., *Une accusation contre le représentant Charles Clément Roemers*, in *Ma*, IV, 1882, p. 643-644.
- EVERSEN, J., *Refugie van het adellijk klooster van St. Gerlach te Houthem*, in *Ma*, XXV, 1903, p. 9-10.
- FLAMENT, A., *Levensbijzonderheden van de commissarissen van het Directoire Exécutif bij de cantons*, in *Ma*, VII, 1885, p. 1050-1052.
- FLAMENT, A., *Burgerlijke overheden en leden der Rechtbank*, in *Ma*, VIII, 1886, p. 1070-1072, p. 1074-1076, p. 1083-1084, p. 1087, p. 1089-1091, p. 1096, p. 1098.
- FLAMENT, J., *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht*, Maastricht, I-II, 1894-1895.
- FRANCOTTE, M. H., *Essai historique sur la Propagande des Encyclopédistes Français dans la Principauté de Liège, Mémoires Couronnés et autres Mémoires, publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, coll.-in-8, XXX, Brussel, 1880.
- FRANQUINET, G. D., *Notice biographique d'Adrien Louis Pélerin*, in *Annales de la Société Historique et Archéologique à Maastricht*, Maastricht, 1854.
- FROIDCOURT, G. de, François Charles, comte de Velbruck, prince évêque de Liège, *Franc-Maçon, Liège*, 1936.
- FROIDCOURT, G. de, *L'abbé Raynal au pays de Liège*, Liège, 1946.
- GANSHOF, F. L., *La Belgique sous la domination française, 1794-1795*, afl. 6, kaart XI, in *Atlas de géographie historique de la Belgique sous direction de L. VAN DER ESSEN*, Brussel, 1919.
- GEUSAU, J. von, *Korte geschiedenis der kloosters te Maastricht*, in *PSHAL*, XXXI, 1894.
- GEYL, P., *Oranje en Stuart*, Utrecht, 1939.
- GEYL, P., *De Patriottenbeweging, 1780-1787*, Amsterdam, 1947.
- GEYL, P., *Studies en Strijdschriften*, Groningen, 1958.

- GODECHOT, J., *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Parijs, 1951.
- GRAUWELS, J., *Processen tegen refractaire priesters en rozenkransbidders in het departement van de Nedermaas*, in *Het Oude Land van Loon*, 1958, xiii, p. 177-247.
- HAAK, S. P., *Assueer Jan Torck*, N.N.B.W., v, Leiden, 1921.
- HABETS, J., *De fransche Emigranten te Maastricht op het eind der vorige eeuw*, Maastricht, 1882.
- HABETS, J., *Geschiedenis van het Leenhof en de Leenen van Valkenburg*, Roermond, 1884.
- HABETS, J., W. GOOSSENS, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn vooraf gegaan*, Roermond, II-IV, 1, 2., 1925-1927.
- HABETS, J., *De oorsprong van het Nieuwsblad «le Courrier de la Meuse»*, Ma, 1, 1878, p. 22.
- HALMA, F., *Het kasteel van Aigermont en d'omliggende landstreeken in de heerlijkheid van Nederkan, nevens de stad Maastricht in heldendicht afgeschetst*, Leeuwarden, 1715.
- HARDENBERG, H., *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas*, (1794-1814), Den Haag, 1946.
- HARSIN, P., *Les relations extérieures de la principauté de Liège sous Jean Louis d'Elderen et Joseph Clément de Bavière*, 1688-1718, Luik, 1927.
- HARSIN, P., *La révolution liégeoise de 1789*, Brussel, 1954.
- HEEL, D. van, *Theologische en Philosophische Theses gedurende de 17e en 18e eeuw*, Den Haag, 1931.
- HEIJDEN, M. J. M. van der, *De dageraad van de emancipatie der katholieken*, Nijmegen, 1947.
- HENKENS, J., *Verbod tot godsdienst oefeningen in het openbaar te Weert in 1796* in Ma, LXV, 1951, p. 43-45.
- HENNEBEST, A., *La Correspondance de Bouteville*, in *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, Brussel, IX, 1930, p. 732-742.
- HEYEN, E., *Maastrichtse Drukken, 1552-1816*, 1e gedeelte in PSHAL, LXXXIII, 1947, p. 1-174; 2e gedeelte in PSHAL, LXXXIII, 1948, p. 1-124.
- HOUTTE, H. van, *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'Ancien Régime*, Gent, 1920.
- HUBRECHT, G., *Les Assignats en Belgique*, in *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XXIX, 1951, p. 455-480.
- HUFFER, H., *Diplomatische Verhandlungen aus der Zeit der französischen Revolution*, II, *Der Rastatter Congres*, Wien, 1879.
- JARRY, P. F. Th., *Discours sur la délivrance de Maastricht*, Maastricht, 1793.

- KESSEN, A., *De historische schoonheid van Maastricht*, Amsterdam, 1947.
- KOOLEMANS BEIJNEN, G. J. W., *Oranje en de Rooms-Katholieken in 1799*, in *Handelingen en Mededelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1903-1904*, Leiden, 1904.
- KOREMAN, J. G. J., *Het z.g. Pesthuis te Maastricht*, in *Ma*, LXXVIII, 1959, p. 112-122; p. 131-135.
- KUNTZIGER, M. J., *Essai historique sur la propagande des Encyclopédistes Français en Belgique dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, *Mémoires Couronnés et autres Mémoires, publiées par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, coll-8, xxx, Brussel, 1880.
- LAMBERTY, De, *Mémoires pour servir à l'histoire du XVIIIe siècle*, I, Den Haag, 1724.
- LANZAC de LABORIE, L. de, *La domination française en Belgique (1795-1814)*, I-II, Parijs, 1895.
- LATREILLE, A., *L'église catholique et la révolution française*, I, Parijs, 1946.
- LEFLON, J., *La crise révolutionnaire, 1789-1846*, in *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours* publiée sous la direction de Augustin Fliche et Victor Martin, xx, Parijs, 1949.
- LOOS, J. C. van der, *Geschiedenis van het Seminarie Warmond tot 1853*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis van het bisdom van Haarlem*, XXXVIII, Haarlem, 1932.
- LOOSJES, J., *De Lutherse Gemeente te Maastricht*, in *Gedenkboek der Nederlandse Hervormde Gemeente van Maastricht, 1632-1932*, Maastricht, 1932.
- LOOSJES, J., *De Doopsgezinde Gemeente te Maastricht*, in *Gedenkboek der Nederlandse Hervormde Gemeente van Maastricht, 1632-1932*, Maastricht, 1932.
- LOWENSTEYN, G. E. F. W., *Lijst van Loges, welke onder het Groot-Oosten der Nederlanden werken of gewerkt hebben*, Den Haag, s.d.
- MAASS, F., *Der Josephinismus*, III, Wenen, 1956.
- MAGNETTE, F., *Les Emigrés Français aux Pays-Bas, 1789-1794*, Brussel, 1907.
- MAGNETTE, F., *Pierre Lebrun et le Journal de Herve, La Vie Wallonne*, 1921.
- MAIRE, M. Le, *Un publiciste aux XVIIIe siècle, François-Xavier de Feller*, 1735-1802, I-II, Leuven, 1951.
- MEERSCH, A. VAN DER, *Brosius*, in *Biographie Nationale*, III, Brussel, 1873, p. 90-91.
- MINORET, M., *La contribution personnelle et mobilière pendant la Révolution*, Parijs, 1900.
- MOERS, L. J. J., *Het plan van de Maastrichtse magistraat tot oprichting van een Collegium Theologicum te Maastricht in 1787*, in *Miscellanea Trajectensia*, Maastricht, 1962, p. 425-434.

- MONACHON, M. E., Chanson sur l'arrivée des Français à Maestricht, in *Ma*, XIII, 1891, p. 121.
- MORREAU, L. J., Het Fort St. Pieter, schepping van Daniël Wolff, baron van Dopff in de *Ma*, LXXIII, 1959, p. 1-18.
- MUNIER, W. A. J., Het Groot-Seminarie van Roermond in de Franse Tijd, in *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, v, 1963, p. 320-343.
- MUNIER, W. A. J., Een bisschopsbenoeming tegen het eind van het Oostenrijks Bewind in de Zuidelijke Nederlanden. De benoeming van Mgr. J. B. R. Van Velde de Melroy tot bisschop van Roermond in 1793, in *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, III, 1961, p. 295-340.
- NABER, J. W. A., Carolina van Oranje, vorstin van Nassau-Weilburg, 1743-1787, Haarlem, 1910.
- NIJHOFF, D. D., De hertog van Brunswijk, Een bijdrage tot de geschiedenis van Nederland gedurende de jaren 1750-1784, 's-Gravenhage, 1889.
- OSWALD, J., Arnould, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band, I, p. 889-890, Freiburg, 1957.
- PANHUYSEN, A., De Tweeherigheid van Maastricht, in *Ma*, LXVIII, 1954, p. 134-150; p. 162-170.
- PAQUAY, J., De hoeven der kerkelijke instellingen in Limburg, in *Verzamelde opstellen, uitgegeven door den Geschied- en Oudheidkundigen Studiekring te Hasselt*, IV, 1928, p. 121-141; v, 1929, p. 48-64.
- PAQUAY, J., La vente des abbayes limbourgeoises, in *Bulletin de la Société Scientifique et littéraire du Limbourg*, Tongres, 1928, p. 25-52.
- PAQUAY, J., De verkoop van domeingoederen in Limburg tot aan het Concordaat, in *Bulletin de la Société Scientifique et littéraire du Limbourg*, Tongres, 1928, p. 93-126; 1929, p. 57-78; 1930, p. 3-29.
- PERREAU, A., *Recherches sur les corporations des métiers de la ville de Maestricht et sur leurs méreaux*, Brussel, 1848.
- PHILIPS, J. F. R., *Geschiedenis van het Burgerlijk Armbestuur te Maastricht*, 1957.
- PIRENNE, H., *Histoire de Belgique*, v-vi, Brussel, 1920-1926.
- POST, M., *De Driebond van 1788 en de Brabantse revolutie*, diss. Nijmegen, 1961.
- POULLET, P., *Les institutions françaises de 1795 à 1814, Essai sur les origines des institutions belges contemporaines*, Brussel, 1907.
- PRICK, W. J., Aemulatie Genootschappen in 3 Maassteden op het einde der 18e eeuw, in *Ma*, LXXIX, 1960, p. 142-150; p. 175-184.
- PRICK, W. J., *Maastrichtse Primi der Leuvense Hogeschool*, in *Miscellanea Trajectensia*, Maastricht, 1962, p. 395-423.

- RAMAER, J. C., *De Franse Tijd, 1795-1815*, no. xv in *Geschiedkundige atlas van Nederland*, 's-Gravenhage, 1926.
- RAMAER, J. C., *Jonkheer Mr. André Charles Membrède*, N.N.B.W., IX, Leiden, 1933.
- RAMAER, J. C., *Jonkheer Willem Carel Hendrik van Lynden tot Blitterswijk*, N.N.B.W., VIII, Leiden, 1930.
- RAMAER, J. C., *Mathijs Lestevenon van Berkenrode*, N.N.B.W., IX, Leiden, 1933.
- REGT, W. M. C., *Derk Jan van Heeckeren van Brandsenburg*, N.N.B.W., VIII, Leiden, 1930.
- ROEMEN, H. W. C., *Maastricht, een geografisch, hoofdzakelijk economisch-geografische beschrijving en verklaring der agglomeraties in de gemeente Maastricht*, Maastricht, 1947.
- ROGIER, L. J., *Rutger Jan Schimmelpenninck op 31 oktober 1761 te Deventer geboren; in Verslagen en Mededeelingen van de vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis*, LXXVII, 1962, p. 149-202.
- ROGIER, L. J., *De Kerk in de 18e eeuw*, Hilversum, ter perse.
- ROGIER, L. J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw*, I-II, Amsterdam, 1946.
- ROGIER, L. J., *Over de na-Trentse evoluties in de zienswijze van de verhoudingen primaat-episcopaat en ambt-leek*, in *Tijdschrift voor Theologie*, Nijmegen, 1962, p. 227-245.
- ROGIER, L. J., *De katholieke kerk van 1559 tot 1795*, in *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*, Utrecht, 1962.
- ROGIER, L. J., *Uit verdeeldheid tot eenheid*, in *Numaga*, x, 1963, p. 89-108.
- ROPPE, L., *Girard, commissaire du Directoire Exécutif in het departement van de Nedermaas (1796-1799)*, in *Limburg*, XXXVI, 1956, p. 191-200.
- ROPPE, L., *F. A. CAVENNE, regeringscommissaris in het departement der Nedermaas (1799-1800) in Limburg*, XXXVII, 1957, p. 8-10.
- ROPPE, L., *C. C. Roemers, de eerste «agent national» in Limburg*, XXXV, 1955, p. 177-188.
- ROS, J. DE, *De ambachtsgilden te Maastricht*, Leuven, 1907.
- RUSSEL, J., *Geschied- en Oudheidkundige Schets van Maastricht en omgeving*, I-II, Maastricht, 1884.
- SABRON, F., *De oorlog van 1794-1795 op het Grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, I-II, Breda, 1892-1893.
- SAGNAC, P., *Le Rhin français pendant la Révolution et l'Empire*, Parijs, 1917.
- SCHAEPKENS, J., *Beschrijving van Maastricht in 1795*, in *Ma*, XIX, 1897, p. 1-4.
- SCHAEPKENS, J., *Maastrichtse toestand in 1796*, in *Ma*, XVIII, 1896, p. 89-91; p. 93-94.
- SCHLOZER, A. L., *Ludwig Ernst, Herzog zu Braunschweig*, I-II, Göttingen, 1786.

- SPEKKENS, J.P.L., L'école centrale du departement de la Meuse-Inférieure, Maastricht, 1798-1804, diss. Nijmegen, Maastricht, 1951.
- SPRONCK, L., De Maastrichtse dialectlitteratuur vóór 1840, in *Miscellanea Trajectensia*, Maastricht, 1962, p. 435-495.
- STAS, G., Notice biographique du jurisconsulte Maestrichtois Charles Clément Roemers, in *PSHAL*, IX, 1872, p. 217-232; p. 290-295.
- STOLS, A.A. M., Kort overzicht van de Geschiedenis der Boekdrukkunst in Maastricht van 1551-1929, Maastricht, 1929.
- SURINGAR, L. J., Bijdrage tot de Kennis van den Regeringsvorm van Maastricht en zijn Ressort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632-1794, Leiden, 1873.
- SYLVIUS, L. LIEUWE van AITZEMA, Historiën onses tijds behelsende Saken van Staat en Oorlogh voorgevallen in, en omtrent de Vereenigde Nederlanden, Amsterdam, 1785.
- TAGAGE, S., Rond de opheffing van het Kapittel van Sint Servaas en de verkoop van zijn goederen, in *Miscellanea Trajectensia*, Maastricht, 1962, p. 497-522.
- TANS, M., Enkele gegevens betreffende de verdediging en capitulatie van Maastricht in 1794, in *Ma*, LXXIII, 1954, p. 171-176.
- TASSIER, S., La traque du 11 et 12 octobre 1789 et la neutralité liégeoise in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1930, p. 148-156.
- TASSIER, S., Les démocrates belges de 1789, Brussel, 1930.
- THEWISSEN, Ch., Twee eeuwen Groote Sociëteit van Maastricht, Schets van haar geschiedenis van 1760 tot 1960, Maastricht, 1960.
- THEWISSEN, Ch., Zesendertig dichters en de stad Maastricht, Maastricht, 1958.
- THURLINGS, Th. L. M.-A. A. P. van DRUNEN, Overzicht van de ontwikkeling van de economische structuur van Limburg, in *Limburgs verleden*, Maastricht, 1959.
- Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, ten vervolge van Wagenaers Vaderlandsche Historie, VII, Amsterdam, 1791.
- Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden zints den aanvang der Noord-Americaansche onlusten, en den daaruit gevolgden oorlog tusschen Engeland en deezen staat, tot den tegenwoordigen tijd, XIII, Amsterdam, 1787.
- VALJAVEC, F., Der Josephinismus, München, 1945.
- VANDEBEECK, Th.,-J. GRAUWELS, De Boerenkrijg in het departement van de Nedermaas, Hasselt, 1961.
- VELDE, J.F. VAN DE, Synopsis monumentorum collectionis conciliorum archiepiscopatus Mechliniensis, 3 vol., Gand, 1821-1822.
- VERCAUTEREN, F.E. M., De aanleg van de straatweg 's-Hertogenbosch-Best, als deel van de verbinding met Luik (1740-1745), diss. Nijmegen, 1956.

- Verdedigings-schrift van Charles Clément Roemers, oud-agent der centrale administratie bij het arrondissement der stad Maastricht en oud lid der «cinq cents», van zijn gedrag gedurende het Fransche bewind, in Ma, XIX, 1897, p. 9-11, p. 13-15; p. 17-19; p. 22-23.
- VERHAEGEN, P., *La Belgique sous la domination française, 1792-1814*, II-III, Brussel, 1924-1926.
- Versamelingen van alle gedenkwaardige stukken opgedragen aan den zeer Geleerden Heer Mijnheer Gijsbertus Johannes Alexander Van der Vrecken geboortig van Maastricht, Eersten der Wijdberuchte Universiteit van Loven. Ter gelegenheid van deszelfs plechtige Inkomste binnen Roermond, alwaar hij zijne mindere studiën volbragt had. Hierbij zijn gevoegt alle Jaarschriften, Zijn spreuken en verdere Vreugdebedrijven die door geheel de stad zijn te zien geweest, Roermond, 1787.
- VERZIJL, J., Charles Clément Roemers, N.N.B.W., Leiden, IX, 1933.
- VERZIJL, J., Charles Clément Roemers, rechts-geleerde, volksvertegenwoordiger, letterkundige en historicus, in de Nedermaas, XVIII, 1941, p. 180-183.
- VILLAT, L., *La Révolution et l'Empire, 1789-1815*, Clio, deel I, Parijs, 1947.
- VREGT, J. F., De vroegere Collegiën of Seminariën tot opleiding van Geestelijken voor de Hollandsche Missie, in Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem, VIII, 1880.
- WAGENAAR, J., *Vaderlandsche Historie*, XIII, XVII, XVIII, Amsterdam, 1755-1758.
- WEISS, Linguet, Simon Nicolas Henri, in *Biographie Universelle* (Michaud), XXIV, p. 565-568.
- WERVEKE, H. van, Vestiging van het nieuwe régime in het Zuiden, 1795-1799, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IX, Zeist, 1956, p. 33-61.
- WILLAERT, L., Pierre Nicole, in *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, Freiburg, 1962, p. 948-949.
- WIN, J. Th. de, De geschiedenis van Vaals, Vaals, 1941.
- WINTEN, H., De verkoop van nationale goederen te Maastricht, Leuven, 1962.
- WIT, J. J. de, A. FLAMENT, De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt, van de Romeinse overheersing tot 1814-1817, in *PSHAL*, XLVII, 1911.
- WOUTERS, H. H. E., Overzicht van de Geschiedenis der Boekdrukkunst te Maastricht, s.d. s.l.
- WOUTERS, H. H. E., Een bibliotheque voor den meesten luyster van de stadt, in *Miscellanea Trajectensia*, Maastricht, 1962, p. 9-28.
- WOUTERS, H. H. E., Handel en Nijverheid te Maastricht in vroeger eeuwen, in *Gouden Ster*, 1952.
- WOUTERS, H. H. E., De hof van Slijpe, thans gebouw van de Provinciale Planologische Dienst, in Ma, LXXIX, 1960, p. 116-124.
- ZUIDEMA, E., Dirk Rudolf Wijckerheld Bisdom, N.N.B.W., IV, Leiden, 1918.

VERANTWOORDING

Het gedragsspatroon van de Maastrichtse verlichte burgerij week in de jaren 1795-1801 af van dat der ontwikkelde burgers van Tongeren, Hasselt, St. Truiden, Roermond en Weert. Ook de seculiere geestelijkheid van de stad nam tegenover de eisen, die de Franse Republiek aan haar stelde, een ander standpunt in dan de reguleren van Maastricht en de overgrote meerderheid van seculiere en reguliere geestelijkheid van het departement, waarvan Maastricht hoofdplaats werd. De verklaringen hiervoor dienen gezocht te worden in het culturele klimaat van de stad en in de afwijkende theologische en politieke opvattingen, die zich te Maastricht tijdens het ancien régime en in het bijzonder sinds 1775 manifesteerden.

Als eindpunt van dit werk kozen wij het jaar 1801. Twee redenen hebben de keuze van dit jaartal bepaald. Bij het verdrag van Lunéville, in dat jaar gesloten, werden immers de magistraten van het ancien régime, die zich nog steeds gebonden achtten door de eed van trouw aan hun oude meesters, ontslagen van hun vroeger aangegane verplichtingen en konden zij zich vrijuit aan hun nieuwe overheid presenteren. Het concordaat van 15 juli 1801, tussen Napoleon en Pius VII gesloten, vormde de tweede reden, want het maakte een einde aan de rampzalige verdeeldheid onder de geestelijkheid en het kerkvolk, die in 1797 zich in felheid manifesteerde.

DE VERLICHTING TE MAASTRICHT

In de jaren tachtig van de achttiende eeuw heerste in Maastricht nog de rust, die geneigd is elke vernieuwing te zien als een bedreiging van het bestaan. Vrij van zucht naar nieuwigheden, gewoon aan het oude, waarvan de deugdelijkheid beproefd was, schepte de burgerij uit deze rust vreugde. Zo schilderden reizigers ons de geestesgesteltenis, die zij in de charmante residentie – en garnizoensstad aantroffen¹. Residentiestad, want Karel, Prins van Nassau-Weilburg, gehuwd met Carolina van Oranje-Nassau, de enige zuster van stadhouder Willem v, was er gouverneur. Aan hun Hof, gekenmerkt door eenvoud en voornaamheid, verschenen bijna dagelijks de leden van de twintig adellijke geslachten, waaronder de Hohenzollerns, de Van Rechterens en Van Liedekerken en anderen, die in die dagen glans verleenden aan het society-leven van de stad. Frederik, Prins van Hessen-Kassel, Luitenant-Generaal van de Cavallerie, die eind 1784 het gouvernement van de stad zou overnemen², zou ook door dynastieke banden met het Huis Nassau verbonden worden door zijn huwelijk in 1786 met Prinses Carolina, oudste dochter van de Prins van Nassau-Usingen³. De stad was en bleef in al die jaren Prinsgezind en vormde met haar Oranje-gezind garnizoen een sterk steunpunt voor de stadhouderlijke familie, die er graag vertoefde op doorreis naar het rust- en kuuroord Spa, waar de Prins van Oranje een vast hotel voor zich en zijn familie had afgehuurd⁴. Het garnizoen, gewoonlijk vier- à vijfduizend man sterk

¹ J. BERNOULLI, Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer zu Erweiterung der Länder- und Menschenkenntniss dienender Nachrichten, p. 114-120. PILATI, Lettres sur la Hollande, t. II, p. 292-301. S. VON EFFINGER-VON WILDEGG, Aus dem Tagebuch des Schlosz-fraüleins von Wildegg, p. 37-56.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 3 dec. 1784, p. 1173.

³ S.A.M., Missiveboek, 1779-1786, p. 324.

⁴ S. VON EFFINGER-VON WILDEGG, o.c. p. 57.

was internationaal van samenstelling. Het contingent Zwitsers was steeds aanzienlijk. Voor de reizigers, die, uit het Zuiden komend, Maastricht als eerste stad van de Statenbond der Verenigde Nederlanden aandeden, was het telkens een verrassing de prachtig uitgeruste soldaten te zien. Reeds bij het binnenkomen in de stad viel hun de Cavallerie op, die, bij een van de acht poorten de wacht betrok; de aanblik van de Infanterie, in keurig blauw uniform, met witte laarzen in de zomer en zwarte in de winter, ontlokte zelfs aan iemand, die toch heelwat landen van Europa bezocht had, de opmerking, dat hij nog nooit ergens zulke magnifiek geklede soldaten gezien had¹.

Een dubbele magistraat, een voor de Luikse en een voor de Brabantse burgers, de bestuurders van de Staatse Landen van Overmaze, die er een vast domicilie hadden, verder de twee kapittels van de stad, waarvan het Vrije-Rijksheerlijke kapittel van St. Servaas in rang, invloed en aanzien het belangrijkste was, en een groot aantal renteniers vormden met het internationale officierenkorps de tweede groep van aanzienlijken. Tussen de eerste categorie, de adellijke families, en deze was de omgang erg prettig. Men zag elkaar geregeld op de recepties, die veelvuldig in de adellijke huizen werden gegeven, in het theater, waar gewoonlijk drie voorstellingen in de week plaats vonden of bij feestelijkheden van het garnizoen of de magistraat. De Groote Sociëteit, in 1760 opgericht, bood verder een unieke gelegenheid elkaar regelmatig te ontmoeten. Met zijn honderd leden, die ook vreemdelingen mochten introduceren, was deze instelling de plaats bij uitstek, waar de Maastrichtenaars van aanzien, dus beide vermelde groeperingen, elkaar iedere dag konden aantreffen, waar de beste kranten van Europa, een goede bibliotheek, een biljart, een rookkamer en een goed voorzien buffet hun ter beschikking stonden². De derde categorie, die der kooplieden en handelaars, leefde volgens deze reizigers ook gelukkig. De handel was er welvarend, de kooplieden deden goede zaken en waren met de situatie tevreden. Ook het gewone volk scheen gelukkig te zijn. Zelfs de laagste klassen zagen er opgewekt en blij uit, leefden zoals het betaamde en bezaten de welstand, die hun paste³.

¹ J. BERNOULLI, o.c. p. 125.

² A.G.S.M., register I, p. 240-243. Wetten, 1760, 1772, 1778; register II, p. 91. J. BERNOULLI, o.c. p. 123-124. CH. THEWISSEN, Twee eeuwen Groote Sociëteit van Maastricht, p. 28-29.

³ J. BERNOULLI, o.c. p. 116, p. 118-125.

Deze beoordeling was afkomstig van lieden, die nog volledig in de sfeer van het ancien régime leefden en door hun relaties met de adellijke kringen en de magistraat vanuit deze wereld de toestanden beoordeelden. Johann Bernoulli uit de bekende familie van vooraanstaande geleerden, voor het merendeel wiskundigen van naam en wereldfaam, zelf directeur van de wiskundige afdeling van de Berlijnse Academie, was een van hen⁴. De indrukken, die de cynische auteur Andrien-Joseph Havé ons verstrekte, waren anders gekleurd. Hij was journalist en uitgever van een krant te Reims en overtuigd propagandist van de Verlichting⁵. Toen hij in 1784 de stad bezocht, vond hij de Maastrichtse verhoudingen zo benepen, dat hij verklaarde in de zestiende eeuw verzeild geraakt te zijn. Het aantal personen, dat er op de hoogte van de tijd was en met wie hij kon praten, was erg klein. Hij verkeerde in hoofdzaak in de kringen van de magistratuur en dan nog alleen met functionarissen van Luikse zijde. Voor de Hollanders had hij weinig respect. Het Hollands was er wel de nationale taal, maar men praatte er gewoonlijk een Luiks dialect. Kooplieden, aldus Havé, bedienden zich van beide talen, terwijl ieder als het moest, Frans zou praten. Het volk was arm, vond hij en het zou het ook nog lang blijven. De Maastrichtenaar had zijn hart niet gestolen. Onopgevoed, zeer geborneerd, chauvinistisch, ruw, in één woord verschrikkelijk, was dit wezen. Natuurlijk waren er uitzonderingen, mensen, die een behoorlijke verlichte opvoeding hadden genoten. In Maastricht was men de Franse taal, volgens hem, ook niet zo machtig, dat men de beste filosofische werken kon lezen, laat staan verstaan. Luik was hem beter bevallen; daar had hij de geest van Frankrijk beter geproefd⁶.

Het laatdunkende oordeel van Havé was zeker overdreven en kwam voort uit persoonlijke geraaktheid. Zijn verblijf in Maastricht was te kort, zijn zegslieden te eenzijdig in hun voorlichting om hem een betrouwbaar beeld van de diepgang van de Franse invloed in deze Twee-Heerlijke stad te kunnen geven. Op het toneel, in het society-leven en in de mode imiteerde men Parijs. De ontwikkelde burgerij was sterk verfranst door zijn omgang met het internationale

⁴ Johannes Bernoulli, zie Winkler Prins, deel 3, 1948, p. 771, p. 769.

⁵ A. J. Havé, zie Nouvelle Biographie Générale, t. 23, p. 610-617.

⁶ L'homme-sans-façon ou Lettres d'un voyageur allant de Paris à Spa, seconde partie, p. 34, p. 40, p. 44, p. 56, p. 64-66.

officiëren-korps en het talrijke Hugenoten-contingent, dat sinds het midden van de eeuw in de stad was geïmmigreerd, en bediende zich ook gewoonlijk van de Franse taal. Johann Bernoulli¹ constateerde dit; het getuigenis van het zeventienjarige Zwitserse meisje, Sophie von Wildegg, dat in 1784 bij een van de aanzienlijkste adellijke families in Maastricht logeerde, kan dit verder bevestigen. Uit haar dagboek leert men haar kennen als een kind, dat een voor haar onbekende wereld binnentrad en met grote onbevangenheid haar indrukken en de meningen van haar adellijk milieu weergaf. Duidelijk geeft zij in haar dagboek² aan hoe de mode, de omgangsvormen van haar verfranste omgeving Parijse voorbeelden imiteerden. Als haar tante, een vriendin van Prinses Carolina, de zuster van Willem v, bijvoorbeeld naar het theater werd gereden, was er alleen nog maar plaats op de bank tegenover haar in de koets, want de hoepelrok – *considération* genaamd – die in de mode was gekomen, nam de hele bank in beslag. Ook waren de hoge kapsels, welke in navolging van de koningin van Frankrijk, Marie-Antoinette, in zwang waren, oorzaak van het feit, dat alle banken in de koetsen verlaagd moesten worden en het dak ervan verhoogd. Grappen over deze kapsels deden ook in Maastricht de ronde, want Sophie verhaalt, dat zij een afbeelding had gezien, waarop de kapper van de koningin op een ladder stond om op haar hoofd een overvloed van veren, bloemen, sluiers en parels aan te brengen. Zij vertelde over de recepties, die volgens een vast schema in de verschillende adellijke huizen werden gegeven, de vele diners, waaraan ook de officieren van het garnizoen aanzaten en waarbij de heildronk op Oranje het meest herhaald en het talrijkste uitgebracht werd. Tijdens haar bezoek aan Spa, het trefpunt van alle hoven en grote heren, logeerde zij in het hotel van Stadhouder Willem v. Zij zag er de koning van Zweden, de hertog van Chartres, prins Hendrik van Pruisen, de hertog van York en de echtgenote van de keurvorst van Saksen. Zij leerde de genoemens kennen, welke dit kuuroord bood en nam er onder andere deel aan «*Bals masqués*», die er veelvuldig werden gegeven en die ook sinds het midden van de zeventiger jaren in Maastricht in zwang waren gekomen³. De invloed van Spa en van Parijs was hieraan niet vreemd⁴. Ook de in-

¹ J. BERNOULLI, o.c. p. 123.

² SOPHIE VON EFFINGER-VON WILDEGG, o.c., p. 37-59.

³ BERNARD, *Tableau du Spectacle Français*, p. 216-217.

⁴ J. BERNOULLI, o.c. p. 128.

voering van speelbanken in Maastricht dateerde van deze jaren⁵. Belangrijk voor de oriëntatie op Frankrijk was de rol, die het theater te Maastricht vervulde. Sinds de bezetting van de stad door Franse troepen op 7 mei 1748 had een «Troupe de comédiens français» er een vast verblijf gevonden. Van hen leerde het Maastrichtse publiek de toneelvormen en de entourage kennen, waarmee zulke festiviteiten in Parijs plachten te geschieden. Het gebruik, door hen ingevoerd, om de op te voeren stukken niet meer, zoals voorheen te doen gebruikelijk was, met muziek of per omroeper aan te kondigen, maar met officiële affiches, waarop de acteurs zich aankondigden als «des comédiens français de son Excellence», – en dan volgde de naam van de betrokken gouverneur van de stad – bleef sindsdien in zwang. Het theater was ook ten nauwste gebonden aan de grootte van het garnizoen. Was dit omvangrijk, dan floreerden de «comédiens français», werd het verkleind, dan hadden zij geen bestaansmogelijkheid meer en verdwenen zij uit de stad, zoals in de periode 1751 tot 1762 en van 1769 tot 1771⁶.

Was het Maastrichtse publiek al enigermate vertrouwd met Corneille, Racine en Molière, de belangstelling voor de Franse auteurs, wier stukken in deze periode de grootste successen te Parijs oogstten, zou onder invloed van het repertoire van de «comédiens français», die elkaar na jaren afwisselden, gestadig toenemen. Voor stukken in het Nederlands geschreven, had men geen belangstelling. Er was zelfs een uitdrukkelijk verbod door generaal Hobbe Baron d'Aylva, gouverneur van Maastricht, (1749-1772), uitgevaardigd deze op te voeren. Als zij toch gespeeld werden – en dit gebeurde alleen in de jaren dat er geen «troupe des comédiens» geëngageerd werd – waren het ook nog stukken uit het Frans vertaald. In zulke jaren kregen ook wel Duitse gezelschappen gelegenheid in het Maastrichtse theater opvoeringen te geven⁷. Maar men miste dan toch wel de Franse traditie sterk en dit bracht aanzienlijke Maastrichtenaren er toe zelf op de planken te verschijnen en weer Franse stukken op te voeren. De opvoering van stukken in het Nederlands werd overgelaten aan de Jezuiten, die met hun leerlingen deze bij voorkeur vertoonden. Na de opheffing van de orde in 1773 nam niemand hun rol over⁸.

⁵ BERNARD, o.c. p. 216-218.

⁶ o.c. p. 117-140, p. 151, p. 182, p. 184.

⁷ o.c. p. 173.

⁸ o.c. p. 154.

De Maastrichtse advocaat Bernard gaf in 1781 in zijn *Tableau du Spectacle Français* een historisch overzicht van het toneellevens in de stad¹. De reeds genoemde Havé besprak in zijn reisverslag dit werkje, dat volgens hem te weinig amusant was om lezers te trekken, maar anderzijds voldoende informaties gaf om de lezer in staat te stellen zich over het plaatselijke theater te oriënteren². Geheel in de geest van de Verlichting wijdde de auteur een aantal bladzijden van zijn werkje aan de figuur van Voltaire en andere beroemde schrijvers en verspreiders van de nieuwe ideeën. Van Voltaire waren te Maastricht bijna alle voor het toneel bestemde werken in het theater opgevoerd. Zijn dood in 1779 werd ook te Maastricht herdacht met de opvoering van een van zijn werken. De burgers van de stad hadden ook alle reden om trots te zijn op deze «Franse Sophocles», die op negentienjarige leeftijd de stad bezocht had. «... Aan» hem «moest toch wel ieder zonder overdrijving de hervorming van de grove zeden, de matiging van de vulgaire vooroordelen, het temmen van fanatieke geesten en de verlichte opvattingen van de wetgevers toeschrijven . . . »³. Ook met de werken van een beroemde burger van Maastricht wilde Bernard in dit historisch overzicht zijn stadgenoten bekend maken⁴. Het was Nicolas Henri Linguet, door heel Europa bekend om zijn litterair werk en zijn toneelstukken. Deze had op 5 september 1774 burgerrecht gekregen, was ook enkele maanden in de stad gebleven, waar hij intensief het theater had bezocht. Dat de beroemde Guillaume Thomas Raynal, schrijver van de «*Histoire philosophique des deux Indes*» (1772) en «*L'histoire du Parlement de l'Angleterre*» voor een dag de stad bezocht had, mocht volgens Bernard ook niet aan de vergetelheid prijsgegeven worden⁵.

Over het bezoek, dat Linguet en Raynal aan de stad brachten, merkte Havé zuurzoet op, dat zij er meer bewonderaars dan navolgers hadden gevonden. Op het repertoire van het theater had hij geen kritiek, wel op de «Comédiens»⁶. Ook de auteur van «*l'Anti-*

¹ *Tableau du Spectacle Français ou Annales théâtrales de la ville de Mastrigt, précédé d'un discours préliminaire, par M. Bernard, Avocat, Castiget ridendo mores. A Mastrigt, de l'imprimerie de J. T. van Gulpen, Imprimeur de la ville, 1781.*

² A. J. HAVÉ, o.c. p. 40.

³ BERNARD, o.c. p. 73-78.

⁴ o.c. p. 208-210.

⁵ o.c. p. 251.

Bernard», die twee jaar later zijn kritiek op het eerstvermelde werkje schreef, hekelde de toneelspelers⁷. Zelfs de toch gewoonlijk milde Bernoulli kon niet nalaten in zijn reisbeschrijving de koddige gebeurlijkheden in dit theater te beschrijven. Hij vond het gezelschap, dat tijdens zijn bezoek aan Maastricht (1779) geëngageerd was, niet heel slecht, beter in elk geval dan dat van Aken en Spa. Ook vond hij het Franse karakter van dit theater het vermelden waard. Net als aan theaters van Frankrijk kleefde ook aan dit de fout, dat de kostumering bijzonder slecht verzorgd was. Voor sommige spelers had hij lof, vooral als zij komische rollen speelden. Dat echter een eenogige, hinkende Prima-donna op het toneel mocht verschijnen, vond hij ondanks haar mooie stem onverantwoord, want op zo'n wijze mochten de gebreken van de natuur toch niet ten toon gesteld worden. Voor de Maastrichtenaren gold waarschijnlijk deze maatstaf niet, want in welke rol de Prima-donna ook optrad, telkens sloeg dit bij hen een geweldig enthousiasme los, terwijl Bernoulli bij het zien hiervan, in lachen uitbarstte of er zich danig over ergerde⁸.

Clairville, sinds 1774 directeur van het theater, introduceerde in de stad de «bals masqués ou non masqués». Ook vestigde hij speelbanken in het theater, dat, als er geen opvoeringen plaatsvonden, bij bepaalde gelegenheden de verzamelplaats werd voor de aanzienlijke, maar ook voor de gegoede en minder gegoede burgers van de stad, waar zij dans en vermaak vonden⁹. Bernard, de auteur van het «Tableau du spectacle français» wees in verband met de invoering van deze vermaken op de breedheid van opvattingen te Maastricht. Zou het scherven-gerecht in de stad van kracht zijn geweest, of de banvloeken van Karel de Grote, dan zou Clairville juist om de invoering van deze nieuwigheden het lot van Aristides te Athene niet ontgaan zijn¹⁰. Doelde hij op de kritiek van de geestelijkheid in deze overwegend katholieke stad?

⁶ A. J. HAVÉ, o.c. p. 40, p. 50.

⁷ *Lettres d'un solitaire sur le théâtre ou réflexions sur le tableau du spectacle français*. Deze kritiek werd toegeschreven aan A. J. Vadé; zie E. HEYNEN, *Maas-trichtse drukken*, 1e stuk, p. 166.

⁸ J. BERNOULLI, o.c. p. 125.

⁹ o.c. p. 128-130.

¹⁰ BERNARD, o.c. p. 216-219.

Het oordeel van Havé, reeds vaker genoemd, over de bekendheid van de ontwikkelde Maastrichtenaar met de moderne stromingen van die dagen, lijkt te weinig genuanceerd. Hij onderschatte de invloed van de kranten en boeken, welke men las. Ook peilde hij niet de invloed, die uitging van het nabijgelegen prins-bisdom Luik. De prins-bisschop oefende samen met de Hoogmogende Heeren der Staten-Generaal het gezag over de stad uit. Al was Maastricht dan niet, zoals Luik, een trefpunt van opvattingen, de nabijheid van en haar relaties met deze stad, zouden hun weerslag hebben op de publieke opinie van het ontwikkelde deel der burgerij. Door zijn geografische ligging tussen Frankrijk en Duitsland was het neutrale Luik het snijpunt geworden van contraire invloeden zowel op politiek, religieus, filosofisch als litterair terrein¹. De nieuwe opvattingen uit het buitenland maakte het tot zijn eigen bezit, maar het zorgde er tevens voor ze te verspreiden door talrijke kranten, boeken en pamfletten. In de laatste jaren van de zeventiende eeuw en de eerste jaren van de achttiende eeuw had het prins-bisdom asyl verleend aan Nicole², Codde³, Arnauld⁴, Ques-

¹ M.H. FRANCOTTE, *Essai historique sur la Propagande des Encyclopédistes Français dans la Principauté de Liège*, p. 3, p. 6, p. 22-30, p. 91-96, p. 100-116, p. 145-155. M. J. KUNTZIGER, *Essai historique sur la Propaganda des Encyclopédistes Français en Belgique dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, p. 95-101, p. 112, p. 123-135.

² Pierre Nicole, Jansenistisch theoloog, 1625-1695, beïnvloedde in sterke mate het theologisch oeuvre van Port-Royal. Hij verdedigde de orthodoxie van het Jansenisme en maakte in zijn geschrift «*Innocenti papae brevissima quinque propositionum in varios sensus distinctio*» het onderscheid tussen de *quaestio iuris* en de *quaestio facti*. Zie L. WILLAERT, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band 7, p. 948-949.

³ Pieter Codde, 1648-1710, Oratoriaan, opvolger van Johannes Neercassel als apostolisch vicaris van de Hollandse Zending in 1688, werd in Rome aangeklaagd op grond van jansenistische tendensen. Toen hij in 1701 het formulier van Alexander VII niet wilde ondertekenen, werd hij in 1702 voorlopig gesuspendeerd en in 1704 afgezet. Zie L. J. ROGIER, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland*, p. 273-278.

⁴ Antoine Arnauld, 1612-1694, de jongste zoon uit de beroemde familie Arnauld, werd na de dood van Jansenius en St. Cyran, leider van het Jansenisme. Hij verdedigde het onderscheid tussen de *quaestio juris* en *quaestio facti* en verzette zich tegen het veelvuldig ontvangen van de H. Sacramenten. Antoine was een heftige bestrijder van de Jezuïeten. Zie J. OSWALD, Arnauld, in *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band 1, p. 889-890.

⁵ Pasquier Quesnel, 1634-1719, werd de schakel, die het aanvankelijk zo overwegend spiritualistische Franse Jansenisme verbond met het juridische Jansenisme, dat te Leuven gecentraliseerd werd. Met de Hollandse Zending stond hij

nel⁵ en Gerberon⁶. Tijdens de Spaanse Successie-oorlog had de aanwezigheid van vreemde legers en de verdrijving van de prins-bisschop Jozef Clemens van Beieren (1694-1723) de Jansenisten alle kansen gegeven om zich stevig in het prins-bisdom te nestelen en er hun talrijke apologetische werken te publiceren en te verspreiden. Na zijn terugkeer in 1713 begon Jozef Clemens met vernieuwde activiteit de strijd tegen de dwaling. Toen hij in 1720 zijn geestelijkheid tot het aanvaarden van de bulle «Unigenitus» verplichtte, ontmoette hij bij een groot gedeelte van hen een koppige weerstand, die pas in 1740 geheel verdween; ook de gerechtshoven, de burgemeesters en de raadsleden ondertekenden nu de bulle.

Luik bleef het landje, dat, door zijn vrijheid van meningsuiting en drukpers, maar vooral door zijn neutraliteit, bannelingen bleef aantrekken. Onder het bestuur van de prins-bisschop Franz Karl von Veldbruck (1771-1784), ook wel de gouden tijd van de «philosophes» te Luik genoemd, werd het opnieuw een centrum, nu van propagandisten van de Verlichting. Raynal⁷, Linguet⁸, P. Rousseau⁹ P. H. M. Lebrun¹⁰ vonden er hun wijkplaatsen en konden er voor-

door Gerberon in rechtstreekse betrekking. Hij wordt na de dood van Antoine Arnould, de leider van de beweging, die men gewoonlijk de tweede fase van het Jansenisme of ook wel het Quesnellisme noemt. Zie L. J. ROGIER, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland*, p. 278-279.

⁶ Gabriel Gerberon, 1628-1711, werkte in Coddés ambtstijd in de Hollandse Zending; zaaide haat tegen de Jezuïeten en dreef het theologisch Jansenisme tot het uiterste door. Bij hem is het calvinistisch dogma van de voorbeschikking met zijn consequenties zo goed als gaaf terug te vinden. Zie L. J. ROGIER, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland*, p. 280-281.

⁷ Guillaume Thomas François Raynal, 1713-1796, Frans historicus en filosoof; zijn bekendste werk is «*Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*». Zie DUROZIOIR in *Biographie Universelle* (Michaud), t. 35, p. 261-266. G. De FROIDCOURT, *L'abbé Raynal au pays de Liège*, Liège, 1946.

⁸ Simon Nicolas Henri Linguet, 1736-1794, Frans publicist, verdedigde het verlicht despotisme van Jozef II en Catharina II in zijn «*Journal politique et littéraire*». Zie WEISS, in *Biographie Universelle* (Michaud), t. XXIV, p. 565-568.

⁹ Pierre Rousseau, 1725-1785, Frans litterator en uitgever, vestigde in 1755 te Luik zijn «*Journal encyclopédique*», waarin hij de denkbeelden van Voltaire en de Encyclopédisten verspreidde. Zie G. CHARLIER et R. MORTIER, *Le Journal encyclopédique 1756-1793*, Brussel, 1952.

¹⁰ Pierre Lebrun, 1760-1793, Fransman, uitgever van de «*Journal général de l'Europe*» te Herve; tegenstander van de prins-bisschop van Hoensbroech; verdedigde de hervormingen van Jozef II; tegenstander van de Statisten in de Brabantse Revolutie. Zie F. MAGNETTE, *Pierre Lebrun et le Journal de Herve*, 1921. H. FRANCOTTE, *Essai historique*, p. 112-142.

lopig ongestoord profiteren van de vrijheden, die het prins-bisdom hun bood. Ook de felle bestrijders van de «philosophes», zoals de Feller¹, en Brosius², zouden er een gunstig onthaal vinden, toen zij op hun beurt de Oostenrijkse Nederlanden moesten verlaten.

Bij de oriëntatie op Frankrijk, door bovengenoemde propagandisten van de Verlichting bevorderd, voegden zich in de tachtiger jaren sterke impulsen vanuit de Duitse keurvorstendommen: Keulen, Mainz en Trier. De geest van Zeger Bernard van Espen, die uit het prins-bisdom nooit geheel verdwenen was, kreeg een nieuwe impuls na het verschijnen van «Justini Febronii jurisconsulti de statu Ecclesiae deque legitima potestate Romani Pontificis», het werk van Johann Nicolaus von Hontheim (1701-1790). In de drie genoemde Duitse keurvorstendommen vierde het episcopalisme hoogtij. Onder von Veldbruck vond het weerklank in Luik; het behield zijn invloed onder de opvolgers, Caesar Constantinus van Hoensbroech (1784-1792) en François Antoine de Méan (1792-1801). Sedert van Hoensbroech het bestuur in handen had genomen, was het tijdperk van de reactie tegen de nieuwlichters begonnen. Ook de verdedigers van de kerkelijke politiek van Jozef II in de Oostenrijkse Nederlanden werden uit het land verdreven. In Luik hadden deze ideeën namelijk sympathie gevonden; zij werden vandaaruit door enkele journalisten in de Oostenrijkse Nederlanden verbreid. Dit samentreffen van ideeën deed Luik in dat laatste kwart van de eeuw op een marktplaats lijken, waar voor en tegenstanders van de Verlichting uit Frankrijk en van de «Katholische Aufklärung» uit de Duitse landen als kooplieden hun ideeën kwamen slijten, terwijl zij die van hun tegenstanders probeerden af te breken.

Maastrichts positie in deze ideeënstrijd was uitzonderlijk te noemen. Enerzijds had de stad veel gemeen met Luik, bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting en drukpers,³ anderzijds verschilde zij er ook weer van. Kon de Synode in Luik, als hoogste geestelijk gezag naast de prins-bisschop, remmend optreden en als conservatief element de verspreiding van de nieuwe ideeën tegengaan en daardoor ook de strijd in felheid doen ontbranden, in Maastricht ont-

¹ François-Xavier de Feller, 1735-1802, felle bestrijder van de «philosophes», koos in de Brabantse Revolutie de zijde van de Van der Nootianen. Uitgever van «Le Journal historique et littéraire». Zie M. LE MAIRE, *Un publiciste au XVIIIe siècle*, Leuven, 1951.

² Henri-I. Brosius, 1764-1840, tegenstander van de vernieuwingen van Jozef II,

brak zo'n kerkelijke instelling. Zeker, men erkende formeel wel het geestelijk gezag van de Luikse kerkelijke overheid, maar geestelijkheid en kerkvolk waren in feite gedwongen eerder de wensen van de Hoogmogende Heeren in te willigen. Met een grote naijver op elk geestelijk gezag, dat de Luikse kerkelijke overheid er kon uitoefenen, onderwierpen zij elke bulle, elke beslissing van het Luikse diocees aan hun recht van placet. In de uitoefening van hun «geestelijke jurisdictie» inspireerden zij zich op de voorbeelden van Jozef II ten aanzien van zijn onderdanen in de Oostenrijkse Nederlanden of werden zij geleid door de geest van de Gallicaanse artikelen⁴. Daardoor kon de verspreiding van de denkbeelden van de Verlichting in Maastricht makkelijk plaatsvinden, temeer doordat de sfeer juist door de afwezigheid van een sterk geestelijk gezag en door de «verlichte» kerkelijke politiek van de Hoogmogende Heeren uitermate geschikt was om een langzame en geleidelijke infiltratie van de nieuwe ideeën in de hand te werken. In Maastricht kon men zich de weelde veroorloven de nieuwe opvattingen ter discussie te stellen. Tot een openlijk partij kiezen werd men voorsnog niet gedwongen.

In het licht van het voorafgaande dient men dan ook de oprichting te zien van de Société d'Emulation te Maastricht in 1784 in navolging van de Luikse gelijknamige vereniging, die al een vijftal jaren bestond. In Luik werd deze vereniging de verzamelplaats voor alle nieuwlichters, de tribune, waar het voltairianisme zijn warmste voorvechters zou aantreffen en in feite ook de kweekplaats van de revolutionairen van 1789⁵. Van de Maastrichtse Société mag dan niet dezelfde activiteit zijn uitgegaan, de geest van het Luikse voorbeeld zal haar niet geheel vreemd zijn geweest. Wij weten weinig van deze vereniging. Terloops vindt men leden genoemd. Over de doelstelling en de inrichting ontbreken ook de nodige gegevens. Indien wij deze instelling toch tegen het Luikse voorbeeld projecteren, gebeurt dit op grond van haar activiteiten naar buiten, die, voorzover bekend, gering in aantal waren. Driemaal had zij namelijk een groter of kleiner aandeel in de organisatie van de feestelijkheden rondom de Maastrichtenaars, die respectievelijk in de

partisaan van Van der Noot. Zie A. VAN DER MEERSCH, Brosius, in *Biographie Nationale*, t. III, p. 90-93.

³ PILATI, o.c. t. II, p. 301.

⁴ Zie hoofdstuk II, p. 46, 61-62.

⁵ M. H. FRANCOTTE, o.c. p. 105.

jaren 1784, 1787 en 1790 in de filosofie te Leuven de hoogste lof behaalden en als primi naar hun vaderstad terugkeerden¹. Opvallend was, dat bij de eerste twee gelegenheden de leden van de Société d'Emulation voltallig aanwezig waren en dat bij de huldiging van de laatste primus de aanwezigheid van leden slechts tot een klein aantal beperkt bleef. Het lag niet zozeer aan de persoon van de primus, als wel aan de omstandigheid, dat hij zijn titel had behaald op een tijdstip, dat de Leuvense universiteit in hun ogen weer een bolwerk was geworden van de reactie. In de Brabantse Revolutie (1789-1791) werd de universiteit namelijk weer gezuiverd van alle hoogleraren, die de Brusselse regering in 1786 bij de verplaatsing van Leuven naar Brussel had aangesteld. Ook de magistraat liet bij de laatste primus verstek gaan. De lofredenaar van 1790, abbé Stassignon, rector van de latijnse school, wond er geen doekjes om, toen hij Dominicus Becks in bescherming nam en met hem de universiteit, die hem de hoogste graad verleend had. Toen de universiteit van Jozef II de prijzen uitreikte en het getal der mededingers veel kleiner was, had niemand, aldus Stassignon, in de stad bezwaar gemaakt tegen de primus, nu na een rechtvaardige strijd de oude universiteit weer hersteld was, accepteerde men deze hoge onderscheiding niet meer, die bovendien nog bevochten was temidden van veel meer mededingers. Het zakelijke argument, dat de magistraat en anderen hanteerden, alsof de tijdsomstandigheden de oorzaak van de beperking van de feestelijkheden waren, doorzag hij duidelijk, evenals de primus, die de gift, welke de stad hem bij wijze van genoegdoening wilde geven, van de hand wees². Men dient namelijk de mentaliteit van de vroede vaders in die dagen te zien in het licht van het project van een Seminarie-Generaal, dat zij in navolging van het voorbeeld van Jozef II te Leuven, in 1787 in Maastricht wilden oprichten. Zij hadden hun wensen inzake de te onderwijzen «Filosofie» daarin kenbaar gemaakt: aangepast aan de eisen van de tijd en te geven door bekwame professoren, liefst van universiteiten afkomstig³.

¹ Beknopt verhaal . . . Franciscus Antonius Lambertus Gilissen, Beknopt verhaal der Vreugde-feest, . . . Gijsbertus Joannes Alexander Van der Vrecken, Beknopt verhaal . . . Theodorus Dominicus Bexs. Versamelingen van alle gedenkwaardige stukken . . . Gijsbertus Joannes Alexander Van der Vrecken.

² W. J. PRICK, Aemulatie Genootschappen in 3 Maassteden op het einde der 18e eeuw, p. 142-150, p. 175-184. W. J. PRICK, Maastrichtse Primi der Leuvense hogeschool, p. 409-415.

Het merendeel van de leden van de Société deelde dit gevoelen³. In de Verenigde Provinciën bestonden ook zulke «leesgezelschappen», die zich wijdden aan de studie van de «philosophes». In Maastricht kreeg de Société echter nog een aparte betekenis, doordat Jozef II in het jaar van haar oprichting Maastricht opeiste. Hierover volgt later meer. Men kan derhalve de vraag stellen, of dit gezelschap ook niet als een burgerwacht bij een eventueel beleg van de stad zijn diensten wilde aanbieden. Met hun groene uniformen, waarover een witte kraag met opslagen, met hun witte broeken en camisolens en hun cocarden uit groen- en witzijden linten samengesteld en met vederbossen op hun hoeden, moesten de leden van dit corps, in vier divisies ingedeeld, een martiale indruk gemaakt hebben. De termen, welke men bezigde, waren aan het krijgsleven ontleend, terwijl men in 1784 ook wapens droeg. Wij meenden dit namelijk te kunnen afleiden uit het uitdrukkelijk verbod hiervan in 1787, toen elk militair vertoon verboden werd en men de leden van de Société alleen de vrijheid liet in een uniform van zwarte kleur of in gewone burgerdracht te verschijnen⁵.

Leden van de Société ontpopten zich tijdens het Franse bewind, en in het bijzonder tussen 1795 tot 1799 als trouwe aanhangers van het nieuwe régime. In deze vereniging trof men figuren uit de magistratuur, artsen, kooplieden en advocaten. Zij telde in totaal «tachtig leden der principaelste burgers», die afkomstig waren uit de drie reeds bestaande Sociëteiten van de stad, te weten de Groote Sociëteit, de Nieuwe Sociëteit, de Burger- en Geestelijke Sociëteit⁶. Alleen van de Groote Sociëteit bleven archieven bewaard; van de twee andere, bleven net als van de Société d'Emulation, alleen maar sporadische gegevens in eigentijdse gedrukte bronnen achter.

Voor de beïnvloeding van de publieke opinie te Maastricht mag men de betekenis van de Luikse kranten niet onderschatten. «L'Esprit des journaux» maar vooral de «Journal encyclopédique» van P. Rousseau werden te Maastricht gelezen. Deze beide organen

³ S.A.M., Missiveboek, 1787-1794, 8 januari, 2 maart, 12 maart, 2 april 1787. Zie hoofdstuk II, p. 87-92.

⁴ Couplets chantés par la Société d'Emulation à l'Honneur de Mr. Théodore Dominique Bexs. Beknopt verhaal . . . van den Zeergeleerden Heer Th. D. Bexs, o.c. p. 16.

⁵ S.A.M., Raadsresolutiën, Register 142.

⁶ W. J. PRICK, Aemulatie Genootschappen, o.c. p. 184, noot 15.

gebruikten alle middelen om het publiek de ideeën van onafhankelijkheid en vrijheid over te dragen, de ultramontaanse doctrines aan te vallen en het civiel gezag tegen de pretenties van de Kerk te verdedigen. Ook «Le Journal général de l'Europe, Politique, Agriculture», vond lezers in de stad. Haar hoofdredacteur was Lebrun, die zijn lezerspubliek de nieuwe vorderingen van de filosofie wilde leren, de theorieën van de economen en de ideeën van het Contrat Social uiteenzette en aanbeval. De hervormingen van Jozef II vonden in Lebrun een fervente voorstander, die regelrecht inging tegen de oppositie, welke zij in de Oostenrijkse Nederlanden opriep¹.

Maar ook de anti-filosofische pers vond lezers in de stad. «Le Journal Historique et Littéraire» van 1774 tot 1788 te Luxemburg, daarna in het prins-bisdom gedrukt, had in F.X. de Feller een hoofdredacteur, die zeer grote activiteit ontplooidde en blijk gaf grote eruditie en een brede cultuur te bezitten². Als geharnast verdediger van het Ancien-Régime en van de Kerk bond hij de strijd aan tegen de nieuwlichters. Gepassioneerd van nature, ging hij met veel overdrijvingen en paradoxen de Encyclopedisten en Economisten te lijf. Hij verklaarde de oorlog aan iedere geest van tolerantie, onafhankelijkheid en vrijheid in al haar vormen. Vol vuur bekritiseerde hij in zijn Journal regelmatig boeken en brochures, die in het middelpunt van de belangstelling stonden. Hij werkte op deze wijze ongewild mee aan de propaganda van de moderne ideeën, die hij zelf haatte³.

De Maastrichtse lezer zal wel meer dan eens glimlachend de theorieën van De Feller over de tolerantie getoetst hebben aan de feitelijke situatie in zijn stad, waar protestant en katholiek gelijke rechten hadden en de verdraagzaamheid een realiteit was. Indien De Feller na zijn verdrijving uit Luxemburg zijn «Journal» in Maastricht had laten drukken, zoals algemeen wordt aangenomen,⁴ zou hem ook daar al spoedig het verblijf onmogelijk gemaakt zijn. Na

¹ M.H. FRANCOTTE, o.c. p. 111-116. M.J. KUNTZIGER, o.c. p. 95-100.

² M.H. FRANCOTTE, o.c. p. 145-150. M.J. KUNTZIGER, o.c. p. 101-135.

M. LE MAIRE, Un publiciste au XVIIIe siècle François-Xavier de Feller, 1735-1802, t. II, p. 366-368, p. 421-427.

³ S. TASSIER, Les démocrates belges de 1789, p. 51-52, p. 54-61.

⁴ P. HARSIN, La révolution liégeoise de 1789, p. 27.

⁵ A.R.H., Inventaris Staten-Generaal, no. 5877, ingekomen 29 april 1789, behandeld 1 mei 1789. Resolutiën van de Staten-Generaal, 1 mei 1789, p. 310. De meeste auteurs hebben zich dus vergist als zij Frans Cavelier te Maastricht op-

zijn verdrijving in 1788 had De Feller geen adres meer vermeld, waar hij zijn periodiek liet drukken. Wel gaf hij op, waar zijn «Journal» te krijgen was, onder andere bij de drukker-uitgever Cavelier te Maastricht en bij F. Bassompierre te Luik. Toen Van Lansberge, gevolmachtigd minister van de Hoogmogende Heeren bij de keurvorstelijke regering te Keulen namelijk klachten indiende naar aanleiding van een artikel, dat op 1 februari 1789 in De Fellers orgaan was verschenen en gericht was tegen pater Hedderich, rector van de universiteit van Bonn, liet de magistraat van Maastricht een onderzoek bij Cavelier instellen. Deze ontkende het blad te drukken, maar meende, dat het bij Bassompierre te Luik verscheen, die hem iedere veertien dagen een bepaald aantal exemplaren deed toekomen. De magistraat kon de Hoogmogende Heeren dus alleen een negatief antwoord geven en hen overtuigen van het feit, dat de eerste minister van Zijne keurvorstelijke Doorluchtigheid abusievelijk aan Van Lansberge had meegedeeld, dat De Feller zich in Maastricht ophield en daar zijn «Journal» liet drukken⁵. Gezien de sfeer, die de magistraat en vooral de Staten-Generaal in Maastricht wilden gehandhaafd zien, had men aan zo'n publicist geen behoefte⁶.

In de bovenvermelde periodieken kwamen ook de politieke gebeurtenissen herhaalde malen ter sprake. Episodes uit de Amerikaanse Vrijheidsoorlog werden het lezerspubliek voorgeschoteld. De meest gedetailleerde en exacte verslagen over de formatie der nieuwe republiek, over de constitutie ervan en de geest, die eraan ten grondslag lag, werden in den brede uiteengezet, terwijl de schitterende acties van soldaten en staatslieden in geuren en kleuren verteld werden. De Feller daarentegen had alleen maar afbrekende kritiek⁷. In Maastricht had de vrijheidsoorlog ook de aandacht getrokken. De oprichting van de «Gazette Anglo-Française-Américaine», waarvan de Launey hoofdredacteur was, legde hiervan getuigenis af. Volgens de reeds vaker genoemde Havé⁸ was het een

geven als de uitgever van de werken van François-Xavier de Feller. Het opgeven van een schijnadres bood in die dagen mogelijkheden om toch pamfletten, boeken en tijdschriften, die officieel verboden waren, te laten verschijnen. Zelfs het meest recente werk van P. LE MAIRE, *Un publiciste au XVIIIe siècle* François-Xavier de Feller, 1735-1802, t. II, Leuven 1951, p. 404, noemt F. Cavelier de uitgever-drukker van de Feller sinds 1788.

⁶ Zie hoofdstuk II, p. 43-47.

⁷ S. TASSIER, o.c. p. 56-57, p. 67.

⁸ A. J. HAVÉ, o.c. p. 52.

vlot geschreven krant, die veel lezers trok, maar tengevolge van tweedracht in het stichtingsbestuur weer werd opgeheven. Had deze hoofdredacteur, volgens Havé «esprit», Johannes Theodorus van Gulpen, die van hem de prospectus kreeg voor een nieuw project de «Courrier (sic) de la Meuse» had dit misschien minder, maar gaf anderzijds toch wel van genoeg inzicht blijk om te weten, dat zo'n «Courrier (sic) de la Meuse» in de stad genoeg kans van slagen had. Zonder fondsen, zonder kennis, zonder ook maar de kunst te verstaan van goed te kunnen lezen, aldus Havé, begon de kruidenier Johannes Theodorus van Gulpen, op de persen van zijn broer, de stadsdrukker Johannes Tilmannus van Gulpen, een slecht gedrukt krantje uit te geven. Na enkele weken slaagden de twee broers, beiden lid van de «Société d'Emulation» er al in zoveel sensatie te verwekken, dat de «Courrier (sic)» binnen de kortste tijd uitgroeide tot een politieke krant met een groot lezerspubliek. De berichten namen zij over uit de grootste politieke kranten van die dagen. Toen Theodorus, de hoofdredacteur, in 1787 een smadelijke opmerking aan het adres van het huis Oranje richtte, werd de «Courrier (sic)» verboden¹.

Naast de kranten als middel tot verspreiding van de nieuwe ideeën had de boekhandel en drukkerij van Dufour en in mindere mate die van Cavelier te Maastricht grote betekenis. Hun boekenvoorraad stond in duidelijke tegenstelling tot die van de autochtone Maastrichtse drukkers-families. Dezen drukten en verkochten de gehele eeuw door bijna uitsluitend biechtboeken, predikaties, gebedenboeken voor broederschappen en pelgrims naar Scherpenheuvel, stichtelijke lectuur zoals «Den geestelijken bedelaar» van Adriaan van Loo, de veel gelezen «Vrouwenpeerle» en het zo vaak herdrukte «Selzaam leven en wonderlijke doot van de H. Alexis»². In brede kringen van de overwegend katholieke burgerij en bij de talrijke kloosters was dit genre zeer gewild. De officiële uitgaven, de leerboeken en de gelegenheidswerkjes voor feestelijke gebeurte-

¹ Courrier de la Meuse, no. 56, di samedi 14 juillet 1787. Dit was het enige exemplaar, dat wij konden achterhalen. A.R.H., Inventaris Staten-Generaal, no. 5875, ingekomen 14 juli 1787, behandeld 17 juli 1787. J. HABETS, De oorsprong van het Nieuwsblad «le Courier de la Meuse» te Maastricht, p. 22.

² E. HEYENEN, Maastrichtse Drukken, 1552-1816, 1e gedeelte in P.S.H.A.L., 1947, deel LXXXIII, p. 1-174; 2e gedeelte in P.S.H.A.L., 1948, deel LXXXIV, p. 1-124.

nissen kon men ook hiertoe rekenen³. Iedere autochtone drukkersfamilie had zo vanouds zijn eigen terrein. Zo legde de familie Van Gulpen zich bij voorkeur toe op stichtelijke lectuur, periodieke uitgaven en nieuwsbladen, zoals «de Gazette van Maastricht» (1769) en de «Courrier (sic) de la Meuse» (1782-1787). Lekens drukte voornamelijk theologische werken, terwijl de officiële stadsdrukker, sinds 1744 Henricus Landtmeeter, de meer ambtelijke en officiële stukken verzorgde. Om beurten was dit ambt, zoals ook andere functies, in handen van een protestant of een katholiek. Men gaf de voorkeur aan een katholieke drukker als het werken betrof, die de katholieke godsdienst raakten. Toch bleek ook, dat bij de protestantse stadsdrukker Landtmeeter, werken of geschriften van typisch katholieken huize gedrukt werden⁴.

In de periode 1774-1794 zou de Parijzenaar Jean Edme Dufour, sinds augustus 1766 in Maastricht gevestigd, het Maastrichtse lezerspubliek op een nieuwe richting wijzen en door boeken, die door zijn persen werden gedrukt of in zijn boekhandel werden verkocht, de verlichte ideeën verspreiden. Dufour staat bekend als een belangrijk importeur van in Holland gedrukte werken, die via Straatsburg, zijn geboortestad, werden binnengesmokkeld. Hadden de Hollandse boekhandelaren haast of was de weg over Brussel of Antwerpen te gevaarlijk, dan deden zij een beroep op Dufour, die in overleg met de postmeester Box de la Calmette, de boeken in kleine pakjes doorzond naar de Wed. Stockdorf in Straatsburg; deze verzond de boeken op haar beurt naar Parijs⁵. Het feit, dat Maastricht een gunstige gelegenheid bood voor de clandestiene handel in boeken tussen het gereglementeerde Frankrijk en Holland, waar de drukkers grotere vrijheid genoten, kan de vestiging van deze Parijzenaar als agent van een firma, die zich daarmee bezighield, verklaren. Dat hij in 1772 zelfstandig, en sinds 1775 in associatie met Phil Roux met het drukken en verspreiden van voornamelijk Franse auteurs begon, moet zijn oorzaak gevonden hebben in de omstandigheid, dat enerzijds in Maastricht de behoefte aan deze werken groeide, anderzijds deze meest zuidelijke stad van de

³ H. H. E. WOUTERS, Overzicht van de Geschiedenis der Boekdrukkunst in Maastricht, p. 8-15. A. A. M. STOLS, Kort overzicht van de Geschiedenis der Boekdrukkunst in Maastricht van 1551-1929, p. 26-33.

⁴ E. HEYNEN, o.c. 1e gedeelte, p. 94, p. 135, p. 172.

⁵ Y. Z. DUBOSQ, Le Livre Français et son commerce et Hollande de 1750-1780, p. 135.

Republiek voor de omringende Oostenrijkse Nederlanden dezelfde functie kreeg als Luik al eerder had. In de Oostenrijkse Nederlanden tendeerde het gouvernement, dat met de kerkelijke overheid en de geprivilegieerde klassen in de jaren tachtig in een openlijke strijd gewikkeld zou worden, naar het scheppen van een publieke opinie, die favorabel was aan haar hervormingsgeest. Een aantal boeken mocht er volgens de regering verschijnen, hetgeen de verontwaardiging van de kerkelijke overheid opriep; andere publicaties daarentegen met een filosofische inslag, zoals «L'Esprit de Raynal, les Extraits du Dictionnaire historique et critique de Bayle» en «Lettres Philosophiques de Voltaire, avec pièces galantes et nouvelles» waren er verboden¹. De uitgave van de «Correspondance» van deze Franse filosoof door Dufour in 1773 had bijna het einde betekend van zijn drukker-uitgeversloopbaan in Maastricht. Hierom door de kanselier van Frankrijk, Maupeou, bij Hunne Hoogmogenden aangeklaagd, was Dufour gedwongen de stad voor enkele tijd te verlaten. Maar de Indiviese Raad nam het op voor deze Fransman en gaf een getuigenis over hem af, waarin zijn burgerlijke en zedelijke deugden ten eerste geprezen werden. Ook in alle grote steden van West-Europa, waar de stad relaties had, liet zij dit getuigenis verspreiden².

De actieradius van de oudere, reeds genoemde en autochtone Maastrichtse drukkers was met uitzondering van Lekens' theologisch fonds, regionaal te noemen en strekte zich niet verder uit dan Hasselt, St. Truiden, Tongeren en omliggende streken³. Dufour en Roux daarentegen bestreken zeer zeker de Zuidelijke Nederlanden. Reizigers⁴ signaleerden de betekenis van Dufour voor de Brusselse boekhandelaren. Ook vermeldde zij diens activiteit in het verzenden van boeken naar en leveren aan Denemarken en Noord-Pruisen. In de Oostenrijkse Nederlanden maakte Dufour net als enkele Luikse collega's gebruik van «colporteurs», die clandestien met «verboden» boeken het land afreisden. Dufour wist zijn waar wel te verkopen; net als Lekens voor zijn theologische werken, kondigde hij in de Gazette des Pays-Bas zijn nieuwe werken aan en

¹ S. TASSIER, o.c. p. 49.

² S.A.M., F.a. inv. no. 75a, 5 pluviôse an IV.

³ H.H.E. WOUTERS, o.c. p. 11.

⁴ DERIVAL, Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens, t. I, p. 225, t. III, p. 271-272; p. 368-369. PILATI, o.c. p. 301.

⁵ S. TASSIER, o.c. p. 48.

concurrerde hij er met de Amsterdamse, Rotterdamse, Haagse, Leidse en Luikse collega's⁵.

Overziet men de boekcatalogi van 1774, 1785 en 1789, waarin J. Dufour in 1774 nog alleen, daarna in 1785 samen met Philippe Roux de boeken aanboden, dan staat men verbaasd van de hoeveelheden, die zij op het ogenblik van verschijnen van de catalogi in voorraad hadden. Meer dan 7500 titels telden die van 1774 en 1785⁶. Van sommige boeken waren verscheidene exemplaren aanwezig, van anderen slechts een, omdat de boekverkopers ze niet gemakkelijk konden krijgen. Hun voornaamste belangstelling had de Franse litteratuur; van werken, in andere vreemde talen geschreven, zoals het Latijn, Duits, Italiaans, Engels en Nederlands namen zij ook bestellingen aan, die ze in korte tijd konden uitvoeren. Bestellingen van de laatstverschenen werken uit Parijs zouden, aldus de catalogus van 1774, door niemand beter dan door Dufour verzorgd kunnen worden. Hij kon immers op een achtjarige ervaring bogen, voerde verder tweemaal per week correspondentie met de uitgevers in de stad, van wie hij ook elke week een kist met boeken ontving. Partituren van muziekstukken en tekstboekjes voor theaterstukken waren ook voorradig. Zelfs over de inrichting van het interieur van de huizen kon hij inlichtingen geven, want bij hem waren de nieuwste dessins van behang volgens de laatste mode uit Parijs aanwezig.

In zijn catalogus van 1774 komen bijna alle werken van de «philosophes» voor. Ook waren er enkele werken van hun tegenstanders in zijn voorraad. De catalogus van 1785 bevatte bovendien de nieuwste werken, die sinds zijn eerste catalogus waren verschenen. Zijn voorraad van 1774 was uitgeput. Uit beide overzichten doen wij thans een greep, waaruit zijn betekenis blijken kan. Van Montesquieu, Voltaire, Colbert, De Fontenelle, Helvetius, Hume, Locke, Linguet, Young, Erasmus, Hobbes, Descartes, Hugo de Groot, Raynal, Rousseau, Pufendorff, hadden zij zo niet alle, dan toch de voornaamste werken in hun bezit. Van de eerste zeven vermelden de catalogi de «Oeuvres complètes» in verscheidene uitgaven. De

⁶ Catalogue général des livres et ouvrages en tous genres de littérature, qui se trouvent chez Jean-Edme Dufour, imprimeur et libraire, à Maestricht, 1774, 352 pp. in-8; 1785, 303 pp. in-8°.

Catalogue général de livres de Fonds et Assortiments qui se trouvent chez Jean-Paul Roux et Compagnie, Imprimeurs-Libraires à Maestricht, 1789, 50 pp. in-8°.

Dictionnaire Historique et Critique de Bayle, Berlijn 1767, figureerde naast de Encyclopédie, édition de Paris. Aan Jansenistica bezaten zij werken van Nicole en Duguet. Van de laatste zelfs een grote verscheidenheid. Verder van Pavie de Tourquevaux, Cathéchisme historique et dogmatique, Nancy, 1750, en natuurlijk strijdschriften rond de bulle «Unigenitus». Het hoofdwerk van Nicolaus von Hontheim (Febronius) was eveneens in de catalogi te vinden. Zeger van Espen ontbrak evenmin bij de auteurs.

Typografisch vormden de 160 Franse drukken, die Dufour met Roux in deze tweeëntwintig jaren verzorgde, een hoogtepunt in de Maastrichtse boekdrukkunst. De uitgaven van hun Maastrichtse tijdgenoten, Landtmeeter, Lekens en Van Gulpen, bleven er ver bij ten achter. Het genre, dat de eerste op grote schaal drukte, omvatte vooral de belletristische litteratuur en enkele werken van filosofen. De brieven van Madame de Sévigné en de eerste Franse vertaling van Goethe's «Leiden des jungen Werther» verschenen van hun persen. Het nogal libertijnse werk «Oeuvres complètes de Monsieur de Crébillon Fils», dat volgens de titelpagina te Londen of te Constantinopel gedrukt zou zijn, was in werkelijkheid bij hen verschenen. Van Voltaire drukte Dufour in 1774 «La Tactique, avec quelques Epîtres nouvelles et les Réponses qui y sont faites», in 1781 «Précis du siècle de Louis xv, servant de suite au siècle de Louis xiv», in 1788 «Siècle de Louis xiv, nouvelle édition revue et considérablement augmentée», in 1792 «Histoire de Charles xii, roi de Suède, nouvelle édition». Daarnaast gaven zij werken uit, die Voltaire becommentarieerde of van een kritisch notenapparaat voorzag; en dit commentaar en het notenapparaat werd steeds in de Maastrichtse herdrukken opgenomen. Van Rousseau verschenen «Les Confessions de J. J. Rousseau, suivies des Rêveries du Promeneur solitaire», in 1782. Van Linguet had Dufour het manuscript van het «Essai philosophique sur le Monarchisme» ontvangen. Van abbé Raynal, die hij evenals de zojuist genoemde tot zijn vrienden mocht rekenen, drukte hij in 1774 het 7e deel, in 1781 het 8e, 9e

¹ E. HEYNEN, o.c. 1e gedeelte, p. 139-140, p. 143-144, p. 150, p. 154-156, p. 158, p. 164-167, o.c. 2e gedeelte, in P.S.H.A.L. 1948, p. 5, p. 9.

² Catalogus van een Verzameling van Regtsgeleerde en eenige andere boeken, naargelaeten bij den Heer en Meester, B. G. Poppelman, in leven Griffier van den Leenhove van Valkenburg, 1772.

Catalogus van een verkoop van boeken, zoo regtsgeleerde, historische, theologische, medisynsche, philosophische, als mathematische etc., sullen verkogt

en 10e deel van de «Histoire Philosophique et Politique des Etablissements et du Commerce des Européens dans les deux Indes». De gebeurtenissen in Amerika zetten hen in 1780 waarschijnlijk aan tot de druk van «Histoire de l'Amérique» van Robertson, terwijl in 1785 de vertaling van «Lettres d'un Cultivateur américain écrites à W. S. Ecuyer, depuis l'année 1770 jusqu'à 1781». van hun persen kwam¹.

Deze werken, bij Dufour en Roux te koop aangeboden, vonden kopers. Wij overtuigden ons hiervan door de catalogi van bibliotheken van particulieren, die de afbraak van het ancien régime en de vestiging van het Franse Bewind nog meemaakten, na te speuren. Groepeert men de bibliotheken naar de sociale klassen van hun bezitters, dan constateert men, dat deze gedrukte filosofische werken in alle ontwikkelde milieus waren binnengedrongen, maar vooral aftrek hadden gevonden in de wereld van de advocaten en overheidspersonen. Wij vonden, hetgeen te verwachten was, ook bibliotheken, die bijna geheel waren samengesteld uit werken over recht, theologie en geschiedenis, meestal daterend uit de achttiende eeuw. Zij behoorden aan personen toe, die de spanningen van die dagen ternauwernood meemaakten en vóór 1782 stierven². Van hen, die de spanningen aan den lijve ondervonden, laten wij hier voorbeelden volgen. Tussen 1782 en 1804 werd te Maastricht geen enkele catalogus van een openbare boekenverkoop gedrukt. Opmerking verdient verder het feit, dat de boeken, welke thans volgen tussen 1700 en 1785 werden gedrukt.³

Van de oud-secretaris van de stad van Brabantse zijde, de advocaat L. W. van den Heuvel, later rechter bij het Tribunal Civil te Maastricht, kwam op 3 februari 1813 de bibliotheek onder de hamer. Naast de volledige werken van Zeger Bernard van Espen, van Hugo de Groot en van Descartes bevatte deze bibliotheek werken van Pufendorff, Necker, Voltaire, Locke en Rousseau. Bovendien waren van Hume «L'Esprit des Lois», van Raynal «L'histoire philosophique et politique», «La Révolution de l'Amérique», en «L'histoire du Parlement de l'Angleterre», van Mirabeau «Aux

worden in het gewoon Venduehuys op de Boschstraat, 1775.

Catalogue de livres d'histoire, de Mathématiques etc. . . . Délaissé par feu Monsieur B. Mettievier de Bracaud. . . A Maestricht, 1782.

³ Voor de Oostenrijkse-Nederlanden heeft S. Tassier in *Les démocrates belges de 1789*, Brussel, 1930 hetzelfde onderzoek gedaan. Zij kwam tot gelijke bevindingen voor Gent, Brussel en Antwerpen.

Bataves sur le Stadhouderat» en andere werken met een filosofische inslag aanwezig¹.

A. G. Pillera, advocaat, oud commissaris-instructeur van Brabantse zijde, die net als zijn voorganger tijdens de eerste dagen van het Franse bewind, rechter in het Tribunal Civil was, had in zijn boekenkast werken van Hugo de Groot, Pufendorff, Zeger Bernard van Espen, Burlamaqui, Rousseau, Hume, Voltaire en De Fontenelle staan. De aanwezigheid van een hele serie «Post van den Neder-Rhijn» verraaft waarschijnlijk zijn stellingname in de crisis tussen Oranje en de Patriotten².

H. M. de Vlieckx, jarenlang schepen en van 1780-1782 burgemeester van Luikse zijde, president van het Tribunal Civil onder het Franse régime, had een grote bibliotheek. Alle werken van Voltaire, werken van Rousseau, van Montesquieu, van Necker, de «Dictionnaire historique et critique» van Bayle, werken van Van Espen, Hugo de Groot, Pufendorff, Burke, Chr. Wolff, Mirabeau en Raynal figureerden naast «le Traité de l'Amour de Dieu» en «Introduction de la vie dévote» van Franciscus van Sales. Ook bij andere katholieken troffen wij deze laatste werkjes geregeld aan. In zijn bezit was verder een volledige serie van «Journal Encyclopédique, ou Universel», van 1782 tot 1788. De aanwezigheid van «Chansons originaires des Francs-Maçons» in zijn bibliotheek geeft reden de vraag te stellen, of hij lid was van een van de Maastrichtse logos³.

¹ Catalogue d'une très belle Bibliothèque bien conditionnée. Contenant grand nombre d'ouvrages de prix etc. . . . délaissés par feu Monsieur L. W. Van den Heuvel, lesquels seront vendus lundi 8 Février 1813 et les jours suivans à la maison mortuaire le long de la Meuse à Maestricht N 1818. A Maestricht chez S. Landtmeeter 1813. 89 pp. in-8°.

² Catalogue de très belles collections de livres en toutes les sciences, bien conditionnés et reliés, parmi lesquels plusieurs ouvrages de prix, lesquels seront vendus publiquement Vendredi le 26 mars 1813, et les jours suivans, le matin depuis 10 heures jusqu'à midi, et l'après-midi depuis 3 jusqu'à 5 heures, à la Maison mortuaire de feu Monsieur A. G. Pillera, Juris-Consultis, ancien Commissaire-Instructeur et ancien Juge, rue Grand-fossé, no. 922, à Maestricht. A Maestricht chez S. Landtmeeter, 1813.

³ Catalogue d'une très belle collection de livres de jurisprudence, de morale, d'histoire, sciences et arts et de tout genre de littérature, comme aussi d'une belle collection de tableaux; le tout délaissé par feu Madame C. M. Cramer, veuve de Monsieur H. M. de Vlieckx, en son vivant Bourguemaître de la ville de Maestricht, et Président du Tribunal Civil de l'Arrondissement de Maestricht. A. Maestricht chez Th. Nijpels. (21 dec. 1807).

Charles Clément Roemers, advocaat, Luiks schepen tijdens het Ancien-Régime, «agent national», afgevaardigde in de Raad van Vijfhonderd tijdens het Franse régime, bezat volgens de catalogus, die hij zelf had opgesteld, ongeveer 1500 boeken. Van Voltaire bezat hij alle werken; Pufendorff, Barbosa, Condorcet, Wolff, Bacon, Helvetius, Locke, Malebranche en Montesquieu waren geen onbekende auteurs voor hem, gezien de werken, die hij van hen in zijn boekenkast had staan. De Encyclopédie had daar ook zijn plaats⁴.

A. Quirinus Collard, Brabants burgemeester van de stad van 1788 tot 1790 en jarenlang schepen, had werken van Hugo de Groot, Pufendorff, Locke, Descartes, Montesquieu, Mirabeau, Voltaire, Raynal, Rousseau en Burlamaqui in zijn bezit⁵.

De chirurgijn Simon Schorpioen had geen enkel werk van filosofische aard in zijn boekenkast staan. Zijn interesse hadden de medicijnen en de chirurgie en daarnaast de geschiedenis en de literatuur⁶.

De apotheker Vlieckx, Luikenaar van geboorte, partijganger vanaf de eerste dagen van het Franse régime⁷, was ruim voorzien van literatuur, die de Amerikaanse Vrijheidsoorlog betrof. Werken van Voltaire, Rousseau, Hugo de Groot, Raynal, Shaftesbury, Montesquieu, Hume, De Fontenelle en de Petite Encyclopédie hadden hun plaats naast werken over medicijnen, fysica, geschiedenis en literatuur⁸.

⁴ C. M. BUSSELS, Over de bibliotheek en de kunstwerken van Charles Clément Roemers, p. 557-565.

⁵ Catalogue d'une belle collection de livres de théologie et de morale, de jurisprudence, d'histoire et de voyages, des arts et des sciences et de tout genre de littérature, bien conditionnés et reliés, comme aussi d'une très belle collection de tableaux, délaissée par feu Monsieur A. Q. Collard en son vivant, Bourguemaitre de la ville de Maestricht. A Maestricht chez S. Landtmeeter. 1808.

⁶ Catalogue d'une belle collection de livres d'Histoire, Médecine, Chirurgie et de Littérature délaissés par feu le sieur Simon Scorpion, en son vivant Chirurgien à Maestricht, et dont la vente aura lieu le 16 prairial an XIII, (5 Juin 1805), à dix heures du matin, à la maison mortuaire, rue de Bruxelles, no. 118, à Maestricht.

⁷ H. HARDENBERG, Inventaris der archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas (1794-1814), p. LXXIII.

⁸ Catalogue d'une très belle collection de livres de droit, de médecine, de physique, d'histoire, de littérature etc. . . . , lesquels seront vendus publiquement mercredi 3 Août 1814, à la maison de Monsieur Vlieckx, Pharmacien Rue de Pont à Wyck, No. 352, à Maestricht. A Maestricht chez G. B. van Gulpen, 1814.

Simon Joseph Spirlet, priester en kanunnik van het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Maastricht bezat werken van Zeger Bernard van Espen, Jansenius, Nicole en «Histoire du siècle de Louis XIV» van Voltaire¹.

Gerard Ignatius Cremers, kanunnik van het kapittel van St. Servaas, had naast de gewone devotionalia, werken van Rousseau, Voltaire, Frederik II, Bayle en van Zeger Bernard van Espen in zijn boekenkast².

Philippens, pastoor te Ambij, tijdens het Franse régime van 1797-1799 een van de meest overtuigde verdedigers van de geoorloofdheid van de eed van haat, was, naar zijn boekenschat te oordelen, een groot kenner van de strijdvrage van zijn tijd. Naast het hoofdwerk en kleinere werken van Nicolaus von Hontheim (Febronius) hadden Zeger Bernard van Espen, Hugo de Groot en de geschriften met betrekking tot de kerkelijke politiek van Jozef II, zoals «De Tolerantia ecclesiastica et civile, ad Josephum II augustum» door Trautmansdorf en andere werkjes hierover zijn bijzondere aandacht³. Ook verdedigers van de rechten van de Paus, zoals Barruel met zijn werk «Du Pape et de ses droits», waren hem niet onbekend⁴.

De bibliotheek van twee onbekend gebleven pastoors bevatte een volledige uitgave van «Journal Encyclopédique» van 1775-1786. Het oeuvre van Nicole, Jansenius, brieven van Voltaire vormden naast enkele devotionalia de voornaamste werken uit hun boekenbezit⁵.

A. M. de Rouville, predikant van de gereformeerde kerk te Maastricht, bezat volgens de catalogus 593 boeken, die voor het merendeel gewijd waren aan theologie, moraal, geschiedenis, reizen,

¹ Catalogue de livres de Théologie, de Droit, etc., délaissés par feu Monsieur Simon Joseph Spirlet, prêtre et Chanoine du ci-devant-chapitre de notre-Dame à Maestricht. (11 sept. 1805). A Maestricht chez. Th. Nijpels, 1805.

² Catalogus van verscheidene Kerkelijke, Theologische en Philosophische Boeken, nagelaeten bij wijlen der Heer Gerard Ignatius Cremers, in leeven Can. der Collegiaale Kerk van St. Servaas binnen Maestricht. Druk A. J. Koemans, 1805.

³ Catalogue d'une belle collection de livres anciens et modernes . . . le tout délaissé par feu Monsieur Philippens de son vivant curé d'Ambij, dont la vente se fera par le ministère du notaire Cobben, résidant à Ambij, le 7 Février 1810.

⁴ A. LATREILLE, L'église catholique et la révolution française, t. 1, p. 22.

⁵ Catalogue de quatre collections de livres anciens et modernes d'histoire, de droit, belles lettres, littérature, philosophie, sermons, liturgie, voyages, dictionnaires, poésie etc. etc. La deuxième et quatrième collections sont délaissées par

kunsten en wetenschappen. «Julie, ou la nouvelle Héloïse» van J. J. Rousseau stond wat eenzaam tussen de andere werken, die voor het merendeel van vóór 1750 waren⁶.

Ook in de openbare stadsbibliotheek trof men filosofische werken aan. Of de «Oeuvres diverses» van P. Bayle en diens «Dictionnaire historique et critique», Amsterdam, 1740 en de «Oeuvres» van De Fontenelle, J. J. Rousseau, Voltaire, Frederik II en Linguet, die de bibliotheek thans nog bezit, vóór 1794 werden aangeschaft, was niet te achterhalen. Wel bestelde de stad alleen al tussen 1771-1776 voor f 1675 bij de firma Dufour. De grote Encyclopédie van Diderot en d'Alembert (Parijs 1751-1780 in 35 delen) werd zeker in het laatste kwart van de eeuw en wel vóór 1795 aangeschaft. Ook de nieuwe oriëntatie op sociaal-economisch gebied, eveneens een vrucht van de Verlichting, was, hoewel nog niet in overdaad, dan toch al in aanzet voor het laatstgenoemde jaar op de stadsbibliotheek aanwezig⁷.

De bibliotheek van de Groote Sociëteit werd in 1775 verrijkt met de Encyclopédie van Diderot. Het voorstel was al op 15 december 1769 gedaan door de postmeester Box de la Calmette, maar met 28 tegen 11 stemmen verworpen⁸. Toen men zes jaar later tegen een goedkope prijs ditmaal hetzelfde werk weer kon krijgen, bleken bij de stemming 36 leden vóór en 9 tegen de aankoop te stemmen. Er was intussen dus wel iets veranderd. Deze postmeester was de eerste vertegenwoordiger van de Verlichting, die wij in Maastricht leerden kennen. Op de vraag⁹, of ook geestelijken lid van de Groote Sociëteit konden worden, antwoordde hij ontkenkend. Hij toonde er zich een fel tegenstander van, terwijl de protestantse magistraat en de protestantse hoofdofficiëren er geen be-

feu deux Curés de ce Département, contenant un nombre de livres rares. La troisième est composée de très-beaux ouvrages, qui pour la majeure partie n'ont jamais servi. (23 juli 1810). A Maastricht chez S. Landtmeeter. 1810.

⁶ Catalogue d'une belle collection de livres de théologie et de morale, d'histoire et de voyages, des arts et des sciences etc., délaissé par feu Monsieur A. M. de Rouville, en son vivant Professeur et Ministre du Culte Réformé à Maastricht. (30 Mei 1809). A Maastricht chez S. Lantmeeter.

⁷ J. FLAMENT, Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht, deel I, p. 35, p. 80-84; deel II, p. 551. H. H. E. WOUTERS, Een bibliotheque voor den meesten luyster van de stad, o.c. p. 17-18.

⁸ A.G.S.M., register II, p. 55.

⁹ o.c. register I, p. 250-252; register II, p. 72-73. CH. THEWISSEN, o.c. p. 31-35.

zwaren tegen hadden, maar er zelfs vóór waren. Bernoulli wist te vertellen, dat de beste en meest recente werken en de meest progressieve kranten op de bibliotheek te raadplegen waren¹.

Om de gevoelens te verklaren, die de Maastrichtse verlichte burgers, katholiek en protestants, met elkaar gemeen hadden, moet men de scheiding van de geesten, die zich in het laatste kwart van de eeuw voltrok, voor ogen houden. Aan de verspreiding van boeken, kranten en brochures, waardoor een belangrijk deel van de filosofische produktie van de achttiende eeuw in de stad door-drong, was de verandering van denkwereld voornamelijk te danken. De ideeën van de «philosophes», de berichten in de kranten over de min of meer revolutionaire evoluties in Amerika en de Verenigde Provinciën hadden een kritische instelling bij de lezers aangeweekt. Vage aspiraties en wensen inzake veranderingen in de politieke, sociale en economische verhoudingen trof men vooral bij advocaten, handelslieden, officieren en enkele geestelijken aan. Voor Maastricht gold bovendien nog deze bijzonderheid, dat protestant en katholiek elkaar in deze ideeënwereld als gelijken konden ontmoeten en als gesprekspartners zekere bijdragen konden leveren tot begrip van elkaars standpunten. Bij deze oecumenische toenadering viel meer de nadruk op hetgeen hen onderling bond dan op wat hen scheidde. De grenzen van beide religies dreigden daarbij te vervagen, gewonnen als de meesten waren voor het deïstisch godsgeloof, dat de «philosophes» leerden.

Een belangrijk aandeel in de verbreiding van deze opvattingen hebben ongetwijfeld de Maastrichtse vrijmetselaarsloges gehad. Als een typische representante van het deïsme, was de vrijmetselarij ontsproten aan een tijdgeest, die enerzijds het recht van vrijheid van denken voor het individu opeiste, anderzijds ook voor sociale en cosmopolitische strevingen openstond. De beginselen van Rousseau's «Contrat Social», zoals vrijheid van godsdienst en van drukpers, uitroeiing van het pauperisme en inperking van het monar-

¹ J. BERNOULLI, o.c. p. 124. Zie ook A.G.S.M., register I, p. 240, p. 243; register II, p. 61, p. 97, p. 144.

² L. J. ROGIER, De Katholieke Kerk in de 18e eeuw, ter perse.

³ G. F. E. W. LOWENSTEYN, Lijst van loges, welke onder het Groot-Oosten der Nederlanden werken of gewerkt hebben, p. 3, p. 40, p. 50.

⁴ Archief Groot-Oosten, Den Haag, Dossiers «la Constance» loge nr. 11. G. DE

chaal despotisme, scheiding van kerk en staat, algemeen volksonderwijs waren de idealen van de vrijmetselaarsloges in alle landen². Maastricht telde in 1788 vijf loges. Twee ervan waren militaire loges en dus ambulant. Zij behoorden respectievelijk bij het regiment Hirzel, namelijk de «Union Helvétique», en bij het Schotse regiment van generaal Meyoor, namelijk de «Houston Union». De oudste Maastrichtse loge «la Concorde», eveneens een militaire loge, was in 1745 door de Groot-Loge van Engeland in Maastricht gesticht³. Daarop was in het jaar 1750 «la Constance» gevolgd, door de Grootmeester van de Verenigde Provinciën in Den Haag gesticht. «La Constance» had krachtens haar constituties, door het Groot-Oosten te 's-Gravenhage verleend, het recht als Provincie-Loge op te treden en in de stad en het prins-bisdom Luik nieuwe dochterloges te stichten⁴.

De leden van «la Constance» behoorden tot de aanzienlijkste geslachten van de stad. Ook de hoogste officieren van het garnizoen waren er lid van. Men zou haar de society-loge van Maastricht kunnen noemen. Door haar toedoen ontstond in 1763 een burger-loge «la Persévérance», die echter tussen 1772 en 1786 haar activiteiten staakte. Op 1 februari 1786 kreeg «la Persévérance» nieuwe constituties van «la Constance». In dat jaar stichtte «la Constance» te Luik de «Loge des vrais amis à l'Orient de Liège» en in 1788 te Maastricht de ambulante militaire loge «l'Union Helvétique»⁵. Door tweedracht over de aanneming van een candidaat ontstond in september 1787 een ernstig conflict binnen «la Persévérance». De Frans-Luikse groepering binnen deze loge scheidde zich af en stichtte een nieuwe democratische loge «Nec plus ultra», die echter niet lang bestond⁶. De vertrekkende partij, meest democraten, liet het beleid binnen «la Persévérance» thans over aan autochtone Brabantse en Luikse burgers van de stad⁷, die kort daarop ook de banden met hun moederloge «la Constance» losser maakten en rechtstreeks contact zochten met het Groot-Oosten in Den Haag. In 1788 namen de meningsverschillen over de rechten van de moeder- en dochterloge steeds groter omvang aan; in 1790 verscherpte

FROIDCOURT, François Charles, comte de Velbruck, p. 106-110.

⁵ Archief Groot-Oosten, Den Haag, Dossier «la Constance», Statuts, Réglemens et Résolutions, p. 221-229. P. DUCHAINE, La Franc-maçonnerie belge au XVIIIe siècle, p. 116.

⁶ G. de FROIDCOURT, o.c. p. 109.

⁷ De burgers onder het gezag van de Staten-Generaal waren Brabantse, de burgers onder het gezag van de Luikse prins-bisschop, Luikse burgers.

de situatie zich nog meer en in 1792 werden alle banden tussen de twee Maastrichtse loges verbroken¹.

De geschillen tussen «la Constance» en «la Persévérance» over de rechten van de moederloge, respectievelijk de dochterloge, waren een uitvloeisel van een latente strijd tussen «la Constance» en het Groot-Oosten in Den Haag. «La Constance» beriep zich op haar constituties van 16 oktober 1761, die door de Grootmeester van het Groot-Oosten der Nederlanden bevestigd waren en waarin haar rechten van «loge Provinciale» verankerd lagen. In 1770 was er echter tussen de Grote Loge van Engeland en de respectieve Groot-Oostens van Frankrijk, Nederland en Zweden een verdrag gesloten, waarbij de jurisdictiegebieden overeenkomstig de politieke grenzen van Europa werden afgebakend². Een gevolg van deze nieuwe indeling was, dat het Groot-Oosten van Den Haag in 1776 aan de Grootmeester van «la Constance» te Maastricht, de Brabantse schepen, dr. Ph. Fermin, meedeelde, dat de titel van Provinciale Grootmeester, die hij en zijn voorgangers gevoerd hadden, slechts een persoonlijke titel was en niet verbonden was aan «la Constance» als zodanig. Het Groot-Oosten van Den Haag bestreed dus het provinciale karakter van «la Constance»³. Toen «la Constance» toch op haar vermeend recht bleef staan en in 1786 te Maastricht «la Persévérance» en in Luik de «Loge des vrais amis» oprichtte, accepteerde het Groot-Oosten in Den Haag dit weliswaar stilzwijgend, maar het stond er later op, dat Den Haag het in «la Persévérance» alleen voor het zeggen had.

Intussen hadden zich in het najaar van 1786 binnen de loge «la Constance» een aantal personen afgezonderd, die wel lid bleven van «la Constance», zelfs de kernleden ervan bleven uitmaken, maar zich aansloten tot een kapittel, dat de naam van «la Nouvelle Alliance» aannam. Dit kapittel van Rozenkruizers binnen «la Constance» streefde, in vrijmetselaarstermen uitgedrukt, een aantal hogere graden na. Niet iedereen kon lid worden, ook al had hij de meestergraad behaald. Men werd er voor uitgekozen. Strikt genomen, moest «la Nouvelle Alliance» bij het Groot-Oosten in Den

¹ Archief Groot-Oosten, Den Haag, Dossier «la Constance», Statuts, Réglemens et Résolutions, p. 238v-239, p. 245v-247r, p. 252-254v. A. van DAM, *Beknopte annalen der A.°.L.°. La Persévérance O.°. Maastricht*, p. 6-19.

² V. DWELSHAUVERS-DERY, *Histoire de Franc-Maçonnerie à Liège avant 1830*, p. 65-72.

³ G. de FROIDCOURT, o.c. p. 106.

Haag erkenning vragen. Dit gebeurde echter niet. Zij richtte zich tot het Groot-Oosten in Parijs, waarvan zij de erkenning kreeg en waarmee zij sindsdien in contact bleef⁴. De leden van «la Nouvelle Alliance» verplichtten zich onder de grootste geheimhouding voor altijd trouw te blijven aan het «Grand Chapitre du Grand-Orient de France» en zich volkomen te onderwerpen aan zijn statuten en reglementen. «La Nouvelle Alliance» onderhield contacten met de loge «la Parfaite Egalité» uit Luik, die een zeer democratisch karakter had⁵. Volgens de statuten van «la Constance», waarbinnen zich «la Nouvelle Alliance» geformeerd had, dienden de loge-leden, voordat zij in de geheimen van de vrijmetselarij werden ingewijd, een belofte te doen van onverbreekbare trouw aan de soeverein. De vrijmetselaar moest zich op vreedzame wijze onderwerpen aan de voorschriften van de wereldlijke macht. Het deelnemen aan conspiraties en complotten, die de vrede of het algemeen belang in gevaar zouden kunnen brengen, was hem verboden. Over godsdienst en politiek mocht hij niet discussiëren. De vrijmetselarij, aldus de statuten van «la Constance», was immers internationaal en stond neutraal tegenover problemen van taal, godsdienst, nationaliteit en regeringsvorm⁶. Dat deze voorschriften in de patriottentijd tot moeilijkheden konden leiden, was duidelijk. Door zich als een kapittel te constitueren konden leden van «la Constance» echter hun politieke discussies voeren. Zo werd «la Nouvelle Alliance» allerwaarschijnlijkst de verzamelplaats van democratische patriotische kopstukken. Hun trouw aan het Groot Kapittel in Parijs bewezen zij direct na de bezetting van Maastricht in 1794.

De aldus verbonden francofiële Maastrichtenaren van het eerste uur waren Antonius Lipkens, doopsgezind lakenfabrikant, André Charles Membrède, de Luikse burgemeester van 1788, tevens bibliothecaris van de stadsbibliotheek, George Hollard, Brabants schepen in 1788, 1790 en 1792 en «ontfanger-generaal van de admiraliteit», de Leidse patriot Joost Romswinkel, die van 1784 tot 1786 in Maastricht verbleef, Jean Arnould Servais Munix, Luiks schepen en burgemeester, Abraham Mamin, kapitein in dienst van de legers

⁴ Bibliothèque national à Paris, Fonds F.M., Pays-Bas, Maastricht, Dossier de la Nouvelle Alliance, 1-II-1787; 16-VI-1787; 20-VII-1787; 26-III-1788.

⁵ G. de FROIDCOURT, o.c., p. 56.

⁶ Archief Groot-Oosten, Den Haag, Dossier «la Constance», Statuts, Réglements et Résolutions, p. 1-15.

van de Verenigde Provinciën, Pierre Etienne Monachon, kapitein van een Zwitsers regiment in garnizoen te Maastricht, Ephraïm Daniel Pichot, kapitein bij de cavalerie te Maastricht, verder nog een elftal hoge officieren die na korter of langer tijd de stad weer verlieten, omdat hun onderdeel naar een andere garnizoensstad werd verlegd¹.

Dit contact-zoeken van een aantal vooraanstaande loge-leden, verenigd in het kapittel binnen «la Constance», met het Groot-Oosten in Parijs en de steeds stroevere verhoudingen met «la Persévérance», dus ook met het Groot-Oosten in Den Haag, had allerwaarschijnlijkst ook een politieke beweegreden. De bezetting van «la Constance» – 25 tot 30 personen – bestond in de jaren 1780-1792 immers uit lieden, die het met de heersende gang van zaken niet eens waren. Onder de leden waren dat bijvoorbeeld de Mennonieten of Doopsgezinden, de Lutheranen en Hugenoten, die in Maastricht slechts getolereerd werden en niet over gelijke politieke rechten beschikten als de lidmaten van de Gereformeerde Kerk. Ook de Luikse burgers, die bewust een gelijkstelling met de Brabantse protestantse medeburgers nastreefden, zoals de reeds vermelde H. M. de Vlieckx, waarover later meer zal volgen², vonden in «la Constance» een onderdak³. In «la Persévérance» – circa 13 leden – was echter sinds het vertrek van de Frans-Luikse democratische groepering, in september 1787, een gebeurtenis, die samenviel met de restauratie van het Oranje-gezag in de Verenigde Provinciën, een pro-orangistische groepering aan de leiding gekomen, die welbewust haar heil zocht bij het Groot-Oosten in Den Haag. Stadhouder Willem v was immers de Grootmeester in de Verenigde Provinciën. In deze dagen van de orangistische reacties was het bijzonder belangrijk bij de stadhouder in een goed blaadje te staan⁴.

De cynische journalist Havé⁵ signaleerde zijn geestverwanten in Maastricht en gaf ons een kleine karakteristiek van hen. Waarschijnlijk waren het ook zijn zegslieden. Hoe kon hij anders zo over Maastrichtse toestanden en verhoudingen ingelicht zijn, als niet lieden, die het weten konden, hem hierover hadden ingelicht. Zo

¹ Bibliothèque national à Paris, Fonds F.M., Pays-Bas, Maastricht, Dossier de la Nouvelle Alliance, april 1787.

² Zie p. 94-98, 117-119.

³ Archief Groot-Oosten, Den Haag, Dossier «la Constance», ledenlijst 1750-1792.

ontmoette hij Cruts, scholaster van het kapittel van St. Servaas, een van de weinige kanunniken, die in zijn ogen genade konden vinden. Cruts was een zeer verdienstelijk man, die zachtheid met vroomheid, religie met tolerantie, de liefde tot God en tot de naaste met elkaar wist te verbinden. Deze eigenschappen, gepaard aan een opgewekt gemoed, wekten vertrouwen en respect en hadden een grote aantrekkingskracht.

De reeds vermelde burgemeester H. M. de Vlieckx was een man naar zijn hart⁴. In zijn brieven, waarin hij verslag van zijn reizen en indrukken gaf, tekende Havé een vierregelig gedicht op, dat hij aan De Vlieckx opdroeg.

A la plus sublime éloquence
Vlix joint les graces et l'esprit.
Il parle aussi bien qu'il écrit
Et n'écrit rien qu'il ne le pense.

De Vlieckx had tijdens zijn ambtsperiode (1780-1782) als burgemeester een zakelijk plan ontworpen om de onmiskenbaar groeiende bedelaarsplaag tegen te gaan en het probleem van de armoede op te lossen. Dit project ondervond hevig verzet, vooral van de kant van de geestelijkheid, die als men Havé mag geloven, boudweg verklaard zou hebben, dat haar belang het voortbestaan van de grote bedelaarsschare vereiste. Zij dreigde zelfs de bedelaars ertoe te zullen aanzetten, De Vlieckx de oorlog te verklaren, als zijn plan ten uitvoer werd gebracht.

De schepen Cruts, zoon van een oud-burgemeester en neef van de bisschop van Neustadt, – de uit Maastricht afkomstige ex-Jezuïet Kerens, vroeger bisschop van Roermond, – leek Havé bijzonder wijs te zijn. Zijn redevoeringen en zijn manier van optreden hadden Havé zo verrast, dat hij werkelijk dacht, dat deze man geen Maas-trichtenaar kon zijn, want de doorsnee burger van de stad had namelijk alleen maar minachting voor de niet-Maastrichtenaar. Voor de verdienstelijke advocaat van Heylerhof had hij alleen maar lof. Deze man nam door veel bijzondere eigenschappen zeker een eerste plaats in onder de advocaten van de stad. Ook Membrède, schepen

⁴ Archief Groot-Oosten, Den Haag, Dossier «la Persévérance», ledenlijst 1787-1792.

⁵ A. J. HAVÉ, o.c. p. 27.

⁶ o.c. p. 43-45.

van Luikse zijde, vond hij een zeer onderlegd man met uitstekende rechtskennis en brede algemene ontwikkeling¹.

Voor de reeds genoemde Luikse schepen Charles Clément Roemers had Havé wel de grootste sympathie. Volgens hem was Roemers een wijs man, die veel minder gewaardeerd werd, dan hij eigenlijk verdiende. De beminnelijkheid in persoon was Roemers, wiens menselijkheid zich steeds onder de meest innemende verschijning vertoonde. Als schrijver bijzonder produktief was dit genie, deze trouwe vriend, als belangeloze advocaat voortdurend bezeten door het heil van zijn land. Het portret van deze man te schilderen was niet mogelijk; het zou slechts een zwakke schaduw zijn van hetgeen hij werkelijk was. Roemers is allerwaarschijnlijkst de voornaamste zegsman van Havé geweest. Door Roemers' ogen heeft hij vooral de stad beoordeeld en gezien.

¹ o.c. p. 57.

KERK EN STAAT TIJDENS HET ANCIEN RÉGIME

Volgens het tractaat van 1632, gesloten tussen prins Frederik Hendrik, als vertegenwoordiger van de Staten-Generaal, en geestelijkheid en magistraat van Maastricht, zou de stad, als gewezen rijksstad, als een staat op zich beschouwd worden. Zij zou niet alleen van de Statenbond der Verenigde Provinciën onderscheiden worden, maar ook van al de veroverde gebieden in de andere Provinciën. De juridische status, die Maastricht bij de overgave in dat jaar wist te bedingen, was uniek. Geen enkele stad, waarover de Staten-Generaal het gezag uitoefenden, had deze positie kunnen verwerven. De grond voor deze uitzonderingspositie lag in de tweeherigheid van de stad. Deze leidde ertoe, dat zij sinds de overgave kwam te staan onder het gezag van de Hoogmogende Heeren en de prins-bisschop van Luik. Deze was vóór 1632 Heer van de stad samen met de hertog van Brabant, d.i. de koning van Spanje; de Staten-Generaal werden nu medesouverein, als opvolgers van de hertogen van Brabant. Beiden, de prins-bisschop en de Staten-Generaal zouden onder zekere bepalingen, gemeenschappelijk en onverdeeld (indivise) de stad besturen¹. Dit condominium betrof

¹ Articulen geaccordeert bij mijn Heere den Prince van Orangien, aen die van de Geestelijckheyt ende Magistraet der Stadt Mastricht. Art. vi. Dat de Heeren Staten der Vereenighde Nederlanden, anders niet binnen de voorsz. Stadt ende district der selver en sullen aenvaerden, als 't ghene, dat men aen den Coninck van Spangien, als Hertogh van Brabant, daerinne toe-ghestaen heeft, volgens de Chartres daeraf zijnde, die geexhibeert, ende voorts in de Stadt bewaert sullen worden, nae ouder gewoonte; ende sal met eene lijste der lest-gedane ende gheslooten reeckeninge werden overgelevert; Ende dat aen den Bisschop ofte Prince van Luyck sal blijven de gemene indivise Jurisdicctie, en alle sijne Domeynen, soo als voor desen, ende tot noch toe.

Art. vii. Dat de voornoemde Heeren Staten de voorsz. Stadt sullen gouverneren t'samentlycken metten voorsz. Bisschop, ende Prince van Luyck, als eenen Staet ende Provintie particulier, verscheijden van de andere Staten ofte Provintien van beijde de voorsz. Heeren, ghelijck voor desen den Bisschop ende den Co-

alle zaken van politie, financiën, civiele justitie en de benoeming van de dubbele magistraat. Derhalve kwamen elke twee jaren (de even jaren) twee leden van de Staten-Generaal naar de stad om met twee afgevaardigden van de prins-bisschop van Luik de gemeenschappelijke kwesties afdoende en onherroepelijk te beslissen. Deze vier heren, die de aanspreektitel van «Edelmogende Heeren» voerden, werden commissarissen-deciseurs genoemd. De leden van de Staten-Generaal wisselden om de twee jaar; de rang van de Provinciën, namens welke zij ter vergadering van de Staten-Generaal waren afgevaardigd, bepaalde de volgorde. De Luikse commissarissen daarentegen bekleedden deze post gedurende heel hun leven. De eersten waren verplicht zich drie maanden binnen de stad op te houden, de anderen bleven doorgaans vier of vijf weken¹.

Twee soorten van burgers waren er in de stad: Brabantse en Luikse. Wie uit een Brabantse moeder geboren was, werd als Brabants burger, wie uit een Luikse moeder, als Luiks burger beschouwd, volgens de rechtsregel: «partus sequitur ventrem». Degene, die burgerrecht binnen de stad verwerven wilde, moest opgeven, waar hij vandaan kwam. Als hij voorheen binnen het territorium van Luik zijn domicilie had, werd hij Luiks burger. Kwam hij elders vandaan, dan werd hij automatisch, als hij burgerrecht verkreeg, Brabants ingezetene. Dit onderscheid tussen Luikse en Brabantse burgers betekende niet, dat de eersten katholiek en de anderen protestant waren. Onder de Luikenaren vond men enkele gereformeerde gezinnen, terwijl het overgrote deel van de Brabantse burgers katholiek was. Wel was het, in verband met het bekleden van ambten, belangrijk te weten, wie katholiek en wie protestant was. Van de Brabantse burgers mochten alleen maar gereformeer-

ninck van Spangien de selve Stadt gegouverneert hebben, soo in materie van Justitie, als resort ende politie. Lieuwe van Aitzema, Saeken van Staet en Oorlogh, deel 1, 1621-1633, p. 1206-1207.

¹ Recueil der Recessen wegens beide genaedige Heeren en de Princen, Hoofdstuk I, par. 4. W. A. BACHENE, Beschrijving der Vereenigde Nederlanden, p. 921-926. L. J. SURINGAR, Bijdrage tot de Kennis van den Regeringsvorm, p. 190-197. A. PANHUYSEN, De Tweeherigheid van Maastricht, p. 162-170.

² W. A. BACHENE, o.c. p. 928-929.

³ Art. II. Dat binnen Maastricht sal voortaan vrijelijck ende publijcquelijck gepredickt ende geoeffent werden de Gereformeerde Religie, soals die in de Geunierde Provintien wert geexerceert, ende dat in de Kercken van St. Jacob ende Hilarius, so deselve daer toe bequaem zijn, ende soo niet, sullen daertoe twee andere bequaeme Kercken werden gebruijckt.

den, van de Luikse burgers uitsluitend katholieken worden aange-
steld. Enkele functies, zoals die van stadsbouwmeester, van vendue-
meester, kastelein van het stadshuis, de stadsdrukker, werden om-
beurten door een katholiek of een protestant uitgeoefend².

Een groot onderscheid was er ten aanzien van de godsdienst-vrij-
heid tussen de katholieken van Maastricht en die van de Staten-
bond der Verenigde Nederlanden. In de stad hadden zij al hun
kerkelijke goederen behouden, mochten zij hun godsdienst in het
openbaar, met al de gewone plechtigheden, zowel buiten als bin-
nen de kerken vieren. Deze vrijheden hadden zij weten te ver-
krijgen bij de capitulatie in 1632³. Om alle onaangenaamheden
tussen lieden van de twee religies te voorkomen hadden de Staten-
Generaal eigenmachtig beslist, dat slechts tweemaal per jaar volgens
vaste routes processies mochten plaatsvinden, namelijk op 13 mei,
de feestdag van St. Servaas, en op het feest van het H. Sacrament.
Verder mochten de geestelijken de zieken en stervenden slechts in
alle stilte de sacramenten gaan toedienen, dus niet vergezeld van
toortsdragers of dienaars met bellen⁴.

De Staten-Generaal wilden hun invloed in Maastricht versterken,
omdat de stad een zeer belangrijke vesting was. De vesting werd
weleens de sleutel genoemd, waarmee de toegang tot de Staten-
bond der Verenigde Provinciën langs de Maas geopend en gesloten
kon worden⁵. Aan de verbetering van de vestingwerken was men
in de zestiende eeuw onder de Spaanse gouverneurs al begonnen.
Na de bezetting door Frederik Hendrik, in 1632, hadden de Neder-
landse gouverneurs de versterkingen uitgebreid. Tijdens de Franse
bezetting van 1673 tot 1678 waren nieuwe werken uitgevoerd.
Uit die dagen zouden ook de Franse namen van de bastions dateren

Art. III. Dat de Heere Hooge Proost van S. Servaes, ende alle Geestelijcke, Ker-
kelijcke en Religieuse personen, als de Heeren Proost van onser L. Vrouwen,
beijde de Heeren Dekens ende Capittelen met haere Suppoosten, de vier Pastoren,
de Collegie van de Societeijt, alle Cloosters ende personen, van wat staet, digni-
teijt, qualiteijt, ordre ofte functie die zijn, geen uijtghesondert, sullen blijven
ende werden ghemaintineert in ende op alle hare respectieve goederen, inkom-
sten, dignitejten, privilegien, vrijheden, exemptien, heerlijckheden, jurisdictien,
collatien van prebenden, beneficien, officien, functien, bedieningen, ghebruijken
ende possessiene etc. . . .

⁴ W. A. BACHIE NE, o.c. p. 879-881.

⁵ F. HALMA, Het kasteel van Aigermont, p. 19. Ch. THEWISSEN, Zes-en-dertig
dichters, p. 50, p. 73.

zoals: «le Roy, la Reine, Dauphin, Orléans, Condé, l'Estrades, Engien en Turenne»¹. Hoewel de stad dus door twee heren bestuurd werd, had de prins-bisschop met het krijgswezen niets uit te staan. Dit ging alleen de Statenbond der Verenigde Provinciën aan, die in alle oneven jaren twee leden van het «illustre Kollege der Heeren Raaden van Staaten» naar Maastricht zond, om de vestingwerken, het arsenaal, de kruitmagazijnen en de krijgsbezetting te inspecteren en van de toestand aldaar een schriftelijk rapport op te maken². Om hun militaire positie nog te versterken, hadden Hunne Hoogmogenden de prins-bisschop tot afstand van de St.-Pietersberg gedwongen³. Een kwartier gaans ten zuiden van de stad gelegen, bood deze heuvel een goed uitzicht op Maastricht. In tijden van oorlog en belegering zou de vijand van hieruit groot nadeel aan de vesting kunnen toebrengen. Om dit te voorkomen, werd in 1701 een schans op de uiterste hoek van de St.-Pietersberg aangelegd, het fort St.-Pieter. Tegen de vertogen van de Luikse prins-bisschop Jozef Clemens van Beieren (1694-1724) voerden Hunne Hoogmogenden aan, dat al, wat onder het geschut van deze stad lag, min of meer tot de vesting zelf gerekend kon worden⁴. Tot hun eigenmachtig annexeren van Luiks grondgebied achtten zij zich des te meer bevoegd, omdat deze prins-bisschop tijdens de oorlog (Spaanse Successieoorlog) al te zeer de partij van de Franse koning, Lodewijk xiv, had bevoordeeld. Het vergelijk van 1717 tussen de Staten-Generaal en de prins-bisschop bevestigde de annexatie⁵.

Voor W. A. Bachiene, leraar van de hervormde gemeente en hoogleraar in de sterre- en aardrijkskunde aan de Illustre School te Maastricht, was het in 1779 een uitgemaakte zaak, dat de Staten-Generaal, in de rechten getreden van de hertog van Brabant, de eerste en eigenlijke Heer van Maastricht waren en dus over alle inwoners het opperste gezag konden uitoefenen. De kerken en kloosters waren dan ook, volgens hem, alleen onderhorig aan Hunne Hoogmogende Heeren, die de eigenlijke «grondheren» van de plaatsen waren, waarop die gebouwen stonden. Daarom mocht zonder hun toestemming ook geen verbetering of vergroting van

¹ W. A. BACHIENE, o.c. p. 865.

² o.c. p. 875.

³ L. J. MORREAU, Het Fort St. Pieter, p. 1-17.

⁴ P. HARSIN, Les relations extérieures de la principauté de Liège, p. 190. DE LAMBERTY, Mémoires pour servir à l'histoire du xviiie siècle, t. 1, p. 675-p.676;

deze gebouwen plaatsvinden; ook mochten geen nieuwe gebouwen van die aard worden opgericht. Hunne Hoogmogenden konden ook maar alleen ordonnantiën geven over het al of niet aannemen van kloosterlingen. Voor wijdingen, aldus Bachiene, diende eerst verlof gevraagd te worden aan de Brabantse hoogschout. De oversten van alle kloosters waren bovendien verplicht elk jaar een lijst, naar waarheid ingevuld, in te leveren, waarop de namen, de geboorteplaats en de ouderdom van de religieuzen voorkwamen. Ook was deze functionaris bevoegd aan iedereen, wie hij toestemming gaf, toegang tot de slotkloosters te verlenen⁶.

Zo vanzelfsprekend als Bachiene het deed voorkomen was het echter niet altijd geweest. De sleutelpositie van de vestingstad kon de najver verklaren, waarmee de Staten-Generaal het wereldlijk gezag van de prins-bisschop binnen de stad trachten te beknotten en te besnoeien. Gebeurtenissen in de Statenbond der Verenigde Provinciën zouden sinds 1730 Hunne Hoogmogende Heeren ertoe aanzetten, ook het spirituele gezag van de prins-bisschop over geestelijkheid en kerkvolk in de stad aan te tasten en sterk te besnoeien. Aanleiding werd het plakkaat van 21 september 1730, dat op instigatie van de aartsbisschop van de oud-katholieke kerk te Utrecht door de Staten van Holland werd uitgevoerd. Daarin werd van de priesters een verklaring geëist, die men als een eed zou kunnen opvatten: 1e. dat de betrokkene geen ordesgeestelijke was, 2e. dat hij een tegenstander was van de mening, als zou de paus de onderdanen kunnen ontslaan van hun plichten jegens de wereldlijke overheid, 3e. dat hij geen pauselijke bullen zou afkondigen zonder verlof van de burgerlijke overheid⁷. Voor de Noordnederlandse katholieken zou dit plakkaat een grondige verbetering van hun positie betekenen, voor de katholieken van Maastricht, voor wie vooral het tweede en derde punt van belang waren, een vermindering van hun vrijheden. Zeker, alwat bedongen was in 1632 bleef formeel intact, maar de spirituele jurisdictie van paus en prins-bisschop werd er danig door beknot en zou in feite voortaan door de Staten-Generaal uitgeoefend worden.

Jozeef Clemens van Beieren (1694-1724) had als prins-bisschop van

24 septembre, 22 octobre, 26 novembre.

⁵ W. A. BACHIE, o.c. p. 866. Resolutiën van de Staten-Generaal, 8 mei 1717, p. 422-423.

⁶ o.c. p. 878-879.

⁷ L. J. ROGIER, *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*, p. 228-229.

Luik verschillende maatregelen genomen om het Jansenisme in het prins-bisdom uit te roeien. Zijn opvolger, George Lodewijk van Bergh (1724-1743) bewandelde dezelfde weg en richtte op 2 januari 1725 een herderlijke brief tot zijn clergé en gelovigen om hen te waarschuwen tegen het Jansenisme. De bulle «Unigenitus» diende aanvaard te worden. Voor de Jansenisten werd het verblijf te Luik thans onmogelijk gemaakt. Een aantal zocht een goed heenkomen in Maastricht, waar in 1728 Zeger Bernard van Espen al een onderkomen gevonden had¹. Deze vermaarde Leuvense canonist, die in 1700 in zijn standaardwerk «Jus ecclesiasticum universum» de juridische verschijningsvorm van het Jansenisme tot een consequent episcopalisme ontwikkelde², had in februari 1728 overhaast de universiteitstad moeten verlaten. Bij zijn vertrek uit Maastricht, in juni daaropvolgend, werd hem een grootse hulde bereid. Uitgeleide gedaan door het gehele garnizoen, vertrok hij naar Amersfoort. Pierre Tombeur, in 1700 wegens zijn sympathie voor het Jansenisme ontheven van zijn leeropdracht aan het Luikse grootseminarie, was een van de principiële weigeraars in het Luikse diocees. Te Maastricht wierp hij zich in 1730 op als verdediger van het Jansenisme en bestrijder van de bulle «Unigenitus»³. Zijn veroordeling door de Luikse prins-bisschop volgde spoedig. Ook uit het Mechelse aartsbisdom vluchtten een aantal priesters in mei 1732 naar Maastricht, toen de aartsbisschop in dat jaar de onderwerping aan de bulle eiste. George Lodewijk van Bergh gaf 13 juni daaropvolgend de vier Maastrichtse stadspastors opdracht niemand toe te staan de H. Mis te lezen, voordat zij de bulle hadden geaccepteerd. Na de bekendmaking ervan in de kerken werd dit voor de Staten-Generaal op 23 juli 1732 aanleiding de vier stadspastors strenge voorschriften te geven. Zij moesten beloven het mandement van de bisschop ten aanzien van de acceptatie van de bulle «Unigenitus» niet uit te voeren en geen enkel bisschoppelijk mandement of pauselijke bulle zonder hun toestemming te publiceren⁴.

¹ J. DARIS, *Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège*, t. 1, p. 58-62.

² L. J. ROGIER, *Over de na-Trentse evoluties*, p. 232.

³ *Lettre à Monseigneur le comte de Rougrave avec un mémoire contenant des difficultés sur les propositions condamnées par la bulle «Unigenitus», qui regardent les vertus théologiques et surtout celles à il est parlé de la charité et de l'amour de Dieu.*

⁴ *Resolutiën van de Staten-Generaal*, 23 juli 1732, p. 446-447. L. JADIN, *Ré-lations avec le Saint-Siège*, p. 473-474. P. POLMAN, *Romeinse Bescheiden*, deel 1,

Op 1 augustus 1732 verbood de prins-bisschop van Luik de pastoors aan dit bevel gevolg te geven, als zijnde een aanslag op de vrijheid van de katholieke godsdienst en het bisschoppelijk gezag⁵. De pastoors onttrokken zich aan de rechtsmacht van de Brabantse vice-hoogschout door de stad te verlaten. Voor de prins-bisschop werd deze maatregel, door de Staten-Generaal genomen, aanleiding duidelijk zijn standpunt in dezen uiteen te zetten. Alle verdragen, tussen de prins-bisschoppen van Luik en hun medesouverein te Maastricht, Hunne Hoogmogende Heeren, gesloten, erkenden steeds de vrijheid van de katholieke godsdienst in de stad. Nooit waren pauselijke bullen of bisschoppelijke mandementen aan een speciale autorisatie onderworpen geweest, noch was zonder toestemming van de prins-bisschop van Luik, ooit een «placet» afgekondigd. De stappen van het Franse Hof, op verzoek van de prins-bisschop bij het Haagse Hof ondernomen, haalden niets uit⁶. Hunne Hoogmogenden antwoordden 6 september 1732⁷, dat zij bereid waren onderhandelingen te openen om de wijze te regelen, waarop de bullen, mandementen aan het «placet» van de souverainen onderworpen dienden te worden. Hun standpunt luidde, dat het recht van «placet» door de hertogen van Brabant steeds was uitgeoefend. Zij vertegenwoordigden dezen in de stad. Ook al waren zij dan niet katholiek, zij konden van dit recht, dat katholieke vorsten eveneens hanteerden, toch geen afstand doen, want hiermee waren zij in staat elke aanslag van het Hof van Rome op hun wereldlijk gezag af te weren. De prins-bisschop repliceerde op 25 september daaropvolgend⁸, dat het een zuiver dogmatische en spirituele kwestie was, die niet onderworpen kon worden aan een voorafgaande toestemming van een wereldlijk vorst. Hij bemoeide zich toch ook niet met de religieuze problemen van de gereformeerden te Maastricht. Waarom moesten de protestante Staten-Generaal zich dan met de religieuze affaires van de katholieken in de stad bemoeien? Bovendien het recht van placet was in de stad nooit in gebruik geweest en er was ook geen reden om het thans in te voeren.

1727-1754, no. 235, p. 212 aantekening 3, 4, 5 en 6.

⁵ Resolutiën van de Staten-Generaal, 5 augustus 1732, p. 465.

⁶ J. DARIË, o.c. p. 60-66. L. JADIN, o.c. p. 474-476, p. 481. P. POLMAN, o.c. no. 253, p. 212; no. 289, p. 263-264; no. 624, p. 598.

⁷ Resolutiën van de Staten-Generaal, 6 september 1732, p. 521-p. 523. L. JADIN, o.c. p. 476-477.

⁸ Resolutiën van de Staten-Generaal, 4 oktober 1732, p. 570. L. JADIN, o.c. p. 478-480.

De Staten-Generaal stoorden zich niet aan deze argumentering. Op 19 december 1732¹ bevalen zij de Brabantse vice-hoogschout de pastoors en andere geestelijken te waarschuwen, dat het mandement van 13 juni van dat jaar werd opgeschort, als zijnde zonder hun toestemming uitgevaardigd. Dezelfde dag deelden zij de prins-bisschop schriftelijk mee, dat geen wet, zelfs met betrekking tot geestelijke zaken, in een land gepubliceerd kon worden zonder autorisatie van de soeverein. Weer hanteerden de Hoogmogende Heeren het argument, dat het juist voor hen zo van belang was de stukken van het Romeinse Hof nader te onderzoeken, aangezien dit Hof hun toch al niet genegen was. Alle soevereinen oefenden dit recht uit; de hertogen van Brabant hadden het ook steeds uitgeoefend. Alle pogingen om deze opvattingen te weerleggen, faalden. De Staten-Generaal bleven op hun stuk staan. Voor de advocaat M. G. de Louvrez² werd deze kwestie aanleiding in een brochure de kwestie breedvoerig uiteen te zetten en de priesters en gelovigen van Maastricht aan te sporen hun bisschop trouw te blijven. De prins-bisschop weigerde ondanks alle sommaties van de Staten-Generaal de mandementen in te trekken. De pastoors hielden zich aan de voorschriften van hun bisschop³. Dit verdroot de Staten-Generaal zozeer⁴, dat zij de vier stadspastoors uit de stad banden. Drie pastoors zwichtten toen voor het bevel van de Staten-Generaal.

Maastricht bleef het toevluchtsoord voor de Jansenisten uit Luik. Toen George Lodewijk van Bergh (1724-1743) in 1740 in het prins-bisdom wist te bereiken, dat ook de gerechtshoven, de burgemeesters en de raadsleden de bulle «Unigenitus» ondertekenden, zagen de weigeraars zich gedwongen een goed heenkomen in Maastricht te zoeken⁵. Hier nam de Brabantse vice-hoogschout, Abraham van den Heuvel, de Jansenisten onder zijn hoede en verbood nogmaals de afkondiging van de bulle. De Luikse hoogschout, Baron de Surlet, protesteerde op 13 februari 1740 tegen deze handelwijze,

¹ Resolutiën van de Staten-Generaal, 19 december 1732, p. 708-709.

² Informatie Van 't gene dat er gepasseert is wegens de Verschillen voorgevallen tusschen Zijne Hoogheijt den Bisschop en prince van Luyck ende De Staten-Generaal der Vereenighde Nederlanden, nopende De Geestelijcke en Kerckelijke Jurisdictie van sijn voorsz. Hoogheijt, in qualiteijt van Bisschop binnen de Stadt Maestricht . . . Tot Luyck, 1733.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 15 februari 1733, p. 144.

⁴ J. DARIS, o.c. p. 66-67; P. POLMAN, Romeinse Bescheiden, deel I, 1727-1754, no. 259, p. 236.

als zijnde een aantasting van de rechten van de prins-bisschop van Luik en van de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst. De deken van het kapittel van St.-Servaas koos de zijde van de Staten-Generaal. Eigenlijk had hij de kwestie in dat jaar weer actueel gemaakt door het pakje met de mandementen uit Luik ongeopend bij de Brabantse vice-hoogschout te bezorgen. Deze wist daardoor van het plan van de prins-bisschop af, die in het geheim via de geestelijkheid zijn bevelen wilde doen opvolgen⁶. In 1751 werd de sluikse verspreiding van een boekje «Algemeen Jubilé, geaccordeert door onsen regeerende Paus Benedictus de xiv voor den jaare seeventien honderd vijftigh», aanleiding tot een proces tegen de drukker ervan en tevens tegen de vier stadspastors, die hun toestemming ervoor gegeven zouden hebben⁷. Deze wijze van bekendmaking van het Jubilé werd door de Brabantse vice-hoogschout J. Bogaert gezien als een aantasting van de rechten van Hunne Hoogmogenden, die verboden hadden pauselijke bullen te publiceren. De pastors vluchtten uit de stad. De stappen van de prins-bisschop, bij de Staten-Generaal ondernomen, haalden niets uit. Weer kwamen de oude argumenten van 1732 op tafel. Dank zij de tussenkomst van stadhouder Willem iv, die in september van dat jaar Luik bezocht en met veel eerbewijzen werd ontvangen, werd de gerechtelijke vervolging tegen de vier stadspastors opgeheven, zodat zij naar hun parochies konden terugkeren⁸.

In januari 1753 werd de zaak echter weer opgerakeld⁹. De Brabantse vice-hoogschout J. Bogaert kreeg opdracht de vier stadspastors voor het gerecht te dagen. De Luikse regering zag thans duidelijk in, dat alleen langs diplomatieke wegen het conflict beëindigd kon worden. Dank zij de interventie van het Hof van Parijs en dat van Brussel begonnen op 28 maart 1754 te Maastricht onderhandelingen tussen Baron van Heeckeren tot den Brantzenborgh, eerste van de commissarissen-deciseurs in 1752 en afgevaardigd namens Gelderland, en Baron de Geloës, eerste van de Luikse commissarissen-

⁵ L. JADIN, *Rélations avec le Saint-Siège*, p. 508, no. 738.

⁶ Resolutiën van de Staten-Generaal, 1 februari 1740, p. 59-60. J. DARIS, o.c. p. 68-70.

⁷ Resolutiën van de Staten-Generaal, 16 juli 1751, p. 417; 19 juli 1751, p. 423-424; 10 augustus 1751, p. 463.

⁸ o.c. 24 augustus 1751, p. 492; 26 augustus 1751, p. 497; 26 augustus 1751, p. 498; 15 september 1751, p. 568; 16 oktober 1751, p. 619.

⁹ o.c. 9 januari 1753, p. 14-15; 29 januari 1753, p. 53-55; 15 februari 1753, p. 89; 27 juni 1753, p. 388.

deciseurs in dat jaar. Van Heeckeren stelde zich op het «oude» standpunt van de Staten-Generaal. Volgens instructie deed hij geen enkele concessie, ook niet toen de Luikse gezant de pauselijke «Bullen» aan het «placet» van de beide souvereinen wilde onderwerpen¹. Luik bleef bereid tot concessies, maar verwierp het plan van Van Heeckeren, dat als consequentie zou hebben, dat de uitoefening van de godsdienst aan de autoriteit van de Staten-Generaal onderworpen zou worden en dat tendeerde naar een opheffing van de mede-souvereiniteit van de Luikse prins-bisschop². De onderhandelingen haalden niets uit en werden op 25 mei afgebroken. Het verzoek van de prins-bisschop, direct aan de Staten-Generaal gericht, werd op 29 juni afgewezen³. Het recht van «placet» zou gehandhaafd worden voor alle bisschoppelijke en pauselijke stukken. Nieuwe pogingen, vanuit Parijs en Brussel ondernomen, leidden in oktober tot de hervatting van de onderhandelingen. Luik gaf toe zowel in zake de bisschoppelijke mandementen als de pauselijke breven en bullen. Alles wat betrekking had op de uitoefening van de godsdienst, de discipline, het toezicht op de zeden, het vaststellen van gebeden en de bepaling van vasten- en onthoudingsdagen zouden van het «placet» zijn uitgezonderd⁴. Dat deze uitzonderingen geen uitzonderingen bleven, maar later toch ook onder de bemoeienissen van de Staten-Generaal vielen, moge blijken uit het volgende.

In het St. Antoniusgasthuis waren moeilijkheden ontstaan tussen de overste en enkele leden. De nieuwe statuten, door de overste Johannes van Geleen in 1778 gemaakt en door de nuntius te Keulen goedgekeurd, werden door drie leden verworpen⁵. In 1780 hadden de Staten-Generaal de Brabantse vice-hoogschout Jacobi de Cadier gelast in het klooster orde op zaken te stellen. Deze had de spirituele jurisdictie over deze kloosterlingen onttrokken aan de prins-bisschop van Luik en in handen gelegd van de nuntius van Keulen, die de pastoor van Wijk delegeerde⁶. De moeilijkheden binnen de communiteit bleven voortduren. Voor de nieuwe Brabantse vice-hoogschout J. H. van Slijpe werd dit in 1782 aanleiding om in te grijpen. De Staten-Generaal zonden enkele gecommiteerden naar

¹ o.c. 21 januari 1754, p. 37.

² o.c. 8 mei 1754, p. 271-272.

³ o.c. 20 mei 1754, p. 297; 6 juni 1754, p. 327; 19 juni 1754, p. 350-354; 20 augustus 1754, p. 465.

⁴ o.c. 5 februari 1755, p. 66.

Maastricht, die na ampel beraad besloten het klooster op te heffen. Met een beroep op het gebeuren in Frankrijk, waar de orde van St. Antonius reeds opgeheven en ingelijfd was bij de Orde van Maltha, hieven de Hoogmogende Heeren het Godshuis op en lijfden zij de kloosterlingen in bij de kanunniken van het kapittel van O. L. Vrouw⁷. Aan dit laatste schreven zij voor, vijf nieuwe kanunniksprebinden te creëren, zodat de vijf Antoniusbroeders als volwaardige leden van het kapittel zouden kunnen leven, d.w.z. actieve en passieve stem in het kapittel zouden bezitten en voorts van alle rechten en voordelen zouden genieten, welke iedere kanunnik toekwamen⁸. De restrictie, dat de goederen en bezittingen van het Godshuis voldoende dienden te zijn voor het scheppen van vijf nieuwe prebinden, gaf het kapittel van O. L. Vrouw de nodige armslag om toch niet geheel en al aan de wensen van de Staten-Generaal gevolg te geven. Na de weigering van het kapittel aan allen actief en passief kiesrecht te verlenen, verkreeg het tenslotte, dat de vijf nieuwe kanunniken te zamen slechts drie kanunniksprebinden zouden genieten. Alleen de drie oudsten van de Antoniusbroeders zouden actief en passief kiesrecht krijgen en na overlijden van twee van de vijf zouden de drie anderen na verloop van een jaar een volle prebende ontvangen⁹.

Met de prins-bisschop van Luik speelden de Staten-Generaal weer het oude spel. Toen Franz Karl von Veldbruck in 1780 de discipline in het klooster wilde herstellen en de overste gelastte geen nieuwe novicen aan te nemen, en geen enkel lid meer te professen, was dit in het oog van de Brabantse vice-hoogschout opnieuw een aantasting van de rechten van de Staten-Generaal. Zo'n maatregel kon niet anders uitgelegd worden dan als een uitvloeisel van de geestelijke jurisdictie, welke de bisschop over deze geestelijken zou willen uitoefenen. De nuntius van Keulen had echter krachtens de resolutie van 24 oktober 1780 de directe jurisdictie over deze kloosterlingen ontvangen. De pastoor van Wijk zou deze dan in diens plaats mogen uitoefenen. Bovendien behoorden voorschriften over het aannemen van kloosterlingen niet tot de bevoegdheden van de bisschop van Luik; zij vielen volgens de vice-hoogschout onder het

⁵ o.c. 3 januari 1782, p. 6-8.

⁶ o.c. 12 juni 1782, p. 535-538.

⁷ o.c. 13 december 1782, p. 1085.

⁸ Protocollen van het kapittel van O. L. Vrouw, 1777-1787, 25 juni 1783.

⁹ o.c. 1777-1787, 24 mei 1784; 11 juni 1784; 26 juni 1784; 2 mei 1785.

wereldlijk gezag van de Staten-Generaal¹. Het protest van de bisschop tegen de order van de Hoogmogenden om alle goederen te inventariseren, haalde niets uit. Noch zijn beroep op de verdragen van 1632² en 1673³, welke nog door de vrede van Nijmegen 1678⁴ waren gegarandeerd, noch de opmerking, dat de meeste goederen van deze kloostergemeenschap in het prins-bisdom lagen, hadden effect⁵. In een beleefde, maar ook niet mis te verstane brief dwongen de Staten-Generaal de prins-bisschop tot toegeven. Nooit was het hun bedoeling geweest de bisschop van Luik in een van zijn bisschoppelijke rechten aan te tasten. Ook hadden zij geenszins de pretentie zich in geestelijke of kerkelijke zaken van de bisschop van Luik te mengen, zoals de missive van 19 december 1732 toch duidelijk bewees. Het feit, dat de pastoor van Wijk en de prior van de Kruisheren te Maastricht zonder voorkennis en toestemming van Hunne Hoogmogende Heeren een verzoek tot goedkeuring van de nieuwe statuten aan de pauselijke nuntius te Keulen hadden gericht, keurden zij ten strengste af. De delegatie, op 24 oktober 1780 aan de pastoor van Wijk verleend, ontnamen zij hem weer. De nuntius van Keulen had in de stad Maastricht geen enkele jurisdictie uit te oefenen. Aan de bisschop van Luik immers kwam alleen het recht toe het voornoemde Godshuis volgens het canonieke recht te visiteren en er de spirituele jurisdictie uit te oefenen. Als de bisschop de beslissingen aanvaardde, zouden beiden, Staten-Generaal en bisschop van Luik, van alle tweedracht verlost zijn. De prins-bisschop moest wel de goederen van het klooster, die binnen zijn

¹ Resolutiën van de Staten-Generaal, 12 juni 1782, p. 535-538.

² Zie hiervoor p. 35.

³ «Dat de Heeren Hoog-Schouten, de twee Heeren Dekens en Capittelen met haar Suppoosten, de vier Pastoors, de Collegies van de Societeit, de Kloosters en de Persoonen, van wat staat, digniteyt, qualiteyt, ordere of functie dat het wesen mochte, geen uytgesondert, sullen blijven gemaintineert, en zijn in vreedsame possessie van alle hare Goederen, Renten, Inkomen, Digniteyten, Privilegien, Vrijgheden, Liberteyten, Exemptien etc. gelijk alle en ijder een de selve hier te vooren, en tot noch toe beseten en gebruikt heeft». Articulen van het verdrag gesloten tussen Lodewijk XIV en de Magistraat van Maastricht op 13 juni 1673. L. SYLVIVS - L. van AITZEMA, Vervolgh Saken van Staat en Oorlogh I, 1673, p. 623.

⁴ Tractaat van de Vrede, gemaakt, gesloten ende vast gestelt tot Nimwegen den 10 Augusti 1678 tusschen de Heeren Ambassadeurs en Plenipotentiarissen van sijne Majesteit van Vrankrijk ter eenre, ende de Heeren Ambassadeurs en Plenipotentiarissen van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden ter andere sijde.

territorium gelegen waren, zo spoedig mogelijk onder het beheer van het kapittel van O. L. Vrouw stellen⁶. Tegen deze methode, de een tegen de ander uitspelen, kon de bisschop niet op. Hij moest weer capituleren⁷. Het kapittel van O. L. Vrouw aanvaardde de vijf nieuwe kanunniken op grond van het procedé, dat het bedongen had⁸. Alleen een bekrachtiging door de paus was nog nodig voor de opheffing van de kloostergemeenschap en de samenvoeging van de goederen. Toen de bulle eind november 1785 uit Rome in Luik arriveerde, stuurde het kapittel twee kanunniken naar Luik om met canonisten de inhoud ervan te bestuderen. Typerend voor de mentaliteit van het kapittel was wel de opdracht, die beide kanunniken meekregen. Zij dienden goed op te letten, dat Rome hun privilegiën en exempties niet zou aantasten, maar vooral moesten zij er op bedacht zijn elke verkeerde interpretatie van de overeenkomst tussen de Staten-Generaal en de prins-bisschop van Luik te voorkomen⁹. Rome had inderdaad de zaak niet goed begrepen. Met de hulp van de prins-bisschop van Hoensbroech verkreeg het kapittel op 5 februari 1786 de pauselijke goedkeuring van de voorwaarden, die de Staten-Generaal bedongen hadden¹⁰.

Bij de katholieken binnen en buiten de stad groeide door deze nijd de neiging om te profiteren van de steun, die de Staten-Generaal hun zouden kunnen geven bij conflicten met hun wettige kerkelijke overheid. In 1787 waren meesters en ouderlingen van de «broederschap van O. L. Vrouw Zeesterre» binnen de kerk van de Recolletten in een hevig conflict geraakt met «het broederschap

Art. ix. «De hoog-gemelte Heeren Staten-Generaal beloven, dat alle 't gene concerneert de Exercitie van de Roomsse Catholijke Religie, en 't besit van de Goederen der gener die daar van professie maakten, sullen werden gerestabileert en gemaintineert, sonder eenige exceptie, binnen de voorsz. Stad Maastricht, en wat daarvan dependeert, in soodanigen staat als de selve zijn gereguleert geweest bij de Capitulation van anno 1632 en dat die gene die voorsien zijn geweest van eenige Kerkelijke Goederen, Canonikaten, Personaten, Provoostschappen en andere Beneficiën daar in sullen verblijven, en de selve genieten, sonder eenige contradictie». L. SYLVIVS - L. van AITZEMA, *Vervolgh Saken van Staat en Oorlogh*, I, 1678, p. 154.

⁵ Resolutiën van de Staten-Generaal, 17 september 1782, p. 795-796.

⁶ o.c. 13 december 1782, p. 1085.

⁷ o.c. 3 juni 1783, p. 500.

⁸ Protocollen van het kapittel van O. L. Vrouw, 1777-1787, 24 mei 1784; 11 juni 1784; 26 juni 1784; 2 mei 1785.

⁹ o.c. 1777-1787, 9 december 1785; 18 december 1785.

¹⁰ J. DARIS, o.c. t. I, p. 333-334.

van het Coordeke van St. Franciscus» binnen dezelfde kerk. Door een beroep op de Brabantse vice-hoogschout J. H. van Slijpe te doen, hoopten zij de opheffing van laatstgenoemde broederschap te verkrijgen¹. Zij hanteerden dezelfde argumenten, als de Staten-Generaal gewoon waren te gebruiken. De prins-bisschop had het «Coordeke van St. Franciscus», dat voorheen in het dorp St. Pieter, Luiks territorium, had bestaan, eigenmachtig naar de stad verplaatst. Over broederschappen had hij geen jurisdictie; alleen de Staten-Generaal bezaten deze. De «broederschap van O. L. Vrouw Zeesterre» vond het daarom noodzakelijk de hulp van Hunne Hoogmogenden in te roepen tegen de «heerszucht» van de paters Recolletten en de bisschoppelijke «authoriteit», die het «Coordeke van St. Franciscus» wilden handhaven. Typerend voor de oplossing van dit conflict zijn de argumenten, die enerzijds door de Brabantse vice-hoogschout J. H. van Slijpe, anderzijds door de secretaris van de Brabantse magistraat gebruikt werden. De vice-hoogschout bepleitte zijn zaak door de teksten aan te halen, welke sinds 1732 gebruikt werden om de «geestelijke» jurisdictie van de Staten-Generaal te rechtvaardigen². L. W. van den Heuvel staaft het gezag van Hunne Hoogmogende Heeren over kerkelijke verenigingen met een tekst, gehaald uit het boek «de Vrijheden van de Gallicaanse Kerk»: «Toute association de quelque nature qu'elle soit, même sous prétexte de Religion, intéressant on pouvant intéresser l'Etat, c'est une maxime en France que l'on ne peut sans la permission expresse du Roi faire des assemblées extraordinaires, ni instituer des communautés, ni aucune confrerie nouvelle . . . »³.

Niet alleen de wetgeving van Frankrijk strekte de Brabantse magistraat van Maastricht tot voorbeeld, ook de verlichte regeringspolitiek, die Jozef II in de Zuidelijke Nederlanden volgde, werd voor haar een richtsnoer. Inzake de huwelijkswetgeving bijvoorbeeld werd in 1788 door de twee commissarissen-instructeurs van Brabantse zijde het idee geopperd de bevoegdheden van de Luikse kerkelijke rechtbank te beknotten. Het voornaamste werk van deze functionarissen bestond in het «instrueren» en voorbereiden van de

¹ Missiveboek, stad Maastricht, 1788-1794, 2 mei 1787.

² o.c. 1788-1794, 19 mei 1787-21 mei 1787.

³ o.c. 1788-1794, 2 mei 1787. Extract yet zeeker auteur in octavo geintituleert: *Mémoire sur les libertés de l'église gallicane*. Gedrukt te Amsterdam bij Arkstee en Merkus, anno 1755; waerinne op fol. 312, art. 104 staat als volgt: *Clausula concernens: les confrairies ne peuvent être établies sans la permission*

«twistgedingen» in hoger beroep bij de commissie van de commissarissen-deciseurs⁴. De beide commissarissen-instructeurs stelden voor het huwelijksreglement, door Jozef II in 1784 in zijn kwaliteit van hertog van Brabant uitgevaardigd, ook in Maastricht voor een aantal artikelen van toepassing te verklaren. Onder andere moesten de artikelen, waaruit bleek, dat het huwelijk slechts als een civiel contract beschouwd diende te worden en dat de kerkelijke rechtbank in haar rechtspraak beperkt werd, huns inziens door de Staten-Generaal worden overgenomen⁵. Van dit profiteren van de steun, die Hunne Hoogmogenden bieden konden, zullen wij nog meer voorbeelden ontmoeten. Dat én de Staten-Generaal én de Brabantse magistraat van Maastricht de kerkelijke politiek van de verlichte katholieke vorsten in het oog hielden, zal eveneens, uit hetgeen later volgt, duidelijk blijken.

Sinds de overgave van Maastricht in 1632 hadden de Staten-Generaal op de benoemingen binnen de kapittels van de stad invloed gekregen. In de zeventiende eeuw was de zeggingsmacht van Hunne Hoogmogenden nog gering, maar naarmate de achttiende eeuw vorderde, was zowel hun temporele als hun spirituele jurisdictie over de beide kapittelkerken voortdurend groter geworden. De voorwaarden, die Hunne Hoogmogende Heeren bij de benoeming van een nieuwe hoogproost van het kapittel van St. Servaas in 1791 stelden, geven duidelijk de situatie aan, waarin de kapittels gedrongen waren⁶. De nieuwe hoogproost diende minstens vier maanden per jaar in Maastricht te resideren. Op zijn erewoord moest hij beloven alle voorrechten en rechten van Hunne Hoogmogenden, die in Maastricht de hertog van Brabant vertegenwoordigden te helpen in stand houden en te verdedigen, vooral als er geschillen met de prins-bisschop waren en ook daadwerkelijk tegengaan, dat er pauselijke bullen, constituties of decreten, alsook mandementen van de prins-bisschop van Luik in Maastricht gepubliceerd of ten uitvoer gelegd zouden worden zonder de uitdrukkelijke toestemming van Hunne

du Roi.

⁴ Recueil der Recessen, xxii, p. 9. W. A. BACHENE, o.c. p. 932.

⁵ Missiveboek, stad Maastricht, 27-29 februari 1788. F. MAASS, Der Josephinismus, p. 101-114.

⁶ Resolutiën van de Staten-Generaal, 8 december 1791, p. 977-p.979. A.R.H., Liassen Maastricht, 1791, no. 5878, 18 december 1791.

Hoogmogende Heeren. Ook moest hij er zorg voor dragen, dat door het kapittel niets zou ondernomen worden, wat in strijd zou zijn met de resolutie van 19 december 1732. Dat hij de rechten en de exemptie van het kapittel tegenover de prins-bisschop van Luik zou verdedigen, werd ook van hem geëist. Aan het benoemen van kanunniken en het verlenen van prebenden werden de volgende voorwaarden gesteld. Alle kanunniksplaatsen, die tijdens zijn verblijf in de stad zouden openvallen, moesten aan onderdanen van de Verenigde Provinciën vergeven worden. Eventuele kandidaten dienden de zaak van de Statenbond der Verenigde Provinciën te zijn toegedaan. Slechts indien er geen geschikte persoon te vinden was, kon een buitenlander in aanmerking komen, die dan wel dispensatie diende aan te vragen. De nieuwe kanunnik zou als recognitie ten «Comptoire Generael van de Unie» de som betalen, welke Hunne Hoogmogenden bij iedere verlening zouden vaststellen.

Als opvolger van de vrijmetselaar graaf Charles van Geloës¹ werd jonkheer T. J. van Wassenar Warmont, kanunnik van het St. Servaaskapittel, op 8 december 1792 tot hoogproost benoemd. Hij accepteerde de voorwaarden onder ede en betaalde dertigduizend gulden hollands. Bij zijn benoeming in 1766 tot coadjutor met recht van opvolging was graaf Charles van Geloës niet in staat geweest de geëiste vijftigduizend gulden hollands te betalen. Bij resolutie van 23 april 1772 hadden Hunne Hoogmogende Heeren toen goedgevonden, dat Charles van Geloës tot hoogproost benoemd zou worden, indien hij de beschikking over de eerste drie kanunniksprebenden, die in het kapittel van St.-Servaas tijdens de residentie maanden van de hoogproost zouden openvallen, aan de Staat zou laten vervallen². Charles van Geloës aanvaardde deze voorwaarden. Vergelijkt men deze aanstelling met die van zijn opvolger, dan is het duidelijk, dat sinds 1772 de invloed van de Staten-Generaal op de kapittels sterker is geworden. Maatregelen in de Oostenrijkse Nederlanden, waar de kapittels met de ondergang werden bedreigd, strekten hier ten voorbeeld.

Interessant is het na te gaan, welke personen zich bij het openvallen van kanunniksplaatsen kandidaat stelden. Bij de dood in 1783 van Ignatius Franciscus Mahy, kanunnik van St. Servaas, boden zich drie

¹ A.G.O.H. DOSSIER «la Constance», ledenlijst 1750-1792.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 24 juni 1783, p. 587.

³ o.c. 29 september 1783, p. 824-825.

personen aan³: G. P. C. Rietraet vroeg de prebende voor zijn pupil Gulielmus Janssens, 18 jaar oud, te Maastricht geboren uit een Brabantse moeder, die gehuwd was met Lambertus Paulus Janssens, een der meest gegoede burgers van de stad. Als een goede noot voor hem werd tevens vermeld, dat hij op de hand van Hunne Hoogmogende Heeren was. Voor de tweede kandidaat, Wilhelmus Martinus Soiron, 24 jaar oud, stond zijn moeder, de weduwe Soiron-Ernou borg. Deze Luikse burger, zoon van een koopman en entrepreneur, heette met zijn familie ook de Staat bijzonder genegen. Bovendien was hij een broer van Andreas Joseph Soiron, die in 1782 door Hunne Hoogmogende Heeren met een kanonnikaat was begiftigd. Jacob Lambert Dieudonné Godart, geboren te Rechain in het hertogdom Limburg, kon ten gunste van zijn kandidatuur aanvoeren, dat hij Brabander van geboorte was en dat zijn ouders, de arts Gulielmus Lambertus Godart en Maria Agnes Timmermans, beiden van zeer goeden huize waren. Gulielmus Janssens kreeg de prebende voor f 10.000 hollands, die hij bij de Ontfanger-Generaal van de Unie in Den Haag diende te betalen⁴.

Na de dood van Servatius Kamps, kanunnik van St. Servaas, in 1783⁵ stelde de weduwe van wijlen Conrad Grisard haar zoon André Grisard, 20 jaar oud en te Luik geboren, kandidaat. Deze dame, die in Luik een zaak in ijzerwaren dreef, voerde haar relaties met veel voorname koopmanshuizen in Holland als een bewijs van haar gehechtheid aan de Statenbond der Verenigde Provinciën aan. Als tweede en derde kandidaat verschenen de reeds genoemde Gulielmus Godart en Wilhelmus Martinus Soiron. De vierde gegadigde was de vader van de ex-Jezuïet, Adam Bekkers, 39 jaar oud. Hij wilde voor zijn zoon, Luiks burger van Maastricht, deze kanunniksprebende verwerven, aangezien deze in 1783 niet tot pastoor van de St. Jacob te Maastricht was benoemd. Adam Bekkers kreeg op 24 januari 1784 de prebende toegewezen op voorwaarde, dat hij f 11.500 hollands betaalde⁶. Omdat de aanvraag buiten medeweten van de zoon was ingediend, die zijn diensten intussen aan de aartsbisschop van Mechelen, kardinaal Von Franckenberg, had aangeboden, zag de vader zich verplicht Hunne Hoogmogende Heeren over het gebeurde in te lichten. Soiron kreeg toen de prebende voor

⁴ o.c. 29 oktober 1783, p. 924-925.

⁵ o.c. 9 januari 1784, p. 13-15.

⁶ o.c. 24 januari 1784, p. 52-53.

f 11.025¹, maar Bekkers moest desondanks f 1.375 hollands betalen².

Het is duidelijk, dat de meeste kanunniken hun prebenden niet «titulo mere gratioso», zoals dit in de Zuidelijke Nederlanden en in Frankrijk het geval was, maar «titulo oneroso» verkregen hebben. In feite waren het dus een soort lijfrenten, door particulieren verworven, die er een behoorlijke aderlating van hun fortuin voor moesten over hebben³. Het was niet nodig priester te zijn en evenmin was het nodig het ooit te willen worden. Het aannemen van de tonsuur, als teken van intrede in de stand der clerici, was voldoende. Voor het merendeel van de kanunniken was het ontvangen van de wijding van subdiaken of diaken het uiterste, waartoe zij wensten te gaan. Op grond van deze wijdingen konden zij namelijk zekere functies uitoefenen of tegen betaling van geld door anderen laten uitoefenen, welke hun inkomsten vermeerderden, ook verwierven zij alleen langs deze weg het actief en het passief kiesrecht in de kapittelvergadering. Aan de tonsurati zonder hogere wijding was een bepaald deel van het inkomen en het kiesrecht onttrokken. Ontwaarden zij betere kansen of wilden zij een huwelijk sluiten, dan zagen zij af van het genot van de prebende ten voordele van een broer of een ander familielid⁴. Met de verplichtingen als het verpichte wonen gedurende de eerste twee jaren binnen het domein van de kapittels, het bijwonen van bepaalde diensten en het afstaan van de inkomsten van de eerste twee jaren aan het kapittel, werd wel de hand gelicht. Zowel de kapittelvergadering, alsook de Staten-Generaal, konden ontheffingen verlenen en deden dit in feite ook geregeld⁵.

Om te ontkomen aan de recognitiegelden, die de Staten-Generaal bij het vergeven der prebenden eisten, deden kanunniken op leeftijd afstand van hun kanonnikaat ten voordele van familieleden. Carolus Josephus Beaumont, 15 jaar oud, mocht de prebende van zijn oom Andreas Carolus Beaumont in 1787 overnemen⁶. Hetzelfde viel Henricus Antonius Milliard «oud tussen 14 en 15 jaar»

¹ o.c. 5 maart 1784, p. 174.

² o.c. 30 januari 1784, p. 69-70.

³ Protocollen kapittel van O.L. Vrouw, 1788-1795, 13 april 1795.

⁴ P. DOPPLER, Lijst der kanunniken van St. Servaas, p. 225, p. 232, p. 284.

⁵ Protocollen o.c. 1777-1787, 21 mei 1777.

⁶ Resolutiën van de Staten-Generaal, 30 april 1784, p. 337; 15 november 1787, p. 1225.

⁷ o.c. 15 november 1787, p. 1231.

⁸ o.c. 28 april 1789, p. 302.

te beurt, toen zijn oom Guillelmus Milliard hem zijn prebende vermaakte⁷. De leeftijd van 15 jaar was voorgeschreven. Dit onderzocht Petrus Constantinus Lambertus Lekens, 12 jaar oud, voor wie Franciscus Josephus Feuten, kanunnik van St. Servaas, blijkbaar de prebende bestemd had. Alle verzoeken van de vader Paulus Lambertus Lekens mochten niet baten en werden afgewezen⁸. Op deze manier werden kinderen lid van de kapittels. Cumulatie van prebenden kwam in Maastricht evenzeer voor als elders. De aanvraag om een tweede prebende te mogen aanvaarden, behoorde weer tot de Staten-Generaal te worden gericht. Jozef Theodorus Banens, kanunnik van het kapittel van O. L. Vrouw te Maastricht, had op 15 augustus 1784 van de hoogproost, graaf van Geloës, een kanonnikaat in de kerk van St. Servatius gekregen. Hij zou beide prebenden wel willen bezitten, maar moest dan in beide kapittelkerken residentie houden. Dit kwam vaker voor, zo betoogde hij. Als bewijs haalde hij voorbeelden uit vroegere jaren aan. Met de «regalia» van Hunne Hoogmogende Heeren was het niet in strijd, noch met de kapittelrechten, want in Luik en in het keizerrijk waren genoeg voorbeelden voorhanden. Hij kreeg de gevraagde toestemming⁹. Jan Pieter Maillard, kanunnik van de collegiale en aartsdiaconale kerk te Tongeren, vroeg de Staten-Generaal verlof om een prebende in het kapittel van O. L. Vrouw te mogen accepteren. Ook hij kreeg de prebende op 6 augustus 1789¹⁰.

Havé, de «homme sans façon» had zijn inlichtingen over de kanuniken ongetwijfeld van Charles Clément Roemers gekregen. Diens broer, Arnoldus Franciscus Roemers, sinds 1784 pastoor van de St. Jacob en kanunnik van het kapittel van St. Servaas, was tijdens Havé's bezoek te Maastricht nog steeds niet definitief benoemd tot pastoor, hoewel hij zijn aanstelling door het kapittel al een jaar in huis had. Oorspronkelijk had de kapittelvergadering, die de pastoorsplaats vergaf, unaniem Roemers benoemd¹¹. Toen J. H. van Slijpe, de Brabantse vice-hoogschout er bezwaren tegen bleek te hebben¹² – Roemers zou niet het vereiste aantal studiejaren te Leu-

⁹ o.c. 10 september 1784, p. 790.

¹⁰ o.c. 6 augustus 1789, p. 546.

¹¹ Protocolen van het kapittel van St. Servaas, 1767-1784, 22 december 1783.

¹² Resolutiën van de Staten-Generaal, 27 oktober 1783, p. 917; 5 november 1783, p. 960; 19 november 1783, p. 1002; 4 december 1783, p. 1037; 5 december 1783, p. 1050; 16 maart 1784, p. 201; 19 maart 1784, p. 212; 5 april 1784, p. 259; 8 juli 1784, p. 584-586; 22 december 1784, p. 1286-1287; 14 januari 1785, p. 44-45.

ven kunnen aanvoeren – stelde het kapittel zich snel achter de vice-hoogschout¹. Charles Clément Roemers wist in Den Haag het pleit voor zijn broer echter te winnen, zodat deze spoedig de officiële benoeming door de Staten-Generaal verkreeg². Havé duidde op dit voorval in zijn reisverslag, waarbij hij goed liet uitkomen, hoe de kanunniken te Maastricht hautain op een pastoor neerzagen. Over het kopen van de kanunniksprebenden had hij ook zijn mening. Een burger, die zijn zoon een goede toekomst wil bezorgen, koopt voor hem een prebende. Als de jongeman dan kanunnik is geworden, loopt hij met opgeheven hoofd door de straten en groet hij niemand; hij weet dat hij iemand is: namelijk «Monsieur le Chanoine». In Frankrijk, aldus Havé, verwijt men kanunniken, dat zij zich willen onderscheiden van de gewone mensen door het dragen van een al te bespottelijke religieuze kledij. Tot lof van de Maastrichtenaren kan men zeggen, dat zij alles doen om niet op clerici te lijken. Zij dragen kousen in allerlei kleuren. In hun ogen zou een kanunnik in clericale kledij wel het meest opvallende type in de soort geweest zijn³.

Het kapittel van St. Servaas telde behalve de 37 eigenlijke kanunniken, nog 30 kanunniken van St. Jan en verder 55 beneficianten. In het kapittel van O. L. Vrouw waren er, sinds 1784, 18 eigenlijke kanunniken. Evenals de kanunniken van St. Jan in het St. Servaaskapittel verrichtten de 20 kanunniken van St. Anna in het O. L. Vrouwekapittel de koordienst. Het laatste kapittel telde slechts 9 beneficianten⁴. Zoals de eigenlijke kanunniken van de beide kapittelkerken voor geld hun diensten door anderen konden laten verrichten, zo stond deze mogelijkheid ook open voor de lagere clerici, de koorheren en beneficianten. Havé nam deze misbruiken op de korrel⁵.

¹ Protocollen van het kapittel van St. Servaas, 1767-1784, 26 januari 1784; 11 februari 1784; 18 februari 1784; 20 februari 1784; 28 februari 1784; 3 maart 1784; 11 maart 1784; 13 maart 1784; 29 maart 1784. Kort en zakelijk Vertoog, nopens de Electie van A. F. Roemers tot Pastor van St. Jacobs Kerk, binnen deze Stad, met de gevolgen daaraan annex, en de Resolutie dienswegens van Haar Hoog. Moog. promanerende. Maastricht 1784. De schrijver is J. H. VAN SLIJPE.

² Omstandig Détail van de electie door den deken en capittel van St. Servaaskerke gedaan op den 22 December 1783 in den persoon van Arnold Franc. Roemers, tot Pastor van St. Jacobskerke binnen deze stad Maastricht.

³ A. J. HAVÉ, o.c. p. 20, p. 29.

⁴ R.A.M., Register no. 1119, no. 381 R. 7.

⁵ A. J. HAVÉ, o.c. p. 28. Men kan de vraag stellen of de spotliedjes niet van Charles

«Les chanoines de Saint-Servais
 Regardent comme leurs valets
 Touts ceux, qui pour un honoraire
 Dans le temple d'un Dieu de paix
 Viennent se condamner à braire⁶
 Tandisque qu'avec plus de succes
 Ils pourroient cultiver la terre»

Een erg verheven indruk maakte het kapittel van St. Servaas niet. De wijze, waarop de benoemingen geschiedden en de leeftijden der benoemden konden dit evenzeer adstrueren als de gegevens, die wij uit zijn protocolboeken haalden⁷. Hieruit bleek namelijk, dat de belangstelling vooral naar inkomsten, geldelijke beleggingen en het bestuur over de elf «Banken van St. Servaas» uitging, waarover het als Vrije Rijksheer de scepter zwaaide⁸. De religieuze taak werd zeker in het laatste kwart van de eeuw met zeer weinig vuur behartigd. Smalend sprak Havé over de titels «Vrij» en «Rijksheerlijk». Wat de eerste titel betrof, het zou dwaas zijn het kapittel deze te betwisten⁹. Het was inderdaad heel erg vrij. Voor de tweede titel kon hij geen grond vinden.

De sneers, die het kapittel van St. Servaas van hem had te incasieren, waren niet ver bezijden de waarheid. Een ernstiger indruk maakte het kapittel van O. L. Vrouw. Dit was niet zo rijk. Ondanks zijn bestuurlijke taak ten opzichte van het dorp Bemelen en de zorg voor de opbrengst der tienden, wijdde dit kapittel zich meer aan zijn geestelijke taak, terwijl het ook strenger de hand aan de tucht hield. Toch kon Havé ook voor dit kapittel maar weinig eerbied opbrengen.

Clément Roemers afkomstig zijn; Havé prijst hem uitbundig als poeet.

⁶ Balken (van een ezel).

⁷ Protocolen van het kapittel van St. Servaas, 1767-1784; 1795-1797. De notulen van de jaren 1784-1795 zijn verdwenen.

⁸ Van de elf Banken behoorden er twee aan de Hoogproost, n.l. Tweebergen (gebied binnen de stad Maastricht waarop de kapittelkerk, de «claustrale singel» en het klooster van de Beyard lagen) en Mechelen met Grimby. Aan de kapittelvergadering waren onderhorig de Banken: Vleytingen, Lafeld en Ellicht, samen een bank, de dorpen Hees, Sleus, Koningsheim, Groot-Loon, Zepperen, Hees en Keer, te samen een Bank, Berg met Geulle en Vilt en tenslotte Bernau. Zie W. A. BACHENE, o.c. p. 969-973.

⁹ A. J. HAVÉ, o.c. p. 21-22.

Deux fois par an cette milice,
 Pour amuser les habitants,
 Daigne faire le sacrifice
 De quelques-uns de ses instants.
 Dans la rue, en cérémonie,
 La sainte-troupe réunie
 Se promène avec majesté.
 Et, pour que son éclat vous frappe,
 Malgré les chaleurs de l'été
 Chaqu'un se charge d'une chappe.

Voor de mensen van buiten de stad, die bij gelegenheid van de twee processies, als er ook kermis was en de jaarmarkt werd gehouden, naar Maastricht kwamen, moest deze wandeling van de kanunnikenvolgens Havé wel bijzonder welgevallig aan God schijnen. De schrille tegenstelling tussen de rijkdom van de kanunniken en het geringe inkomen van de beneficianten, de arrogantie van de eerste ten opzichte van de tweede categorie had een scherpe scheiding tussen deze «haut-bourgeois-clergé» en de lagere clerus tot gevolg¹. Niet minder gold dit voor het onderscheid in verplichtingen van de twee categorieën binnen de kapittels. Voor de betaalde koorheren van St. Anna of St. Jan, respectievelijk dus in het kapittel van O. L. Vrouw en St. Servaas, waren de dagelijkse plichten zeer groot; voor de niet betaalde koorheren van St. Anna of St. Jan daarentegen aanmerkelijk geringer. De eigenlijke kanunniken hadden zeer weinig verplichtingen².

Het verplichte engagement met de Staten-Generaal, aan welker wensen de kapittels nogal snel toegaven en welker mentaliteit zij overnamen zowel ten opzichte van Rome, als ten opzichte van de prins-bisschop van Luik, zou niet nalaten zijn stempel op de twee kapittels te drukken. Als kleine, onafhankelijke geestelijke souverainen dachten de twee kapittels in dezelfde geest als hun grotere broers, de prins-bisschoppen van Keulen, Trier en Mainz. Evenals

¹ Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1788-1795, 4 juli 1795.

² o.c. 18 mei 1787.

³ R.A.L., F.a. inv. no. 1116; no. 1119 nr. 381 R 7; no. 1212, fol. 147-148; no. 1216.

⁴ L.P. GACHARD, Recueil des anciennes ordonnances de la Belgique, deel 10, p. 146. Resolutiën van de Staten-Generaal, 25 februari 1772, p. 129; 26 juni 1772, p. 426; 19 februari 1777, p. 93; 24 april 1780, p. 337; 12 juni 1782, p. 535-538.

⁵ Resolutiën van de Staten-Generaal, 18 oktober 1780, p. 792.

de meeste andere kerkelijke corporaties leefden ook de Maastrichtse kapittels uit de geest van het achttiende-eeuwse episcopalisme: de meeste oudere kanunniken waren in de geest van Van Espen geschoold en op de jongeren moet de invloed van Febronius direct of indirect gewerkt hebben.

Maastricht telde op het eind van het ancien régime 17 kloosters met een totale bevolking van 363 personen³. Zeven daarvan waren mannenkloosters met een bezetting van 160 personen. Ten aanzien van hun relaties tot de Staten-Generaal zijn er bewijzen, dat de eisen, in zake toelating, professie en wijding sinds 1771 door Maria Theresia en later door haar zoon Jozef II in de Oostenrijkse Nederlanden gesteld, de Staten-Generaal tot navolging hadden aangezet. Als argument gold het principe, dat Hunne Hoogmogenden, als vertegenwoordigers van de hertog van Brabant in Maastricht dezelfde bevoegdheden toekwamen als Maria Theresia en Jozef II in diezelfde hoedanigheid in de Oostenrijkse Nederlanden⁴. Bijzonder welgevallig waren de regulieren niet aan de Staten-Generaal, de Brabantse magistraat en de Brabantse vice-hoogschout J. H. van Slijpe. Dit kwam onder andere tot uiting bij de clericale twisten tussen de drie stadspastors en de regulieren over het begraven van lijken in de kloosterkerken. Met behulp van een resolutie van de commissarissen-deciseurs waren de stadspastors er in 1780 in geslaagd bepaalde rechten van de kloosters bij begrafenissen van burgers uit de stad teniet te doen⁵. Kenmerkend voor de tijd is de wijze, waarop de twee partijen elkaar te lijf gingen. De Dominicanen, de Minderbroeders, de Augustijnen en de Beggaarden, samen een partij vormend, verdedigden hun standpunt met de hulp van hun advocaat Charles Clément Roemers. Het ene vertoog na het andere richtten zij tot de Staten-Generaal. Ook de publieke opinie zochten zij voor hun rechten te winnen door middel van een brochure, waarmee zij het katholieke kerkvolk van de stad van het ongelijk van hun tegenpartij poogden te overtuigen⁶. Johannes

⁶ Motivum juris of regts-instructie voor den Prior en convictualen van het Predikherenklooster, den Guardian en Religieusen van het Recollectenklooster, den Prior en Gemeente van het Augustijnenklooster en den Prior beneevens de Religieusen van het Beggaardenklooster. . . .

Tegens Jan Jacob Cyrus, Pastoor van St. Catharinakerk, Jan Cuypers, pastoor van St. Nicolaaskerk en Paschalis Delruelle, pastoor van St. Martenskerk, opposenten.

16 p.p. 1784.

Jacobus Cyrus, pastoor van de St. Catharinaparochie¹, Johannes Franciscus Cuypers, pastoor van de St. Nicolaas, en Pascalius Ludovicus Delruelle, pastoor van de St. Martinus te Wijk, de drie opponenten, antwoordden onverwijd, waarbij zij de hulp inriepen van een katholieke en een protestantse drukker, die samen het verweer in zeer korte tijd drukten². De burgers van de stad kozen de zijde van de regulieren. Een aantal aanzienlijke kooplieden, advocaten en oud-leden van de Luikse magistraat richtten zelfs een verzoek tot de Staten-Generaal ten voordele van de kloosterlingen. Volgens hen hadden de burgers vóór 1780 nooit iets aan de stads-pastors behoeven te betalen om hun doden in de kloosterkerken te mogen begraven³. De zaak bleef jarenlang slepen, totdat in 1788 de drie stadspastors het pleit wonnen⁴. De regulieren, maar ook de prins-bisschop van Luik, die de behandeling van dit conflict tot zijn jurisdictie rekende, hadden de beslissing eenvoudig te accepteren⁵.

De Kapucijnen en de Kruisheren hadden zich van deze twisten gedistancieerd; de Cellebroeders kwamen niet in aanmerking, omdat zij slechts lekenbroeders waren en geen eigen kerk bedienden. De twee kapittels hielden zich ogenschijnlijk buiten deze kwestie. Zij waren er echter ten zeerste in geïnteresseerd, omdat de vier stadspastors en de parochies ten nauwste met de kapittels verbonden waren. Het kapittel van St. Servaas vergaf de pastoorsplaatsen van de St. Maarten-, St. Catharina- en St. Jacobparochie. Het kapittel van O. L. Vrouw was patronus van de St. Nicolaasparochie. Feitelijk waren de pastors ook nog op een andere wijze afhankelijk van de hoogproost en de dekens van de twee kapittels. Johannes Jacobus Cyrus, Pascalius Ludovicus Delruelle en Arnoldus Franciscus Roemers behoorden tot de lagere kanunniken van St. Jan, terwijl

¹ Sinds 1632 waren de twee parochiekerken, de St. Jan en de St. Mathijs, in handen van de gereformeerden. De katholieken kregen toen de kapellen van St. Jacob en St. Catharina als parochiekerken toegewezen. Om de oude rechten te handhaven noemden de pastors van de parochie van St. Catharina zich ook wel pastoor van St. Mathijs en die van St. Jacob pastoor van St. Jan. Zie W. A. BACHENE, o.c. p. 890-891.

² Motief voor Johannes Jacobus Cyrus, Pastoor der Parochie van St. Mathijs, Joannes Cuypers, Pastoor der Parochie van St. Nicolaas, en Pascalius Ludovicus Delruelle, Pastoor der Parochie van St. Marten, Geimpetreerdens en Gedaagdens, Tegen Den Prior en Conventualen van het Predikheren Clooster, den Guardian en Religieuzen, van het Recollecten Clooster, en den Prior, beneffens de Reli-

Johannes Franciscus Cuypers kanunnik van St. Anna binnen het kapittel van O. L. Vrouw was. De kapittels kozen nu met de Brabantse vice-hoogschout, die zich als pleitbezorger van de drie stadspastors opwierp, ook partij tegen Charles Clément Roemers, de advocaat van de regulieren⁶.

Dat Arnoldus Franciscus Roemers, pastoor van de St. Jacob, die na zijn benoeming in 1783 tot pastoor van de St. Jacob zoveel hinder ondervonden had van de Brabantse vice-hoogschout, de zijde van zijn broer en dus van de regulieren koos tegen de kapittels en zijn confraters in, was wel te verwachten. Op de «congregatio pastorum» sinds 1777 in Maastricht opgericht als een conferentie, waarop de zielzorg van de stadsparochies besproken werd, ontbrak Roemers steeds⁷. Zijn opvattingen weken ook beduidend af van die van zijn collega's. In de stad gold hij als een palstaander voor de kerkelijke hervormingen, zoals deze in de jaren tachtig in de Oostenrijkse Nederlanden werden verwerkelijkt. Inzake het huwelijk verkondigde hij de stelling, dat contract en sacrament gescheiden moesten worden. Dit principe lag ten grondslag aan de Jozefinistische huwelijkswetgeving⁸. Toen Jozef II in 1786 te Leuven het Seminarie-Generaal oprichtte, was Roemers hiervan een warm voorstander. Hij ambieerde direct het presidentschap van de Leuvense pedagogie «Alticollense». Wel schijnt hij enige kans gehad te hebben, maar hij is er niet in geslaagd benoemd te worden. Zijn collega's hadden hem bij de Luikse prins-bisschop Van Hoensbroech aangeklaagd en samen met deze, de nuntius te Brussel, Zondadari, over Roemers afwijkende meningen ingelicht⁹.

Met het conflict tussen de drie stadspastors en de regulieren bemoeide J. H. van Slijpe zich terdege. Hij ging zelfs zover, dat hij de rechtmatige aanwezigheid van de regulieren in de stad in twijfel

gieusen van het BeggardenClooster, binnen deze stad Maastricht.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 28 oktober 1784, p. 975.

⁴ o.c. 4 januari 1788, p. 10.

⁵ o.c. 2 februari 1785, p. 132; 10 februari 1785, p. 146.

⁶ o.c. 12 augustus 1784, p. 700; 24 augustus 1784, p. 735; 8 september 1784 p. 784; 13 oktober 1784, p. 893-894.

⁷ Parochie archief Wijk, register 7.

⁸ F. VALJAVEC, Der Josephinismus, p. 37-38. F. MAASS, Der Josephinismus, p. 102-103.

⁹ P. POLMAN, Romeinse Bescheiden, deel II, 1755-1795, no. 678, p. 654.

trok. Het beroep, dat daartoe op de verdragen van 1632 en 1678 gedaan werd, achtte hij ongegrond¹. De reguleren bleef hij dwars zitten, als er maar gelegenheid toe was. Toen in 1785 in verband met de legering van militairen kwartieren werden gezocht, eiste hij nogal vrijpostig gedeelten van deze kloosters op. De oversten lieten het er niet bij zitten en eisten een neutraal persoon om de inkwartiering van de militairen te regelen. Met een man als Van Slijpe, die zich zo partijdig had gedragen in het geschil met de stadspastors, wilden zij liever niets te maken hebben².

De kloosters van de Dominicanen en de Beggaarden waren opleidingsinstituten voor de theologie, terwijl bij de Kruisheren filosofie gedoceerd werd. In het eerstgenoemde klooster was Vincentius Huntjens, in het tweede Jean Henri Compeers de voornaamste docent³. De Minderbroeders deden hun theologische studies in St. Truiden. Uit de theses, in het laatste kwart van de eeuw door de theologanten van het Dominicanenklooster verdedigd⁴, spreekt de geest van St. Thomas, zoals deze opnieuw was gecommentarieerd en als leidraad genomen in de handboeken van Charles-René Billuart (1685-1757)⁵. Deze strijder tegen het Jansenisme had vooral in het Luikse prins-bisdom en in de Oostenrijkse Nederlanden grote invloed gekregen⁶. Zijn betekenis voor de theologie, onderwezen op de groot-seminaria, kan blijken uit het feit, dat zijn voornaamste werk «*Summa Summae S. Thomae, sive Compendium Theologiae moralis*» tot in het begin van de twintigste eeuw het handboek op Belgische en Nederlandse groot-seminaria gebleven is. In Maastricht verzorgde Jacobus Lekens in 1764 de tweede en in 1769 de derde druk. Ook de theses van de Franciscanen, zowel in het convent van St. Truiden, als in dat van Maastricht verdedigd, stoelden op de leer van St. Thomas⁷. Van de leerlingen van Jean Henri Compeers

¹ Resolutiën van de Staten-Generaal, 1 mei 1783, p. 409.

² o.c. 3 januari 1785, p. 3.

³ J. DARI, o.c. p. 369.

⁴ *Lex Decalogica dogmatico-practica* defendent T. Sebastianus Malchair, *Dissertatio dogmatico-practico-scholastica de fide et sacramentis* defendent F. Ceslaus van Binckom, F. Petrus Aymans, F. Dominicanus Steens-Bisschop, D. Aegidius Goffin.

Theses Theologicae de casibus reservatis in diocesibus Leodiensi, Colonien: et Ruraemundensi . . . defendent F. Hyacinthus Kerkhoff, diaconus D. Paulus Nelissen.

⁵ Charles René Billuart (1685-1757) was een bekend predikant en verdediger van de leer van St. Thomas. Zijn voornaamste werk is wel de bovengenoemde

mag men, gezien de strijdbare houding van hun leermeester tegen alle Jansenisme, wel aannemen, dat zij van besmetting daarmee gevrijwaard bleven⁶. Inlichtingen over de spiritualiteit van de Maas-trichtse Kruisheren, Kapucijnen en Augustijnen waren niet te vinden.

Belangrijk is ongetwijfeld de stellingname van de regulieren inzake het conflict tussen de Rijnlandse prins-bisdommen en de paus in de jaren tachtig. De vestiging van een tweede nuntiatuur in Duitsland had de Nuntiatuurstrijd in 1785 tot gevolg. In de zogenaamde «Emser Punktation» door Max Frans van Keulen, Klemens Wenceslaus van Trier, Friedrich Karl Joseph van Mainz en Hieronymus van Salzburg in 1786 ondertekend, eisten de aartsbisschoppen voor zich zelf de rechten van de pauselijke stoel op, ook die ten aanzien van hun suffraganen. Deze werden daardoor voor de vraag gesteld, wat hun aangenamer was: rechtstreeks afhankelijk te zijn van Rome of van de aartsbisschop. Zij kozen meestal het eerste. Dat de meeste suffraganen de adhesie aan de plannen van bovengenoemde aartsbisschoppen weigerden, mag zeker niet gezien worden als een bewijs van hun trouw aan Rome. In het prins-bisdom Luik verzetten zich de regulieren het sterkst tegen de plannen van hun aartsbisschop, Max Frans van Keulen. Zij stijsden zelfs Van Hoensbroech (1784-1792) om niet toe te geven aan de wensen van de Keulse aartsbisschop. Het standpunt van de regulieren werd ingegeven door de gedachte, dat zij ter handhaving van hun eigen vrijheden beter bij de nuntius terecht konden, waardoor zij een direct beroep op Rome hadden, dan bij de bisdommen Luik en Keulen. Zij waren immers exempt. De Luikse prins-bisschop en zijn seculiere geestelijkheid waren echter niet zo afkerig van de besluiten op de «Emser Punktation» genomen. Na lang weifelen weigerde Van Hoensbroech

«Summa Summae St. Thomae».

⁶ J. DARIS, o.c. p. 371.

⁷ Theses dogmatico-polemico-scholasticae de Incarnatione Verbi, Gratia, Justificatione et Merito . . . defendent Fr. Petrus Esselen, F. Henricus Esser.

Theses dogmatico-scholastico-moralis de actibus humanis horumque regula et defectibus . . . defendent F. Franciscus Draper, F. Antonius Gilis.

Synopsis dogmatico-scholastica de Deo uno et trino, cum casibus reservatis in Diocesi Leodiensi, quam . . . defendent F. Petrus Esselen, F. Petrus Rolyns.

Theses theologicae de Incarnatione et gratia cum annexa appendice in quinque Ecclesiae praecepta . . . defendent Petrus Sterk, Joannes Nackom.

Zie D. van HEEL, Theologische en Philosophische Theses, p. 26-32.

⁸ J. H. COMPEERS, Sermonen, 4 delen, St. Nicolaas, 1854.

echter zijn aartsbisschop te volgen, maar gaf anderzijds ook de hertog van Beieren Karl Theodor (1777-1799), die als hertog van Gulik gepoogd had in de stad Luik of in het hertogdom Gulik de zetel van de nuntiatuur te vestigen, geen gelegenheid zijn plannen uit te voeren¹.

In de door het huis Wittelsbach geregeerde landen, het keurvorstendom Beieren en sinds 1777 ook de Palts en Gulik, had de katholieke Aufklärung al onder Maximiliaan III Jozef (1745-1777) haar intrede gedaan. Minister Kreitmayer, die enige tijd aan de hogescholen van Utrecht en Leiden gestudeerd had en een overtuigd bevorderaar van de Verlichting was, had onder Maximiliaan III Jozef in de trant der verlichte despoten een algehele reorganisatie van de Beierse constitutie tot stand gebracht. Met betrekking tot de kerk kwam dit neer op een geleidelijke onderwerping aan de staat. Het *placetum regium* werd ingevoerd en de staat trok op den duur alle onderwijs tot zich. Toen de geborneerde Karl Theodor op de Beierse troon kwam, zette hij aanvankelijk de lijn van zijn voorganger voort, maar keerde spoedig op zijn schreden terug. Hij stond in 1785 de H. Stoel de vestiging van een nuntiatuur in München toe, dit overigens vooral om via deze nuntius pressie te kunnen oefenen op de buitenlandse bisschoppen, aan wie delen van het hertogdom onderworpen waren. Deze nieuwe koers betekende dus eer een versterking van de staatsbemoeienis dan een verzachting². Daardoor immers hoopte hij zich los te maken van de invloed en de zeggings van de prins-aartsbisschop van Salzburg over delen van zijn hertogdom Beieren, zoals hij ook de jurisdictie van Max Frans van Keulen over het hertogdom Gulik via de prins-bisschop van Luik poogde te elimineren.

De Staten-Generaal was de exemptie van de Maastrichtse kloosters een doorn in het oog. Hun opzet was ongetwijfeld de reguleren van de stad eveneens van hun geestelijke overheid in het buitenland te vervreemden. Ten aanzien van de kapittels en de stadspastors van Maastricht waren zij daarin al een heel eind geslaagd door hun recht van «*placet*» voor pauselijke en bisschoppelijke stukken en

¹ J. DARIS, o.c. p. 384-385.

² L. J. ROGIER, De katholieke kerk in de achttiende eeuw, ter perse.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 13 december 1782, p. 1085.

⁴ A. J. HAVÉ, o.c. p. 29.

⁵ A. R. H., Inventaris Staten-Generaal, Liassen Maastricht, no. 5875, ingekomen

door het accapareren van de «geestelijke» jurisdictie over de kapittels en parochies. De eisen inzake professie, wijdingen, leeftijd en aantal van de kloosterlingen waren gevolgen van hun streven naar directe zeggingsmacht over de kloosters. Het verbieden van elke correspondentie met de nuntius in 1780 en 1782 lag eveneens in deze lijn³. De indruk, die de Maastrichtse kloosters op de cynische Havé maakte, was anders dan het beeld, dat hij van de twee kapittels in de stad kreeg. Over de kloosters sprak hij zeer reëel, zonder sneers aan hun adres te richten⁴. Duidelijk is het trouwens, ook uit andere bronnen, dat de kloosterlingen in de stad veel sympathie genoten en dat zij door de katholieken van binnen en buiten de stad om hun beginselvaste houding geprezen werden⁵. De theologie, bij de Beggaarden, Dominicanen en Franciscanen onderwezen, was vrij van elke episcopalistische tendens. Ultramontaans zou men haar in onze dagen misschien genoemd hebben. Zij kende aan de paus niet slechts het primaatschap honoris, maar ook jurisdictionis toe. Voor die dagen, toen deze kwestie nog niet gedefinieerd en in een dogma was vastgelegd⁶, was deze stellingname van bijzondere betekenis. Deze theologische opvatting stond in elk geval lijnrecht tegenover de meningen van de Gallicaanse kerk, die slechts een primaatschap honoris aanvaardde. Hier ligt ook het theologisch verschil in opvattingen van de twee kapittels enerzijds en de genoemde regulieren anderzijds. De kapittels werden door hun verplicht engagement met de Staten-Generaal in de richting van de ideeën van de Gallicaanse kerk gedreven, zodat, zeker tegen het eind van het ancien régime, de paus van Rome in hun oog weinig meer was dan een buitenlandse mogendheid. Bij de regulieren van de stad daarentegen stond de overtuiging voorop, dat de paus het hoofd der kerk was, persoonlijk onfeilbaar in vraagstukken van geloof en zeden. De verlichte burgerij van Maastricht zal deze opvattingen van de regulieren verouderd gevonden hebben⁷.

Sinds de resolutie van 13 februari 1767⁸ moesten de vrouwenkloosters van de stad rekening houden met de bepaling van de Staten-Generaal, dat de aspiranten voor de kloosterlijke staat 22 jaar oud

² april 1787.

⁶ A. LATREILLE, *L'Eglise catholique et la Révolution*, p. 3.

⁷ Zie p. 90.

⁸ Resolutiën van de Staten-Generaal, 13 februari 1767, p. 65.

moesten zijn, wilden zij als novicen aangenomen worden. Tot 1780 werd weleens dispensatie verleend; daarna hielden de Staten-Generaal er zich strenger aan. In 1790 blijkt de leeftijd opeens op 25 jaar gesteld te zijn¹. Dit zal wel in verband staan met een door Jozef II uitgevaardigd decreet, volgens hetwelke geen eeuwige gelofte mocht worden afgelegd vóór het voltooien van het 24e levensjaar². Om de groei van de kloosterbevolking tegen te gaan, was in 1767 tevens bepaald, dat voortaan de bezetting van de kloosters onveranderd diende te blijven of verminderd moest worden³. Derhalve moesten de oversten nu elk jaar een nauwkeurige lijst met namen van de bewoners van de kloosters indienen. De bemoeienis van de Brabantse vice-hoogschout kon bijzonder ver gaan. Zo regelde hij in 1781 bijvoorbeeld de zaak van Isabella Hupkens, een religieuze uit Aken, die in Maastricht de protectie van Hunne Hoogmogende Heeren had gezocht. Zij verzocht J. H. van Slijpe in zijn kwaliteit van Brabantse vice-hoogschout om onderdak in een vrouwenklooster van de stad, totdat de moeilijkheden met haar overste zouden zijn opgelost. In het Penitentenklooster wilde men haar wel opnemen, maar er was geen plaats. Dit accepteerde J. H. van Slijpe, die toen een hellebaardier gelastte haar naar het klooster «Bonnefanten» te brengen. Hier weigerde de overste tweemaal, omdat zij geen instructies had. Bovendien moest zij met haar advocaat spreken⁴. De vice-hoogschout vond het een pijnlijke zaak, omdat hierdoor het prestige van Hunne Hoogmogenden, aan wie toch het hoogste gezag over alle geestelijken en kloosters toekwam, aangetast werd. De overste van de «Bonnefanten» werd kort daarna gedwongen de religieuze op te nemen. Intussen was het gezin van de protestantse hellebardier bereid geweest haar tijdelijk onderdak te geven⁵! Het felle protest van de overste van de «Bonnefanten», kort nadien ingediend bij de Staten-Generaal, haalde niets uit. Haar beklag over de vice-hoogschout J. H. van Slijpe «dewelke een vreemde Religieuze Vrouw in der selver Klooster had geplaatst»,

¹ o.c., 31 maart 1790, p. 222.

² F. MAASS, *Der Josephinismus*, III Band, p. 243.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 16 april 1767, p. 210; 25 februari 1772, p. 829.

⁴ Missiveboek, stad Maastricht, 2 mei 1781.

⁵ o.c., 26 november 1781.

⁶ Resolutiën van de Staten-Generaal, 23 november 1781, p. 1378; 3 december 1781, p. 1400; 11 december 1781, p. 1429.

en haar betoog «dat nog bij de oude Hertogen van Brabant, nog bij haar Hoog. Moog. ooit aan den Hoofdschout der Stad Maastricht een soo verregaande despoticq pouvoir was vergunt geworden, om na zijn goedvinden in een beslooten Klooster vreemde en vagebondeerende Personen tegen wil en dank der Religieusen te introduceren» werden onderzocht, maar niet in haar voordeel beslist⁶.

SPANNINGEN BINNEN DE INDIVIESE RAAD

In 1784 stond Maastricht in het centrum van de belangstelling. Keizer Jozef II had de stad opgeëist. De vesting werd in staat van verdediging gebracht, het garnizoen werd uitgebreid en de stad van levensmiddelen en granen voorzien, uit vrees voor een lang beleg¹. Maastricht gonsde van geruchten over de ophanden zijnde oorlog met Oostenrijk. Over Jozef II waren de meningen in de stad verdeeld. De kanunniken van de twee kapittels gaven fel af op de Oostenrijkse keizer. Voor hen zou bij een eventuele overdracht van de stad aan de keizer weleens het tijdstip kunnen aanbreken, dat aan hun instellingen een einde werd gemaakt en zij het lot zouden delen van de «onnutte» kloosters, die door Jozef II kort tevoren in de Oostenrijkse Nederlanden waren opgeheven. De verontwaardiging en de verbittering van de Brabantse magistraat in de stad werden ingegeven door de vrees, dat Jozef II de Schelde wilde openen en natuurlijk Antwerpen zou gaan bevoordelen, waardoor de handel van Rotterdam en die van Amsterdam ongetwijfeld achteruit zouden gaan². De verwikkelingen in de Verenigde Provinciën, waar de hertog van Brunswijk in mei 1784 uit zijn functie ontslagen werd en de spanningen tussen patriotten en orangisten steeds sterker werden, werden ook in Maastricht besproken. De manier, waarop de hertog ontslagen was, vonden een aantal Maastrichtenaren geen daad van wijs beleid. Volgens hen zou hij dan ook spoedig terugkeren. In hun oog was het verder geen goed voorteken, dat de gouverneur van Maastricht, prins Karel van Nassau-Weilburg, ge-

¹ S. VON EFFINGER-WILDEGG, *Aus dem Tagebuch*, p. 52.

² *Vaderlandse Historie*, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, ten vervolge van Wagenaars *Vaderlandsche Historie*, deel VII, p. 358. *Nieuw Nederlandsche Jaarboeken*, 1783, p. 1705; 1784, p. 1988-1989. *Resolutiën van de Staten-Generaal*, 28 mei 1784, p. 444.

³ *Den Grooten Bosser Almanach*, Voor het Schrikkeljaar, 1783.

huwd met prinses Carolina, de zuster van stadhouder Willem v, spoedig het commando over de stad zou neerleggen, terwijl de Verenigde Provinciën in oorlog met Engeland waren en een nieuwe oorlog met Oostenrijk ophanden was.

Deze vierde Engelse oorlog, 1780-1784, werd er sterk meebeleeft. Op verzoek van de Luikse magistraat waren de katholieken van de stad op 4 juni 1782 ertoe overgegaan godsdienstoefeningen te houden voor het welzijn van de staat³. Sindsdien werd, zolang de oorlog duurde, door de vier stadspastors iedere maand een plechtige Hoogmis opgedragen om «God Almachtig vuuriglyk te smeeken, dat het Hem behaage, de regtvaardige Waapenen, door den Staat tot deszelfs verdediging en ter bescherming van Haard-steden en Altaaren opgevat, met zijne genadige bijstand en Goddelijke hulpe te bekroonen, dezelve allezints gelukkig en voorspoedig te maaken en de middelen, welke aangewend worden tot afbreuk van een Vyand, die met verbreeking van de trouw der plegtigste Verbonden, de Republik zoo onverhoeds als onregtvaardig heeft aangevallen, dermaate te zegenen, dat dezen Oorlog met een eerlijke, wel verzeekerde en duurzame Vrede verwisselt mooge worden».

De oorlogsdreiging van de kant van Oostenrijk dateerde van begin 1782. Toen Jozef II in 1781 de Zuidelijke Nederlanden bezocht, hadden de Antwerpse kooplieden hem dringend gevraagd gebruik te maken van de oorlogstoestand in de Verenigde Provinciën door de Scheldesluiting ongedaan te maken. Bij zijn terugkeer in Wenen deelde de keizer de Staten-Generaal onomwonden mee, dat zij hun troepen uit de barrièresteden moesten terugtrekken⁴. Eind 1783 stelde de keizer weer nieuwe eisen. Hij sprak nog niet van sluiting der Schelde, maar liet wel drie posten bij Sluis bezetten en de Hollandse troepen eruit drijven. Op 4 mei 1784 werd namens Jozef II een «Tableau sommaire» aan de Staten-Generaal overhandigd. Maastricht en de Landen van Overmaze werden opgeëist, de Scheldeforten dienden te worden afgebroken en de grens van 1664 in Vlaanderen hersteld. Op 29 juli 1784 verklaarde de keizer zich bereid de meeste eisen van het «Tableau» te laten vervallen

⁴ Sinds 1709 hadden de Verenigde Provinciën een bezetting gelegd in de steden Nieuwpoort, Veurne, het fort Knokke, Meenen, de stad en het kasteel van Ryssel, van Doornik, Condé, Valenciennes, Maubeuge, Charleroi, de stad en het kasteel van Namen, Lier, Halle, de schansen van Peerl en Philips, Damme, het kasteel van Gent en Dendermonde, de schans St. Donaas bij Sluis. Zie J. WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, deel 17, p. 347.

tegen opening van de Schelde, slechting van de vier Scheldeforten en afstand van geheel Staats-Vlaanderen, waarvoor hij Oostenrijks Opper-Gelre in ruil bood en een kleine grensverbetering in het Land van Overmaze toestond. Op 23 augustus daaropvolgend formuleerde de keizer opnieuw zijn eisen. Volstreekte vrijheid van scheepvaart op de Schelde, vrije vaart vanuit de havens van de Zuidelijke Nederlanden op de Beide Indiën, vrijheid voor de keizer om de in- en uitgaande rechten te bepalen naar zijn goedvinden, slechting van de vier Scheldeforten en beperking van Staats-Vlaanderen binnen de voorgestelde grenzen van 1664¹. Dit sloeg op een voorstel tot verdeling van de Zuidelijke Nederlanden tussen Frankrijk en de Verenigde Provinciën, door Johan de Witt in 1664 aan Lodewijk xiv gedaan².

De eisen van de keizer inzake Maastricht werden op juridische gronden door Hunne Hoogmogenden afgewezen. Hun betoog kwam op het volgende neer. Na de inneming van Maastricht in 1632 door Frederik Hendrik werd het recht van de Staten-Generaal over de stad bevestigd door de vrede van Munster. Toen Lodewijk xiv in 1673 Maastricht veroverd had, hadden de Staten-Generaal bij het verdrag met Karel II van Spanje, de stad en het graafschap Vroenhoven aan Spanje afgestaan als tegenprestatie voor de hulp, die de Spaanse koning zou geven. Bij het sluiten van de vrede van Nijmegen in 1678 bleef de stad in Franse handen; zij zou pas na de wederzijdse aanvaarding van de vrede als bewijs van bijzondere vriendschap van Frankrijk aan de Verenigde Provinciën worden teruggegeven. Spanje had daarna tweemaal de stad opgeëist, maar Hunne Hoogmogenden hadden de eis afgewezen op grond van hun aanzienlijke geldvorderingen op Spanje. Dat Frankrijk in 1678 aan de Verenigde Provinciën de stad had teruggeschonken, telde niet zo zwaar voor de Staten-Generaal als het debet van Spanje. Bij de vrede van Rijswijk in 1698 had Karel II Spanje's schuld, die toen f 4.100.352 bedroeg, erkend en daarmee stilzwijgend in de afstand van Maastricht toegestemd. Bij de vrede van Utrecht in 1713 had

¹ H. T. COLENBRANDER, De patriottentijd, deel II, p. 11-14, p. 32-34. Oesterreichisches Staatsarchiv, Rep. DDA. 288, 1279-1785 FO 78-89. 1/66. 1279-1785 FO 66/140.

² J. WAGENAAR, Vaderlandsche Historie, deel XIII, p. 111-115. Aan Frankrijk zouden volgens het voorstel van Jan de Witt de steden Kamerijk, St. Omaars, Aire, Nieuwpoort, Veurne, Bergen en Link komen, terwijl Oostende, Plassendale, Brugge, Damme, Blankenberg, de kastelen Navagne en Argenteau en het

Frankrijk alles aan de Oostenrijkse keizer afgestaan, wat de Franse koning of zijn bondgenoten in de Spaanse Nederlanden nog bezaten. Dit diende als volgt opgevat te worden: alles, wat Karel II zelf bezat of bezeten moest hebben volgens de vrede van Rijswijk, kwam nu aan Oostenrijk. Aangezien Karel II volgens de uitleg van de Staten-Generaal bij de vrede van Rijswijk afstand van de stad had gedaan, kon Karel VI van Oostenrijk dus geen recht op haar laten gelden, hetgeen hij dan ook, evenmin als zijn dochter Maria Theresia, ooit gedaan had. Om deze redenen kon Jozef II geen wettig recht laten gelden³.

In deze conflictsituatie met Oostenrijk begon een hernieuwde perscampagne tegen de hertog van Brunswijk. De eerste openlijke aanvallen van de anti-stadhouderlijke partij op Brunswijk dateerden van de winter van 1781-1782. In regeringskringen en de naaste omgeving van de prins-stadhouder Willem V vond de actie sterke steun. Men verweet hem het vasthouden aan het oud-systeem, zijn drijven ten gunste van legerversterking en zijn tweedracht-stoken tussen de prins en Amsterdam. In mei 1784 achtten zijn vijanden het ogenblik gekomen om de acte van Consulentschap te onthullen. Vooral, dat daaruit bleek, hoe de hertog geen verantwoordelijkheid had willen dragen, wekte verontwaardiging. Dat Brunswijk verder, zowel veldmaarschalk in Oostenrijkse als in Staatse dienst, een vreemde nationaliteit bezat, was in deze situatie voldoende om de vijandige gezindheid tegen hem nog aan te wakkeren. De provincies Holland, Friesland, Utrecht en Zeeland verklaarden zich daarop vóór zijn ontslag⁴. De hertog hield de eer aan zich, nam ontslag, verliet de Verenigde Provinciën en vestigde zich te Aken. De Maastrichtse gouverneur, prins Karel van Nassau-Weilburg, de notoire vijand van de hertog van Brunswijk, leek een ogenblik de aangewezen plaatsvervanger van Brunswijk te zijn⁵. Het was immers een publiek geheim, dat prinses Carolina en haar man in 1769, toen de macht van de hertog zijn hoogtepunt bereikte, de Verenigde Provinciën hadden verlaten en naar hun Duitse bezittingen ver-

Spaanse bezit in Opper-Gelre en in het Land van Overmaze aan de Verenigde Provinciën zouden vallen.

³ *Vaderlandsche Historie*, vervattende de Geschiedenissen . . ., zints den Aanvang der Noord-Americaansche onlusten . . ., deel XIII, p. 223-224, p. 245-250.

⁴ P. GEIJL, *De Patriottenbeweging*, p. 125-132.

⁵ H. T. COLENBRANDER, *De Patriottentijd*, deel I, p. 344.

trokken waren¹. De hertog had bij de acte van Consulentschap, in dat jaar gesloten, immers bewust elke invloed van prinses Carolina op Willem v willen uitschakelen. Weilburg had in dat jaar de dienst niet opgezegd en het bevel over Maastricht behouden. Sindsdien verliet hij wel vaker de stad, omdat de behartiging van zijn belangen in zijn Duitse bezittingen zijn aanwezigheid aldaar verlangde. Zijn streven was de verschillende Nassause goederen van de oude Walramse linie weer allen terug te brengen aan de Weilburgse tak. Daarom voerde hij besprekingen met Frankrijk, met Duitse vorstenhuizen en met het keizerlijk hof te Wenen².

Eind 1783 wilde Weilburg definitief de dienst verlaten en voorgoed uit de Verenigde Provinciën vertrekken. Als argument gaf hij op, dat de verwickelingen inzake het erfrecht van gravin Isabella van Hackenburg, die hij als bruid voor zijn oudste zoon Frederik-Willem wenste, het hem bijzonder moeilijk maakten zijn verplichtingen als gouverneur van Maastricht nog langer na te komen. Een deputatie uit de Staten-Generaal, naar hem afgezonden, wist hem voorlopig nog van een ontslagaanvraag af te houden³. Toen zijn zwager, stadhouder Willem v, in mei wegens de kritieke situatie hem verzocht naar Maastricht terug te keren, antwoordde Karel van Weilburg, dat voor hem de situatie even precair was en dat hij bij een terugkeer naar Maastricht een graafschap zou verliezen. Op 29 juni 1784 gaf de stadhouder hem nog twee maanden verlof, maar zou de stad in gevaar komen, dan moest prins Karel onverwijld terugkeren. Op 27 augustus 1784 drong Willem v weer op zijn terugkeer aan. In oktober stelde hij zelfs een formele eis. Daarbij deelde de stadhouder zijn zwager tevens mee, dat deze, nu Brunswijk ontslagen was, de oudste generaal was⁴. De patriotten hadden intussen een Fransman als plaatsvervanger van Brunswijk naar voren geschoven. Weilburg bedankte voor de eer van oudste generaal, nam in november 1784 samen met zijn oudste zoon Frederik-Willem ontslag uit de dienst van de Verenigde Provinciën en verliet Maastricht.⁵ De laatstgenoemde zou in 1805, als antagonist

¹ *Vaderlandsche Historie*, ten onmiddellijken vervolge van Wagenaars *Vaderlandsche Historie*, deel xxiv, p. 190.

² J. W. A. NABER, *Carolina van Oranje*, p. 97, p. 108-109.

³ *Vaderlandsche Historie*, ten vervolge van Wagenaars *Vaderlandsche Historie*, deel vii, p. 222, p. 290.

⁴ J. W. A. NABER, o.c. p. 112-113, p. 116, p. 121, p. 124.

⁵ H. T. COLENBRANDER, *De Patriottentijd*, deel I, p. 344. *Nieuw Nederlandsche*

van zijn neef, de erfprins Willem Frederik, de latere koning Willem I, bij Napoleon solliciteren naar een topfunctie in de Bataafse Republiek. Maar zowel de telg uit het huis Oranje-Nassau als die uit het huis Nassau-Weilburg moesten toen wijken voor de burgerzoon Rutger Jan Schimmelpenninck⁶.

Het heeft dus alle schijn, of tussen het gezin van Willem V en de Nassau-Weilburgs van 1784 af verwijdering gegroeid is. Vermoedelijk lag dit eer aan prins Karel dan aan zijn vrouw. Prinses Carolina moet in Maastricht, waar zij zich ongedwongen bewoog en bijvoorbeeld geregeld in gezelschap van haar kinderen kleine wandelingen door de stad maakte, waarlijk geliefd geweest zijn. Als beoefenaarster van vocale en instrumentale muziek bevorderde zij het muziekleven in de stad door aan haar hofkapel musici van naam te verbinden, die ook herhaaldelijk voor de burgerij uitvoeringen gaven⁷. Zij moet vervolgens uitgemunt hebben door vriendelijke omgangsvormen en door hartelijke goedheid voor iedereen. Als vrouw en moeder genoot zij te Maastricht een zeer goede reputatie. Het huwelijk van de rijzige, knappe Weilburg met de weinig bevallige, tot corpulentie neigende prinses, die door haar bijziendheid en kleurenblindheid daarenboven gehinderd werd in het society-verkeer, moet gelukkig geweest zijn. De prins was altijd bijzonder teder voor zijn vrouw, merkte een gast op, die in 1784 aan het Maastrichtse prinselijke hof vertoefde⁸.

In de Leidsche Courant van 15 februari 1785⁹ verscheen het bericht, dat alle keizerlijke officieren, die Aken aandeden, hun opwachting bij de hertog van Brunswijk maakten en door hem werden ontvangen. Het was duidelijk, aldus de courant, dat deze officieren de belangen van het Weense Hof voorstonden. Dat de hertog van Brunswijk, nog steeds veldmaarschalk in Oostenrijkse dienst, deze officieren op een moment ontving, waarop de verhoudingen tussen de Verenigde Provinciën en de keizer gespannen waren, gaf aan-

Jaarboeken, 1784, p. 1737.

⁶ L. J. ROGIER, Rutger Jan Schimmelpenninck, p. 184-185.

⁷ BERNARD, Tableau, p. 187, p. 190, p. 205-206.

⁸ J. W. A. NABER, Carolina van Oranje, p. 95-124. S. von EFFINGER-WILDEGG, Aus dem Tagebuch, p. 50-54.

⁹ Gazette de Leyde, 15 februari 1785.

leiding tot ernstige verdenkingen. De courant maakte ook nog gewag van de ononderbroken correspondentie tussen Aken en Den Haag¹. Dertien dagen later verscheen in het weekblad de Post van de Neder-Rhijn, uitgegeven door Paddenburg te Utrecht, het bericht, dat de hertog een geheime correspondentie onderhield met personen in Maastricht. De bedoeling van Brunswijk zou zijn deze vestingstad door verraad Oostenrijk in handen te spelen². Dit bericht werd het begin van een felle perscampagne tegen de hertog³. De Rijngraaf van Salm, de berichtgever van deze mededeling, zou dit nieuws vernomen hebben van de koning van Pruisen, aan wie hij in opdracht van de Staten-Generaal verlof gevraagd had troepen te mogen lichten in Pruisische gebieden⁴.

Op 7 maart 1785 besloten de Staten-Generaal per omgaande een koerier naar Maastricht te zenden om de gouverneur en de magistraat officieel mededeling te doen van een verraderlijke correspondentie, die er met de hertog van Brunswijk te Aken gevoerd zou worden. De fiscaal van de Generaliteit Tullingham van Olden Barneveld werd gelast in naam van Hunne Hoogmogende Heeren het onderzoek ter plaatse te leiden⁵. Op 16 maart 1785 verklaarden de gedeputeerden van de provincies Holland en Westfriesland in het Secreet Besogne⁶, dat de fiscaal Tullingham bij zijn onderzoek te Maastricht alleen tegen de vice-hoogschout J. H. van Slijpe ernstige verdenkingen had kunnen opvatten. Deze was twee- of driemaal de hertog in Aken gaan opzoeken. Het verzoek van de fiscaal de vice-hoogschout zo snel mogelijk te mogen arresteren werd terstond door de afgevaardigden van de genoemde provincies ingewilligd⁷. Tullingham ontving op 17 maart per koerier het bevel tot inhechtenisneming over te gaan en de bewijzen van het verraad zo spoedig moge-

¹ A. L. SCHLOSZER, Ludwig Ernst, Herzog zu Braunschweig, deel II, p. 557-581.

² De Post van den Neder-Rhijn, 1785, deel VII, no. 314, p. 9-11.

³ Aan het Volk van Nederland, Knuttel, deel V, no. 21061. De Oranjeboomen, Knuttel, deel V, no. 21359. De gevonde brief tussen Amersfoort en Utrecht, Knuttel, deel V, no. 21455.

⁴ H. T. COLENBRANDER, De Patriottentijd, deel II, p. 113-114.

⁵ Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen . . ., zints den Aanvang der Noord-Americaansche onlusten, deel XIV, p. 256.

⁶ Secreet Besogne is de naam, die in de Verenigde Provinciën werd gegeven aan een commissie uit de Staten-Generaal tot afhandeling van zaken, waarvan de geheimhouding bij behandeling in plenaire zitting te dubieus zou worden «tot ondienst van den Lande». In dit college hadden na 1630 een aantal gewestelijke gedeputeerden ter Staten-Generaal, de raadpensionaris van Holland en de griffier

lijk naar de Raad van State op te zenden⁸. Een maand na datum zond de fiscaal zijn rapport naar Den Haag met het verzoek Jan Hubert van Slijpe crimineel te laten vervolgen. Uit de brieven van de vice-hoogschout konden weliswaar niet de bewijzen gehaald worden, dat hij de stad aan Oostenrijk in handen wilde spelen, maar wel – en dat was de beschuldiging – dat hij een intieme en wederzijdse correspondentie met de hertog van Brunswijk had onderhouden. Dit was, aldus Tullingh, zeer onbehoorlijk en zeer gevaarlijk voor het welzijn van de Staat. De vice-hoogschout had zeer verregaande zijn plicht verzuimd, doordat hij de themata van zijn brieven niet aan de soeverein had meegedeeld, hetgeen zeer nadelige gevolgen voor de Verenigde Provinciën moest hebben. Dat in zijn brieven ook nog beschuldigingen en beledigingen aan het adres van de leden van de Staten-Generaal en aan regenten voorkwamen en dat hij zelfs in een publiek alom verspreide krant⁹ stukken had geplaatst, was ongehoord¹⁰.

De Raad van State zag in deze beschuldigingen geen aanleiding om een «mandement crimineel» tegen mr. Jan Hubert van Slijpe te openen. Er kon immers geen sprake zijn van verraad. Wat de beledigingen tegen leden van de soevereine vergadering en regenten betrof, dat euvel had «tegenwoordig in deese Republicq zodaanig de overhand genomen, dat de leden van de Raad van State meenden» te moeten betwijfelen, of het de intentie van Hunne Hoogmogenden was om vervolgingen in te stellen en hen, die zich hieraan schuldig maakten, te straffen. Bij monde van de heren van Lynden¹¹ en Stavenisse Pous¹², alsmede ook namens de thesaurier-generaal Bisdom¹³, drong de Raad van State derhalve in het Secretet Besogne erop aan, dat het arrest op de persoon en de papieren van

van de Staten-Generaal zitting. P. GEIJL, Oranje en Stuart, p. 3.

⁷ A.R.H., Secreete Resolutiën van de Staten-Generaal, 16 maart 1785.

⁸ o.c. 17 maart 1785.

⁹ Waarschijnlijk publiceerde J. H. van Slijpe in de Haagsche Courant.

¹⁰ A.R.H., Secreete Resolutiën van de Staten-Generaal, 26 april 1785.

¹¹ Jonkheer Willem Carel Hendrik van Lynden tot Blitterswijk, 1736-1816, representant van stadhouder Willem v als eerste edele van Zeeland, N.N.B.W., deel VIII, p. 1085.

¹² Mr. Herman Jacob Stavenisse Pous, raad van Zierikzee, zie het Archief van de familie Fagel, p. 211.

¹³ Dirk Rudolf Wijckersheld Bisdom, 1740-1814, werd op 21 februari 1785 benoemd tot raad en thesaurier-generaal der Unie. N.N.B.W., deel IV, p. 151-153.

de vice-hoogschout werd opgeheven, dat de advocaat-fiscaal Tullin-
gh uit Maastricht zou terugkeren en zich voortaan van alle ver-
dere acties zou onthouden. De beschuldigingen tegen de hertog van
Brunswijk hadden intussen ook de woede opgewekt van de keizer
van Oostenrijk, die het opnam voor een officier in zijn dienst. Via
Parijs werd dit de Staten-Generaal meegedeeld¹. Op 28 april 1785
kreeg Van Slijpe zijn vrijheid terug. Volgens de orangistische Haagse
Courant van 4 mei 1785 zou de vrijlating van de vice-hoogschout
in Maastricht grote vreugde hebben verwekt. Het heette, dat de
straten verlicht waren en dat bij zijn huis een ereboog opgericht
was, waarop de spreuk «Tandem bona causa triumphat» te lezen
stond². Toen het onderzoek van de brieven van J. H. van Slijpe
niet de bewijzen van een gepleegd verraad opleverden, werd het
plan gesmeed de papieren van Brunswijk te Aken in handen te krij-
gen. De opzet mislukte, doordat de hertog de daders op tijd kon
laten arresteren³. Zocht men in J. H. van Slijpe, de Maastrichtse
vice-hoogschout, de hertog van Brunswijk te treffen of probeerde
men sporen en bewijzen te vinden van een geheime correspondentie
tussen Brunswijk en stadhouder Willem v, die eventueel via Van
Slijpe als tussen-persoon zou plaatsvinden? De laatste hypothese is
wel de meest waarschijnlijke.

Op 3 mei 1785 kreeg de fiscaal van de Raad van State het verzoek
zijn verblijf in Maastricht niet langer te rekken dan noodzakelijk
was en zo spoedig mogelijk naar Den Haag terug te keren⁴. Tullin-
gh gaf echter niet alle papieren van J. H. van Slijpe terug. Ook negeer-
de hij het verzoek van de Raad van State om terug te keren. Hij
vroeg de Staten-Generaal enige stukken van J. H. van Slijpe te
mogen achterhouden. Hij had die nodig om de justitie in Maastricht
te handhaven. Tullin-gh kreeg zijn zin, bleef te Maastricht en zocht
thans naar verdere bezwarende gegevens tegen de vice-hoogschout⁵.
Op 13 juli 1785 schreef J. H. van Slijpe de griffier van de Staten-
Generaal, Hendrik Fagel, een brief, waarin hij meedeelde, dat hij

¹ Oesterreichisches Staatsarchiv, Wien, België 1v, Rep. D.D. abt. A. 1785,
Fo 141-215, B 288-1427.

² L. A. SCHLOSZER, Ludwig Ernst, Herzog zu Braunschweig, p. 565-566. Resolu-
tiën van de Staten-Generaal, 2 mei 1785, p. 414.

³ D. C. NIJHOFF, De hertog van Brunswijk, p. 209-210.

⁴ A. R. H., Secreete Resolutiën van de Staten-Generaal, 3 mei 1785.

⁵ A. R. H., Archief van de familie Fagel, no. 1736, 25 oktober 1785.

⁶ o.c. «Particuliere Brieven» aan Hendrik Fagel de Oude, van Mr. Johan Hubert

zich tot Hunne Hoogmogenden wilde richten met het verzoek om teruggave van al zijn papieren. Hij had deze nodig voor een brochure, die hij in het Frans en Nederlands wilde laten verschijnen om het publiek van zijn zaak op de hoogte te stellen⁶. Drie dagen later schreef hij inderdaad naar de Staten-Generaal. Zijn brief was een grote klacht over de wijze, waarop men hem behandeld had⁷.

Kort daarop schreef Van Slijpe opnieuw aan Fagel. De kleine commissie uit de Raad van State zou binnenkort haar tweejaarlijks bezoek aan Maastricht brengen om de vestingwerken te inspecteren. Via Fagel probeerde hij thans de commissieleden voor zijn geval gunstig te stemmen, want hij wist, dat er in de Raad van State voor hem sympathie was⁸. Op 17 september verzond hij weer een brief uit Maastricht. Fagel had op zijn vorige brieven nog geen antwoord gegeven. Nog steeds was zijn zaak niet beslist⁹. Hij vroeg Fagel thans, of het niet beter was Maastricht zo spoedig mogelijk te verlaten en elders in de Verenigde Provinciën domicilie te kiezen, tot zijn zaak definitief was afgedaan. Hij realiseerde zich heel goed, dat dit weer aanleiding zou kunnen geven tot praatjes en nieuwe beschuldigingen. Anderzijds wist hij, dat de gouverneur van de stad volledig vertrouwen in hem had en een aantal medeburgers zijn partij kozen. Dezen hadden hem gestijfd in het voornemen zijn ambt te blijven vervullen. Dat er vanuit de stad met vreemde generaals gecorrespondeerd werd, dus een verraderlijke correspondentie gevoerd werd, was de voornaamste reden, dat hij zijn plicht bleef vervullen. Ook wilde hij graag de verraders achtervolgen, die het bericht over zijn eigen zogenaamd verraad de wereld hadden ingestuurd. Toen Fagel eindelijk zijn brieven beantwoordde, ontweek deze handig elke vraag van de Maastrichtse vice-hoogschout¹⁰. Eerst moest de fiscaal Tullinckhuis zijn memorie inzenden, waarin hij zou omschrijven, waarom hij een aantal brieven van J. H. van Slijpe niet wilde teruggeven. Over het verblijf van de vice-hoogschout in de stad of een eventueel tijdelijk domicilie elders, daar-

van Slijpe, vice-hoogschout te Maastricht, no. 2617, 13 juli 1785.

⁷ Resolutiën van de Staten-Generaal, 19 juli 1785, p. 738.

⁸ A.R.H., Archief van de familie Fagel «Particuliere Brieven» aan Hendrik Fagel de Oude, van Mr. Johan Hubert van Slijpe, vice-hoogschout te Maastricht, no. 2617, 26 juli 1785.

⁹ O.C. no. 2617, 17 september 1785.

¹⁰ A.R.H., Archief van de familie Fagel, «Particuliere Brieven» van Hendrik Fagel de Oude, no. 1736, 20 september 1785.

over kon Fagel hem geen advies geven. Als de vice-hoogschout meende, dat erop dat ogenblik vanuit de stad een ongeoorloofde correspondentie met vreemde generaals gevoerd werd en hij meende deze te kunnen ophelderen, moest de vice-hoogschout Hunne Hoogmogenden hierover terstond inlichten. Met wensen voor een goede afloop van de zaak beëindigde Fagel zijn schrijven.

In zijn laatste brief van 17 september aan de griffier Fagel had de vice-hoogschout melding gemaakt van het vertrouwen, dat hij bij de gouverneur van de stad genoot. Frederik, prins van Hessen-Kassel, luitenant-generaal van de cavallerie, was na het vertrek van prins Karel van Nassau-Weilburg onder uitdrukkelijk protest van Holland en Groningen, maar met de goedkeuring van de overige provincies tot gouverneur van Maastricht benoemd¹. Het garnizoen van de stad, dat in deze jaren 10.000 soldaten telde, was, wat zijn officieren betreft, overtuigd oranjegezind². De oranjecarde behoorde bij het gewone tenue. Tijdens de talloze diners van het officierenkorps werden de heildronken op het doorluchtige huis het talrijkst en steeds met het grootste enthousiasme uitgebracht³. Van de prins van Hessen-Kassel vernam de vice-hoogschout berichten over de besprekingen te Fontainebleau, waar buiten de Verenigde Provinciën om Frankrijk en Oostenrijk tot een minnelijke schikking waren gekomen inzake de eisen, door Jozef II gesteld. Frankrijk had, na heel wat interventiepogingen, de aandacht van de keizer van Maastricht kunnen afwenden⁴. Wel zouden er grenscorrecties in de Landen van Overmaze plaatsvinden. Om deze grenswijzingen te regelen ontbood de Nederlandse ambassadeur te Parijs, Mathijs Lestevenon van Berkenrode⁵, een ter plaatse deskundige naar

¹ Resolutiën van de Staten-Generaal, 3 december 1784, p. 1173-1174. Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken, 1784, p. 1988-1989; 1785, p. 1216-1217.

² S.A.M., Requestboek Indiviese Raad, 16 augustus 1788.

³ S. VON EFFINGER-WILDEGG, O.C. p. 53-54.

⁴ H. T. COLENBRANDER, De Patriottentijd, deel II, p. 36-40.

⁵ Mathijs Lestevenon van Berkenrode (1715-1797) was sinds 1740 gezant, vervolgens ambassadeur bij het Franse Hof, N.N.B.W., deel IX, p. 599-600.

⁶ Willem Hendrik van Panhuys (1734-1808), was Brabants schepen in Maastricht in 1766, 1770, 1772 en gezwoorene in 1768. In 1773 werd hij commissaris-instructeur en bleef dit ambt uitoefenen tot 1795.

⁷ Abraham George Pillera (1741-1812) werd in 1764 commissaris-instructeur en bleef dit tot 1795.

⁸ Joost Romswinckel (1745-1824) veertigraad en schepen van Leiden, gecommitteerde ter Staten-Generaal verbleef in verband met het proces tegen de vice-

Fontainebleau. Dat hiervoor Willem Hendrik van Panhuys, «rentmeester van Haar Hoogmogende Domeinen en Geestelijke Goederen in de Landen van Overmaze van de Staten-Generaal», werd uitgekozen, was niet zo prettig voor de vice-hoogschout. Van Panhuys⁶ bekleedde immers ook de functie van commissaris-instructeur in Maastricht en was met zijn collega Abraham George Pillera⁷ nauw betrokken bij het onderzoek van de zaak van J. H. van Slijpe. Samen met hun vrienden Tullingh en de Leidse patriot Joost Romswinkel⁸ hadden deze twee personen het bezwarend materiaal tegen J. H. van Slijpe aangevoerd, dat Tullingh in zijn memorie van de 3e oktober van dat jaar aan de Raad van State zou toezenden. Behalve op de twee commissarissen-instructeurs had J. H. van Slijpe het ook niet op de Luikse advocaat-schepen Charles Clément Roemers⁹ begrepen. Deze had al jarenlang oppositie tegen de vice-hoogschout gevoerd. Verder verdacht hij de Brabantse pensionaris Adriaan Ludovicus Pélerin¹⁰ en zijn eigen schoonzoon, majoor Willem Jacob Hesselt van Dinther¹¹ ervan met een vreemde generaal buiten de stad te corresponderen. De generaal in kwestie was de vorige gouverneur van Maastricht, prins Karel van Nassau-Weilburg, die voortdurend op de hoogte werd gehouden van de situatie in de Verenigde Provinciën, speciaal in Maastricht. Met Weilburg, de notoire vijand van Brunswijk, was de vice-hoogschout nooit goed bevriend geweest.

Toen het rapport van de fiscaal Tullingh van 3 oktober 1785 op 25 oktober daaropvolgend in het Secretet Besogne ter sprake kwam, tekende zich in de discussies de stellingname van patriotten en orangisten duidelijk af¹². In een uitgebreid commentaar gaf de oran-

hoogschout in 1785 en 1786 in Maastricht. Hij overleed op 28 mei 1824. Zie: Nederlands Patriciaat, 1950, p. 244-245. Verder H. T. COLENBRANDER, Gedenkstukken, deel I, p. 181.

⁹ Charles Clément Roemers, 1748-1838, studeerde te Leuven, behaalde in 1769 het licentiaat in de rechten, liep twee jaar stage te Brussel, werd in 1771 Luiks schepen van de stad en was sindsdien ook speciale gevolmachtigde van de prins-bisschop van Luik. N.N.B.W., deel IX, p. 875.

¹⁰ Adrianus Ludovicus Pélerin, (1738-1806), schepen van Maastricht in 1762, 1766, 1768, 1772, gezworene in 1770, 1774, werd pensionaris in 1776. Zie G. D. FRANQUINET, Notice biographique, p. 1-6.

¹¹ Willem Jacob Hesselt van Dinther (1754-1819) huwde op 10 september 1774 Anna Susanna Maria van Slijpe. Zie Nederlands Patriciaat, 1924, p. 288.

¹² A.R.H., no. 1736, Dossier over de zaak J. H. van Slijpe, 25 oktober 1785.

gist Brandsenburg, afgevaardigde namens Utrecht, zijn visie op het geval¹. Ook de nuchtere opmerkingen van de negenenzeventigjarige griffier van de Staten-Generaal, Hendrik Fagel, zijn zeer belangrijk om de juiste toedracht van het proces te begrijpen². De beschuldigingen, thans tegen Van Slijpe ingebracht en gedeeltelijk al in het rapport van Tullingh van april 1785 geformuleerd, waren volgens beiden het resultaat van een persoonlijke actie tegen de vice-hoogschout. Zowel Brandsenburg als Fagel stonden erop, dat nu er geen legale bewijzen van verraad waren aan te wijzen, men Van Slijpe ook niet kon vervolgen. Zij spraken er hun verwondering over uit, dat Tullingh zich tot de Staten-Generaal gericht had en niet tot de Raad van State, die hem de orders had gegeven alle papieren terug te geven en de zaak als afgedaan te beschouwen. Dat de vice-hoogschout artikelen in kranten had laten plaatsen, was volgens Brandsenburg niet zo'n ongewoon verschijnsel «daar zedert eenige jaaren ieder particulier, ja zelfs de Souverein in de publique papieren getraduceert word, geheime publicq gemaakt, de oproerigste bedenkingen voorgesteld, zonder dat men goedgevonden heeft dat tegen te gaan».

De tweede beschuldiging, door Tullingh thans naar voren gebracht, behelsde, dat Van Slijpe geïntrigeerd zou hebben binnen de Staten-Generaal. Als vice-hoogschout stond J. H. van Slijpe in nauw contact met de hoogschout van Maastricht, Assueer Jan Torck, vrijheer van Roosendaal³, die zijn functie van schout door Van Slijpe liet waarnemen⁴. Dat J. H. van Slijpe nu berichten en inlichtingen aan zijn superieuren had verschaft, was volgens Brandsenburg niet laakbaar. Uit de correspondentie met de hoogschout Assueer Jan Torck was alleen komen vast te staan, dat de vice-hoogschout ge-

¹ Derk Jan van Heeckeren van Brandsenburg, 1742-1796, kwartierschout van Oisterwijk, gecommitteerde ter Staten-Generaal namens Utrecht, kamerheer van stadhouder Willem v, werd in 1778 door Brunswijk van het stadhouderlijk hof verwijderd, omdat hij al te oprecht zijn gevoelen aan de stadhouder kenbaar maakte. N.N.B.W. deel viii, p. 720-721.

² Mr. Hendrik Fagel (de Oude), (1706-1790) huwde 1 november 1733 met Catharina Anna Sluyskens. Op 31 maart 1728 werd hij tot commies van de Staten-Generaal aangesteld als opvolger van zijn oom Hendrik Fagel (de Commies). Op 29 maart 1742 werd hij tweede griffier, op 10 december 1744 eerste griffier. Toen op 20 januari 1750 het tweede griffierschap gemortificeerd werd, droeg men Hendrik Fagel het hele griffiersambt over. Zie: Het archief van de familie Fagel, geschreven inventaris, p. xxi.

³ Assueer Jan Torck, vrijheer van Roosendaal, zoon van Frederik Willem Torck

volg had gegeven aan de uitnodigingen van Torck om vragen te beantwoorden, waaruit meer de mentaliteit van de hoogschout dan die van de vice-hoogschout bleek. Dat Van Slijpe te Maastricht te lang gevangenen in hechtenis had gehouden – de derde beschuldiging – kon op verscheiden gronden bevredigend worden verklaard. Volgens Brandsenburg getuigden de vermelde punten wel van onvoorzichtigheid, waren als zodanig ook afkeurenswaardig en verdienden correctie. Hij gaf derhalve het advies de vice-hoogschout alle papieren terug te geven en er de vermaning aan toe te voegen, dat deze functionaris zich voortaan correct moest gedragen en zijn ambt rechtvaardig diende uit te oefenen. Hij en Fagel doorzagen de eis van Tullingh, dat de vice-hoogschout een ernstige reprimande zou krijgen. In dat geval zou Van Slijpe het vertrouwen van Hunne Hoogmogenden verbeurd hebben en zou hij uit zijn ambt ontzet worden. Dit was de opzet van Tullingh en waarschijnlijk ook van zijn Maastrichtse vrienden, die de fiscaal behulpzaam waren bij het onderzoek. Als Van Slijpe geliquideerd was, zou ook een eventueel verweerschrift van de vice-hoogschout tegen de fiscaal en zijn medestanders aan kracht verliezen. De griffier van de Staten-Generaal, Hendrik Fagel, bemerkte de angst van Tullingh voor het verweer van de vice-hoogschout⁵. Als Tullingh erin slaagde de vice-hoogschout civiel te laten vervolgen, zou Van Slijpe geen verweer mogen schrijven. Maar kon de fiscaal wel strafbare feiten overleggen? Fagel dacht van niet. Beter vond hij het, Van Slijpe opdracht te geven over de zaak te zwijgen. De Patriotten in het Secreet Besogne verwierpen bij monde van mr. Joost Romswinkel uit Leiden, die zelf met Tullingh in Maastricht allerlei bezwarende gegevens tegen de vice-hoogschout had verzameld, alle bezwaren

en Jacoba Maria van Wassenaar van Duyvenvoorde, heer van Heerjansdam, Voor-
schoten, Veur, ambtjonker van Voorst. Van zijn oom Hubert Adolf erfde hij de
heerlijkheid Roosendaal. Hij was hoogschout van Maastricht van 1754-1793. In
zijn laatstgenoemde functie werd hij opgevolgd door de geschiedschrijver van
Gelderland, Willem Anne van Spaen (1793-1794). Zie N.N.B.W., deel V, p. 954-
955; verder Suringar, De kennis van de regeeringsvorm, p. 202-203.

⁴ De beide Souvereinen werden te Maastricht vertegenwoordigd door hun respec-
tieve Hoogschouten. Sinds het eind van de zeventiende eeuw was het gebruik
in zwang gekomen dit ambt niet meer aan aanzienlijke burgers van de stad te ver-
geven, maar aan adellijke personen, die reeds andere functies bekleedden.

⁵ A.R.H., no. 1736, Dossier over de zaak van Slijpe, 25 oktober 1785, «Eenige
Remarque».

van Brandsenburg. Zij keurden de voorstellen van Tullingh goed. Van Citters¹, afgevaardigde namens Zeeland, was tegen ontslag van J. H. van Slijpe, maar vond goed, dat de fiscaal Tullingh de vice-hoogschout voor een competente rechter daagde.

In de Raad van State werd, naar aanleiding van bovengenoemde discussies in het Secreet Besogne het besluit genomen de zaak als afgedaan te beschouwen. De advocaat-fiscaal werd onder dankbetuigingen van zijn opdracht ontheven met het verzoek thans alle brieven aan de vice-hoogschout terug te geven. De zwakte van dit college werd kort daarop opnieuw gedemonstreerd, toen Tullingh op 2 november 1785 erin slaagde de Staten-Generaal achter zijn memorie te scharen². Alle klachten tegen de vice-hoogschout – het plaatsen van beledigende artikelen in een krant, het intrigeren binnen de Staten-Generaal en een slechte uitoefening van de rechtspraak te Maastricht – moesten aan de Hoge Raad van Holland worden voorgelegd. De beide Brabantse commissarissen-instructeurs te Maastricht, de reeds genoemde Willem Hendrik van Panhuys en Abraham George Pillera, kregen duidelijk opdracht de fiscaal de behulpzame hand te bieden bij het onderzoek. Dit besluit lokte verzet uit van de Raad van Brabant, die ertegen protesteerde, dat dit geval niet voor zijn rechterstoel behandeld werd³. Krachtens de privilegiën en voorrechten van de stad Maastricht, in 1632 bij de capitulatie plechtig bevestigd, was zo'n beslissing in strijd met de Gouden Bulle, uitgevaardigd door Keizer Karel IV. Het privilegium de non evocando, daarin opgenomen, bepaalde immers dat «de

¹ Mr. Wilhelm Aernout Kien van Citters, raadpensionaris van Zeeland, Inventaris Archief van de familie Fagel, p. 181.

² A.R.H., Secreete Resolutiën van de Staten-Generaal, 2 november 1785.

³ o.c., Archief van de familie Fagel, no. 1736, Dossier over de zaak van Slijpe, Raad van Brabant aan de Staten-Generaal, 22 november-25 november 1785.

⁴ Resolutiën van de Staten-Generaal, 19 januari 1786, p. 76.

⁵ De medestanders van J. H. van Slijpe konden wij achterhalen uit processen tegen J. H. van Slijpe, tegen Willem Hendrik van Panhuys en L. W. van den Heuvel, waarvan de gegevens later zullen volgen. De gegevens over de nu volgende personen zijn voornamelijk geput uit een manuscript van J. M. H. Eversen, Alphabetische lijst der magistraatsleden van Maastricht, 5 delen, dat zich bevindt op het Rijksarchief in Limburg.

Mr. Collard Alexander Quirinus, (1735-1808), student in de rechten te Leiden 1752, Schepen te Maastricht, 1758, 1760, 1764, 1770, 1774, 1776, 1780, 1782, 1784, 1790, gezworene in 1762, 1766, 1772, 1778, 1786, werd in 1788 en 1792 burgemeester van de Brabantse Raad.

Mr. Christiaan de Jacobi, (1729-1808), schepen in 1762, 1764, 1768, 1772, 1776, 1784, gezworene in 1766, 1778 werd burgemeester in 1774, 1782, 1786 en 1790.

Burgers en Ingeseetenen van Maastricht, in ordinarie saken, binnen de Palen van Braband, van hunnen domiciliairen Regter souden kunnen worden geavoceert». Tot slot gaf de Raad van Brabant de verzekering, dat hij bij zijn protest niet gedreven werd door de wens de betrokken zaak toch vooral zelf te mogen behandelen; de enige drijfveer van zijn optreden was verontwaardiging over het terzijdestellen van de privilegiën.

Bijzonder pijnlijk moet het voor J. H. van Slijpe zijn geweest, dat het onderzoek thans nog niet was afgesloten, maar in Maastricht werd voortgezet. Hij was dan wel vrijgesproken van de aantijging van verraad, maar de nieuwe beschuldigingen lieten hem niet geheel vrij uitgaan. De vice-hoogschout zond dan ook al spoedig, 19 januari 1786, een brief aan Hunne Hoogmogenden, waarin hij zijn beklag deed over het optreden van de bovengenoemde commissarissen-instructeurs, die, volgens zijn schrijven, er alleen op uit waren om hem de voet dwars te zetten. Tegen hun wijze van onderzoek, waarbij zij onder andere ook de gerechtelijke dossiers zonder zijn verlof hadden ingezien, opperde hij ernstig bezwaar⁴. Ook de leden van de Brabantse schepenbank dienden met Van Slijpe hun bezwaren in tegen het optreden van beide commissarissen-instructeurs. Zij kozen de partij van de vice-hoogschout en probeerden de opdracht van de beide commissarissen-instructeurs op de lange baan te schuiven door inzage in de gerechtelijke dossiers te weigeren.

In de Brabantse magistraat van Maastricht stond Van Slijpe sterk⁵.

Mr. Jan Willem Heldevier, sinds 1786 luitenant-drossart van Staats-Valkenburg, gehuwd met Johanna Sybilla Vignon, was in 1764, 1770, 1772, 1778, 1780, 1784, 1790, 1792 schepen en in 1762, 1768, 1774, 1776, 1782, 1786 en 1788 gezworene in Maastricht.

Med. dr. Philip Fermin, (1730-1818), was schepen in 1774, 1780, 1784, 1786, 1788, 1792 en gezworene in 1772, 1776, 1778, 1782, 1790. Zie L. J. BLONDEN, *Levensbericht*, p. 1-8.

Mr. Willem Daniel Vignon was schepen in 1774, 1776, 1782, 1786 en gezworene in 1778 en 1780. In 1784 werd hij burgemeester. Van 1779-1786 was hij drossart van het Staatsland van 's-Hertogenrade en Valkenburg.

Mr. P. van Slijpe, (1756-1824), zoon van de vice-hoogschout, was schepen in 1786, 1788 en 1792, gezworene in 1784, 1790.

Med. dr. J. B. Vrijthoff, (1722-1793), schepen in 1774, 1776, 1780, 1782, 1784, 1786, 1788, gezworene in 1772, 1778, 1790, 1792.

Mr. Albert Carel Hesselt van Dinther, (1752-1818), was schepen in 1776, 1786, 1788 en 1792, gezworene in 1784 en 1790.

Mr. Isaac Collard, (1738-1823), broer van Quirinus Alexander Collard, was van 1780-1794 «paymeester», sinds 21 maart 1771 griffier en sinds 1774 ontvanger

Van de zeven leden van de schepenbank waren er in deze zittingsperiode (1784-1786) vijf zijn medestanders: zijn schoonzoon J. M. Geyer, verder A. Q. Collard, C. de Jacobi, J. W. Heldevier en dr. Ph. Fermin. De Brabantse burgemeester W. D. Vignon en drie gezworenen, zijn eigen zoon P. van Slijpe, J. B. Vrijthoff en A. C. Hesselt van Dinther, benevens de «peymeester» Isaac Collard waren orangisten en dus partijganger van J. H. van Slijpe. De tegenpartij, de beide commissarissen-instructeurs Willem Hendrik van Panhuys en Abraham George Pillera, werden gesteund door hun respectieve broers Hubert Aemilius van Panhuys, griffier van het Hooggerecht te Maastricht en door de schepen Jan Willem Pillera. De secretaris van de Brabantse Raad L. W. van den Heuvel, diens broer, de schepen Petrus van den Heuvel en de pensionaris A. L. Pélerin waren vrienden van Willem Hendrik van Panhuys en stonden niet bijzonder sympathiek tegenover de vice-hoogschout. Secretaris van den Heuvel zou zelfs in 1788 in een heftig conflict met J. H. van Slijpe verwickeld raken; de pensionaris was gematigd en hield zich liever buiten de kwesties. De partijstrijd vóór of tegen J. H. van Slijpe, of anders gezegd tussen de aristocratische patriotten en hun orangistische collega's in Maastricht had ook zijn weerslag binnen het leenhof van Staats-Valkenburg en Staats-'s-Hertogenrade, in de Landen van Overmaze, waar in de jaren 1784-1786 belangrijke functies in handen van Maastrichtse aristocratische patriotten werden gespeeld en leden van de Oranjeclan binnen de Brabantse Raad te Maastricht werden uitgeschakeld². De Brabantse aristocratie van de stad bekleedde immers alle belangrijke functies in de Landen van Overmaze, die onder de jurisdictie van Hunne Hoogmogenden stonden³.

van het Staatsland van Valkenburg.

Mr. J. H. M. Geyer, was schepen in 1782, 1784, 1790 en gezworene in 1786, 1788 en 1792.

Mr. Hubert Aemilius van Panhuys, j.u.d., griffier van het Brabantse Hooggerecht, tevens griffier van het Land van 's-Hertogenrade was sinds 28 december 1786 luitenant-drossart van het Land van 's-Hertogenrade en Dalhem, welke functie hij tot zijn dood in 1793 vervulde.

Mr. J. W. Pillera was schepen in 1776, 1778, 1782, 1784, 1786, 1790, 1792 en gezworene in 1780, 1788.

Petrus van den Heuvel, geboren in 1742, secretaris van de stad en vrijheid Valkenburg, Meerssen en Houthem, was schepen in 1766, 1770, 1774, 1778, 1782, 1786 en 1790 en gezworene in 1768, 1772, 1776, 1780, 1784, 1788 en 1792.

¹ Leonard Willem van den Heuvel (1733-1812) huwde op 12 december 1757 met Eleonora Margaretha van Cotzhuysen, en voor de tweede maal op 28 december

In twee pamfletten heeft Jan Hubert van Slijpe zijn wederwaardigheden van het jaar 1785 wereldkundig gemaakt⁴. Aldus maakte hij zijn geval tot een tragi-comedie door zich pathetisch een soort martelaarsmantel om te werpen. In de aanvallen in dicht en om-dicht op zijn tegenstanders toonde hij zich een bedroevend slecht diplomaat⁵. Eigenlijk waren zijn daden, volgens zijn zeggen, nooit ten volle gewaardeerd. Na zijn benoeming tot burgemeester (1772) en later tot president-schepen (1774) had een aantal lieden gepoogd hem verdacht te maken bij de gouverneur van de stad, de prins van Weilburg. Teleurgesteld had hij dan ook na vier jaren zijn functie neergelegd, vastbesloten «het overschot van mijne dagen, als een vergeten Borger en dus vrij van jalousie te eindigen». Niettemin had hij zich op aandrang van zijn vrienden en overtuigd van zijn plicht in 1781 bereid verklaard het ambt van vice-hoog-schout waar te nemen. «Toen de oneenigheden tusschen Syne Keizer en Kon. Majesteit een begin namen, en tot daadelijkheden scheenen uit te barsten, begonden ook myne wederwaardigheden, als bekend staande voor een persoon, die ... blijvende de egte Patriotsche Constitutie, eene Stadhouderlijke Regeeringe medebrengende, aankleven, en bij dit alles hoog agtende den toenmaligen bitter gehoonden en jammerlijk vervolgt wordende Vorst van Brunswic-Wolffenbuttcl gl. ged.»⁶. Dat hij de hertog van Brunswijk vaker te Aken bezocht en er mee correspondeerde, vond hij volkomen normaal. De vraag, of deze handelwijze verstandig was, kwam blijkbaar niet bij hem op. Vurig orangist als hij was, nam hij de gebeurtenissen in de Verenigde Provinciën zo ter harte, dat hij te pas en te onpas zijn verontwaardiging over de patriotten te kennen gaf. Hartstochtelijk en emotioneel van karakter kon

1788 met zijn nicht Anna Jacqueline van Kinschot. Hij was schepen in 1752, 1754, 1756 en werd op 2 september 1759 secretaris. Sinds 1765 was hij bovendien schout van de heerlijkheid Geulle. Zie J. G. J. KOREMAN, Het zogenaamde Pesthuis te Maastricht, p. 118.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 18 mei 1787, p. 478-479.

³ In 1789 was het Leenhof van Valkenburg samengesteld uit de graaf van Welderen, stadhouder, Adriaan Ludovicus Pélerin, luitenant-stadhouder, J. B. Vrijthoff, H. T. Poppelman, P. van den Heuvel, J. W. Heldevier, P. van Slijpe, A. Q. Collard en J. H. M. Geyer, leenmannen, Isaac Collard, griffier en Q. A. Collard, substituut-griffier. Zie J. HABETS, Geschiedenis van het Leenhof en de Leenen van Valkenburg, p. 83.

⁴ J. H. van SLIJPE, Omstandig bericht. J. H. van SLIJPE, Redenen en Motiven.

⁵ H. WOUTERS, De hof van Slijpe, p. 116.

⁶ J. H. van SLIJPE, Redenen en Motiven, p. 1-8.

deze man, die een zeer hoge dunk van zich zelf had¹, zich niet voorstellen, dat hij anderen, niet gelijkgezinden, tegen zich in het harnas joeg. Door een buitengewone eer- en bemoeizucht gedreven, had hij dan ook al spoedig de nodige vijanden gemaakt², die volgens hem allemaal patriotten waren. Het verdroef hem, dat deze patriotten, «die in meenigte en wel onder Lieden van eenig character zig binnen onze Stad», bevonden «... als nagtuilen zich schuilhielden». Dat hij in 1786 geen eclatante satisfactie kreeg, maar slechts restitutie van al zijn papieren, toen het Hoge Hof van Holland aan de fiscaal Tullingh de eis ontzegde de vice-hoogschout nog langer te vervolgen, heeft hem diep gegriefd³. Weer wilde hij zijn ontslag nemen «dog aanzoeken zelfs van Mannen van Staat, beloften, dat deze onaangenaamheden haast zouden verwiselen, deden mij van besluit veranderen, en in de hoope, dat men mijne post aangenaamer zouden maaken, volhardede ik in mijne bedieninge»⁴.

De onmacht van de vice-hoogschout om wraak te nemen duurde tot juli 1787. In die maand legde hij een arrest op de uitgave van de «*Courrier de la Meuse*», door Johan Tilmannus van Gulpen, stadsdrukker te Maastricht uitgegeven⁵. Al lang had J. H. van Slijpe hem op het oog, omdat in de krant artikelen tegen de hertog van Brunswijk verschenen waren⁶. Toen in de *Courrier* van 14 juli 1787 een stuk werd opgenomen, waarin de schrijver tegen Willem v en de provincies, die diens zijde hadden gekozen, stelling nam, sloeg de vice-hoogschout toe⁷. Misschien meende Van Gulpen wel, aldus de vice-hoogschout, dat hij als Luiks burger niet onderhorig was aan de voorschriften van Hunne Hoogmogenden. Zijn publikaties

¹ W. BAX, *De aard onzer Hervormde Gemeente*, p. 153-155.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 7 februari 1783, p. 95; 22 maart 1786, p. 315.

³ J. H. van SLIJPE, *Redenen en Motiven*, p. 9.

⁴ O.C. p. 11.

⁵ *Courrier de la Meuse*, 14 juillet 1787, no. 56. S.A.M., Requestboek, Indiviesee Raad, 3 september 1784; 28 augustus 1786.

⁶ R.A.L., register 2378, Minuten notaris J. H. Rooth, 1786.

⁷ A.R.H., *Liassen Maastricht*, 1787, no. 5876, 14-17 juli 1787.

⁸ Resolutiën van de Staten-Generaal, 17 juli 1787, p. 766; 20 juli 1787, p. 789; 17 maart 1793, p. 206.

⁹ A.R.H., *Liassen Maastricht*, 1789, no. 5877 23 maart 1789.

¹⁰ Willem Hendrik van Panhuys, zoon van Hendrik Aemilius en Josina Emilia Chatvelt, werd op 5 december 1734 te Maastricht geboren. Hij overleed op 23

in de «Courrier de la Meuse» waren «crimina laesae majestatis». De uitgave moest dus gestopt worden⁸. Van Slijpe zegevierde⁹. Ook Willem Hendrik van Panhuys¹⁰ had steeds de bijzondere aandacht van de vice-hoogschout gaande gehouden. Zijn vertrek naar Fontainebleau in 1785 en de uitvoering van de grensregelingen in de Landen van Overmaze, verder zijn uitlatingen over Oranje hadden hem in Maastricht als patriot bestempeld¹¹. De deelneming aan het gerechtelijk onderzoek in de zaak tegen de vice-hoogschout had hem tot vijand van deze en van al diens medestanders gemaakt. Sinds 1786 werd dan ook voortdurend een fluistercampagne tegen Van Panhuys gevoerd. Eind 1788 liet deze, geërgerd over de voortdurende lasterpraatjes, in de stad een manifest verspreiden, waarin hij een som van 100 gouden ridders uitloofde voor degene, die kon aantonen, dat hij sinds januari 1787 nog contact had gehad met de gewezen kolonel Suljard de Leefdaal¹². Deze officier had in juni 1787 tegen de uitdrukkelijke wens van stadhouder Willem v in, de bevelen van de Staten van Holland opgevolgd en zijn onderdeel niet naar de garnizoensplaats geleid, die de prins hem had aangewezen. Na de restauratie van het Oranjegezag werd hij uit de dienst ontslagen en in april 1788 gearresteerd. Suljard was tot juni 1786 in Maastricht in garnizoen en daarna met zijn onderdeel naar Sluis vertrokken. In Maastricht stond hij als een van de felste patriotten bekend, die zijn gevoelens over 's lands wedervaren nooit onder stoelen en banken had gestoken¹³. Met Charles Clément Roemers, de gebroeders Van Panhuys, Willem Hendrik en Hubert Aemilius, verder met de Leidse patriot Romswinckel was hij bevriend.

januari 1808. Hij was Heer van het kasteel en riddermatig goed Haaren, gemeente Voerendaal. In 1766, 1770, 1772 was hij schepen, in 1768 gezworene van Maastricht. Van 1773 tot 1795 was hij er commissaris-instructeur. Sinds 17 augustus 1780 was hij lid van de Ridderschap van Staats Valkenburg. Uit zijn huwelijk met Angela Cornelia Orizant, dochter van Jan Engelbert Orizant, baljuw en dijkgraaf van Nijevoort, gezegd de Klundert en van Cornelia van Gils, werden elf kinderen geboren, waarvan er vier op jeugdige leeftijd stierven.

¹¹ A.R.H., 1e afdeling Staten-Generaal, Verbalen en Rapporten, Maastricht, no. 5455, 7 augustus 1786.

¹² o.c. collectie Z.M. 1828, Kist 3, no. 24 bij Binnenlandse Verbalen, 23 januari 1789; 12 februari 1789.

¹³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 24 mei 1786, p. 571; 7 juni 1786, p. 605; 20 oktober 1786, p. 1160; 8 juni 1787, p. 565; 18 juni 1787, p. 620; 25 maart 1795, p. 394; 3 april 1795, p. 460.

De beschuldigingen tegen Willem Hendrik van Panhuys, als zou hij de kolonel in juni 1787 nog op zijn buitengoed Haaren bij Klimmen ontvangen hebben en hem ook nog vaker te Luik ontmoet hebben, bleken echter volkomen uit de lucht gegrepen te zijn¹. De medestander en vriend van de vice-hoogschout, de oud-kolonel Salve de Bruneton, haalde voor de vice-hoogschout de kastanjes uit het vuur. De oud-kolonel was namelijk met Willem Hendrik van Panhuys in een proces gewikkeld over de betaling van tolgelden². Toen de zaak niet zo goed afliep voor de oud-kolonel, speelde J. H. van Slijpe hem bezwarend materiaal tegen Van Panhuys in handen, dat door Salve de Bruneton gretig werd aanvaard. Alles, wat maar belastend kon zijn, kwam ter sprake. Uitlatingen van Van Panhuys over het Oranjehuis in 1786 en 1787, het gedrag van zijn zoon Johannes Cornelius tijdens de patriottenrelletjes van de Leidse studenten³, de vriendschap van Willem Hendrik met Charles Clément Roemers, en Joost Romswinkel werden te berde gebracht⁴. Omkoperij van boerenknechten en meinden moesten de ontmoetingen met Suljard de Leefdaal bewijskracht geven. Toen de afgevaardigden van de Staten-Generaal de beschuldigingen ongegrond achtten en aan Van Slijpe niet de eer gaven, die hij zich zelf had toebedacht, kreeg zijn prestige een laatste definitieve klap⁵. In een brochure zette hij opnieuw uiteen, wat hem in al de voorgaande jaren overkomen was⁶. Hij spaarde man noch paard en hekelde zijn tegenstanders. Ook de leden van de Staten-Generaal, die in Maastricht het onderzoek geleid hadden⁷, en een tegenstander van de vice-hoogschout, de commissaris-instructeur Abraham George Pillera bij het onderzoek betrokken hadden⁸, kregen on-

¹ S.A.M., Requestboek, 1782-1792, 13 september 1790. A.R.H., Collectie z.m. 1828, Kist 3, no. 24, bij Binnenlandse Verbalen, Verbaal en Rapport van de Heeren van Heeckeren tot Suideras en Stavenisse Pous, 29 oktober 1789.

² A.R.H., Liassen Maastricht, no. 5877, 31 maart 1789; 17 april 1789.

³ Johannes Cornelius van Panhuys werd ingeschreven te Leiden op 21 september 1784 in de juridische faculteit, waar hij op 14 juli 1787 zijn studies beëindigde. Zie P. C. MOLHUYSEN, Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit, deel VI, p. 124; Album Studiosorum academiae Lugduno Batavae, p. 124.

⁴ A.R.H., Collectie z.m. 1828, Kist 3, no. 34 bij Binnenlandse Verbalen, Verbaal en Rapport van J. H. van Slijpe, vice-hoogschout te Maastricht.

⁵ Resolutiën van de Staten-Generaal, 29 september 1789, p. 674-675.

⁶ Redenen en Motiven, Maastricht, 1789.

⁷ A. R. van Heeckeren van Suideras en H. J. Stavenisse Pous.

⁸ Resolutiën van de Staten-Generaal, 20 mei 1789, p. 362; 24 juli 1789, p. 519-520.

vriendelijke opmerkingen te incasseren. Voor de afgevaardigden van de Staten-Generaal werd de zaak thans zo onaangenaam, dat op hun verzoek Van Slijpe en zijn medestanders, de oud-kolonel Salve de Bruneton en notaris J. H. Rooth voor eeuwig de toegang tot Maastricht werd ontzegd⁹.

De zakelijke nieuwe wegen, die de Oostenrijkse keizer Jozef II in de Zuidelijke Nederlanden insloeg, bleven in Maastricht niet onbekend en vonden er sympathie, vooral bij de ontwikkelde katholieke burgers. Dezen zouden tot op zekere hoogte gelijkgesteld kunnen worden met de Vonckisten in de Zuidelijke Nederlanden. De discussies over de oude instellingen van dit land, over de vertegenwoordiging van de standen in de Staten van de Gewesten, werden ook in Maastricht gevolgd. Hier verscheen in 1788 het werk van Simon Pieter Ernst, Augustijner koorheer van de abdij Kloosterrade (Rolduc), «Histoire abrégée du Tiers Etat de Brabant», dat grote deining verwekte. Ernst stelde namelijk de vertegenwoordiging van de standen en voornaamste steden in de Staten van het Hertogdom Brabant relatief en tornde aan de mening als zou de actuele situatie van oudsher en door alle eeuwen heen bestaan hebben. Aan de hand van historische feiten bewees hij, dat de samenstelling van de derde stand zich in de loop van de eeuwen gewijzigd had en dat de huidige vertegenwoordiging, thans beperkt tot de voornaamste steden, zijn oorsprong vond in de zestiende eeuw¹⁰. Aan dit werk zouden de Vonckisten in 1790 hun argumenten ontleenen om de samenstelling van de Staten van Brabant in hun geest te wijzigen¹¹.

⁹ A.R.H., Liassen Maastricht, no. 5877, 26 december 1789; 29 december 1789. Resolutiën van de Staten-Generaal, 17 februari 1795, p. 187. S.A.M., Requestboek van de Indiviesse Raad, 1782-1792, 2 september 1792.

¹⁰ Histoire abrégée du Tiers Etat de Brabant ou Mémoire historique dans lequel, après un coup d'oeil sur la Constitution des Villes en général au moyen âge, on voit l'origine des Communes en Brabant, l'Epoque et les Causes de l'Intervention de leurs Députés aux assemblées de la Nation et les Occasions où elles se sont particulièrement distinguées, ainsi que les Temps et les Raisons de la Rétraite des petites Villes et Franchises des Etats, par M. Ernst, Chanoine Régulier de l'abbaye de Rolduc, ancien professeur de l'Ecriture Sainte et de Théologie en la même abbaye (Maastricht, 1788).

¹¹ J. TASSIER, Les démocrates belges de 1789, p. 44-45.

Ook de ontwikkelde katholieke burgers van Maastricht wensten veranderingen in de politieke constellatie van hun stad. Van een evenredige vertegenwoordiging immers was geen sprake. Het aantal katholieke Brabantse burgers, aan wie de toegang tot de Luikse magistraat wegens hun Brabanderschap en de toegang tot de Brabantse magistraat wegens hun katholiciteit was ontzegd, overtrof in bevolkingssterkte verre het protestantse Brabantse volksdeel in Maastricht. Dat een twintigtal Brabantse patriciërs een gelijk aantal openbare functies bekleedden als hun Luikse collega's, die als woordvoerders van de belangen van de katholieken in de stad, dus van viervijfde van de bevolking¹, beschouwd dienden te worden, werd steeds meer als onbillijk gevoeld. De voordelen, die deze kleine klasse van geprivilegieerde protestantse Brabanders krachten de verdragen genoot of door een geleidelijke usurpatie van rechten had weten te verwerven, werden steeds minder gemakkelijk geaccepteerd². De knak, die het prestige van de Brabantse vice-hoogschout in 1785 gekregen had, versterkte dit gevoel.

De ontwikkelde katholieke burgers van de stad hadden bovendien bij hun protestantse medeburgers gelijkgezinden gevonden, namelijk bij de vijanden van J. H. van Slijpe en zijn orangistische medestanders. Dat waren de Maastrichtse aristocratische patriotten zoals Willem Hendrik van Panhuys, Abraham George Pillera, beiden commissaris-instructeur, hun respectieve broers Hubert Aemilius en Pierre Philippe, en secretaris L. W. van den Heuvel. Ook pensionaris Adriaan Pélerin stond afkerig tegenover de heerszucht van de Orangisten. Charles Clément Roemers en Willem Hendrik van Panhuys, beiden opposanten van de vice-hoogschout, waren al jaren met elkaar bevriend. Telkens als Roemers door de verlichte Luikse prins-bisschop Karl Franz von Veldbruck aangewezen werd om in geschillen tussen het prinsbisdom en de Verenigde Provinciën over het gezag te Maastricht als speciale Luikse vertegenwoordiger de zaak ter plaatse te regelen, vond hij aan de conferentietafel Willem Hendrik van Panhuys tegenover zich, die een soortgelijke opdracht namens de Hoogmogende Heeren bezat. Deze twee wisten bij hooglopende conflicten gewoonlijk weer tot

¹ In 1801 telde Maastricht 15836 inwoners. Zie p. 179.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 31 januari 1786, p. 114-115; 8, 9 februari 1786, p. 146; 2 februari 1783, p. 95.

³ Archives de l'Etat à Liège, Conseil Privée, 625, Maastricht, 13 september 1782; 20 september 1782; 24 mei 1783.

een minnelijke schikking te komen³. Hier lag ook een van de redenen, waarom de vice-hoogschout J. H. van Slijpe de twee mannen niet kon luchten of zien. Hij had alle geschillen altijd alleen willen oplossen of beter doorlopend beslissingen ten gunste van het gezag van Hunne Hoogmogenden willen forceren. In zijn kwaliteit van «rentmeester van Haar Hoogmogende Domeinen en Geestelijke Goederen in de Landen van Overmaze» had Willem Hendrik van Panhuys de verlangens van de grotendeels katholieke plattelandsbevolking leren kennen en vertogen tot de Staten-Generaal gericht, waarvan de strekking was, dat de katholieken van alle hinderlijke bepalingen van het Egtreglement ontslagen behoorden te worden⁴. Bij de overgang van enkele voormalige Oostenrijkse dorpen naar het gezag van de Staten-Generaal krachtens de grensregelingen van het verdrag van Fontainebleau had hij de pastoors, de burgemeesters en de schepenen van deze dorpen de eed van trouw afgenomen en door zijn optreden dit verwisselen van nationaliteit de bewoners licht gemaakt. Ingrijpende veranderingen brachten deze wijzigingen niet mee. Alles bleef bij het oude, zoals de bewoners dit kenden⁵.

Roemers, Van Panhuys en de Brabantse secretaris L. W. van den Heuvel dienen binnen de Indiviese Raad van 1786-1788 als de voornaamste vertegenwoordigers van de groepering gezien te worden, die openstond voor vernieuwingen. Hun positie was sinds de troubles met de vice-hoogschout in 1785 sterker geworden. Stonden Roemers en zijn geestverwanten in de Luikse Raad welwillend tegenover de hervormingen van Jozef II, bij de genoemde aristocratische patriotten troffen zij een gelijke gezindheid aan. Deze uitte zich onder andere bij de voorstellen, door leden van deze groepering gedaan, om inzake de huwelijkswetgeving de principes van Jozef II te volgen. Verwonderlijk was het dan ook niet, dat het Seminarie-Generaal, dat in oktober 1786 door Jozef II te Leuven voor de Oostenrijkse Nederlanden werd gesticht, deze groepering tot bezinning in eigen kring aanzette. Waarom zou zo'n instituut niet in Maastricht opgericht kunnen worden? Er waren in de stad al eerder plannen tot oprichting van een eigen opleidingsinstituut voor toekomstige priesters gemaakt. In 1772

⁴ J. HABETS, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, deel II, p. 316-320.

⁵ Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Register der Resolutiën van de Edele Mogende Heeren Raden van Staate der vereenigde Nederlanden over den Jaare 1786, 24 January 1786, fol. 123 recto.

was zo'n voorstel door de Maastrichtse Jezuïeten aan de Staten-Generaal voorgelegd¹. Tegen het nieuwe plan verzette zich echter de prins-bisschop Franz Karl von Veldbruck uit vrees, dat de Staten-Generaal teveel invloed zouden krijgen. Hij achtte een dergelijke instelling in Maastricht noch noodzakelijk, noch voordelig voor het algemeen belang. Bovendien zou de harmonie tussen prins-bisschop en Staten-Generaal er gemakkelijk door verstoord kunnen worden². Deze groepering van verlichte katholieke burgers en protestantse aristocratische patriotten had het project van Jozef II goed bestudeerd. De te Leuven voorgeschreven studieduur, zeven jaar, waarvan twee jaar filosofie en vijf jaar theologie, vonden zij echter veel te lang. De Maastrichtse vroede vaderen vonden vijf jaar voldoende, te verdelen in twee jaar filosofie en drie jaar theologie.

Op 8 januari 1787 richtten leden van de magistraat een verzoek tot de Staten-Generaal om een soortgelijk instituut als het Leuvense ook in Maastricht te mogen vestigen³. De argumentatie van Jozef II, dat niemand voortaan in de zielzorg van de Zuidelijke Nederlanden mocht te werk worden gesteld, indien hij niet zijn studies op het Seminarie-Generaal van Leuven had voltooid, namen zij over. Ieder, zo stelden zij de Staten-Generaal voor, die, hetzij in de Generaliteitslanden, hetzij in de Statenbond der Verenigde Provinciën, in de toekomst enige kerkelijke bediening wilde uitoefenen, moest het bewijs van bekwaamheid en van goed, deugdelijk en christelijk gedrag aan een binnenlands instituut verkregen hebben. Het Maastrichtse seminarie zou zeker zo goed zijn als die van de bisdommen in de Oostenrijkse Nederlanden en Luik. Het in hun stad op te richten instituut zou voor de aanstaande priesters zeer heilzaam zijn, omdat daarop «aan dezelve (zouden) worden ingeboesemd niet alleen de grondbeginselen der zedelijke christelijke deugden met afkeering van alle dweeperije en verkeerde begrippen, maar ook de gehoorzaamheid aan de Hoge Overigheid en onderwerping». Van belang was het, dat de kwekelingen, als trouwe onderdanen van de staat opgevoed, later als goede staatsburgers

¹ J. DARIS, o.c., t. II, p. 269; Den Grooten Bosser Almanach, Maastricht, 1784, Het zesde vervolg. J. F. VREGT, De vroegere Collegiën, p. 356.

² J. C. VAN DER LOOS, Geschiedenis van het seminarie Warmond tot 1853, Haarlem 1932, vergist zich als hij het plan van 1786 aan de ex-Jezuïeten toeschrijft (p. 6). Dit plan ging van Roemers en consorten uit.

³ L. J. J. MOERS, Het plan van de Maastrichtse magistraat tot oprichting van een

invloed op het volk zouden aanwenden. Dat zo'n instelling de stad ook financiële voordelen kon brengen, ontveinsde de Maastrichtse raad zich evenmin. Het geld, dat de theologanten anders in het buitenland zouden uitgeven, kon nu in Maastricht besteed worden. Ook de stadsfinanciën zouden daarvan kunnen profiteren, terwijl de Unie er bovendien voordeel bij had, als Maastricht zijn aandeel in de generaliteitsquoten kon verhogen⁴.

Het voorstel werd door de Staten-Generaal in overweging genomen. Wel verlangden zij een uitgewerkt plan, dat nauwkeurig omschrijven zou, hoe de Maastrichtse magistraat het collegium gedacht had⁵. Op 2 april 1787 zond deze een «Plan ofte projectreglement van het nieuw institut der hoge Schoolen van de Theologie en de Philosophie voor de Roomschezinde binnen Maastricht»⁶. Dit reglement bleek in overleg met de vier stadspastors, de dekens en theologalen van de twee kapittels en ervaren kloosterlingen van de stad te zijn opgesteld. De raad vond dit zeer belangrijk, want de ouders van de studenten moesten er zeker van zijn, dat het nieuwe instituut ten aanzien van de leer en de discipline onberispelijk zou mogen heten. Derhalve dienden al degenen, die de lagere wijdingen ontvangen hadden, van meet af aan in een eigen gebouw te worden ondergebracht. Om het vertrouwen van de katholieken te winnen zouden aanvankelijk alleen kloosterlingen de leiding van het instituut hebben. Dezen mochten ook slechts een kleine vergoeding vragen, hetgeen weer voordelig was voor de financiën van het instituut. Men dacht aan de Maastrichtse Dominicanen. Het plan om de docenten slechts uit één orde aan te trekken werd ingegeven door de vrees, dat bij benoeming van geestelijken uit verschillende orden meningsverschillen zouden ontstaan. Dit kon het nieuwe instituut alleen maar nadeel berokkenen.

Duidelijk blijkt, dat de verlichte magistraat meer bedoelde dan enkel een instituut op te richten, zoals er een in elk bisdom van de Oostenrijkse Nederlanden of in het prinsbisdom Luik bestond. Waren bovenvermelde richtlijnen ten aanzien van de tucht en de leer allereerst bedoeld om de katholieken gerust te stellen, de

Collegium Theologicum in 1787, p. 425-434.

⁴ S.A.M., Missiveboek, 1787-1794, 8 januari 1787.

⁵ O.C. 2 maart, 12 maart 1787. Resolutiën van de Staten-Generaal, 2 maart 1787, p. 172.

⁶ A.R.H., Inventaris Staten-Generaal, Liassen Maastricht, no. 5875, ingekomen 2 april 1787, behandeld 4 april 1787.

vroede vadersen gaven tegelijk aan, in welke richting zij de ontwikkeling van het nieuwe seminarie dachten. Later, als het instituut zijn bestaansrecht had bewezen en de inkomsten toereikend bleken, zouden zij ook «de kundigste, de verligteste en vermaardste onder de wereldlijke geestelijken... (als docenten) employeeren». Het was immers duidelijk, dat de toekomstige zielzorgers niet «van de vereischte kennis in andere nuttige wetenschappen» mochten «... ontbloed zijn». Daarvoor zouden de kloosterlingen echter niet in aanmerking kunnen komen, «omdat derselve philosophie in het algemeen niet overeenkomend is met de nieuwe observatien en uitvindingen en zij zig ook veel meer op de studie der theologie dan wel op die van andere wetenschappen, welke tot dezelve gene directe betrekking hebben, toeleggen». Wilden zij zich dus nog voorlopig tevreden stellen met kloosterlingen uit de stad, in de toekomst moesten Leuvense professoren in filosofie of lieden, die uit hoofde van hun bekwaamheid professor hadden kunnen worden, aangetrokken worden. Deze zouden in de «nuttigste materien en omtrent de nieuwste waarneemingen» colleges moeten geven, die facultatief voor de theologanten zouden zijn. Duidelijk liet de Indiviese Raad ook uitkomen, dat alléén de Hoogmogende Heeren de certificaten van bevoegdheid in de theologie zouden afgeven, waarvan het recht om als zielzorger werkzaam te zijn, afhankelijk werd gesteld. Het «gevoelen der Roomsche gezinden» dat de paus slechts het recht had de titel van baccalaureus of licentiaat in de theologie te verlenen, werd door de raad voor kennisgeving aangenomen, maar voor het ontworpen instituut afgewezen.

Noch de Noordnederlandse seculieren geestelijkheid, noch de Brusselse nuntius Zondadari, noch de bisschop van Luik, Van Hoensbroech, kon het toekomstige Maastrichtse seminarie bekooren. De eerste reactie kwam al spoedig. Kort nadat de Maastrichtse magistraat het uitgewerkt plan had ingediend, diende de vicaris van Den Bosch, Andreas Aerts, in overleg met de Antwerpse bisschop Cornelius Franciscus de Nélis zijn bezwaren schriftelijk bij de Staten-Generaal in¹. Bevreesd voor «Jansenistische» inmenging en voor de invloed van het gereformeerde deel van de Indiviese Raad, stelde Andreas Aerts Den Bosch als zetel van een nieuw op te richten seminarie voor. In feite was heel zijn schrijven slechts

¹ Resolutiën van de Staten-Generaal, 24 april 1787, p. 354.

² M. J. M. van der HEYDEN, De dageraad van de emancipatie der katholieken, p. 44-46.

een poging om de zaak op te schorten en door onderhandelingen het Maastrichtse plan te verijdelen². De vroede vaderen van Maastricht repliceerden pas in 1788. Volgens hen moest Den Bosch, waar «volgens de wetten van den staat de Roomsche godsdienst zonder uiterlijkheid gevierd... en op dien voet getolereert...» werd, in alle opzichten voor hun stad onderdoen. Te Maastricht beschikte men over doctoren in de theologie, die de jeugdige levieten in de leer en de liturgie konden opleiden. Ook mocht er de godsdienst in het openbaar worden uitgeoefend. Dan waren er kloosters, waar de theologanten hun retraite konden maken. Het argumentum ad hominem, dat Den Bosch hiervoor eerst maar eens moest zorgen, en de overweging, dat de katholieken zeker geen vertrouwen in een seminarie zouden hebben, dat onder de invloed van een volkomen gereformeerde magistraat stond, moesten volgens de Maastrichtenaren de doorslag geven voor een beslissing ten gunste van hun plan. Zij bepleitten hun zaak nogmaals door erop te wijzen, dat het thans wel de juiste tijd was om het college op te richten, want het Leuvense Seminarie-Generaal dreigde zijn studenten te verliezen. De studenten uit het binnen- en het buitenland zochten reeds elders hun toevlucht.

Ook de Brusselse nuntius Zondadari had bezwaren. Hij poogde via stadhouder Willem v, die in oktober 1788 Maastricht bezocht, de plannen van de Maastrichtse vroede vaderen te verijdelen³. Stadhouder Willem v moet toen inderdaad zijn invloed overeenkomstig Zondadari's verlangen hebben aangewend. De Luikse burgemeester André Membrède wist hij over te halen het plan te laten varen. Deze solliciteerde in die dagen naar de functie van Luiks pensionaris van de stad. Waarschijnlijk kreeg Membrède op die grond de steun van de stadhouder. Zondadari had bovendien H. F. ten Hulscher, de aartspriester van Holland, aangeraden persoonlijk en via relaties in Amsterdam en Den Haag de oprichting van een college te Maastricht te ontraden⁴. Ook de bisschop van Luik had inmiddels contact opgenomen met Zondadari. Zijn bezwaren waren vooral gericht tegen de invloed van de Staten-Generaal op het Maastrichtse instituut. Elke dag immers ondervond hij moeilijkheden bij het afbakenen van zijn wereldlijk en zijn geestelijk gezag in zijn relatie tot de Hoogmogende Heeren. Voor hem zou zo'n instelling een

³ P. POLMAN, Romeinse Bescheiden, deel II, 1755-1795, no. 686, p. 664.

⁴ M. J. M. van der HEYDEN, o.c. p. 47.

nieuwe bron van moeilijkheden blijken¹. In 1789 dienden de aarts-priester H.F. ten Hulscher, J. Stafford, pastoor te Haarlem en P. G. Cavelier van Adrichem, pastoor te Amsterdam, een memorie bij de Staten-Generaal in. Zij waren zowel tegen het Maastrichtse instituut als tegen het Bossche plan gekant, omdat bij oprichting van een seminarie binnen de Verenigde Provinciën de studie-beurzen te Leuven voor de Noord-Nederlanders verloren zouden gaan². J. Stafford en P. G. Cavelier waren Provisoren van het Hollandse College (Pulcheria) te Leuven³.

Toch scheen het Maastrichtse plan in het voorjaar van 1789 goede kans van slagen te hebben. Jozef II verplichtte immers sinds november 1788 ook de Noordnederlandse studenten de lessen aan het Seminarie-Generaal te volgen. Dit gebod, op straffe van verlies van studiebeurs en kerkerstraf uitgevaardigd, was in strijd met vroeger gedane beloften. Na ampel beraad besloot Rome, door de nuntius hierover ingelicht, tot de oprichting van colleges binnen de Statenbond der Verenigde Provinciën. Zondadari accepteerde het Maastrichtse project, maar op voorwaarde, dat elke inmenging van de wereldlijke overheid uitgesloten werd. Vicaris Aerts kante zich echter tegen dit voorstel, omdat hij het Seminarie-Generaal van Jozef II geen lang leven meer beschoren zag. Op 14 juli 1789 werd dit instituut inderdaad facultatief gesteld en op 20 november van dat jaar opgeheven⁴. Tijdens de Brabantse opstand herstelden de Staten van Brabant de oude Universiteit van Leuven, waarmee de noodzaak van en de aanleiding tot het Maastrichtse seminarie kwamen te vervallen.

De tegenwerking, die het Maastrichtse plan van stadhouder Willem V in oktober 1788 ondervond, had in die dagen voor de vice-hoog-schout J. H. van Slijpe een gerede aanleiding gevormd zich intensief met de zaak te gaan bemoeien. Tegelijk kreeg de vice-hoogschout, die na het herstel van het Oranje-régime in de Verenigde Provinciën in september 1787 zijn geknakt prestige in Maastricht zocht

¹ J. DARIS, o.c., t. II, p. 365.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 5 februari 1789, p. 103.

³ J. C. van der LOOS, *Geschiedenis van het Seminarie Warmond tot 1853*, p. 6.

⁴ M. J. M. van der HEYDEN, o.c., p. 48-49.

⁵ A.R.H., *Inventaris Staten-Generaal, Liassen Maastricht*, 5877, 21 maart 1789.

⁶ Resolutiën van de Staten-Generaal, 12 februari 1789, p. 117; 17 maart 1789, p. 212.

te herstellen, de gelegenheid zich te wreken op de secretaris van de Brabantse Raad, L. W. van den Heuvel, die zonder medeweten van de Brabantse Raad, aan de student Ludovicus Mathijs Gillissen, een attest verleend had. De Luikse burgemeester P. J. Kerens was hierin gekend en had het stuk mede ondertekend. De student, Luiks burger, had daarop met dit attest een beurs in Leuven gekregen, die het volgend jaar gecontinueerd werd. Toen de student in 1789 het voornemen kenbaar maakte toch in Leuven te blijven, ofschoon Jozef II nu ook de buitenlandse studenten dwong het Seminarie-Generaal te volgen, weigerde een van de collators, de stadspastoor Cyrus, hem op die grond de beurs toe te kennen⁵. De andere collator wilde de beurs wel toekennen, omdat hij zich op het standpunt stelde, dat het Seminarie-Generaal in Leuven een wettig instituut was, waardoor de oude Universiteit niet werd opgeheven⁶. Dat deze collator pastoor Arnoldus Franciscus Roemers was en dat L. W. van den Heuvel de Luikse magistraat en Roemers in deze kwestie terwille bleek te zijn en de student in 1789 de gelegenheid wilde geven naar Leuven te vertrekken, werd voor J. H. van Slijpe en zijn orangistische medestanders aanleiding de Luikse Raad en de aristocratische patriot uit de jaren 1785-1786 L. W. van den Heuvel de voet dwars te zetten. In felle bewoordingen verweet hij de secretaris grove onvoorzichtigheid en falsificatie in geschriften. Van den Heuvel reageerde prompt met J. H. van Slijpe aan zijn eigen verleden te herinneren. De twist liep hoog. De orangisten in de Brabantse Raad C. de Jacobi, dr. Philip Fermin, A. C. van Dinther, P. van Slijpe, J. B. Vrijthoff, J. W. Heldevier, J. H. M. Geyer en I. Collard eisten de strengste maatregelen tegen de secretaris. Zijn gedrag moest ter kennis van de Staten-Generaal worden gebracht in de hoop, dat dezen de secretaris zouden desavoueren, wat ontslag tengevolge kon hebben. De overige leden van de Brabantse magistratuur P. P. Bogaert⁷, J. W. Pillera, P. van den Heuvel en de pensionaris A. L. Pélerin kozen partij voor de secretaris; anderen zoals G. A. J. Heldevier⁸ en Q. A. Collard namen een gematigd standpunt in. De voltallige Luikse Raad stelde zich

⁷ Mr. Pierre Philippe Bogaert (1730-1789) was gezworene in 1764, 1770, 1776, 1782, en 1786, schepen in 1763, 1766, 1768, 1772, 1774, 1778, 1780, 1784 en 1788.

⁸ Gerard Antonius Johannes Heldevier, zoon van Jan Willem Heldevier, was schepen in 1788 in Maastricht, ontvanger-generaal van het Land van Valkenburg en Schout van Heerlen in 1791.

lijnrecht tegenover de orangisten en maakte front samen met de partijgenoten van de secretaris. Deze schakelde twee leden van de orangistenpartij uit door erop te wijzen, dat zij partijdig waren: de schoonzoon en de zoon van de vice-hoogschout n.l. J. H. M. Geyer en P. van Slijpe. Zijn eigen broer P. van den Heuvel ontrok zich wegens verwantschap aan de discussies. Door de handelwijze van de secretaris, maar vooral door diens uitlatingen ten zeerste gekrenkt, riep Van Slijpe de hulp in van zijn principaal, Torck van Roosendaal, hoogschout van Maastricht en afgevaardigde ter Staten-Generaal. Hunne Hoogmogenden gaven J. H. van Slijpe gelijk. Het gezag van de Staten-Generaal, casu quo van de Brabantse Raad over Maastricht, stond hoger dan dat van de Luikse prins-bisschop, casu quo de Luikse Raad. De secretaris kreeg een reprimande, terwijl de student Ludovicus Mathijs Gillissen de beurs voor Leuven ontzegd werd.

Mr. Jan Hubert van Slijpe stierf 8 mei 1791 op drieënzestigjarige leeftijd te 's-Gravenhage. Zijn laatste levensjaren bracht hij in de gevangenis door¹. Zijn schoonzoon Quirinus Alexander Collard volgde hem op als vice-hoogschout², terwijl de overige functies, die hij in Maastricht en omstreken bekleed had, voor het merendeel in handen kwamen van medestanders van zijn vijanden Willem Hendrik van Panhuys en Leonard Willem van den Heuvel³.

De Luikse Raad was sinds oktober 1788 vastbesloten haar eigen weg te gaan en aan het overwicht van de Brabantse Raad, die zich zelf als de Raad bij uitstek beschouwde, een einde te maken. De keuze van een Luiks pensionaris werd de krachtmeting. De benoeming van een pensionaris diende in de Indiviese Raad, dus door de Luikse en Brabantse Raad te zamen, genomen te worden. André Membrède, in september 1788 tot Luiks burgemeester benoemd, stelde zich, zoals reeds werd gezegd, voor deze functie kandidaat

¹ Resolutiën van de Staten-Generaal, 7 oktober 1790, p. 697; 27 mei 1791, p. 439.

² Quirinus Alexander Collard, zoon van Alexander Quirinus, schepen der stad en vrijheid Valkenburg, huwde op 25 april 1788 Sara van Slijpe.

³ Antonius Wilmar, landmeter en notaris te Meerssen, nauw betrokken bij de uitvoering van het verdrag van Fontainebleau, werd secretaris van de hoofdbank Beek; Jan Anthony Christiaan van Panhuys werd secretaris van het Brabants grafelijk gerecht van Vroenhove; A. G. Pillera, commissaris-instructeur werd curator van de gereformeerde Latijnsche Scholen te Maastricht. Resolutiën van de Staten-

en kreeg aanbevelingen van de regering van het Luikse prins-bisdom. Om ook zeker te zijn van de stemmen in de Brabantse Raad, vroeg hij stadhouder Willem v bij diens bezoek aan Maastricht in 1788 om een aanbeveling, die hij prompt kreeg, mits hij het plan van het Seminarie-Generaal liet vallen⁴. Voor de Luikse Raad werd deze aanbeveling echter aanleiding om de prins-bisdommelijke regering te waarschuwen voor Membrède en te verzoeken een andere kandidaat naar voren te schuiven. De Luikse advocaat Martinus van Heylerhof werd thans gegadigde⁵. De Brabantse Raad kon hieruit opmaken, dat de Luikenars geen kandidaat acceptabel vonden, die met de orangisten te goed bevriend was. De Luikenaren hielden voet bij stuk, weigerden met hun Brabantse collega's te vergaderen en voerden maandenlang obstructie tegen elk besluit, dat in de Indiviese Raad genomen moest worden. Ten langen leste moest de Brabantse Raad echter wel toegeven. Van Heylerhof werd in januari 1789 inderdaad pensio-naris⁶.

De omstandigheden zaten de Luikse burgers van Maastricht niet mee om deze overwinning volkomen uit te buiten en hun verworven posities te handhaven. Op 18 augustus 1789 brak de Luikse revolutie uit, die de grondvesten van het prins-bisdom Luik deden wankelen. In enkele weken tijds werd het aristocratische bestuur in een democratisch bewind omgezet, dat de aanhangers van het ancien régime uit de stad Luik verdreef. Maastricht was een van de meest aangewezen wijkplaatsen, waar talrijke overheidspersonen uit Luik, maar spoedig ook uit de Zuidelijke Nederlanden elkaar ontmoetten. Sinds in dit land de Brabantse opstand was begonnen (oktober 1789) vonden talrijke aanzienlijke vluchtelingen, van conservatief-reactionairen tot gematigd-revolutionairen, van fervente aanhangers van het ancien régime tot verlichte voorstanders van een nieuwe bestuursorganisatie elkaar in Maastricht. De Luikse en de Brabantse aanzienlijken namen hen graag in hun midden op,

Generaal, 27 mei 1791, p. 439; 12 september 1791, p. 682; 22 april 1793, p. 519.

⁴ P. POLMAN, Romeinse Bescheiden, deel II, 1755-1795, no. 686 p. 664. Resolutiën van de Staten-Generaal, 19 september 1788, p. 841; 1 oktober 1788, p. 868.

⁵ Martinus van Heylerhof, juris utriusque licentiatius, schepen in 1782, 1784, was gezworene in 1788.

⁶ A.R.H., Liassen Maastricht, no. 5877; 17 december; 19 december; 24 december; 29 december 1788; 14 januari 1789.

verschaffen hun gastvrijheid en introduceerden hen in de Grote Sociëteit¹. Men kan er zich over verwonderen, dat in Maastricht geen Luiks burger, voor zover bekend, openlijk partij koos voor de Luikse patriotten. Het feit, dat enkele Luikse burgerlijke milieus van de stad voor de propaganda van de «philosophes» gewonnen waren, wilde echter nog niet zeggen, dat deze lieden dus ook Luikse patriotten waren. Deze laatste categorie eenvoudig met de partisanen van de nieuwe ideeën of de lezers van de «Encyclopédie» te identificeren, zou al te simpel zijn. Het voorbeeld van kanunnik de Paix, uit Luik, een bekend vrijmetselaar en lezer van de «philosophes», maar van de andere kant ook een van de kampioenen van het ancien régime, te Luik belichaamd in de prins-bisschop van Hoensbroech, kan dit bevestigen². Genoemde kanunnik vond bij de reeds vermelde André Membrède, Luiks burgemeester van Maastricht, lid van «la Nouvelle Alliance» en een van de voornaamste leden van «la Constance», een onderdak en werd door hem in de Grote Sociëteit geïntroduceerd.

Toen de revolutie in het prins-bisdom Luik in januari 1791 bedwongen was, gaven de Luikse burgers op aansporen van hun Raad uiting aan hun vreugde. Zij begonnen witte en zwarte cocarden als teken van trouw aan hun prins-bisschop te dragen en organiseerden feesten. De Luikse burgers dachten, dat het dragen van cocardes ook hun was toegestaan, evenals aan de Brabantse burgers, die in 1787-1788 na het herstel van het Oranjegezag in de Verenigde Provinciën hetzelfde hadden gedaan. Voor de Brabantse magistraat en de gouverneur van de stad, Frederik, prins van Hessen-Kassel, werden de cocardes en feestelijkheden echter aanleiding om hun gezag over de stad duidelijk aan de Luikenaren voor te schrijven. De cocardes verdwenen, de festiviteiten werden stopgezet en de Luikse magistraat ervoer, dat hij de veroverde posities weer moest prijsgeven. De troepen van de Verenigde Provinciën hadden immers het gezag van de prins-bisschop in Maastricht gered en de rechten van de Luikse burgers tegenover de agressie van de Luikse revolutionairen beschermd³.

De kapittels van St. Servaas en O.L. Vrouw waren wel bijzonder erkentelijk jegens Hunne Hoogmogenden. Dezen hadden te hunnen

¹ A.S.H.C., Registers van de Grote Sociëteit, Boek II, p. 98-108.

² P. HARSIN, *La Révolution Liégeoise de 1789*, p. 29.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 4 mei 1790, p. 313-314; 21 juni 1790, p. 424; 17 januari 1790, p. 33.

behoefte de opstandige plattelandsbevolking in de Luikse dorpen ten zuiden van Maastricht weer tot de orde geroepen, toen de dorpingen de tiendenopbrengsten aan de kapittels weigerden⁴. Beide geestelijke instellingen dankten de Staten-Generaal dan ook voor hun ingrijpen en verheugden er zich over, dat de oude verhoudingen hersteld werden. Voor de Luikse magistraat daarentegen was het eigenmachtig optreden van de Brabantse raad en de gouverneur van de stad een moeilijk te verwerken ervaring. Hij had zijn actie voor gelijkstelling in rechten van de Luikse met de Brabantse burger weer verloren. Op beide machtige geestelijke instellingen binnen de stad behoefde hij in deze actie niet te rekenen. Dezen hielden immers, zoals dit ook in het verleden het geval was geweest, de Brabantse zijde.

Verheugden de verlichte katholieke burgers zich over de goede afloop van de Luikse revolutie, over de uitslag van de Brabantse opstand waren zij niet te spreken. Al spoedig was immers gebleken, dat in de Verenigde Staten van België, naar Amerikaans voorbeeld in januari 1790 uitgeroepen, de Van der Nootianen of Statisten het in Brussel voor het zeggen hadden. De eigenlijke leider van deze groepering, genaamd naar de advocaat Van der Noot, was Van Eupen, de felle bestrijder van Jozefisme en Febronianisme. Zijn geestverwant F. X. de Feller verdubbelde in deze dagen zijn inspanningen in het bestrijden van alle nieuwlichterij en het hekelen van de Vonckisten. In november 1790 werd vervolgens het keizerlijk gezag over de Zuidelijke Nederlanden hersteld onder intrekking echter van alle edicten van wijlen Jozef II. Het oude particularistische régime in de geest van de Statisten werd daardoor weer volledig van kracht⁵. Natuurlijk triomfeerden nu de aanhangers van de Statisten in Maastricht terwijl de verlichte katholieken duidelijk hun misnoegen over dit herstel te kennen gaven⁶.

De Luikse revolutie, maar vooral de gebeurtenissen in Frankrijk, waar op 14 juli 1789 de Bastille bestormd werd, wat in geheel West-Europa diepe indruk maakte, en waar spoedig de constitutionele monarchie werd ingevoerd en andere ingrijpende maatregelen op kerkelijk en staatkundig gebied volgden, brachten echter zekere bezinning bij een aantal verlichte burgers van Maastricht teweeg.

⁴ R.A.L., Protocollen kapittel van O.L. Vrouw, 1788-1795, 17 augustus 1790.

⁵ M. POST, *De Driebond*, p. 97-120.

⁶ W. PRICK, *Maastrichtse primi der Leuvense hogeschool*, p. 409-413.

Door de revoluties opgeschrikt en door de verhalen van talloze Franse vluchtelingen, die sinds 1790 onophoudelijk de stad passeerden of er onderdak vonden¹, met de rauwe werkelijkheid geconfronteerd, werden een aantal tot dusver nogal progressieve Luikse en Brabantse burgers van de stad voorzichtiger en meer tot behoud geneigd. Wel hoopten zij nog steeds op veranderingen, maar voorlopig waren hun wensen nog vaag en geenszins uitgesproken revolutionair. Veelzeggend voor dit bekeringsproces mag het feit heten, dat de Grote Sociëteit² opeens een aantal progressieve kranten opzegde en een abonnement nam op het orgaan³ van de gepassioneerde Jezuïet François de Feller, die zij tot dusver veracht hadden als de spreekbuis van de reactie⁴.

¹ Resolutiën van de Staten-Generaal, 16 november 1792, p. 887.

² F. MAGNETTE, *Les Emigrés Français aux Pays-Bas*, p. 87-89.

³ A.S.H.C., Register II, p. 96-97.

⁴ *Journal Historique et Littéraire*.

TUSSEN DE EERSTE FRANSE INVAL IN DE
ZUIDELIJKE NEDERLANDEN EN DE DEFINITIEVE
INLIJVING BIJ DE FRANSE REPUBLIEK
(1792-1795)

De aanhoudende stroom van Franse emigré's, die sinds 1790 Maastricht passeerden en er gedurende kortere of langere tijd verbleven, baarde in 1792 grote zorgen aan Frederik, prins van Hessen-Kassel, gouverneur van de stad. De oorlogsdreiging vanuit Frankrijk, de verovering van de Zuidelijke Nederlanden en het prins-bisdom Luik in dat jaar hadden ook aanzienlijke families uit Brussel en uit Luik naar Maastricht doen vertrekken¹. Sinds de revolutionaire legers de troepen van Oostenrijk en Pruisen op 6 november 1792 bij Jemappe hadden verslagen, was de grote uittocht pas goed begonnen². Van 9 tot 11 november daaropvolgend passeerden alleen al 11.000 vluchtelingen de stad. Kilometers lang stonden de diligences, reiswagens en karren voor de poorten van Maastricht te wachten. In de stad, die al overvol was, begon op 12 november het tekort aan graan en levensmiddelen nijpend te worden. De prijzen van de levensmiddelen en het brood stegen onrustbarend³. Op 14 november moest de gouverneur de Franse vluchtelingen meedelen, dat de stad tjokvol was en zij elders een onderkomen moesten zoeken. Zelfs met de vluchtelingen, die reeds binnen de stad waren, wist hij geen raad. Hun aanwezigheid kon immers voor de Franse troepen, die zich in het nabijgelegen Luikerland genesteld hadden en Maastricht vanuit het oosten en het zuiden naderden, een casus belli scheppen⁴. Naar aanleiding van zijn vragen, welke gedragslijn

¹ Op 13 mei 1792 waren er volgens het nieuwsblad «Algemeene Staatskundige Berichten» van 15 mei 1792 4600 vluchtelingen in de stad.

² Algemeene Staatskundige Berichten, 10 november 1792; 27 november 1792; 30 november 1792.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 12 november 1792, p. 872.

⁴ o.c. 14 november 1792, p. 880.

hij thans moest volgen, gaven de Staten-Generaal hem ten antwoord dat «hoe zeer... aan vreemdelingen, welke zig niet aan grove delicten in andere landen hebben schuldig gemaakt, en mits zij stil en naar de wetten van het land gedragende, het verblijf hier te lande vrij staat, en hoezeer ook onze intentie niet is, dat aan vluchtelingen zouden moeten worden geweigert de officien van menselijkheid, welke men aan ongelukkigen verschuldigt is, egter in deeze omstandigheden niet kan worden toegestaan, dat dezelve zig binnen het Ressort van de Generaliteit zouden blijven ophouden...» Voorlopig mochten de vluchtelingen zich nog acht dagen op het grondgebied van de Verenigde Provinciën bevinden; daarna moesten zij naar het buitenland vertrekken. Wie echter een huis zou kopen of huren, mocht blijven. Met nadruk vroegen de Hoogmogende Heeren aan de gouverneur bijzonder aandacht te schenken aan de politieverordeningen ten aanzien van vreemdelingen. Er diende een nauwgezette controle plaats te hebben, waarbij men scherp moest opletten of er onder de vreemdelingen lieden waren, die met de burgers van de stad discussies over politieke zaken wilden voeren. Op burgers van Maastricht, van wie men vermoedde, dat zij de ideeën van de Revolutie waren toegedaan, moest bijzonder gelet worden¹.

Voor een aantal burgers van de stad moet het klimaat sinds het najaar van 1792 bijzonder drukkend zijn geworden. Zij voelden zich onvrij en liepen de kans als vijand van de Staat te worden gebrandmerkt. In deze dagen staakte de loge «la Constance» haar activiteiten. Werd haar het bestaan onmogelijk gemaakt, omdat zij met het Groot-Oosten in Den Haag overhoop lag? De loge «la Persévérance» daarentegen zette haar werkzaamheden ongestoord voort. Charles Clément Roemers wilde eind 1792 Maastricht definitief verlaten en een nieuw emplooi in Brussel zoeken. Hij vroeg bij de Oostenrijkse keizer brieven van denaturalisatie aan en wilde zijn Luiks burgerschap van de stad voor het Brabantse van de Zuidelijke Nederlanden verwisselen². Roemers had goed in de gaten, wat er zich te Brussel afspeelde. De Franse opperbevelhebber Dumoriez droomde na de bezetting van de Zuidelijke Nederlanden

¹ o.c. 16 november 1792, p. 887.

² L. ROPPE, C. C. Roemers, de eerste «agent national», p. 179.

³ H. PIRENNE, Histoire de Belgique, t. VI, p. 21-43. L. VILLAT, La Révolution et l'Empire, 1789-1815, p. 199-200.

van een nieuwe staat België, die hij als een onafhankelijke staat wilde organiseren. In feite kwamen zijn ideeën meer aan de wensen van de Vonckisten dan aan die van de Van der Nootianen tegemoet, ook al ontzag Dumoriez zoveel mogelijk de geestelijkheid en de adel³. Charles Clément Roemers, die de ideeën van Vonck was toegegaan, wist zich in deze dagen als raadsheer aan de Souvereine Raad van Brabant te Brussel en als raadsheer aan de Grote Raad te Mechelen te doen voordragen. Maar het bleef bij een voorstel. De oorlogsverwikkelingen schortten de beslissing op. Roemers bleef dus in Maastricht.

Toen de Nationale Conventie op 1 februari 1793 ook aan Engeland en de Verenigde Provinciën de oorlog verklaarde, hadden de revolutionaire legers al maandenlang het grondgebied van de Verenigde Provinciën geschonden. Op 16 november 1792 werd niet alleen de Schelde geopend verklaard, zonder dat men zich afvroeg, welke indruk dit besluit in Londen en Den Haag moest maken, maar was ook het beroemde decreet aangenomen, waarbij de Conventie hulp toezegde aan alle volkeren, die zich wilden «bevrijden van hun tyrannen». Uit de brieven van Frederik, prins van Hessen-Kassel, gouverneur van Maastricht, van Hendrik Aemilius van Panhuys, luitenant-drossart van 's Hertogenrade en Valkenburg, van Adriaan Ludovicus Pélerin, luitenant-voogd van Valkenburg, verder van burgemeesters en schepenen van Grave, van Tilburg en Venlo bleek duidelijk, dat de strikte neutraliteit, die de Staten-Generaal voor 1 februari 1793 nastreefden, voor de Franse legers slechts een fictie was⁴. Door de snelle mars dwars door de Zuidelijke Nederlanden en het Prins-bisdom Luik waren de revolutionaire legers van een geregelde ravitaillering verstoken. Manschappen en paarden zaten zonder voedsel en fourage. Al spoedig begonnen de legers dan ook te plunderen. Het prins-bisdom en de stad Luik, de Landen van Overmaze onder Oostenrijks en Staatsgezag ondervonden het aan den lijve. Vele voorname Luikse families, die bedacht waren voor een reprise van de eerste Luikse Revolutie, hadden, evenals de kerkelijke overheid en de kapittels, hun kostbare bezittingen, zoals gouden en zilveren voor-

⁴ Resolutiën van de Staten-Generaal, 30 november 1792, p. 932; 1 december 1792, p. 933; 7 december 1792, p. 960-961; 14 december 1792, p. 982; 24 december 1792, p. 1008; 27 december 1792, p. 1016; 1 februari 1793, p. 118; 6 februari 1793, p. 140; 12 februari 1793, p. 163.

werpen, maar ook hun voorraden aan levensmiddelen naar de vesting Maastricht laten overbrengen¹. Deze stad was thans een begerenswaardige prooi voor de Franse legers.

Op 21 februari 1793 openden de Fransen het vuur bij de Wijkpoort, twee dagen later bij Caberg. Op 24 februari liet de Franse generaal Miranda aan de gouverneur van Maastricht het bevel overhandigen de vesting over te geven. De sommatie van de Franse generaal ging vergezeld van een pamflet van het Bataafs Comité, dat de legers vergezelde. Hierin diende dit comité de Franse legers als bevrijders aan en presenteerde het zich zelf als de nieuwe overheid van de Verenigde Provinciën. De gouverneur weigerde aan de sommatie van generaal Miranda gevolg te geven, waarop een bombardement van zeven dagen volgde². Het garnizoen, dat uit Hollanders, Zwitsers en Duitsers bestond en 4500 koppen telde, kreeg steun van 1300 geëmigreerde Franse officieren, die zich in de stad bevonden. Volgens zegslieden uit de emigrantenmilieus in Maastricht waren de vestingwerken en versterkingen niet in orde en ontbraken het garnizoen de morele kracht en het zelfvertrouwen om lang weerstand te bieden. Zij noemden de legerleiding slecht en constateerden de algehele demoralisatie onder de generaals en de soldaten. In de stad heerste de mening, dat de overgave wel spoedig een feit zou zijn. Het aandeel van de Franse officieren bij de verdediging en de grote moed, die de Franse clergé aan de dag legde bij het verplegen van de zieken en gewonden, werkte aanstekelijk en bracht een nieuw élan bij de belegerden tot stand. Voor de émigrés was het behoud van de stad immers een levensbelang³.

Generaal Dumoriez was intussen vanuit Antwerpen de Brabantse grens overgestoken en had er de bekendmaking uitgegeven, dat hij Holland zou bevrijden. Voor hem was in dit land slechts één vijand aanwezig: de stadhouder met de Engelse partij, die hem ondersteunde. Breda liet hem op 25 februari binnen. Geertruidenberg op 4 maart. Reeds vormden zijn legers een bedreiging voor Dordrecht, toen in zijn hoofdkwartier berichten binnenkwamen, dat generaal Miranda het beleg voor Maastricht had moeten opgeven.

¹ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1788-1795, 28 november 1792; 23 april 1793.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 6 maart 1793, p. 273; 14 maart 1793, p. 318.

³ J. HABETS, *De Fransche Emigranten te Maastricht*, p. 23-25.

⁴ H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. VI, p. 25-46.

Op 1 maart waren de revolutionaire legers immers bij Aldenhoven verslagen; kort daarop op 18 maart werden zij opnieuw overwonnen bij Neerwinden⁴. De vreugde in Maastricht na de aftocht van de Franse legers was zeer groot. Het garnizoen, de Franse officieren en de clergé werd een grootse hulde gebracht voor hun moed. In menig heldendicht werd hun roem bezongen⁵. Voor een aantal burgers was de aftocht ongetwijfeld een grote teleurstelling, die zij evenwel goed wisten te verbergen. Charles Clément Roemers liet twee Franse bommen, die zijn woning getroffen hadden, voor zijn huis te kijk zetten. Beide bommen voorzag hij van hetzelfde opschrift, dat hij de ene keer in het Latijn, de andere keer in het Frans neerschreef. Iedere passant moest namelijk weten, dat «deze bommen afkomstig waren van de goddeloze koningsmoordenaars van Frankrijk»⁶. Dat Roemers evenwel zijn correspondentie met zijn vriend, de Jacobijn Merlin de Douai, de ontwerper van de gevreesde «lois de suspects» en lid van de Nationale Conventie in Parijs niet staakte, hoefde niemand te weten. Deze relatie had Roemers opgedaan, toen hij als advocaat voor zijn zwager Colpin de jurist Merlin de Douai ontmoette en hij door Merlin geholpen, spoedig met hem bevriend raakte.

Maastricht herademde na het beleg. De plakkatens bleven gehandhaafd, maar verloren veel van hun kracht. Voor de Franse emigrés brak weer een rustiger tijd aan. De officieren vertrokken naar Valenciennes, dat door de Oostenrijkse generaal Clerfayt belegerd werd. De achterblijvers in Maastricht organiseerden acties om hun hulpbehoevende lotgenoten bij te staan. Met borduurwerk, dat de Franse adellijke dames vervaardigden en tegen zeer hoge prijzen in de stad konden verkopen, poogden de gegoeden onder de emigrés de armlastigen te hulp te komen. Spoedig ontstond ook uit hun midden een «société littéraire burlesco-tragico-dramatique», die met poëzie, comedies, tragedies en opera's het leven voor de vluchtelingen zo aangenaam mogelijk wilde maken⁷. Na de winter van 1793 op 1794 begon echter een nieuw Frans offensief. De kansen keerden en de Oostenrijkers verloren terrein. Opnieuw ontstond een grote trek onder de vluchtelingen en was de weg

⁵ J. HABETS, o.c. p. 5-10. Pierre F. Th. Jarry, *Discours sur la délivrance de Maastricht*, imprimerie de P. L. Lekens, 45 p.p. in 8°.

⁶ L. ROPPE, C. C. Roemers, de eerste «agent national», p. 179-184. J. HARDENBERG, *Inventaris*, p. LXVII-LXVIII.

⁷ J. HABETS, *De Fransche Emigranten*, p. 26-29.

naar Maastricht vol karren en reiswagens. Dit had ook weer een verscherping van het politietoezicht in de stad tot gevolg. De verordeningen betreffende de vluchtelingen, maar vooral ten aanzien van spionnen en opruiers werden weer verscherpt. In maart 1794 liet de gouverneur in overleg met de Indiviese Raad nieuwe plak-katen uitvaardigen, waarbij iedere vreemdeling de aanzegging kreeg zich met ingang van 1 april binnen vierentwintig uur op straffe van arrestatie en kerkerstraf bij een daartoe in het leven geroepen comité te melden. Een burger van de stad diende borg voor hem te blijven en de verklaring af te geven, dat de emigré hem bekend was. Wie na deze datum domicilie in de stad wilde krijgen, moest voortaan van een visum voorzien zijn, dat de aartsbisschop van Bourges en de groot-vicariss van Parijs aan de clerici, en de generaals de Damas en de markies de Belzuncée aan de leken zouden uitreiken. Met dit visum moest de nieuw-aangekomene dan voor het bovengenoemde comité verschijnen. De vreemdelingen moesten hun inschrijfbiljetten als een paspoort steeds bij zich dragen. Volgens de tellingen van 1 april waren er 850 emigrés in de stad, van wie 130 clerici waren¹. Intensief werd sinds maart 1794 gespeurd naar spionnen of handlangers van de revolutionairen. De diligences en trekschuiten, de herbergen, hotels en logementen werden dagelijks door de Brabantse vice-hoogschout en zijn hellebardiers gecontroleerd. De burgerij werd streng gelast ieder verdacht individu en elke verspreider van valse of opruiende geruchten terstond bij de vice-hoogschout te melden.

Op 6 juni 1794 kregen de bewoners van de stad de aanzegging, dat de vesting weer in staat van defensie werd gebracht. De burgerij werd de raad gegeven levensmiddelen in te slaan. Eind juni volgde een publikatie, waarbij de vreemdelingen de raad werd gegeven Maastricht te verlaten. Ook aanzienlijke Brabantse en Luikse burgers en de voltallige adel van de stad, verder de bankiers verlieten Maastricht². Toen de Oostenrijkse opperbevelhebber, de prins van Saksen-Coburg, op 26 juni 1794 bij Fleurus de nederlaag tegen de revolutionaire legers leed en zijn troepen naar de Maasvallei verplaatste, probeerde de gouverneur van Maastricht troepenver-

¹ o.c. p. 10-14.

² S.A.M., F.a. inv. nr. 69, 29 nivôse an III, p. 157. De Resolutiën van de Staten-Generaal van 1795 geven een groot aantal families uit Maastricht, die voor de tweede komst van de Fransen de stad ontvlucht waren en na de overgave verlof aan de Staten-Generaal vroegen naar Maastricht te mogen terugkeren.

sterkingen van de Oostenrijkse legers te krijgen om de vesting Maastricht op de vereiste garnizoenssterkte te brengen. Als bruggehoofd aan de Maas was de vesting immers bijzonder belangrijk voor de verdedigingsgordel, die de Oostenrijkers langs deze rivier wilden opbouwen. Over de besprekingen dienaangaande met Saksen-Coburg schreef de gouverneur aan de Raad van State: «dat de veldmaarschalk hem had verzekerd, dat hij vast geresolveerd was de positie aan de Maas te souteneeren en dat als dan geen gevaar voor de vesting was». Op de vraag van Van Hessen-Kassel, wat er zou gebeuren, als de Oostenrijkers de posities bij de Maas zouden opgeven, of er dan Oostenrijkse troepen ter verdediging van de stad binnen de vesting zouden achterblijven, kreeg hij geen afdoend antwoord. Het enige, dat Saksen-Coburg beloofde, was een troepenafdeling onder het bevel van generaal-majoor Kray bij Maastricht als voorpost te zullen achterlaten³.

Op de brief van 22 juli 1794 hadden Hunne Hoogmogendheden de gouverneur meegedeeld, dat hij, indien de Oostenrijkers zouden weigeren de vesting te versterken, Maastricht moest ontruimen. Na de conferentie met Saksen-Coburg werd op 7 augustus 1794 in het Secreet Besogne het besluit genomen, generaal Bentinck naar Saksen-Coburg af te vaardigen om hem over te halen tot een stellige belofte het garnizoen van de stad te versterken. Zeven dagen later vroeg de gouverneur aanvulling van munitie en geschut en het verlof een korps pioniers op te richten. Wilde hij een beleg van twee maanden kunnen uithouden, dan moest hij over 12.000 infanteristen, 600 cavaleristen en 800 artilleristen kunnen beschikken. Aan zijn verzoek om meer geschut en munitie kon niet makkelijk worden voldaan. Saksen-Coburg werd daarop benaderd om het in 1793 door de Verenigde Provinciën aan Oostenrijk geleende geschut terug te geven. De prins was hiertoe niet in staat en wilde wel de 23 kanonnen, die te Rotterdam voor het Oostenrijkse leger werden aangevoerd, aan de Nederlanders lenen. De Raad van State accepteerde dit aanbod en gaf de nodige bevelen om de kanonnen naar Maastricht over te brengen. De Oostenrijkers wilden eind augustus wel troepen in Maastricht achterlaten, als de vesting

³ F.SABRON, De oorlog van 1794-1795, p. 277-278. F.SABRON o.c. stemt op enkele kleine punten na, volkomen overeen met het «Journaal en Rapport van het laatste beleg der stad Maastricht door de Fransche Troupes in den Jaare 1794» hss. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, no. 132, A 29, dat hij echter niet geraadpleegd heeft.

over voldoende proviand, het nodige geschut en een grote hoeveelheid munitie beschikte. Derhalve rekende Frederik, prins van Hessen-Kassel, op 28 augustus de Raad van State voor, dat hij dringend 600.000 pond kruit nodig had. Ook eiste de Oostenrijkse bevelhebber, dat de vestingwerken verbeterd werden. Toen de Oostenrijkse generaal Latour echter op 18 september 1794 bij Sprimont verslagen werd en zijn collega Kray, door de Franse legerleiding misleid, zijn troepen naar de rechteroever van de Maas verplaatste, kreeg de Oostenrijkse generaal Von Klébeck opdracht het garnizoen van Maastricht met zijn 7375 manschappen te versterken. De bezetting bestond nu uit 9745 koppen. Volgens een opgave van 19 september waren er 500.000 ponden buskruit aanwezig. Op 20 september arriveerde nog een hoeveelheid van 35.000 ponden uit Venlo¹.

Vier dagen vóór de definitieve insluiting van de stad op 25 september moest de gouverneur al een dringend beroep op de kapittels van O.L. Vrouw en St. Servaas en op een aantal burgers van de stad doen terstond klinkende munt te verschaffen. De bezettende troepen begonnen tekenen van oproer en mouterij te vertonen. Direct waren er f 50.000,— nodig om de soldaten rustig te houden. Enkele dagen later werd de som nog verhoogd. Op 24 september fourneerden de kapittels f 74.100,— en de burgers f 73.869,—. Deze bedragen waren evenwel niet toereikend. Alle kloosters moesten daarop zilveren en gouden siraden afstaan, waarvan voor een waarde van f 37.363,— noodmunten geslagen werden. De totale som van f 185.332,— zou, zodra de tijdsomstandigheden het toelieten, vergoed worden². De Oostenrijkse troepen stelden elke dag hogere eisen. Het brood, de fourage en ook de overige levensmiddelen moest de gouverneur hun verschaffen. De financiering kwam op verzoek van de Oostenrijkse opperbevelhebber ook op Van Hessen-Kassel neer. Aangezien in de vesting groot tekort aan dekens bestond en de Oostenrijkse troepen slecht gekleed waren, dienden de burgers van de stad op hun beurt weer dekens en kledij te verschaffen. Inzake het te voeren beleid rezen ook al spoedig moeilijkheden tussen generaal Von Klébeck en Van Hessen-Kassel; de laatste zag zijn prestige als commandant van de plaats bedreigd door de Oostenrijkse generaal, die een groter

¹ o.c. p. 278-283.

² R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1788-1795, 21 september; 22 september; 23 september; 24 september; 26 september 1794; 16 april

contingent troepen commandeerde. Op 26 september, een dag na de definitieve insluiting van de stad, eiste generaal Kléber de stad op. De gouverneur weigerde. Na enkele uitvallen en kleine schermutselingen zond Van Hessen-Kassel een van zijn officieren naar het Franse hoofdkwartier in Neercanne om, naar het heette, onderhandelingen te openen over de uitlevering van een soldaat, die door de vijand krijgsgevangene was gemaakt. Deze officier kwam op 13 oktober terug met de mededeling, dat de Oostenrijkers over de Roer waren teruggeslagen en zich over de Rijn hadden teruggetrokken, dat 's-Hertogenbosch, Crèvecoeur, Gulik, Keulen en Coblenz in Franse handen waren, dat Luxemburg ingesloten was en Breda en Düsseldorf gebombardeerd werden. Op 14 oktober eiste generaal Kléber voor de tweede maal de stad op³.

De krijgsraad, die op 14 oktober bijeenkwam, verenigde zich op Von Klébeck na, met de beslissing van de gouverneur. Deze liet Kléber weten, dat de tegenslagen van de geallieerden de bezetting geenszins noopten de vesting over te geven, ook al was Maastricht een tijdlang op zichzelf aangewezen. De vesting was in staat van afweer en de manschappen waren bereid Maastricht tot het uiterste te verdedigen. De eendracht binnen de vesting was echter minder sterk dan de gouverneur in zijn antwoord aan Kléber liet voorkomen. De Oostenrijkse generaal Von Klébeck wilde immers zelf in onderhandeling treden met Kléber. Toen de gouverneur dit weigerde en deze ook de Franse opperbevelhebber niet wilde inlichten over de aanwezige Oostenrijkse troepen binnen de vesting, begon Von Klébeck obstructie te voeren. In de vergaderingen van de krijgsraad van 26 en 27 oktober werd door de laatste de kwestie van overgave acuut gesteld. De krijgsraad weigerde hierover te discussiëren. Dit ernstig meningsverschil in de topleiding werd voor de Indiviese Raad van de stad aanleiding om bij de gouverneur stappen te ondernemen teneinde over de capitulatievoorwaarden te onderhandelen. Toen op 31 oktober generaal Kléber zijn officier, de latere maarschalk Ney, afvaardigde om de stad op te eisen, waren in Maastricht de vergaderingen al aan de gang, waarop de gouverneur, de magistraat en de afgevaardigden van beide kapittels een aantal artikelen van overgave opstelden. Men nam het traktaat van overgave van 1632, toen de stad in handen van Frederik Hendrik

1795. Zie ook Resolutiën van de Staten-Generaal, 17 september 1794, p. 840; 30 maart 1795, p. 422.

³ F. SABRON, o.c., p. 284-309; F. A. AULARD, Recueil, t. 18, p. 495.

was gekomen, als leidraad¹. De stad capituleerde op 4 november 1794. Daags tevoren waren de Fransen met het grote bombardement begonnen.

Het bericht van de capitulatie werd met grote vreugde in de Nationale Conventie te Parijs ontvangen. Frankrijk was nu onherroepelijk meester van de Maas en heerser over België. In de redevoeringen, die bij gelegenheid van de bekendmaking van dit grote succes overal in de veroverde gebieden werden gehouden, werd de bewoners duidelijk gemaakt, dat thans de droom op een terugkeer onder het gezag van hun oude meesters definitief van de baan was². In Aken en Keulen werden op Frans bevel feestelijkheden georganiseerd om de val van Maastricht te vieren³. Voor de entourage van dit heuglijke wapenfeit zorgden ongetwijfeld de 31 vaandels van het garnizoen, die als wapentrofee direct door speciale koeriers naar Parijs werden overgebracht. Belangrijker waren echter de vondsten, die men in Maastricht deed. Buiten de voorraden munitie in het arsenaal en de grotten troffen de Franse legers nog 380.000 pond kruit aan, verder 352 kanonnen, waarvan er 302 van brons waren en 14.000 geweren, die in een speciaal depot lagen opgeslagen. De wapens, die de soldaten van het bezettende garnizoen zelf hanteerden, waren hieronder niet begrepen. Een grote aanwinst voor de proviandering van de legers vormden de graan- en levensmiddelandepots, die de Fransen voor en na in alle wijken van de stad ontdekten. De Franse legerleiding concludeerde hieruit, dat de Oostenrijkse opperbevelhebber generaal Clerfayt, die kort voor de insluiting van de stad, Saksen-Coburg had opgevolgd, de inneming van de vesting ondenkbaar had geacht en daarom bij zijn aftocht op 18 september de wapens en voorraden in de vesting had achtergelaten. Typerend was het post-scriptum van generaal Kléber aan het slot van zijn beschrijving van de gevonden oorlogsbuit: «La fameuse tête de crocodile (Mosataurus) est trouvée; c'est dans son genre l'un des plus beaux morceaux d'histoire naturelle qui existe»⁴.

Op 14 brumaire, l'an III de la République (5 november 1794) ondertekende Van Hessen-Kassel namens de bezetting en de burgerij van de stad de overgave⁵. Op 7 november te 8 uur 's morgens

¹ R.A.L., Protocolen van het kapittel van O.L. Vrouw, 30 oktober; 4 november; 5 november 1794.

² F.A. AULARD, Recueil, t. XVIII, p. 23, p. 124.

³ J. HANSEN, Quellen, t. III, p. 285-286.

verliet de oude bezetting de vesting in twee richtingen. De Oostenrijkse troepen marcheerden door de Duitse poort (Wijk), de Hollandse troepen door de Boschpoort naar het glacis, legden daar, in tegenwoordigheid van de daar opgestelde Franse troepen hun wapens neer en splitsen zich vervolgens. De eersten trokken naar Keulen, de anderen over Grave naar Nijmegen. Gewonden en zieken zouden in de militaire hospitalen blijven, tot ze genezen waren. Generaals, officieren en soldaten, die in Maastricht een vast domicilie hadden of er van hun pensioen genoten, mochten blijven. De beledigingen, die voor of tijdens het beleg de Franse Republiek, haar vertegenwoordigers of haar legers waren aangedaan, moesten vergeten worden. Wie de stad wilde verlaten, kon dit doen. De burgers, de ambachten, de kapittels en de stedelijke regering van Maastricht bleven in het rustige bezit van hun voorrechten en vrijheden. Alles zou bij het oude blijven. Aan het adres van de kerkgenootschappen liet generaal Kléber echter een zeer persoonlijke noot toevoegen. De oude verhoudingen, waarbij katholieken en hervormden in de stad een bevoorrechte plaats innamen, zouden intact blijven, zoals ook de traditionele tolerantie jegens Lutheranen en Doopsgezinden gehandhaafd werd, maar de bedienaren van al deze kerkgenootschappen moesten er zich wel voor wachten onder het mom van de godsdienst de nieuwe orde te verstoren. Ten aanzien van de Waals-Hervormde Kerk besliste Kléber, dat het de leden van dit kerkgenootschap vrij zou staan naar Frankrijk terug te keren. Sinds de herroeping van het edikt van Nantes in 1685, maar ook later tot diep in de achttiende eeuw, hadden Franse vluchtelingen, die om hun geloof waren uitgeweken, in Maastricht een onderkomen gevonden.

De gematigde toon, die uit deze artikelen sprak, kon verwachtingen wekken voor de toekomst. De gevoelens, waarmee de Maastrichtse bevolking de gebeurtenissen, die komen zouden, afwachtte, zijn niet te peilen. Misschien heeft zij de hoop gekoesterd, dat het idealisme van een generaal Dumoriez, die in 1792-1793, de volken van dwingelandij van hun vorsten wilde bevrijden, ook thans nog opgeld zou doen. De koers van de «réaction de thermidor» na de val van Robespierre (27 juli 1794) bleek echter reëel ge-

⁴ F. A. AULARD, Recueil, t. XVIII, p. 29-30.

⁵ Resolutiën van de Staten-Generaal, 10 november 1794, p. 974-976. M. TANS, Enkele gegevens betreffende de verdediging en capitulatie van Maastricht in 1794, p. 171-174.

noeg. De Franse regering wilde de veroverde gebieden niet alleen overheersen, maar ook exploiteren. Frankrijk werd steeds meer openlijk imperialistisch¹. Het moest dit wel worden, wilde het zelf, uitgeput door de gigantische strijd tegen de allianties van Engeland, Oostenrijk, Pruisen, Spanje en de Verenigde Nederlanden, niet aan hongersnood en misère te gronde gaan. Zonder scrupules paste het op de veroverde gebieden de wet van de overwinnaar toe. «C'est un pays de conquête qui a bien ses restitutions à nous faire et duquel il faut se hâter d'extraire toutes les ressources qui pourraient favoriser une nouvelle invasion de la part de l'ennemi»². Jourdan en Pichegru waren geen bevrijders, zoals Dumoriez; zij waren overwinnaars. Zij praatten niet, zij handelden, maar steeds in overeenstemming met de orders van de volksrepresentanten bij het leger, die hen vergezelden om de generaals te dirigeren en te surveilleren. De volksrepresentanten volgden weer de gedragslijn van het Comité de Salut Public te Parijs, dat opdracht had gegeven uit de veroverde gebieden alles te halen, wat te halen viel: levensmiddelen, paarden, koper- en zilverwerk, metalen, kleding en alles, wat nuttig kon zijn voor de proviandering van Frankrijk. Daarvoor moesten zij assignaten in omloop brengen, belastingen gaan heffen en alle muntgeld uit de roulatie nemen³. Hierbij kregen de Fransen steun van de extreme Belgische handlangers van de Franse Revolutie, die tussen 11 juli 1794 en 8 november 1794 dit plan in zo'n razend tempo wilden uitvoeren, dat de Franse Republiek door de malversaties van deze lieden gecompromitteerd dreigde te worden. Deze Belgische Jacobijnse heethoofden, die zich op het Ancien-Régime te wreken hadden, verzamelden zich in de revolutionaire comité's, die na de Franse overwinning bij Fleurus als paddestoelen uit de grond waren geschoten. Op 8 november 1794 greep het Comité de Salut Public in. De volksrepresentanten kregen opdracht de revolutionaire comité's te ontbinden, een einde te maken aan de met willekeur uitgevoerde arrestaties en alles in het werk te stellen om de Franse Republiek bij iedereen bemind te maken door in België een bestuursbestel in het leven te roepen, dat gefundeerd zou zijn op de ge-

¹ H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. VI, p. 59.

² F. A. AULARD, *Recueil*, t. XV, p. 84.

³ O.C. p. 640.

⁴ O.C. t. XVIII, p. 21, p. 23.

heiligde principen van rechtvaardigheid⁴. Maastricht kon tot zijn groot geluk van deze verordening profiteren. De stad bleef derhalve van Jacobijnse excessen verschoond.

De volksrepresentanten Hausmann, Frécine en Joubert namen op 24 brumaire an III (14 november 1794) een besluit, waarbij de bestuursorganisatie voor het gehele gebied tussen Rijn en Maas werd geregeld. Er zouden een centrale administratie te Aken en zeven andere administraties in het leven worden geroepen, die aan eerstgenoemde ondergeschikt zouden zijn en elk een bepaald arrondissement kregen toegewezen⁵. Het arrondissement Maastricht omvatte de generaliteit van Maastricht, het land van Valkenburg, Vaals, Wittem, Wylre, Daelhem, Maeseyck, Heerlen en de Luikse Kempen. Veertien administrateurs moesten het arrondissement besturen. De helft hiervan zou in, de rest buiten de hoofdplaats Maastricht zetelen. De zeven te Maastricht woonachtige leden vormden een soort directorium, waarvan zij bij toerbeurt het voorzitterschap vervulden⁶. Het was niet verwonderlijk, dat Charles Clément Roemers onmiddellijk benaderd werd om «agent national» te worden en daarmee als de voornaamste vertegenwoordiger van de bezettende overheid in het arrondissement op te treden. Hoe blij Roemers met de komst van de revolutionaire legers in Maastricht was, blijkt uit een brief, die hij, kort na zijn benoeming tot «agent national», aan zijn collega Bouteville te Luik schreef en waarin hij de legers als «nos troupes victorieuses» begroette. Als vertrouwensman van de nieuwe overheid kreeg hij de opdracht de veertien administrateurs, de leden van het Comité de Surveillance en het Tribunal Supérieur uit te kiezen⁷. Bekend met de plaatselijke- en streekverhoudingen kende hij de lieden, die de staatsopvattingen van de Franse revolutionairen waren toegegaan. De keuze schijnt hem niet bijzonder moeilijk te zijn gevallen. Alle kandidaten namen de opdracht direct aan. Volgens verklaringen aan de magistraat van de stad had Roemers terstond na de overgave van Maastricht aan de volksrepresentant bij het leger, Joubert, verlof gevraagd naar Parijs te mogen vertrekken, waar hij zijn eigen belangen en die van zijn kinderen wilde behartigen. Tot wie

⁵ J. HANSEN, *Quellen*, t. III, p. 286-290; p. 310. F.A. AULARD, *Recueil*, t. XVIII, p. 259. *Recueil des proclamations*, t. I, p. 353-p. 355.

⁶ H. HARDENBERG, *Inventaris*, p. VII-p. IX.

⁷ o.c. p. LXVII-p. LXVIII; H.P.H. EVERSEN, *Une accusation*, p. 643.

hij zich in de Franse hoofdstad had willen wenden, deelde hij niet mee'. Dat hij zijn machtige vriend Merlin de Douai, lid van de Nationale Conventie, wilde ontmoeten, lag wel in de lijn van de verwachtingen. Waarschijnlijk hoopte hij via deze een goede positie in het veroverde gebied te krijgen. Roemers vertrok echter niet naar Parijs, want de opdracht, die hij nu te vervullen kreeg, gaf hem handen vol werk. Hij moest in het arrondissement de nieuwe bestuursorganisatie op gang brengen, de grenzen van het arrondissement nauwkeurig laten vaststellen en als tussenpersoon tussen legerleiding en bevolking de belangen van de eerste dienen zonder die van de tweede categorie uit het oog te verliezen.

In overleg met de volksrepresentant Joubert koos Roemers de pachter van de stedelijke accijnzen Walter Bleron voor het ambt van administrateur uit. Deze bekleedde ook de functies van rentmeester van het St.-Catharinagasthuis en het St.-Nicolaasgasthuis en was schout van Tweebergen. Walter Bleron, zoon van een weduwe, die een tabakszaak dreef, was zijn loopbaan als commies op het kantoor van Willem Hendrik van Panhuys, rentmeester van de Staten-Generaal over de domeinen en geestelijke goederen in de Landen van Overmaze, begonnen. Gezien de vriendschappelijke betrekkingen tussen Roemers en Willem Hendrik van Panhuys moet Bleron geen onbekende voor Roemers zijn geweest. Volgens zijn eigen zeggen schijnt Bleron in de jaren tachtig grote belangstelling voor de misdeelden aan de dag gelegd te hebben. Zo had hij het kantoor van Van Panhuys willen verlaten, omdat het hem zeer moeilijk viel, van behoeftige lieden gelden in rekening te brengen, als zij dominiale rechten kwamen betalen. Toen zijn chef hem desondanks toestond de overboeking ten behoeve van armlastige en behoeftige personen gratis te verrichten, was hij gebleven². Toetst men dit getuigenis van Bleron aan feiten uit de jaren 1795-1801, dan komt men tot andere conclusies. Onverbiddelijk is hij dan in zijn functie van ontvanger van de Domeinen en kent hij geen medelijden met de groep paupers en verarmde beroepsbevolking van de stad, die aan zijn hardvochtigheid zijn overgeleverd. In Maastricht en het departement wordt hij bijzonder gehaat³. In een geheim rapport, in 1794 bij stadhouder Willem v ingediend, werd over Bleron meegedeeld, dat hij te Maastricht als

¹ S.A.M., F.a., no. 69, 8 nivôse an III, p. 93.

² H. HARDENBERG, o.c. p. LXVIII-LXIX.

³ S.A.M., F.a. inv. no. 16, nrs. 382 en 426.

een zeer slecht sujet bekend stond en dat hij wegens schulden de stad had verlaten, maar in dat jaar er weer was opgedoken. Thans weer ruim bij kas, zwierf hij van het ene café naar het andere, waar hij veel gebruikte. De assignaten, die hij in grote hoeveelheid bij zich had en waarmee hij handel dreef, zouden allerwaarschijnlijkst, aldus het rapport, vals zijn⁴. Bleron zal wellicht vóór de eerste belegering van Maastricht in 1792 de stad verlaten hebben en zich aangesloten hebben bij het Bataafs Comité, dat de Franse legers vergezelde. Als geheime agent heeft hij van 1793 tot de inneming van de stad in 1794 contacten met Fransgezinde Maastrichtenaars onderhouden om zich na de overgave direct als handlangers bekend te maken.

Dominique Nivar, griffier van het Luikse hooggerecht, werd eveneens lid van de arrondissementsadministratie. Hij was een zwager van Roemers, die op 11 mei 1777 met Anne Marie Nivar was gehuwd. Nivar zal wel de politieke gezindheid van zijn zwager gedeeld hebben. Johannes Hendrik Ploem, de derde gegadigde, was kapitein-geweldige of provoostbewaarder van het garnizoen te Maastricht, schepenen te Geulle, Bunde en Ulestraten en «ontfanger-generaal der Barrierens in den Lande van Valkenburg». Na het vertrek van de Frans-Luikse democratische groepering uit de Maastrichtse burger-loge «la Persévérance» hadden autochtone Maastrichtse burgers onder leiding van hun grootmeester, Johannes Hendrik Ploem, een nieuwe koers aan «la Persévérance» gegeven en de banden met het Groot-Oosten in Den Haag strakker aangehaald. Johannes Hendrik Ploem bleef grootmeester van deze loge tot 1789⁵. Van Christiaan Coenegracht, in 1794 39 jaar oud en mede-eigenaar van de «Hollandsche Branderij» in de Rechtstraat te Wijk, waren evenals van de koopman in oliën Jan Gerard Maurissen, geassocieerd in een jeneverstokerij te Oost (Eijsden) en van de «bankier» Jacob Calckberner, eigenaar van de «sterkwater» (eau de cologne) fabriek op de Looiersgracht te Maastricht, geen feiten bekend, die de politieke gezindheid vóór 1794 konden illustreren. De kruidenier Johannes Theodorus van Gulpen, een broer van de stadsdrukker Johannes Tilmannus van Gulpen, de uitgever van de anti-orangistische «Courrier de la Meuse», was sinds september 1792 rentmeester van het katholieke Armenhuis

⁴ A.R.H., Raad van State, no. 1893.

⁵ A.G.O.H., Dossier van «la Persévérance»; lijst van leden 1786-1794.

van de stad. Hij was net als zijn broer, lid van de Maastrichtse «Societeit van Emulatie», een instelling, die als de «Leesgezelschappen» in de Verenigde Provinciën, zich bezighield met het bestuderen van de ideeën van de «philosophes»¹. Met Roemers ageerde Johannes Theodorus van Gulpen tegen de acties van de vice-hoogschout J. H. van Slijpe, toen deze de rechten van de regulieren op de stadsbegrafenissen aantastte². Deze zeven personen, Bleron, Nivar, Ploem, Coenegracht, Maurissen, Calckberner en Johannes Theodorus van Gulpen, vormden dus het directorium, waarvan zij bij toerbeurt voorzitter waren. Zeven leden, die niet in de stad woonachtig waren, te weten Wilmar, Van Clermont, Van de Wardt, Franck, Jacobs, Eyckholt en Heshusius, stonden hen terzijde.

Antonius Wilmar uit Meerssen, notaris en landmeter, vriend van Willem Hendrik van Panhuys, had in 1784-1788 met Van Panhuys de grensscheidingen in het Land van Overmaze overeenkomstig het verdrag van Fontainebleau tot stand gebracht. Hij was goed op de hoogte van de ideeën van de «philosophes». Jan Arnold van Clermont, heer van Vaalsbroek, was volgens Johann Georg Förster, de Rijnlandse bewonderaar van de Franse revolutie, een zeer vooruitziend zakenman. In Vaals had Van Clermont een op moderne leest geschoeid grootbedrijf tot stand weten te brengen, dat, niet gehinderd door beperkende en verlamme maatregelen van de gilden, volkomen volgens de fysiocratische theorieën geleid werd en ingericht was³. Voor de komst van de Fransen had hij de functie van vice-schout van de Banken Holset, Vaals en Vijlen bekleed. Hij was de schoonvader van Johannes Antonius Christiaan van Panhuys, neef van Willem Hendrik van Panhuys. Jan Jacob Ernest, baron van de Wardt d'Onsel uit Mechelen aan de Maas was oudkapitein bij de kurassiers in dienst van de Oostenrijkse keizer en gehuwd met een freule Van Goltstein. Een van zijn zwagers was Hendrik Joseph Maschek, een Nederlands officier, die in 1787 als patriot naar Frankrijk was uitgeweken en in 1792 tot kapitein bij het Bataafs legioen was benoemd, dat in 1793 de legers van Dumoriez in de Zuidelijke Nederlanden vergezelde. Maschek zal

¹ H. HARDENBERG, o.c. LXX-LXXII; R.A.L.F.a., 4060, Patentes, 13 nivôse an v, 13 frimaire an vii, register.

² Resolutiën van de Staten-Generaal, 28 oktober 1784, p. 975.

³ M. BARKHAUSEN, *Der Aufstieg der Rheinischen Industrie*, p. 152. J. TH. DE WIN, *De Geschiedenis van Vaals*, p. 68-72. G. FORSTER, *Voyage philosophique*

waarschijnlijk tijdens de Franse bezetting van de Zuidelijke Nederlanden in 1792 contact met zijn zwager gehad hebben. Mechelen aan de Maas was in de winter van 1792-1793 in Franse handen. Men kan derhalve gevoeglijk aannemen, dat Maschek invloed op Van de Wardt gehad heeft. Jean Jacques Franck, grondeigenaar te Eysden, was een zwager van bovengenoemde Jacob Calckberner. Van E. Jacobs, schout te Bree, A.F. Eyckholt, koopman te Maeseyck en Charles Benjamin Heshusius, sinds 1792 substituut-drossart van «den lande van Valkenburg», waren ook geen feiten bekend, die hun politieke gezindheid vóór 1794 nader konden illustreren. Dat zij evenwel in de arrondissementsadministratie werden opgenomen en ook onmiddellijk bereid waren de functie te aanvaarden, kan alleen verklaard worden uit hun openstaan voor de idealen van de Franse revolutionairen⁴.

Walter Bleron werd spoedig benoemd tot ontvanger van de Nationale Domeinen. Zijn plaats nam Antonius Lipkens in, de zoon van een Doopsgezinde lakenfabrikant te Maastricht. Hij was lid van de loge «la Constance»⁵. Roemers' zwager Dominique Nivar, benoemd tot ontvanger-generaal van het arrondissement, werd opgevolgd door Johan Antonius Christiaan van Panhuys, neef van Willem Hendrik en schoonzoon van Johan Arnold van Clermont. Calckberner, de eigenaar van de «sterckwaterfabriek», werd ziek en zag zijn plaats ingenomen door de Maastrichtse notaris Hendrik Willem Crahay. Als secretaris van dit college van administrateurs werd de Maastrichtse koopman J.M. Reintjens aangezocht, die in 1784 de partij van Roemers tegen de vice-hoogschout J.H. van Slijpe had gekozen.

In het Tribunal Supérieur, het hoogste gerechtshof in het arrondissement, namen voornamelijk leden en oud-leden van de Luikse schepenenbank plaats⁶. André Membrède werd president, J.F.H. Breuls, baron de Crassier en W. Somya werden leden. Ook de secretaris van de Brabantse Raad, L.W. van den Heuvel, en de reeds genoemde Johan Antonius Christiaan van Panhuys namen zitting in deze rechtbank. In zijn kwaliteit van president van het Tribunal Supérieur werd Membrède na Charles Clément Roemers

et pittoresque, t. I, p. 245-248.

⁴ H. HARDENBERG, O.C. p. LXXI-LXXII.

⁵ A.G.O.H., Den Haag, Dossier de «la Constance», Ledenlijst 1761-1792.

⁶ S.A.M. F.a., inv. nr. 69, 28 pluviôse an III, p. 266.

de voornaamste functionaris van het arrondissement. Membère mocht dan wel in 1788 de Luikse zaak niet trouw gebleven zijn, toen hij al te zeer met de orangisten heulde, omdat hij de functie van pensionaris ambieerde, als vriend van Charles Clément Roemers, als lid van «la Nouvelle Alliance» en dus belangrijk lid van de loge «la Constance» en behorend tot de progressieve Luikenaars, die op de hoogte waren van de ideeën van de «philosophes», was hij een van de voornaamste kandidaten voor een belangrijke positie. Dat er overwegend Luikse burgers lid van het Tribunal Supérieur werden, was gezien het streven van de Luikse Raad in het jongste verleden om gelijke rechten als de Brabantse Raad te verwerven, niet verwonderlijk. De aanwezigheid van deze twee Brabantse burgers binnen dit rechtscollege was, vanwege hun patriottisme in de jaren tachtig, niet vreemd te noemen.

Het comité de surveillance werd met de twee genoemde colleges op 30 november 1794 door Roemers geïnstalleerd¹. Enkele Belgen of Fransen, zoals Trouslard, Merlin, Piquenot, Thiebaut en Senne-gon hadden zitting genomen in dit comité, dat, zoals zijn naam reeds aangaf, vooral over de Franse belangen in de stad diende te waken. Van de inheemsen, die er lid van werden, werd verwacht, dat zij overtuigde aanhangers van het nieuwe bewind waren. Pieter Lipkens, de broer van de pasbenoemde administrateur en evenals deze lid van de loge «la Constance», de notaris J.M. Ross, vriend en verdediger van Willem Hendrik van Panhuys² in diens actie tegen de vice-hoogschout J. H. van Slijpe waren de enige Brabantse burgers, die er zitting in namen. De drukker Jan Tilman van Gulpen, uitgever van de «Courrier de la Meuse» en lid van de Sociëteit van Emulatie, de procureur Tilman Xavier Kerens, de architect Jacob Strengart, H.M. de Vlieckx, oud-burgemeester en grootmeester van de loge «la Constance» (1779-1782 en in 1784), verder de geneesheer J. Vlieckx, lid van de loge «la Constance»³, en de griffier Wilhelmi, die in januari 1795 lid werd⁴, waren allen Luiks burger van de stad. Zij legden direct beslag op het huis van de gebroeders Soiron, kanunniken van het kapittel van St. Servaas en richtten er hun bureaus in. Deze kanunniken, die als heftige tegenstanders van het nieuwe bewind in Frankrijk in Maastricht bekend stonden, waren met de Franse emigranten over de Rijn vertrokken⁵.

¹ H. HARDENBERG, o.c. p. LXXIII.

² A.R.H., Coll. Z.M. 1828, Kist no. 3, no. 34 bij Binnenlandse Verbalen.

³ A.G.O.H., Dossier van «la Constance», Ledenlijst 1760-1792.

Indien men de vrijwilligers van het eerste uur, die gaarne hun diensten aan de nieuwe overheid aanboden, naar hun sociaal milieu bekijkt, dan vindt men er lieden onder, die deel uitmaakten of hadden uitgemaakt van de magistraat van de stad. Dat vooral de Luikse bestuurders van de stad de meerderheid uitmaakten, was te begrijpen. Nu doemden met de veranderingen, door de Fransen ingevoerd, nieuwe kansen op, die de Luikse burgers nooit gehad hadden. Roemers, Membrède, De Vlieckx, Breuls, De Crassier, W. Somya, Nivar en Wilhelmi moeten tot deze eerste categorie van supporters gerekend worden. Van de Brabantse Raad behoorden L. W. van den Heuvel en de neef van Willem Hendrik van Panhuys tot de sympathisanten. Ook dit was verklaarbaar. Een tweede groepering werd gevormd door de ontwikkelde Luikse burgers van de stad, die in vroeger jaren nooit de gelegenheid hadden gekregen lid van de magistratuur te worden, doordat zij, hetzij door hun afkomst, hetzij door gebrek aan relaties of door het beperkt aantal Luikse functies in Maastricht, niet in aanmerking kwamen om tot het patriciaat te behoren. Bleron, Van Gulpen, de apotheker Vlieckx, de procureur Kerens en de architect Strengart behoorden hiertoe. Van notaris Ross en J. H. Ploem, beiden Brabantse burgers, gold waarschijnlijk hetzelfde.

Een derde groep van geïnteresseerden in de nieuwe orde werd gevormd door de kooplieden en fabrikanten. Deze categorie verwachtte immers een betere economische situatie voor de stad en het omliggend land. Al te zeer geremd immers door hinderlijke bepalingen en gildevoorschriften, belemmerd ook door de «Klein-staaterei», die al eeuwen in de streken rondom Maastricht voortwoerde en oorzaak was geworden van een groot aantal tollens op rivieren en wegen – iedere heer zocht tenslotte steeds zijn eigen gewin – zagen deze kooplieden na de inneming een nieuwe toekomst voor hun nijverheden en fabrieken opdoemen. De markten van de Franse Republiek zouden immers voor hen geopend worden. Coenegracht, Maurissen, Calckberner, de gebroeders Lipkens, Van Clermont en Franck behoorden tot deze groepering. Maar het waren niet alleen de nieuwe toekomstverwachtingen, die een aantal kooplieden en fabrikanten tot sympathisanten van het nieuwe bewind maakten. Het gegeven immers, dat onder deze

⁴ S.A.M., F.a., inv. nr. 69, 23 nivôse an III, p. 136.

⁵ o.c. 14 frimaire an III, p. 1, p. 7-8.

groep een aantal Doopsgezinden en Lutheranen gevonden werden, was even belangrijk om hun keuze te verklaren. Beide religies waren slechts getolereerd; hun leden waren nog steeds niet volwaardige burgers. De Gereformeerde Kerk liet zich immers op alle terreinen van het maatschappelijk leven als de *heersende kerk* gelden. Ambten werden slechts gegeven aan hen, die een getuigschrift konden overleggen van bevestigd te zijn in de ware, gereformeerde religie¹. Deze dissenters waren voornamelijk uit het hertogdom Gulik en uit Aken afkomstig, waar zij om hun geloofsovertuiging geen kansen kregen, naar Burtscheid, Vaals en Maastricht geëmigreerd². Zij hielden zich voornamelijk met de lakenhandel bezig en hadden in de twee eerstgenoemde plaatsen bedrijven weten op te bouwen, die, ingericht volgens de beginselen van het fysiocratisme, de voorboden werden van de negentiende-eeuwse grootbedrijven³. De gebroeders Lipkens waren Doopsgezind, Calckberner, van Clermont en Franck Lutheranen.

Onmiskenbaar hebben de vrijmetselaars van de Maastrichtse loges een belangrijk aandeel in de vestiging van het Franse bewind in het arrondissement Maastricht en later in het departement van de Nedermaas gehad. De denkbeelden, die de Revolutie droegen, waren hun enigmatische bekend. Vooral de loge «la Constance» met zijn francofiele kapittel van Rozenkruizers herbergde lieden, die vrijheid van godsdienst en van drukpers, uitroeiing van het pauperisme, inperking van het monarchaal despotisme en scheiding van kerk en staat voorstonden. Uit de Maastrichtse loges recruteerde de Franse overheid ook de aanhangers van het régime, die, zonder acht te slaan op de belangen van land en streek, de wetten van de Republiek zo integraal mogelijk zouden doorvoeren. Zonder nu reeds in concreto onderscheid te willen maken tussen de logeleden, van wie dit laatste wel of niet gold, volgen thans de namen van de vrijmetselaars, die in min of meerdere mate het régime hun steun hebben gegeven: H. M. de Vlieckx, André Membrède, Jean Munix, Abraham Mamin, Pierre Etienne Monachon, Daniel Pichot, Willem Hendrik van Panhuys, Leonard Willem van den Heuvel,

¹ P. GEYL, *De Patriottenbeweging*, p. 84. P. GEYL, *Studies en Strijdschriften*, p. 221-222.

² J. LOOSJES, *De Lutherse Gemeente te Maastricht*, p. 361-378. J. LOOSJES, *De Doopsgezinde Gemeente te Maastricht*, p. 379-385.

³ Ook in Monschau, Aken en Burtscheid was de bereidheid van de leden van deze kerkgenootschappen om met de Fransen samen te werken bijzonder groot. Zie

Antonius Lipkens en zijn beide zonen, Antonius en Pieter, F. de Crassier, J. H. Ploem, J. N. Timmermans, P. F. de Ceuleneer, J. Stengart, J. Vlieckx, J. Thiessen en J. F. Soiron. Indien andere Maastrichtse loge-leden niet actief deelnamen aan het bestuur, dan lieten zij evenmin als andere Maastrichtenaars na als collaborateur van het régime op te treden bij de verwerving van door de Republiek geconfiskeerd kerkelijk bezit. Want dat tenslotte naast alle bovenvermelde motieven de baat- en winzucht ook een rol speelde, was evenzeer te verwachten. Onder de nieuwe bestuurders van het arrondissement, onder de supporters van het nieuwe bewind bevonden zich al en zouden spoedig nog meer profiteurs naar voren komen, die van de gelegenheid gebruik maakten om munt uit de nieuwe orde te slaan. De «nouveaux riches» van de negentiende eeuw dienden zich aan.

De situatie in de stad was begin december 1794 al moeilijk geworden⁴. De winter, die al vroeg was begonnen, legde alle verkeer per as of schip lam. In de stad werden alle voorraden een gretige prooi voor de legers. Binnen enkele weken was er al een groot gebrek aan hout, kolen, kaarsen, papier, linnen, zeep, zout, suiker, koffie, thee, olie voor de verlichting, olijfolie, vis, vlees en natuurlijk granen. De verwoestingen, door het bombardement in de stad aangericht, maakten het leven nog moeilijker. Aan timmerhout, kalk, leistenen, spijkers en touw was niet meer te geraken⁵. Dagelijks passeerden in de eerste drie maanden na de overgave van de stad twee à driehonderd Franse soldaten Maastricht. Zij dienden tegen een normale prijs brood te krijgen. Een bakker werd aangewezen om het deze lieden dagelijks te verschaffen⁶. De prijzen stegen onrustbarend. De winkeliers werden door het comité de surveillance herhaaldelijk gecontroleerd, maar aan de broodprijs bijvoorbeeld kon men geen maximum stellen, dat niet weldra overschreden werd⁷. Spoedig volgde het verbod om jenever te stoken. Honderdvijftig distilleerkolven werden verzegeld, terwijl de

J. HANSEN, Quellen, p. 291.

⁴ F. A. AULARD, Recueil, t. XIX, p. 34, p. 69-70.

⁵ S.A.M., F.a., inv. nr. 69, 14 frimaire an III, p. 4-5.

⁶ O.C. 24 frimaire an III, p. 34-35.

⁷ O.C. 24 frimaire an III, p. 40-41; 1 nivôse an III, p. 71; 3 nivôse an III, p. 81; 28 nivôse an III, p. 147.

jeneverstokers al hun voorraden graan moesten afstaan¹. Ook de kapittels van de stad zagen in enkele dagen tijds de opbrengst van de voorbijze zomer in de stadsmagazijnen verdwijnen. Alle inwoners moesten nauwkeurig opgave doen van hun bezit aan graan, stro, veevoeder, paarden, koeien, runderen en schapen. De fabrikanten, kooplieden en ambachten dienden al hun voorraden op te geven². Met de inbeslagneming van de goederen van gevluchte Franse en Maastrichtse emigré's begon de Franse overheid haar rechten op te eisen; bij de talloze huiszoekingen naar levensmiddelen en artikelen van het allereerste levensbelang kregen de Maastrichtenaars de harde heersersvuist van hun nieuwe overheid te voelen³. Alle inlichtingen immers, die de nieuwe overheid wilde vernemen, dienden, aldus de klacht van de bewoners van Maastricht, alleen maar om nieuwe vorderingen in te stellen. Wie onnauwkeurig was of valse opgaven verstrekke, werd het kind van de rekening. Met dit al was de stad door de requisities in korte tijd van alles beroofd⁴. Alle voorraden waren op en aanvoer van buiten was er niet. Spoedig na de overgave had een zeer kwaadaardig euvel de kop in Maastricht opgestoken. Handige lieden waren in de stad opgedoken, die van de ontwaarding van het papiergeld, de assignaten, gebruik gingen maken⁵. Aangezien de legerleiding in de stad het muntgeld aan de circulatie onttrok en de assignaten de gelijke koers van het muntgeld kregen, wisten deze sjacheraars van het wantrouwen van de bevolking voor dit nieuw soort betaalmiddel gebruik te maken. De profiteurs kochten tegen muntgeld voor enorme bedragen assignaten op, gewoonlijk tegen de helft van hun nominale waarde en verkochten deze dan weer tegen de officieel vastgestelde koers aan lieden, die door schade, geleden tijdens het bombardement, of door schaarste aan levensmiddelen over te weinig contanten beschikten en dus hun goederen wilden belenen of verpanden. Ook waren er profiteurs, die met hun goedkoop verworven assignaten snel hun oude schulden van vóór de Franse bezetting wilden aflossen. Roemers werd woedend, toen hij van deze malversaties hoorde. Onverwijld nam hij maatregelen ertegen, zodat spoedig

¹ o.c. 2 nivôse an III, p. 74.

² o.c. 30 frimaire an III, p. 69.

³ o.c. 7 pluviôse an III, p. 198-199.

⁴ L. ROPPE c.s. *De Decadaire Rapporten*, p. 50.

⁵ G. HUBRECHT, *Les Assignats en Belgique*, p. 462-476.

⁶ S.A.M., F.a. inv. nr. 69, 30 frimaire an III, p. 73; 8 nivôse an III, p. 93-95.

een einde kwam aan deze duistere praktijken⁶. De zwarte handel, die welig begon te tieren, kon hij de kop niet indrukken. De winkeliers van de stad bleven lang de assignaten weigeren. Muntgeld of het dubbele aantal assignaten waren vereist om levensmiddelen te kunnen kopen⁷.

Door de strenge winter van 1794 en 1795 was de ravitaillering van de Franse legers in gevaar gekomen. Thans kregen de burgers van het Maastrichtse arrondissement de gelegenheid bewijzen van trouw aan de Republiek te leveren. Elke gemeente moest derhalve eind december 1794 een kar graan, stro of hooi leveren en deze in Visé bezorgen, vanwaar iedere voerman weer meel naar Maastricht moest transporteren⁸. Karren en paarden waren sinds 1 januari 1795 voor geen enkel ander doel beschikbaar dan voor legertransport. Op 8 januari konden bijvoorbeeld in Herstal kolen worden gehaald, die voor de stad gerequireerd waren. Het plan stuitte af op het transport⁹. De administratie van het arrondissement beval op 12 januari 1795 de bomen op de stadswal te vellen. Zij bleven liggen, waar zij vielen, want trek wagens en paarden waren niet voorhanden¹⁰. Op 14 januari 1795 vaardigde de centrale organisatie te Aken het bevel uit, dat met ingang van 20 januari door het arrondissement Maastricht elke dag 400 quintalen graan, 800 quintalen haver, 10.000 rantsoenen hooi en 7.000 bossen stro in de legermagazijnen moesten worden geleverd. Een achtste van alle koeien diende terstond naar de slachthuizen te worden gebracht. De koeien moesten tussen de 250 en 300 pond wegen. Alle granen dienden binnen vier weken gedorst te zijn. Waar men het graan vandaan haalde, was niet belangrijk. De troostprijs voor de eerste levering zou zijn, dat alle verdere requisities terstond zouden worden stopgezet, de bedreiging bij niet ten uitvoer brengen, dat men als vijand van de Franse Republiek opgetekend zou staan¹¹. Talloze vragen, klachten en moeilijkheden kregen het comité de surveillance, de administratie, de «agent national» en de magistraat dagelijks te verwerken. Vooral de magistraat werd het mikpunt, maar ook de toeverlaat, die in laatste instantie de zaken nog moest

⁷ o.c. 1 nivôse an III, p. 71; 28 nivôse an III, p. 147.

⁸ o.c. 5 nivôse an III, p. 86-87.

⁹ o.c. p. 125, p. 127, p. 130.

¹⁰ o.c. p. 138, p. 145, p. 260.

¹¹ o.c. p. 170-176.

opknappen. Het comité de surveillance heeft de Indiviese Raad tot de uiterste krachtsinspanning aanzet. In de meeste gevallen nam het daarbij de beleefdheid in acht, die het jegens dit college verschuldigd was. Alleen dan als er «krepeergevallen» waren of het comité, de administrateurs of de «agent national» zelf in moeilijkheden kwamen met hun Franse superieuren, blies het comité de surveillance hoog van de toren en decreeteerde het kortaf. De overijverige voorzitter van het comité de surveillance, de Fransman Merland, was daar sterk in. Hij verweet de magistraat bijvoorbeeld, dat het een «crime envers l'humanité» was, dat de soldaten nu al twee maanden in de stad, nog steeds zo sjofel gekleed waren en geen behoorlijke verzorging genoten, terwijl enkele jaren geleden 12.000 soldaten door Maastricht gekleed en gevoed werden¹. Ook de militaire hospitalen bezorgden de raad veel hoofdbrekens. Dag in, dag uit kwam de directeur bij het comité de surveillance, de administrateurs of de «agent national» klagen. Deze drie instanties brachten de klachten weer bij de magistraat, die de zaak dan maar weer moest opknappen².

Uit de notulen van de vergaderingen van het comité de surveillance blijkt duidelijk, dat men hier niet met een verzameling van die Jacobijnse heethoofden te doen had, waarmee de comités revolutionnaires in België bezet waren. De Maastrichtse leden van dit comité waren fatsoenlijke lieden, die met matiging van hun positie hebben gebruik gemaakt en geen terreur hebben uitgeoefend. Hun voornaamste opdracht was te waken over het welzijn van de gelegerde troepen, voor wie zij het verblijf in de stad zo aangenaam mogelijk moesten maken³. Zij hadden verder de taak weerspanningen en contra-revolutionaire elementen voor de rechtbank te dagen en daarbij de zorg voor stabilisatie van de prijzen. Ook de uitgifte van assignaten ter vervanging van het muntgeld was hun toevertrouwd. Het was aan de leden van de comités uitdrukkelijk verboden wraak te nemen op lieden, die vóór de komst van de Franse legers een andere, de Franse Republiek vijandige zienswijze erop na hadden gehouden. Dat het Maastrichtse comité echter korte metten wist te maken met lieden, die hun opvattingen niet deelden, bleek uit een geval, waarbij het een burger, die in februari

¹ o.c. 1 nivôse an III, p. 89-91.

² o.c. 10 nivôse an III, p. 100; 18 pluviôse an III, p. 224; 8 nivôse an III, p. 204.

³ F.A. AULARD, Recueil, t. XIX, p. 9.

⁴ S.A.M., F.a., inv. nr. 69, 5 pluviôse an III, p. 191.

1795 luidkeels op straat zijn oranjegezindheid had laten blijken, in een tehuis voor zwakzinnigen liet opsluiten⁴. De sociale bewogenheid van zijn leden voor de armen en zieken van de stad dient met nadruk vermeld te worden. Aan dit comité danken de 544 werklieden of armen zoals de notulen zeggen, die de stad in de hongervinter 1794-1795 kende, de weduwen en de honderden zieken heel veel. Zo was het hun toedoen, waardoor de administratie van het arrondissement een besluit nam, waarbij werd bepaald, dat de 544 werklieden verdeeld zouden worden over de 50 bakkers van de stad, die elke dag voor deze lieden klaar moesten staan om hen tegen een vastgestelde prijs, die niet overschreden mocht worden, brood te leveren⁵. Van H.M. de Vlieckx, die als secretaris van het comité van waakzaamheid een voorname rol speelde, was de sociale bewogenheid voor de armen bekend. In 1780 had hij in zijn kwaliteit van Luiks burgemeester een plan ingediend, dat volgens de moderne ideeën van de «philosophes» de bedelarij in de stad afdoende wilde bestrijden. In die dagen werd hij echter gedwarsboomd door de geestelijkheid van Maastricht, die van deze nieuwlichterij niets wilde weten.

De positie van de magistraat was in dat eerste bezettingsjaar 1795 allesbehalve rooskleurig. Veel te zeggen hadden de edelachtbare Heren niet. Zij moesten van al hun doen en laten rekenschap afleggen aan de twee opzieners, de arrondissementsadministratie en het comité de surveillance, die geen van beiden steeds de souplesse betrachtten, welke de «agent national» Roemers aan de dag legde. Voor het trotse college van Luikse en Brabantse burgers moet de druk, die op zijn leden werd uitgeoefend, moeilijk te verdragen zijn geweest. In feite was de Indiviese Raad de loopjongen en uitvoerder van de wensen en bevelen van de nieuwe overheid⁶. In de ogen van de burgers werd de Indiviese Raad een supporter van de Fransen. De raad gaf immers alle bevelen door, stelde er zich achter en betuigde in verschillende openbare afkondigingen zijn dank voor de weldaden, die de legers hadden gebracht. Zijn angst, misnoegen en wrevel over de nieuwe orde zijn alleen uit de notulen van de raadsvergaderingen te reconstrueren, indien men tussen de regels door kan lezen.

⁵ o.c. 11 nivôse an III, p. 103; 29 pluviôse an III, p. 257.

⁶ o.c. 18 frimaire an III, p. 18-19; 24 nivôse an III, p. 132; 8 pluviôse an III, p. 204; 27 pluviôse an III, p. 251.

Medio januari 1795 werden de goeude burgers en de geestelijkheid van de stad opgeschrikt door de mededeling, dat het arrondissement Maastricht in de oorlogsbelasting, die op de landen tussen Maas en Rijn was gelegd, in totaal 4.000.000 francs moest fourneren¹. De adel, de geestelijkheid en de derde stand werden hiervoor aangeslagen. In Maastricht zou de geestelijkheid in totaal 1.267.300 francs moeten betalen; de aanslag van de burgerij was 80.000 francs². Spoedig bleek, dat de verdeling met grote willekeur had plaatsgehad. Zo werden de kapittels van O.L. Vrouw en St. Servaas in de stad respectievelijk voor 250.000 en 500.000 francs aangeslagen, terwijl de kapittels van Tongeren, Maeseyck, het klooster van St. Gerlach te Houthem en de abdij van Hocht veel lager getaxeerd werden, hoewel hun jaarlijkse inkomens gelijk aan of hoger dan die van de twee kapittels lagen. Alles wees er op, dat hierbij van een bewust verkeerde voorstelling van zaken sprake was geweest³. De omslagen waren het werk van de Maastrichtse leden van de arrondissementsadministratie, waaraan voor deze gelegenheid de Maastrichtse doopsgezinde koopman, Antonius Lipkens, lid van de centrale administratie te Aken, was toegevoegd. Antonius Lipkens, lid van «Nouvelle Alliance» binnen «la Constance», was de vader van de administrateur van het arrondissement Maastricht Antonius Lipkens en van Pieter Lipkens, lid van het comité de surveillance. Deze lieden kregen de kans om zich op deze wijze op de conservatieve, trotse instellingen te wreken, die in het verleden zo'n machtige invloed in de stad hadden uitgeoefend en door hun optreden vaak kwaad bloed hadden gezet. Charles Clément Roemers greep niet in om deze onbillijkheid te herstellen. Noch op hem, noch op de president van het Tribunal Supérieur, André Membrède, deden de kapittels een beroep. Zij vroegen uitstel aan de administrateurs en besloten zich rechtstreeks tot de centrale administratie van Aken te richten. De pogingen om door hypotheken op hun bezittingen aan muntgeld te komen om tenminste een eerste deel van de dwangsom te kunnen betalen, mislukten, doordat het muntgeld schaars was en verborgen werd gehouden. Zij hadden verder geen granen meer in voorraad om hiermee te betalen. In de Bataafse Republiek hadden zij ook geen succes. Hier was een verbod uitgevaardigd geld buiten de grenzen te brengen.

¹ J. HANSEN, Quellen, t. III, p. 361.

² R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1788-1795, 16 januari 1795.

Tevergeefs had hun rentmeester in Amsterdam gepoogd de in de Bataafse Republiek gelegen goederen te belenen⁴.

In hun verzoekschrift van 14 februari 1795 naar Aken wezen de kapittels er op, dat bijna elke kanunnik zijn prebende tegen grote bedragen had moeten kopen. De inkomsten van de prebenden, die voornamelijk in opbrengsten van de tienden bestonden, waren door de requisities van de legers totaal uitgegeven zodat de kanunniken voor het lopende jaar nergens meer op hoefden te rekenen. Aan gezien het kapittel van St. Servaas in andere arrondissementen goederen bezat, moest het ook daar terplaatse nog hoge bedragen betalen. Over de ongelijke verdeling van de aanslagen toonden zij zich hoogst verbaasd. De beide Maastrichtse instellingen moesten op het totaal van de aanslag voor de geestelijkheid van het arrondissement vijf-twaalfde opbrengen, terwijl de abdijen van Herkenrode, Rolduc, Hocht, Susteren, St. Gerlach, Sinnich, de kapittels en proosdijen van Tongeren en Maeseyck, de proosdij van Meerssen en het klooster van het H. Kruis (Noorbeek) slechts voor zeven-twaalfde deel moesten opkomen. De gezamenlijke jaarlijkse opbrengsten van laatstgenoemde instellingen waren echter driemaal zo hoog als die van de Maastrichtse kapittels samen. Bij het verdelen van de aanslagen moesten ongetwijfeld fouten gemaakt zijn. De administratie te Maastricht had zich waarschijnlijk te weinig tijd gegund om een juist beeld van de inkomsten te krijgen en op grond van verkeerde en overhaast bestudeerde gegevens foutieve conclusies getrokken. Hoe moesten de kapittels de verklaring van de representant van het volk bij de legers Gillet verstaan, die toch op 5 november 1794 bij de overgave van de stad duidelijk de verzekering had gegeven, dat de burgers in het rustige bezit van hun goederen zouden blijven? Teneinde een bewijs van hun goede wil te geven, verklaarden zij zich echter bereid de gouden en zilveren voorwerpen en andere kostbare ornamenten van hun kerken af te staan⁵.

De zeven administrateurs van Maastricht was het in hun korte bestuursperiode nog niet overkomen, dat iemand hen had tegen gesproken of hun orders niet direct had opgevolgd. Toen de kapittels niet onmiddellijk met het geld voor de dag kwamen, kreeg de raad het bevel betaling binnen vierentwintig uur te eisen op straffe

³ o.c., 14 februari 1795.

⁴ o.c. 16 februari 1795.

⁵ o.c. 14 februari 1795.

van verbeurdverklaring van de goederen van de kanunniken of gijzeling van leden van het kapittel. De kapittels vroegen acht dagen respijt en motiveerden dit verzoek met het feit, dat zij zich tot de centrale administratie te Aken gericht hadden om daar uitstel en vermindering van hun aanslag te verkrijgen¹. Toen op 18 februari 1795 het gerucht in de stad verspreid werd, dat de totale omslag van 30.000.000 francs, te heffen over alle arrondissementen tussen Maas en Rijn, tot 8.000.000 was teruggebracht, herademden de kapittels en hoopten zij, dat ook hun aanslag verkleind zou worden. De volksrepresentant Gillet liet immers afkondigen, dat de contributie naar recht en billijkheid diende te geschieden. Verheugend was ook het feit, dat de helft in assignaten betaald mocht worden. De kapittels kregen na dit bericht weer moed. Zij richtten zich tot de administrateurs te Maastricht met de mededeling, dat zij kennis hadden genomen van de afkondiging van Gillet. Om tot een juiste verdeling te komen, adviseerden de kapittels de administratie eerst uit te maken, welke steden, dorpen en gemeenten tot het arrondissement behoorden. Als zij daarmee klaar waren, was het zaak na te gaan, hoeveel roerende en onroerende goederen de geestelijke instellingen binnen ieder district of gemeente van het arrondissement bezaten. De kanunniken bleken goed geïnformeerd te zijn: immers in de eerste maanden na de overgave van de stad hadden de administrateurs de handen vol met het ontwerpen van de definitieve grenzen van het arrondissement Maastricht. De kapittels gingen zelfs verder en legden de administratie uit, hoe men tot een billijke en eerlijke verdeling kon komen. Het zou goed zijn alle secretarissen, dorpsmeesters, schatheffers, verder alle eigenaars, rentmeesters en pachters van de geestelijke goederen op te roepen. Deze moesten dan binnen zeer korte tijd een verantwoord overzicht bij de administratie inleveren van alle goederen, die zij bezaten, beheerden of gepacht hadden. Als de geestelijkheid moest betalen, was het niet meer dan billijk, dat er ook vertegenwoordigers van deze stand geraadpleegd werden. Een comité diende, volgens hun gevoelen, opgericht te worden, waarin natuurlijk de voornaamste en hoogstaangeslagen geestelijke corpora zitting dienden te nemen².

De predikanten van de Nederduitse en de Waalse gereformeerde

¹ o.c. 15 februari 1795.

² o.c. 18 februari 1795.

gemeenten van Maastricht werden als geestelijk corps voor vijf-honderd franks aangeslagen, een som, die hoger lag dan die welke de gemiddelde belastingplichtige burgers van Maastricht moest betalen. Daarbij werd elke predikant, evenals de kanunniken, ook nog als lid van de derde stand hoofdelijk aangeslagen. De Lutherse en de Doopsgezinde gemeente protesteerden, voor zover bekend is, niet. Allerwaarschijnlijkst was de relatief zware belasting op de predikanten van de Nederduitse en de Waalse gereformeerde gemeenten ook te verklaren uit zekere rancune ten aanzien van deze kerkgenootschappen, die in het verleden immers zo'n overheersende positie in de stad hadden ingenomen ten koste van de Menno-nieten en Lutheranen. De gereformeerde predikanten richtten zich op 18 februari 1795 tot de Staten-Generaal om hulp te krijgen in de moeilijke omstandigheden, waarin zij zich bevonden³. Een maand later riep de stedelijke regering de hulp van Hunne Hoogmogenden in. Ook al was de stad thans door Franse troepen bezet, dan wilde dit, volgens haar gevoelen, nog niet zeggen, dat alle contacten met de Bataafse Republiek verbroken waren. Zij liet duidelijk uitkomen, dat de Franse Republiek Maastricht wel in een bijzonder moeilijke situatie had gebracht, die duidelijk afweek van die, waarin andere door de Fransen bezette Generaliteitssteden en plaatsen verkeerden. Met steun van Hunne Hoogmogenden hoopen zij derhalve ontslagen te worden van hun bijdragen in de belasting van 8.000.000 francs, bij de representanten van de Franse Natie aldaar⁴. Kort daarop kwam weer een schrijven uit Maastricht. De berichten over de onderhandelingen tussen de Bataafse en de Franse Republiek, waarbij over het toekomstig lot van Maastricht en de Staatse Landen van Overmaze beslist zou worden, waren in de stad doorgedrongen. De Luikse pensionaris M. van Heylerhof en Willem Hendrik van Panhuys, beiden anti-orangist en gematigd patriot, vertolkten de mening van de Indiviesse Raad, toen zij een beroep op Den Haag deden, de betrekkingen met Maastricht niet te verbreken. De stad wilde in de Bataafse Republiek opgenomen worden en loskomen van het verband van de Landen tussen Maas en Rijn.

De burgers van de stad hadden de hulp van de Staten-Generaal wel zeer hard nodig. Natuurlijk allereerst om verlaging van de oorlogs-

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 18 februari 1795, p. 174.

⁴ o.c. 16 maart 1795, p. 365.

belasting te krijgen, maar ook om de dreigende hongersnood tegen te gaan. Zij insisterden op hun relatie met de Bataafse Republiek, waartoe toch ook zij behoorden. Als een gedeelte van de graan- en veenvorderingen, die thans in de Bataafse Republiek plaatsvonden, naar Maastricht werd getransporteerd, zouden de Maastrichtenaars eindelijk verlost worden van de onophoudelijke requisities van de Franse troepen in en rondom de stad. Aangezien deze nog een tegoed op het «gemeene land» bezat, door leningen in vroeger jaren, wilden zij thans graag over een gedeelte van dit tegoed beschikken. Met deze fondsen zou de magistraat graan en vlees in Holland kopen om daarmee de ergste nood te lenigen¹. In een begeleidend schrijven verzochten beide gedeputeerden de belangen van de Diaconie- en Armenmeesters van de verschillende geestelijke corpora, alsook die van een menigte burgers en ingezetenen van de stad te behartigen. Zij vroegen de 187.318 gulden, 17 stuivers en 8 oorten terug, die Frederik, prins van Hessen-Kassel tijdens het laatste beleg van de stedelingen had geleend. De zware financiële druk, die thans op de burgers van de stad lag, kon bij een restitutie van deze gelden worden weggenomen².

De administratie van het arrondissement liet de kapittels een maand met rust. Op 1 april 1795 gelastte zij evenwel de magistraat de belasting onmiddellijk op te eisen. De volgende dag drong de raad op deze betaling aan. De kapittels gaven echter niet toe en probeerde de magistraat van hun eigen gelijk te overtuigen. Volgens de verordeningen van de volksrepresentanten Dubois en Roberjot, op 24 ventôse an III (11 maart 1795), aan de centrale administratie te Aken kenbaar gemaakt, moesten de achterstallige gelden binnen een maand na afkondiging betaald zijn, wat gelijk stond met 24 germinal of 11 april 1795. Aangezien de publikatie van deze verordening in het arrondissement Maastricht pas op 3 germinal (22 maart) geschied was, en geen wet kracht van wet had, dan na drie publikaties, hoefden zij pas op 3 floréal, dus 22 april te betalen. Zouden zij eerder tot betaling gedwongen worden, dan kregen zij het geld nooit bij elkaar³. De eigenlijke reden, dat zij niet eerder wilden betalen, was gelegen in het feit, dat hun beider advocaat Fransen, rentmeester van het kapittel van St. Servaas, persoonlijk naar Den Haag vertrokken was om alle obliga-

¹ o.c. 30 maart 1795, p. 421.

² o.c. 30 maart 1795, p. 442.

³ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 2 april 1795.

ties van de kapittels in de Bataafse Republiek te verkopen en om op alle onroerende goederen van beide kapittels in Holland geld op te nemen⁴.

In een tweede brief aan de Raad zetten de kapittels nogmaals uiteen, wat zij reeds aan de centrale administratie te Aken geschreven hadden: 1e. hoe de verdeling van belastingen niet naar recht en billijkheid geschied was; 2e. voor welke bedragen zij en voor welke de overige geestelijke instellingen, de abdijen en de andere kapittels en proosdijen van het arrondissement waren aangeslagen. Zij hoopten evenwel, dat dit college niet tot de dwangmaatregelen, bij niet-betaling in het vooruitzicht gesteld, zou overgaan. Ook namen zij de vrijheid de magistraat te verzoeken stappen bij de administratie van het arrondissement te doen om de aanslagen van de geestelijkheid naar recht en billijkheid over alle instellingen, maar ook over alle geestelijken van het arrondissement afzonderlijk te verdelen. De heren van de raad konden echter geen uitstel meer gedogen. Zij zaten zelf met de handen in het haar en wisten niet wat te doen. De administrateurs bleven hun maar verwijten naar het hoofd slingeren, dat de gelden er nog niet waren. Op voorstel van de twee burgemeesters, H. Joppen de Beegden en A.Q. Collard sr., nam de Indiviese Raad toen het besluit, dat de kapittelgoederen, als de volgende dag op 11 april voor 12 uur geen betaling was geschied, verpand zouden worden⁵.

De kapittels waren niet uit het veld te slaan. Zij hadden gedacht, dat hun overwegingen wel bestudeerd zouden worden. Maar als de raad meende tot dwangmaatregelen te moeten overgaan, dan moesten de heren van de magistraat zich wel voor de nadelige gevolgen wachten, die uit zo'n handelwijze zouden kunnen volgen⁶. Op 13 april gingen afgevaardigden van de kapittels persoonlijk naar de volksrepresentant Roberjot te Aken om hem mondeling de gehele zaak uiteen te zetten. Zij rekenden hem precies voor wat nu iedere kanunnik aan inkomsten had. Dat elke kanunnik ook nog als lid van de derde stand was aangeslagen, was in deze situatie even onbillijk als het feit dat het kapittel van St. Servaas naast de 500.000 franks in het Maastrichtse arrondissement ook nog aangeslagen was voor zijn bezittingen in de prinsbisdommen Trier, Keulen, het graafschap Namen en het hertogdom Brabant. De quoten van de

⁴ o.c. 29 maart 1795.

⁵ o.c. 10 april 1795.

⁶ o.c. 11 april 1795.

overige geestelijke instellingen van het arrondissement kwamen eveneens ter sprake. Voor hun afwezige geëmigreerde medebroeders vroegen de kanunniken clementie bij de volksrepresentant¹. Deze hoorde hen aandachtig aan, noteerde de zaak en gaf hun aangaande het laatste punt de raad de emigré's zo spoedig mogelijk naar de stad te ontbieden. Zouden zij binnen een vastgestelde termijn terug zijn, dan werden hun bezittingen niet tot domeingood verklaard². Na dit bezoek richtten de kapittels een schrijven naar Den Haag, waarin zij al het bovenstaande vermeldden. Ook herinnerden zij Hunne Hoogmogende Heeren aan de bedragen, die zij aan de Prins van Hessen-Kassel tijdens de laatste belegering van Maastricht geleend hadden³.

Intussen werd de situatie in de stad echter steeds moeilijker. Hongersnood en ondervoeding dreigden in steeds ergere mate. Voor de oplossing van deze nijpende problemen hoefde de raad niet op de arrondissementsadministrateurs en de «agent national» Roemers te rekenen. Deze waren te bezorgd voor het welzijn van de gelegerde troepen dan dat zij de belangen van de uitgemergelde bevolking konden of wilden laten voorgaan. Op voorstel van de Indiviese Raad zonden beide kapittels twee afgevaardigden naar een vergadering, die onder voorzitterschap van de Brabantse pensionaris A. L. Pélerin gehouden werd⁴. Uit dit gezamenlijk overleg van twee dagen, 19 en 20 april 1795, herrees weer de oude vorm van samenwerking tussen de Indiviese Raad en de kapittels van de stad. De raad, de kapittels en de kloosters besloten samen op korte termijn f 20.000,— bijeen te brengen voor de aankoop van graan in Holland. Men was hiertoe wel gedwongen, want alle pogingen, hetzij van de magistraat hetzij van de kapittels om hun tegoed in de Bataafse Republiek aan te spreken of om goederen aldaar te belenen of verpanden, waren vergeefs geweest. Dit project werd in feite ook de laatste poging om door middel van een speciaal gezantschap naar de Staten-Generaal, de banden tussen Maastricht en de Bataafse Republiek te verstevigen. Men wilde Den Haag nog een keer duidelijk maken, dat Maastricht bij de Bataafse Republiek hoorde en dat de stad door economische en financiële belangen met het Noorden verbonden was. Daarvandaan verwachtte Maas-

¹ o.c. 13 april 1795.

² o.c. 16 april 1795.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 17 april 1795.

⁴ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 20 april 1795.

tricht ook hulp en hoopte het, dat zoals de stad in het verleden haar plicht ten aanzien van het algemeen landsbelang steeds vervuld had door de nodige financiële offers te brengen, de Bataafse Republiek nu ook Maastricht niet zou vergeten.

Een positief antwoord noch daadwerkelijke steun kreeg de Indiviese Raad van Den Haag. Alle pogingen om in Holland geld op te nemen of het tegoeed op korte termijn terug te krijgen mislukten. De onderhandelingen over de toekomstige status van Maastricht, Venlo en de Generaliteitslanden van Overmaze en Opper-Gelre waren in een stadium gekomen, waarin de afstand van deze steden en streken aan de Franse Republiek steeds duidelijker werd. Op de dag, dat deze afstand bij een verdrag tussen de Bataafse en Franse Republiek, 16 mei 1795, werd geregeld, richtte de Indiviese Raad zich onmiddellijk tot de nieuwe overheid in Parijs met een verzoek om vermindering van de oorlogsbelasting voor Maastricht. De raad beval de belangen van deze zwaar getroffen stad in de goedheid van de Raad van Vijfhonderd aan en schilderde uitvoerig, welk lot de stad sinds 1792 had getroffen. De herhaalde requisities, het aandeel van de stad in de oorlogsbelastingen van het arrondissement en het ongeproportioneerde deel, dat de beide kapittels hierin moesten leveren, waren evenzeer punten, die de Raad van Vijfhonderd werden voorgelegd als het dringend verzoek om een eerlijke juiste verdeling van de gelden tot stand te brengen⁵. Met klem verzocht de Indiviese Raad in een brief, die zij tien dagen later aan de administrateurs verzond, een vergadering van afgevaardigden van alle geestelijke corporaties en parochies binnen het arrondissement bijeen te roepen. Daaruit zou dan een comité gekozen moeten worden, dat de omslagen zou moeten bepalen. De geestelijkheid van de stad, die in de laatste maand zo'n groot bewijs van patriotisme en toewijding aan het algemeen belang had geleverd, had recht op een eerlijke en billijke behandeling⁶.

Het antwoord van de administrateurs van begin juni viel anders uit dan de Indiviese Raad en de kapittels verwacht hadden. Onmiddellijk moesten de kapittels het laatste gedeelte van hun belastingen bij de ontvangers van de belastingen bezorgen⁷. Wel waren de betalingsvoorwaarden makkelijker geworden, omdat nu slechts een

⁵ o.c. 15 mei 1795.

⁶ o.c. 25 mei 1795.

⁷ o.c. 4 juni 1795.

vierde deel in muntgeld en drie vierde deel in assignaten betaald kon worden. Beide kapittels fourneerden terstond baar geld en de assignaten, die zij in het bezit hadden. Deze bedragen waren echter niet voldoende om de resterende schuld, een derde van de oorspronkelijke aanslag, te voldoen. Nu de kapittels steeds meer de zekerheid kregen, dat zij waarschijnlijk niet op een billijke verdeling van de belasting van de geestelijkheid konden rekenen, gingen zij gouden en zilveren kerksieraden verkopen om over muntgeld te beschikken en weiden en landerijen om assignaten te krijgen¹. Eindelijk erkenden zij Charles Clément Roemers ook in zijn kwaliteit van «agent national», toen zij zich op 5 juli 1795 tot hem richtten en ook zijn hulp inriepen, om alsnog tot een eerlijke verdeling te komen².

Op 5 juli 1795 bracht een nieuwe belasting de stad in rep en roer. De oorlogsbelasting van 30.000.000 francs in december 1794 over de Landen tussen Maas en Rijn uitgeschreven en op 18 februari 1795 tot 8.000.000 gereduceerd, werd weer van kracht verklaard. De resterende 22.000.000 werden thans als een nieuwe oorlogsbelasting opgeëist. In Maastricht diende de geestelijke stand in haar geheel 450.000 francs en de derde stand 65.000 francs op te brengen³. Weer schreven de kapittels verzoeken tot vermindering van de oorspronkelijke aanslagen, maar zonder succes⁴. De nieuwe oorlogsbelasting van 22.000.000 francs werd echter een maand na de afkondiging tot 10.000.000 francs voor het lopende jaar teruggebracht. Zij kreeg de naam van grondbelasting. De resterende 12.000.000 francs zouden het volgende jaar opgebracht moeten worden⁵. Deze belasting kon in assignaten of in granen worden betaald. De kapittels gaven daarop in september 1795 opdracht alle granen, waarop zij als tiendheffers en als grondeigenaars recht hadden te dorsen. Met de verkoop hiervan wisten zij het nog te betalen deel van de belasting van 8.000.000 francs en een groot gedeelte van de nieuwe belasting af te betalen. Ook kregen zij eindelijk hun zin inzake het comité van de geestelijke stand, dat als vertegenwoordiging van alle geestelijken en geestelijke corporaties, de verdeling van de belastingen, op deze stand gelegd, naar evenredigheid zou gaan verdelen⁶.

¹ o.c. 5 juni 1795.

² o.c. 9 juni 1795.

³ o.c. 5 juli 1795.

⁴ o.c. 9 juli 1795.

In de zomermaanden van 1795 bestond er grote kans, dat het arrondissement Maastricht bij de nieuwe indeling van het veroverde gebied bij de Zuidelijke Nederlanden zou worden opgeheven. Er was een voorstel gedaan om alle gebieden, die nu onder Maastricht ressorteerden, in te passen bij een groot departement, waarvan Luik de hoofdplaats zou zijn. Tegen dit ontwerp tekenden Charles Clément Roemers en André Membrède op 14 augustus 1795 verzet aan⁷. Zij bepleitten de oprichting van een departement, dat Maastricht als hoofdplaats zou hebben. Beide Maastrichtse burgers benadrukten het eigen karakter van het Nederlandstalige gedeelte, links en rechts van de Maas, dat volgens hun gevoelen recht had een eigen bestuurseenheid te vormen. Als deze gebieden in het Luikse departement worden ondergebracht, zouden immers in dit departement twee bevolkingsgroepen samenleven, die in taal, gewoonten en economische belangen sterk van elkaar verschilden. Deze taal-, gewoonten- en belangengemeenschap links en rechts van de Maas, met Maastricht als middelpunt mocht niet opgeofferd worden aan die van het Franstalige bevolkingsdeel, wat zeker het geval zou zijn, als Luik hiervan de hoofdstad werd. De belangen van deze stad zouden dan steeds prevaleren boven die van Maastricht, terwijl de bewoners van Opper-Gelre zich door grote afstanden verhinderd zagen de hoofdstad van hun departement te bezoeken, waar zij zich ook niet thuis zouden voelen.

Het regionalisme, dat hier naar voren treedt, is voor die dagen opmerkelijk. Deze twee Maastrichtenaren wilden dus de verfransing van het Nederlandstalige gebied stuiten. Nog opmerkelijker wordt de stellingneming van deze twee Luikse burgers van Maastricht, als men bedenkt, dat zij aan de Franse cultuur veel te danken hadden en zich door de studie van de «philosophes» tot «verlichte» burgers ontwikkeld hadden. Hun engagement met de Franse Republiek wint hierdoor aan kracht en betekenis. Zij blijken immers op te komen voor Maastricht en voor het in sociaal en economisch opzicht al eeuwenlang verwaarloosde gebied links en rechts van de Maas. Van de nieuwe heersers verwachten zij immers een betere toekomst voor deze streken, dan de heersers van het ancien régime aan de bewoners geboden hadden. Roemers⁸ had

⁵ o.c. 17 augustus 1795.

⁶ o.c. 7 september 1795.

⁷ R.A.L., F.a., Verzameling Maurissen, doss. 3, no. 22.

⁸ S.A.M., F.a., inv. nr. 69, 26 februari 1795, p. 308-311.

het al eerder als volgt geformuleerd: «het (nieuwe régime) ruimd de onvermijdelijkste beletselen en hinderpaalen, waardoor onze handwerken en koophandel gestremd werden, uit den weg, het zet de poorten van Holland en Frankrijk voor ons open». Het zou «sulke middelen... bewerken en alles wat geschikt is (aanwenden) om voorspoed en overvloed bij ons te doen herleven».

Het was een nieuwe welvaart, die Roemers en Membrède voor ogen stond, toen zij aan de Franse volksrepresentanten in Brussel duidelijk maakten, wat er gebeuren moest om de verarmde streken rondom Maastricht tot een gebied te maken, waarvan de Zuidelijke Nederlanden en de Franse Republiek veel voordelen zouden kunnen hebben. Uit handelsoogpunt was de ligging van Maastricht immers uitermate gunstig te noemen. Gelegen op het kruispunt van de Maas met de landweg van Keulen naar Leuven, moest Maastricht noodzakelijk de stapelplaats tussen België en Duitsland worden. Als men een kanaal tussen de rivier de Demer en de Maas groef en de Demer beter bevaarbaar maakte, dan stond de stad ook nog in verbinding met Mechelen en vanhier met Antwerpen, zodat naast een oost-westverbinding over land, nu ook nog een oost-westverbinding over water tot stand kwam. De stad zou dan als overslaghaven kunnen dienen voor de schepen uit Oost-Frankrijk vanuit Sedan en het land van Champagne, die de Maas afvarend in Maastricht hun produkten konden lossen en laden voor en van de havens van West-België, vooral Antwerpen. Van belang was het verder, dat men in Brussel ook goed beseftte, dat goede wegverbindingen tussen St. Truiden en Maastricht en van hieruit tussen Gulik nodig waren. Dit was van des te groter betekenis, omdat de landwegen van midden-België naar Keulen over Maastricht een stuk korter waren, dan over Luik en Aken. Membrède en Roemers wisten, dat zij veel vroegen. Konden zij het maximum niet bereiken, dan hoopten zij, dat in ieder geval het minimum werd ingewilligd. Wat men ook in Brussel en Parijs over het nieuw te vormen departement met Maastricht als zetel zou beslissen, één zaak mocht men nooit uit het oog verliezen: het Land van Valkenburg moest het lot van Maastricht blijven delen. Stad en Land waren door eeuwenlange relaties met elkaar verbonden en hadden zoveel financiële en economische belangen gemeen, dat zij niet gescheiden mochten worden. Het Land van Valkenburg was de graanschuur voor Maastricht, waar de boeren ook hun produkten kwamen verhandelen. De Maastrichtse burgers waren op hun beurt weer financieel ge-

interesseerd in de boerderijen en landerijen van het Land van Valkenburg.

Een soortgelijk rapport zond het bestuur van het op 1 oktober 1795 tot stand gekomen Departement van de Nedermaas, met Maastricht als hoofdzetel, in oktober 1796 naar Parijs. De bestaansgrond van de Nedermaas was nog steeds aanvechtbaar. Telkens doken geruchten op, dat het departement bij dat van de Ourthe (Luik) gevoegd of tussen de departementen van de Ourthe en de Dyle (Brussel) verdeeld zou worden. Op verzoek van het departementaal bestuur van de Nedermaas stelden André Membrède en Antonius Wilmar uit Meerssen ieder een rapport samen¹. Bepaalde het rapport van de eerste zich tot de indeling van de negen departementen van België in het algemeen, het rapport van Wilmar was geheel aan het departement van de Nedermaas gewijd². Bij de grensregelingen ter uitvoering van het verdrag van Fontainebleau had Wilmar in zijn kwaliteit van landmeter met Willem Hendrik van Panhuys op grond van rationele overwegingen van bestuur als ook van geografisch en cultureel samenhangen van de bevolking het eerste begin gemaakt met de opheffing van de «Kleinstaaterei» die al eeuwenlang in het land van Valkenburg voortwoekerde. Als administrateur had hij de grenzen van het arrondissement en later van het departement van de Nedermaas vastgesteld.

De gronden, door Wilmar aangevoerd, verdienen de aandacht, doordat zij wederom een getuigenis afleggen van een voor die tijd opmerkelijk inzicht in sociaal-geografische vraagstukken. Hij bleek de opvattingen van de «philosophes» goed te kennen. Volgens het gevoel van Wilmar moest de wetgever bij het vaststellen van de grenzen van een departement zich baseren op fysieke, politieke en economische gronden. De fysieke motieven waren de geografische situatie van de streek, zoals het wegennet, de natuurlijke grenzen, de heuvels, de rivieren, de uitgestrektheid, maar ook de grootte van de bevolking, het aantal gemeenten en kantons. De politieke gronden waren de taal, de zeden, de gewoonten, de onderlinge relaties. De economische drijfveren bestonden in de handelsbetrekkingen, de structurele verscheidenheid van de bevolkingsklassen: handelaars, kooplieden, landbouwers, en in de aanleg tot verschillende beroepen, de behoefte aan een speciale instantie, die door direct toezicht de handel moest bevorderen. Dit alles paste hij toe op de

¹ H. HARDENBERG, Inventaris, p. xll-xlv.

² R.A.L., F.a., inv. no. 256. f 136vs-142vs; p. 1462-152 vs.

Nedermaas. Hij somde de beken, rivieren en alle andere natuurlijke grenzen op, die het departement van de Nedermaas thans tot een geografische eenheid vormde, die dezelfde overeenkomsten had als een aantal departementen van de Franse Republiek. Indien men het departement bij Luik zou voegen of tussen Luik en Brussel zou opdelen, zouden Venlo en Roermond en Nederkruchten 25 à 30 Franse mijlen van Luik en nog meer van Brussel af komen te liggen. Wilmar noemde enkele onvolkomenheden op, die, dank zij het ingrijpen van Parijs, de natuurlijke eenheid van de Nedermaas nog konden voltooien. Zo bepleitte hij de annexatie van de Gulikse plaatsen Tegelen en Urmond en van de Pruisische plaats Kessel. Zowel de keurvorst van de Paltz als hertog van Gulik en de koning van Pruisen lieten in deze plaatsen, die sinds 1794 bezet waren, maar pas in 1801 werden ingelijfd, nog rechten gelden. Hierdoor werd de onderlinge communicatie tussen de kantons belemmerd en bleef de scheepvaart op de Maas onvrij. Net als Roemers en Membrède benadrukte hij de eigen aard van het departement van de Nedermaas, dat hij als een groot cultureel geheel scherp afbakende tegen de politieke en culturele eenheid van het naburige Luikse Land. In zijn economische uiteenzettingen over het departement wees ook hij op het weggennet, dat in Maastricht samenkam. Vanuit Frankrijk, Keulen, Aken, Gulik (Sittard), Den Bosch, St. Truiden en Tongeren liepen wegen naar de stad. Dit was belangrijk, temeer omdat een zuid-noordverbinding via de Maas de importantie van Maastricht verhoogde. Ook hij wees op een mogelijke oost-westverbinding tussen het aangrenzende Rijnland en de Antwerpse haven door middel van een te graven kanaal tussen de stad en de Demer en door verbetering van de laatste rivier. Tegen Luiks handelspositie, in het verleden ten nadele van de Maassteden Roermond en Venlo veroverd, verzette hij zich. Toen op 16 mei 1795 Maastricht, Venlo en de Generaliteitslanden van Overmaze¹ en Opper-Gelre² aan de Franse Republiek werden afgestaan, bepaalde niet de rijkdom van het land noch de vruchtbaarheid van de grond of de welvaart van de bewoners in eerste instantie de inlijving, eerder was het de strategische positie van enkele steden langs de Maas, die met deze rivier van grote militaire

¹ Staats-Valkenburg, Staats-'s Hertogenrade en Staats-Daelhem.

² Het Land van Montfort.

³ A. CAVENNE, Statistique, p. 17.

betekenis voor de Republiek konden zijn. Maastricht, dat, sinds de politieke verwickelingen van de zestiende eeuw meer dan eens in het strijdgebied liggend, een vleugel- of flankpositie had ingenomen, was strategisch van belang voor de Franse Republiek. In deze stad lag de noordelijkste brug over de Maas, hetgeen van groot belang was in verband met operaties in het gebied ten oosten van deze rivier. Wie de stad beheerste, kon de vijand beletten van de vaarweg over de Maas gebruik te maken en kon zelf de rivier benutten, voorzover zijn macht reikte. Van niet te onderschatten betekenis was Maastrichts positie bij de beheersing van de weg door het Maas- en Sambredal naar Frankrijk en evenzeer van de wegen, die te Maastricht de Maas kruisten. Ook Venlo was een vestingstad van betekenis; door versterkingen langs de rivier kon deze stad de vaart op de Maas beheersen; als natuurlijke toegangspoort tot het noorden hield zij de weg rechts van de Maas, van zuid naar noord, en de aansluiting vanuit Duitsland op deze weg volleding in bedwang³.

Op 1 oktober 1795 volgde de definitieve inlijving van de Oostenrijkse Nederlanden, het prins-bisdom Luik en bovenvermelde steden en landen, die onder het gezag van Hunne Hoogmogenden hadden gestaan. Dit gebied werd in 9 departementen ingedeeld. Maastricht werd van de Centrale Administratie van Aken gescheiden, bij Brussel ingedeeld en hoofdzetel van het departement van de Nedermaas. De landen tussen Maas en Rijn zouden bezet gebied blijven, totdat een definitief vredesverdrag tussen Pruisen, Hessen en de keurvorst van de Paltz enerzijds en de Franse Republiek anderzijds deze gebieden bij Frankrijk zou voegen. Voorlopig werd de Rijn nog niet de grens van de Franse Republiek, hoewel in de discussies hierover in Parijs de voorstanders van de Rijnrgrens het pleit bijna gewonnen hadden. De Nationale Conventie achtte zich echter gebonden door de verdragen met de staatshoofden van Pruisen en Hessen⁴. De Maas met de versterkte militaire posten langs haar stroom en de steden Breda en Maastricht en de weer op te bouwen citadel van Namen moesten voorlopig als eerste verdedigingslinie van de Franse Republiek dienen. Uit strategisch oogpunt was het departement van de Nedermaas dus van groot

³ A.N.P., A.F. II, 244 Recueil des discours sur la question de la réunion de Belgique à la France. J. HANSEN, Quellen, t. III, p. 337. P. SAGNAC, Le Rhin français pendant la Révolution et l'Empire, p. 120-125.

belang. De steden Maastricht en Venlo waren vestingen van de eerste linie; tussen deze steden zouden Roermond en Stevensweert als militaire posten dienst doen, Hasselt als de garnizoensplaats van de douaniers, die langs de grenzen van de Bataafse Republiek werden ingezet, en zouden de Peel en de Luikse Kempen met hun onbegaanbare wegen, woeste gronden, heidevelden en moerassen een natuurlijke barrière tegen de Bataafse Republiek vormen¹.

De departementale grenzen van het in 1795 ingelijfde gebied werden getrokken, alsof er van vroegere grenzen geen sprake was geweest. De feodale namen van de provincies verdwenen met de provincies zelf, die vervangen werden door departementen. De steden, sinds eeuwen de voornaamste haarden van sociaal en economisch leven, werden de centra van de nieuwe organisatie. Maastricht werd zetel van het departement, Roermond en Hasselt hoofdplaatsen van de naar beide steden genoemde arrondissementen. Deze steden behielden hun traditionele betekenis en bleven de middelpunten, waarheen het platteland zich zou blijven richten. Het nieuwe bestuursdistrict was voor de inwoners van de vroegere Luikse, Oostenrijkse en Staatsgebieden en vrije Rijksheerlijkheden, veel handiger en voordeliger. Men voelde niet meer de hindernissen van grenzen en kleine enclaves, die uit de tijd waren. Het archaïstische systeem van weleer contrasteerde sterk met het praktische en rationele karakter van de Franse indeling. Politieke noodzaak bracht haar tot deze indeling; evenzo tot het vervangen van de oude heerlijkheden en schepenbanken door kantons. In het departement van de Nedermaas werden drieëntwintig heerlijkheden aan de historie prijsgegeven², eenendertig kantons deden als praktische administratieve eenheden hun intrede in de geschiedenis. Steden en dorpen, die vroeger ten aanzien van de hen omringende plaatsen bestuurs- en/of gerechtelijke bureaus hadden geherbergd, waren voor kantonplaats het meest geschikt. Daarbij waren zij ook vaak de marktcentra voor de grotendeels agrarische bevolking. Het departement van de Nedermaas was van 1796 tot 1802 in eenendertig kantons onderverdeeld, te weten: Maastricht, St. Truiden,

¹ A. CAVENNE, o.c. p. 19-21.

² J. J. de WIT en A. FLAMENT, *De vorming der heerschappen*, p. 1-259. A. A. BEEKMAN, *De Republiek in 1795*, p. 31-56. J. C. RAMAER, *De Franse Tijd, 1795-1815*, p. 38-51, p. 76-83. F. L. GANSHOF, *La Belgique sous la domination française, 1794-1815*, p. 9.

Hasselt, Tongeren, Roermond, Rolduc, Borgloon, Millen, Bilsen, Mechelen, Peer, Beeringen, Kortessem, Heers, Montenaken, Herk, As, Achel, Bree, Meerssen, Valkenburg, Wittem, Oirsbeek, Eysden, Heerlen, Maaseyck, Venlo, Heythuizen, Nederkruchten, Weert en Echt.

DE VESTIGING VAN HET FRANSE BEWIND

Door de inlijving bij Frankrijk werden circa drie miljoen Belgen Franse burgers. Deze nieuwe staatsburgers kon Parijs nu niet langer meer aan de requisities en de willekeur van een militaire bezetting overlaten. Zij dienden immers dezelfde rechten te bezitten als hun nieuwe landgenoten en in het politieke en sociale bestel van de Republiek te worden opgenomen. Als men de Franse wetten dadelijk op hen van toepassing verklaarde, zou dat een grote chaos teweegbrengen. In de zeven jaar tijds, dat het revolutionaire systeem in Frankrijk heerste, was daar het politieke, maatschappelijke, kerkelijke en sociale leven zo veranderd, dat een abrupte onvoorwaardelijke assimilatie en gelijkstelling van de negen departementen met het door de revolutie veranderde Frankrijk een volkomen desintegratie in de Zuidelijke Nederlanden teweeg zou brengen. Derhalve besloot Parijs de wetten etappegewijs af te kondigen en niets af te breken, dat men niet in dezelfde mate opbouwde. Van het grootste belang was het daarom een vast kader van plichtsgetrouwe ambtenaren te vormen, die de afbraak van het ancien régime in de negen departementen ter hand zouden nemen en de bevestiging van het nieuwe revolutionaire staatsbestel zouden doorvoeren¹.

Aan de voormalige «agent national» bij de arrondissementsadministratie te Luik, Bouteville, een persoonlijk vriend van Charles Clément Roemers, viel in december 1795 de eer te beurt van de bewoners van de Belgische departementen republikeinen te maken². De nieuwe bestuursindeling tot standbrengen en het juridisch kader

¹ H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, p. 72-90.

² E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. 1, p. 84-85; Introduction. Louis-Ghislain de Bouteville, geboren te Albert (Fr.) op 28 april 1756, bekleedde de functie van Algemeen Commissaris van de «départements réunis» van 21 december 1795 tot 15 februari 1797.

organiseren stonden als eerste punten op zijn programma. Deze taak was aanvankelijk aan een «Conseil de Gouvernement de la Belgique» te Brussel toevertrouwd, waarin ook Roemers sinds 15 september 1795 zitting had genomen³. Roemers had zijn functie van «agent national» bij de arrondissementsadministratie te Maastricht op die datum neergelegd. In een schrijven van 4 oktober 1795 hadden de Maastrichtse bestuurders loyale medewerking beloofd en al lijsten klaargemaakt, waarop alle personen, die voor de nieuwe departementale functies het meest geschikt leken, vermeld stonden. Deze brief wekte de indruk, dat de zaken in het departement van de Nedermaas al in kannen en kruiken waren en er slechts een benoemingsbrief uit Brussel als laatste formaliteit nodig was. Het nieuwe departementale bestuur zou als volgt samengesteld zijn. Aan André Membrède, sinds Roemers' vertrek naar Brussel, «agent national»⁴, werd de functie van commissaris van het uitvoerende bewind bij het departementaal bestuur toegedacht. De Maastrichtse jeneverstoker Christiaan Coenegracht, lid van de arrondissementsadministratie, de Fransman Rogier, de Roermondse jurist Petit en zijn ambtgenoot Costerius uit Weert, verder nog de voormalige pensionaris van het hertogdom Limburg, Corneli, die in Rimburch woonde, zouden departementale administrateurs worden⁵. Een paar weken later echter vond Membrède, die op de eerste plaats de samensteller van het nieuwe bestuur was, dat Cox uit Hasselt meer geschikt was dan Costerius uit Weert. De plannen waren echter te mooi om te slagen. Toen de benoemingen uit Brussel arriveerden, accepteerde alleen de Fransman Rogier zijn functie. Membrède, die deze weigering als een persoonlijk echec beschouwde, was volkomen gedesillusioneerd. Hij wilde nu ook geen enkele bestuurlijke functie aanvaarden en gaf zijn opdracht terug⁶. Op 4 december 1795 formeerde de volksrepresentant Perès een nieuw departementaal bestuur, dat, met uitzondering van Van de Wardt, de administrateur van het arrondissement, volkomen uit vreemdelingen bestond. Deze nieuwe bestuurders, Carion «homme de loi», ex-president du district et du tribunal à Bapaume, département du Pas-de Calais, De Haynin «ci-devant chef de bureau

³ Verdedigingschrift Roemers, p. 14.

⁴ R.A.L., F.a. inv. no. 103, 10 vendémiaire.

⁵ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 22, no. 139, 12 vendémiaire an IV.

⁶ H. HARDENBERG, Inventaris, p. LXXVI-LXXVII.

au district de Valenciennes» Tarte «chef de bureau au Conseil de Gouvernement», Picquery, «homme de loi à Maubeuge» en de reeds genoemde Rogier «chef de bureau au Conseil de Gouvernement et auparavant préposé à l'administration des finances entre Meuse et Rhin», waren door geen enkele band aan de door hen te besturen landstreek gebonden en konden dus blindelings de bevelen van de ministers opvolgen, aan wie zij volgens de Constitution de l'an III rechtstreeks ondergeschikt waren. De commissaris van het uitvoerend bewind bij de departementale administratie, Rogier, en de administrateur Picquery bleken echter omkoopbaar te zijn. Zij trokken in samenwerking met de pasbenoemde kantoncommissaris van Tongeren, Sermoise, geldelijk voordeel uit hun ambt, eisten meer geld van sommige belastingplichtigen dan geoorloofd was om daarmee aan anderen, die hun hiervoor betaalden, ontheffing of vermindering van belastingen te verlenen. De arrestatie van deze drie personen op 21 augustus 1796 was waarschijnlijk ook compromittant voor hun collega's Van de Wardt en De Haynin, die onmiddellijk ontslag vroegen en het terstond kregen¹.

Blijkbaar zag Bouteville nu in, dat men beter mensen uit de streek zelf in het departementaal bestuur kon hebben. Hij benoemde drie Maastrichtenaren, de leerlooier L. Nijpels, de reeds vermelde jeneverstoker Christiaan Coenegracht en de gewezen «paymeester» van Maastricht de drukker-uitgever E.S. Veugen in de plaats van de ontslagen administrateurs². Nijpels nam op 23 oktober 1796 weer ontslag; in zijn plaats kwam Cox jr. uit Hasselt. De drijvende kracht binnen dit bestuurscollege, dat op 5 december 1796 nog met Chenard «homme de loi» te Bergen (Mons) werd aangevuld, werd de Fransman Nicolas Girard, een oud-militair, die door Bouteville in het departementaal bestuur was geplaatst om de gangen van zijn collega's na te gaan en zich van deze taak ook grondig kweet, zoals bleek bij het onderzoek naar de malversaties van Rogier en consorten³. Hij was dan ook de vertrouwensman van Bouteville. Girard zou zich ontpoppen als een fanatieke republikein, onder wiens drijvende kracht het departementaal bestuur zou en moest werken, vooral toen Bouteville hem in augustus 1796

¹ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 24, 15 thermidor an IV; 11 fructidor an IV; 12 fructidor an IV; 29 fructidor an IV. E. HUBERT, Correspondance de Bouteville, t. I, no. 196, 20 thermidor an IV, p. 370-371; no. 202, 22 thermidor an IV, p. 379-380; 23 thermidor an IV, p. 383-384.

² A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 24, 7 fructidor an IV, no. 165 d.2.

tot commissaris van het uitvoerend bewind aanstelde³. De voortdurende bestuurswisseling had echter nadelige gevolgen voor de doorvoering van het Franse unificatieproject, die Bouteville en Girard zich ten doel stelden. Herhaalde malen werden in het departement van de Nedermaas de wetten later afgekondigd dan in de overige departementen het geval was en werd de naleving ervan er met minder kracht geürgeerd⁴.

In een brief, die de Maastrichtse burger Vanlard (sic) in oktober 1796 naar de Franse minister van Justitie, Cochon, stuurde, vernemen wij bij goed luisteren een stem uit de oppositionele hoek, die zich verheft tegen de functionarissen van de Nedermaas, in dat jaar benoemd⁵. De verwickelingen rondom Picquery, Rogier en Sermoise en het gelijktijdig ontslag van de administrateurs De Haynin en Van de Wardt hadden de briefschrijver er waarschijnlijk toe aangezet om ook een boekje open te doen over de twee overgebleven administrateurs, Girard en Prisse, en over de hoge functionarissen bij de rechterlijke macht, in het bijzonder dan over Roemers en Michiels. Over Girard werd derhalve aan Parijs geschreven, dat hij ontsnapt was aan de militaire dienst, een vaandervluchtige was en als een van de grootste terroristen door de gehele bevolking van de Nedermaas gehaat werd. Over Roemers vertelde Vanlard, dat hij na het eerste beleg van Maastricht Franse bommen met hun antirepublikeinse opschriften in zijn tuin te kijk had gezet. Ook werd hem verweten, dat hij zijn verwanten, de Colpins, uit Valenciennes naar Maastricht had ontboden om voor hen functies te creëren onder het nieuw régime. In de hogere rechtbanken, die in 1796 tot stand waren gekomen, hadden volgens de briefschrijver, alleen maar lieden zitting, die in Maastricht als de «kliek Roemers» bekend stonden. Michiels, de «accusateur public» was als koopman tweemaal in Brussel failliet verklaard en danste nu naar het pijpen van Roemers, die als commissaris van het uitvoerend bewind bij de hogere rechtbanken van het departement was aangesteld.

Het viel Bouteville niet moeilijk de aanklacht tegen Girard te ontzenuwen. Bouteville prees zijn eenvoud, zijn stipte plichtsbetrach-

³ O.C. carton 24, 12 messidor an IV, 23 messidor an IV.

⁴ H. HARDENBERG, *Inventaris*, p. LXXX.

⁵ E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. II, no. 434, 23 frimaire an V, p. 303-305; no. 508, 23 nivôse an V, p. 467.

⁶ O.C. no. 205, 23 thermidor an IV, p. 383-384.

ting en zijn streng republikeinse leefwijze¹. Van de bommen in Roemers' tuin, na het beleg in 1793, wist Bouteville af. Over de kwestie met de Colpins en de faillissementen van Michiels sprak hij zich niet uit. Wel deelde hij aan de minister van Justitie, die hem de aanklachten ter beoordeling had toegestuurd, mee, dat volgens zijn inzicht Roemers de voorkeur verdiende boven Michiels. Deze had Bouteville toevertrouwd, dat Roemers van plan was carrière te maken en zeer grote invloed te verwerven. Iedereen, aldus Bouteville, die Roemers van nabij leerde kennen, moest toegeven, dat hij zeer veel talenten bezat. In de omgang en door zijn werk legde hij voortdurend getuigenis af van inzicht en kundigheid in administratieve en rechtszaken². Roemers werd een zeer belangrijk man. Tijdens de verkiezingen in 1797 vaardigde het departement van de Nedermaas hem naar de Raad van Vijfhonderd af³. Zijn vriend en voornaamste medestander in Maastricht, André Membrède, door Bouteville meer dan eens om zijn grote rechtskennis geprezen⁴, viel in 1798 die eer te beurt. Michiels werd in dat jaar tot lid van de Senaat gekozen⁵. Daarmee verdwenen Roemers en Membrède van het departementale vlak. Ogenschijnlijk vond Girard sindsdien geen inheemse republikeinen meer van eenzelfde allure als Roemers en Membrède op zijn weg om zijn fanatieke ijver te temmen⁶. Vanuit Parijs bleef Roemers echter de gang van zaken in de Nedermaas in de gaten houden en greep hij actief in om Girard in het voorjaar van 1799 de voet dwars te zetten. Girard had zich bijzonder gehaat gemaakt door zijn priestervervolging en zijn represailles na de Boerenkrijg van 1798. Met een aantal ondergeschikten van Girard bracht Roemers toen de departementale staatsgreep teweeg en wist klaar te krijgen, dat de tweeëntwintigjarige Franse ingenieur Cavenne commissaris van de Nedermaas werd⁷.

Met de samenstelling van de municipale raad, die op 1 januari 1796 de Indiviese Raad ging vervangen, had de Fransman Rogier eind december 1795 meer geluk dan Membrède, die in oktober 1795

¹ o.c. t. I, no. 229, 10 fructidor an IV, p. 438-440; t. II, p. 514.

² o.c. t. I, no. 89, 19 ventôse an IV, p. 155; t. II, no. 283, 20 vendémiaire an V, p. 36-37; no. 303, 26 vendémiaire an V, p. 81; no. 388, 6 frimaire an V, p. 216; no. 480, 8 nivôse an V, p. 400-402; no. 481, 8 nivôse an V, p. 402-403; no. 482, p. 404-406; no. 535, 4 pluviôse an V, p. 512-516.

³ R.A.L., F.a. inv. no. 436, 26 germinal an V, f. 36.

⁴ E. HUBERT, Correspondance de Bouteville, t. I no. 43, 6 pluviôse an IV, p. 82; no. 89, 19 ventôse an IV, p. 155; no. 229, 10 fructidor an IV, p. 440.

andere personen, namelijk zittende raadsleden, hiervoor bestemd had. Van de achtentwintig leden, die de oude raad geteld had, keerde niemand in de nieuwe raad van slechts zeven leden terug. Van dit zevental overtuigde republikeinen, zoals Bouteville over hen mededeelde, waren er vier oudleden van de loge «la Constance», namelijk de medicus Jacques Vlieckx, de stadsarchitect Johannes Franciscus Soiron en de voormalige Zwitserse officieren in dienst van Hunne Hoogmogenden, Pierre Etienne Monachon en Johannes Abraham Mamin. Beide laatsten hadden ook deel uitgemaakt van het kapittel van Rozenkruizers «la Nouvelle Alliance» binnen de loge «la Constance». Louis Rigano, Malthezer van geboorte, die zich na zijn kolonistentijd in de Hollandse kolonie Demarari, te Maastricht had gevestigd, waar hij als rentenier zijn dagen sleet, was het vijfde lid van de municipale raad en de Maastrichtse advocaat Jean Baptiste Claessens werd het zesde. De Luikse commissaris-instructeur van de stad, F. H. Kerens, die ook al in het comité de surveillance zitting had gehad, zou het geheel moeten completeren. Reeds na enkele weken voelde hij zich niet thuis in dit gezelschap en nam hij ontslag⁵.

De benoeming van Pierre Etienne Monachon was in Maastricht met gemengde gevoelens ontvangen. Monachon was er niet geliefd; integendeel, hij had zich door zijn republikeinse principen bijzonder gehaat gemaakt en zich door zijn handelwijze tijdens het eerste bezettingsjaar een al te overtuigd supporter van de Franse overheid getoond. Hij laakte bijvoorbeeld herhaaldelijk de arrondissementadministratie en het comité de surveillance, die in Monachons ogen nog te weinig republikeins en overtuigd Fransgezind waren⁶. Tot aan zijn benoeming in het municipaal bestuur, december 1795, had hij geen officiële functie bekleed. Hij was niet gevraagd en bedelde er haast om. Toen Membrèdes pogingen om het departementaal en municipaal bestuur te formeren schipbreuk leden op de weigering van de gevraagde kandidaten, kreeg Monachon zijn zin. Hij werd toen zelfs geschikt geacht voor een

⁵ A.N.P., série F 1 C III, Meuse-Inférieure, I, 27 germinal an VI. R.A.L., F.a. inv. no. 4364, 27 germinal an VI; inv. no. 984, p. 15-16.

⁶ A.N.P., F 1 d I 33, Candidatures Administratives Meuse-Inférieure.

⁷ L. ROPPE c.s., De Decadaire Rapporten, p. 17-28.

⁸ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 23, 7 nivôse an IV; 17 pluviôse an IV.

⁹ S.A.M., F.a., inv. no. 69, 20 ventôse an III, p. 341. A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 23, 16 nivôse an IV.

departementale functie. Bouteville benoemde hem tenminste. Van twee kanten rees er echter verzet: enerzijds van de pas benoemde commissaris bij het uitvoerend bewind van de Nedermaas, Rogier, die hem voor zo'n functie totaal ondeskundig achtte; anderzijds van de kant van Roemers, die en Rogier en Bouteville inlichtte over de mentaliteit van de jacobijnse Monachon. Hoewel Bouteville de ijver van deze Zwitser om de Franse Republiek onvoorwaardelijk te dienen een aanbeveling vond, besloot hij toch de benoeming ongedaan te maken. Monachon werd dus slechts lid van de municipale raad. In oktober 1797 nam echter Jean Henri Bosch ontslag als commissaris van het uitvoerend bewind bij de municipale raad te Maastricht¹. Duidelijk was het toen, dat Monachon, van wie Girard getuigen zou, dat hij was «un très zélé, bon patriote, ayant d'excellens principes politiques et moraux»², de opvolger van Bosch zou worden. Op dat tijdstip moest Girard kunnen vertrouwen op zijn medewerkers teneinde het dirigisme, dat een administratieve en geestelijke gelijkstelling nastreefde, systematisch door te voeren³. Daarmee begon ook de strenge verfransing van het departement, maar vooral van Maastricht, die pas bij de val van Napoleon in 1813 zou eindigen.

Men kan er zich over verwonderen, dat een aantal supporters van het eerste uur, die in november 1794 in de arrondissementsadministratie benoemd waren, zoals G. Maurissen, J. Calckberner, Th. van Gulpen, C. B. Heshusius, J. J. Franck, A. Wilmar, J. A. van Clermont, E. Jacobs, A. F. Eyckholt en J. A. C. van Panhuys noch voor de departementale functies noch voor de hoogste rechtscolleges in het departement werden aangezocht. Enerzijds was dit te wijten aan de omstandigheid, dat de arrondissementsadministratie niet tegen haar taak opgewassen was geweest; anderzijds aan het onbehagen van de gewezen arrondissementsadministrateurs, die hun eigen persoonlijke belangen niet langer wensten te verwaarlozen. Het was de veertien administrateurs van het arrondissement in dat eerste jaar van de Franse bezetting kennelijk niet meegevalen. Van de bevolking hadden zij weinig medewerking ontvangen,

¹ A.N.P., F 1, b II, 1.

² A.M.G.V., B 5se, 100-102, Correspondance du général Colaud, 1798-1799.

³ L. ROPPE, De Decadaire Rapporten, p. 35-39.

⁴ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 22, 1 frimaire an IV. R.A.L., F.a. inv. 2232, F 5478, Précis analytique.

⁵ E. HUBERT, Correspondance de Bouteville, t. 1, p. 136, noot 1; t. II no. 24,

de bezettende overheid had weinig aanmoediging en steun gegeven; eerder had zij hun zelfs verwijten gemaakt, wanneer de belastingen en vorderingen niet op tijd binnen gekomen waren⁴. Van een behoorlijke financiële vergoeding voor hun werkzaamheden was geen sprake geweest. De functies, die zij bekleedden, moesten zij als een soort erepost beschouwen. Werden zij hiervoor betaald, dan vormden deze bedragen een fel contrast met de som gelds, die tijdens het ancien régime voor soortgelijke posten betaald zou zijn⁵. Heshusius had op 15 april 1795 al ontslag gevraagd wegens zijn drukke ambtsbezigheden als drossart van Valkenburg en dit ook gekregen⁶. Toen J. A. C. van Panhuys in mei 1795 ontslag wilde nemen, werd hem dit geweigerd. Het verloop was in deze maanden onder de overheidsambtenaren in de voormalige Oostenrijkse Nederlanden namelijk zo groot, dat de volksrepresentant Perès het besluit nam iedere ontslagnamen te verbieden⁷. In oktober 1795 probeerde de jeneverstoker Coenegracht de dienst te verlaten, omdat zijn bedrijf er al te zeer onder leed. Ook hem werd het ontslag geweigerd. Toen Van Clermont in dezelfde maand ziekte als reden opgaf, kreeg hij ontslag, omdat zijn zoon Henri zijn ambt wilde waarnemen⁸.

De slechte financiering en onderbetaling bleef tot 1800 bestaan. De nieuwe ambtenaren en rechters werden ternauwernood of ongeregeld betaald en moesten derhalve over persoonlijke fondsen kunnen beschikken, wilden zij het ambt nog langer uitoefenen⁹. Antonius Lipkens, de doopsgezinde lakenfabrikant uit Maastricht, die eerst als lid van de centrale administratie te Aken en later, na de opheffing van het arrondissement Maastricht, tot rechter bij het Tribunal Civil van het departement benoemd werd, legde in drie brieven zijn klachten neer over hetgeen hem als supporter van het eerste uur was overkomen. Zijn bedrijf te Maastricht was in één jaar (1795) te gronde gegaan. Door de herhaalde vorderingen waren zijn voorraden uitgeput. Grondstoffen waren nauwelijks meer te krijgen en als hij ze wilde kopen, dan accepteerde men de assignaten niet. Over muntgeld beschikte hij niet – de belastingen

2 vendémiaire an v, p. 130.

6 H. HARDENBERG, *Inventaris*, p. LXXIV-LXXV.

7 R.A.L., F.a., inv. no. 100, p. 61-63.

8 R.A.L., F.a., inv. no. 230, 25 brumaire no. 100; inv. no. 6, onder 25 brumaire.

9 E. HUBERT, o.c. t I, p. 236-237, noot 1.

hadden dit opgeslorpt – over assignaten daarentegen wel, want hiermee hadden de legercommissarissen, die zijn voorraden lakens hadden opgeëist, hem betaald. Zijn werkzaamheden te Aken en later te Maastricht als rechter van het Tribunal Civil werden eind 1796 nog steeds niet behoorlijk vergoed. Op zijn dringende verzoeken om een gepaste salariëring voor de diensten, die hij sinds november 1794 de Franse Republiek bewezen had, kreeg hij geen antwoord¹. Hetzelfde is te constateren uit de brieven van de Maastrichtse kantoncommissaris Jean Henri Bosch, een medicus wiens praktijk verlopen was door zijn ambtelijke bezigheid, waarvoor hij evenmin schadeloos was gesteld².

Wilde het Franse régime succes hebben en in de politiestaat, die het vestigde, de orde en rust handhaven, dan moest het op de eerste plaats kunnen rekenen op de rechterlijke macht, waarvan de vertegenwoordigers de wet bij uitstek dienden na te leven en de stipite uitvoering ervan moesten garanderen. Ook de pogingen om de nieuwe rechtbanken van het departement, het Tribunal Civil en het Tribunal Criminal van een goede bezetting te voorzien, verliepen minder vlot, dan André Membrède zich in oktober 1795 had voorgesteld. Op de kandidatenlijsten, die hij in zijn kwaliteit van «agent national» ter beoordeling aan de «Conseil du Gouvernement» te Brussel stuurde, stonden een twintigtal Maastrichtenaars vermeld, voornamelijk Luikse schepenen, maar ook Brabantse functionarissen van de stad³. Op de dag, dat deze rechtbanken geïnstalleerd zouden worden, – iedere voorgestelde kandidaat had intussen zijn benoemingsbrief ontvangen – lieten de meesten verstek gaan en weigerden zij de functies te aanvaarden⁴. De nieuwe commissaris van het uitvoerend bewind, Rogier, had zich daarop alle moeite gegeven om de weigeraars over te halen, door hen er op te wijzen, welke nadelige gevolgen het voor het departement moest hebben, als er geen rechters waren. Membrède, die kort tevoren al een echec geleden had, toen het door hem samengestelde departementale en municipale bestuur niet tot stand kwam, en nu

¹ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 23, 9 floréal an IV; carton 24, 25 thermidor an IV; 3e jour complémentaire an IV.

² o.c. carton 24, 23 vendémiaire an V.

³ o.c. carton 22, no. 139, 12 vendémiaire an IV.

⁴ o.c. carton 23, 19 nivôse an IV.

moest ervaren, dat van de door hem voorgestelde twintig kandidaten er slechts zeven de functies aanvaardden, was volkomen ontmoedigd. Ofschoon hij zich in zijn brieven «un ami sincère de la République» noemde, meende hij thans elke functie te moeten weigeren⁵.

Bouteville kwam hals over kop naar Maastricht, confereerde direct na zijn aankomst (9 januari 1796) druk met het pas geïnstalleerde departementale en municipale bestuur om de motieven te weten te komen, waarom er slechts zeven de functie van rechter aanvaard hadden. Deze zegslieden, volgens het oordeel van Bouteville, allen overtuigde aanhangers van de Republiek, deelden hem mee, dat de Maastrichtse bevolking niet voor de republikeinse principes geporteerd was, dat de stad van fanatisme bezeten was en dat de aristocratie de burgerij nog beheerste. Bouteville slaagde er de volgende dag toch in, zeventien rechters van het Tribunal Civil te installeren. Hij had de weigeraars toegesproken en het merendeel weten over te halen⁶. In zijn verslag aan de minister van Binnenlandse Zaken in Parijs schreef Bouteville, dat de nieuwe rechters in Maastricht geen overtuigde republikeinen waren. Wel waren het integere en verlichte burgers, die alle geschiktheid bezaten om zich makkelijk de revolutionaire principes eigen te maken en zich aan de belangen van de Republiek te wijden. Voordat Bouteville op op 14 januari 1796 de stad verliet, had hij van de presidenten van de verschillende secties van het Tribunal Civil, te weten de oud-burgemeester van de Luikse raad, H. Joppen en H.M. de Vlieckx en de Brabantse commissaris-instructeur, de reeds vaker genoemde Willem Hendrik van Panhuys, een eed geëist, waarbij zij hun aanhankelijkheid aan de Franse Republiek betuigden. Zij legden die eed terstond af. De commissaris van het uitvoerend bewind moest in de loop van de maand januari de eed van de overige leden van de rechtbanken vorderen. In zijn brief van 21 januari 1796⁷ schreef Rogier hierover aan Bouteville, dat de vrees voor de «revenans», een begrip, waarmee men de machthebbers van het ancien régime aanduidde, de rechters lang in onzekerheid had gehouden, of zij de eed al of niet zouden afleggen. Na lang aarzelen – men bemerke

⁵ H. HARDENBERG, *Inventaris*, p. LXXVI-LXXVII.

⁶ E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. I, no. 28, 20 nivôse an IV, p. 50-51; no. 29, 24 nivôse an IV, p. 52-53.

⁷ o.c. t. I, no. 43, 6 pluviôse an IV, p. 82-84.

hier, dat niet zozeer het al of niet geoorloofd zijn uit godsdienstig oogpunt beslissend was – hadden alle nieuw-benoemde rechters op 21 januari 1796 definitief voor de Republiek gekozen.

De zeventien benoemde rechters waren allen inheemsden. Van de vijftien Maastrichtenaren waren er negen uit de magistratuur van de stad voortgekomen, zes uit de Luikse raad, namelijk H. Joppen, H.M. de Vlieckx, J. F. X. Breuls, F. de Crassier, J. Fransen en P. Timmermans en drie uit de Brabantse raad, te weten: de beide commissarissen-instructeurs, W. H. van Panhuys, A. G. Pillera en secretaris L. W. van den Heuvel, alle drie notoire vijanden van de in 1791 overleden orangistische vice-hoogschout J. H. van Slijpe. De overige Maastrichtenaren H.M. Nijpels, Cazaux, Thiessen, Lenarts, J. H. Ploem en A. Lipkens hadden nooit deel uitgemaakt van de Indiviesche Raad. Nijpels, schepen van de Heerlijkheid Mechelen aan de Maas, was waarschijnlijk door de pasbenoemde departementale administrateur Van de Wardt uit genoemde Heerlijkheid aangezocht¹. Cazaux, secretaris van de gemeente Geulle, had in 1789 zijn functie van secretaris bij de Staten van de Oostenrijkse landen van 's-Hertogenrade moeten opgeven, omdat hij al te zeer de politiek van Jozef II voorstond². Evenals de rentenier Thiessen en de fourier Lenarts hadden ook Nijpels en Cazaux tot dan toe geen officiële functies in Franse dienst vervuld, in tegenstelling tot J. H. Ploem en A. Lipkens, die supporters van het eerste uur waren. De rentenier Montaigne uit Hasselt en de drossart van Reckeim (België) J. C. S. Limpens completeerden het zeventiental.

In het Tribunal Criminel werd André Membrède president. Op aansporen van Bouteville gaf hij zich gewonnen. De reeds genoemde Michiels, de onfortuinlijke Brusselse koopman, werd «accusateur public»³. Ook Christiaan Coenegracht, oud-administrateur van het arrondissement en kandidaat voor het departementale bestuur onder leiding van Membrède, nam nu de hem aangeboden functie van griffier bij deze rechtbank aan. Hij kreeg de Maastrichtse notaris M. Ross, patriot en medestander van Willem

¹ J. EVERSEN, *Refugie van het adellijk klooster*, p. 9.

² R.A.L., f.a. inv. no. 991.

³ E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. II, no. 283, 20 vendémiaire an V, p. 36-37; no. 303, 26 vendémiaire an V, p. 81; no. 388, 6 frimaire an V, p. 216; no. 335, 4 pluviôse an V, p. 512-516.

⁴ E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. I, no. 43, 6 pluviôse an IV, p. 82-84.

Hendrik van Panhuys in diens actie tegen de vice-hoogschout J. H. van Slijpe, als commies-griffier naast zich. Op de dag van de installatie van de twee hogere rechtbanken hield Membrède de toespraak. Hierin gaf deze zo bijzondere blijken van deskundigheid in zake de Franse wetgeving, dat Bouteville de minister van Justitie zijn verwondering te kennen gaf, dat hij bij een niet-Fransman zo'n rechtskennis had aangetroffen⁴.

Dat notoire orangisten uit het jongste verleden, zoals de leden van de Brabantse Raad C. de Jacobi, J. W. Heldevier, Ph. Fermin, Van den Santheuvel, J. B. Vrijthoff werden gepasseerd bij alle bestuursformaties, was begrijpelijk. Dat evenwel de beide pensionarissen van Maastricht, A. L. Pélerin en zijn Luikse collega Martinus van Heylerhof, verder de drie schoonzonen van de overleden orangistische vice-hoogschout, te weten A. C. Hesselt van Dinther, J. H. Geyer, Q. A. Collard en hun zwager P. van Slijpe wel benaderd werden, zowel voor departementale als rechterlijke ambten, maar stelselmatig bleven weigeren, ook toen Bouteville druk op hen uitoefende, behoeft een verklaring⁵. Zij zouden niet door Membrède benaderd zijn, indien zij niet tot de categorie van de verlichte burgers behoord hadden. Hun actief lidmaatschap van de loges «la Constance» en «la Persévérance» bewees zulks al. De leden van de loges bleken ook de grootste bereidheid aan de dag te leggen om hun diensten aan de nieuwe overheid aan te bieden. De verklaring dient ergens anders gezocht te worden. Beide pensionarissen kon men de vertegenwoordigers noemen van de groep, die het Membrède en Roemers kwalijk hadden genomen, dat zij in de zomer van 1795 op een rechtstreekse inlijving bij Frankrijk hadden aangestuurd. Pélerin en Van Heylerhof daarentegen hadden voor aansluiting bij de Bataafse Republiek geopteerd en daarbij ook de steun gekregen van de laatstgenoemde jonge Brabantse partriërs, die in tegenstelling tot hun oudere collega's in de Brabantse Raad, zich gematigd orangist hadden getoond. Wel stelden beide pensionarissen zich beschikbaar om op lager niveau nog enkele dien-

⁵ De zinsnede in het werk van P. Verhaegen, *La Belgique sous la domination française*, t. II, p. 141: «En vain avait on fait appel aux juristes les plus considérés du pays» is juist. Het vervolg: «D'anciens magistrats, tels que Straus, de Crassier, Maurissen, Nijpels avaient successivement refusé», is onjuist, aangezien alleen de Crassier van de zo juist vermelde lieden, tot de hoge magistratuur behoord had en hij ook nog zijn functie aanvaardde.

sten te verrichten, zoals ook de schoonzonen en zoon van J. H. van Slijpe de lopende zaken afwikkelde, waarmee zij vóór de opheffing van de Indiviese Raad belast waren. Tot de laatste groepering, die liever bij de Bataafse Republiek wilde horen dan burger te zijn van de Franse Republiek, behoorden ook de aanvankelijke weigeraars, waarmee Membrède en Rogier te maken hadden. Ook deze groep nam Membrède zijn Fransgezindheid kwalijk. Voor de aandrang van de commissaris-generaal van de negen «départements réunis» bezweken zij echter en kozen daarmee voor de Franse Republiek¹.

Was de slechte financiering van de nieuwe ambten een reden, waarom een aantal lieden weigerden in dienst van hun nieuwe overheid te treden, het wantrouwen ten aanzien van een duurzaam voortbestaan van de Franse Republiek bracht een aantal magistraten van het ancien régime evenzeer ertoe openbare ambten te blijven weigeren. Een sterk vertrouwen in de nieuwe verhoudingen en het republikeinse staatsbestel hadden de bewoners van de Nedermaas nog niet gekregen. Het zou ook nog jaren duren, eer zij de onvermijdelijkheid van hun lot, Franse burgers te zijn, wilden aanvaarden. Pas na de Staatsgreep van 1799 door Napoleon, maar vooral door de verdragen van Lunéville en Amiens, 1801 en 1802, groeide dit besef langzaam. Bij het eerste verdrag werden ook de magistraten van het ancien régime, die zich nog steeds gebonden achtten door de eed van trouw aan hun oude heersers, ontslagen van hun vroeger aangegane verplichtingen. Nu konden zij zich vrijuit aan hun nieuwe overheid presenteren². In die tussentijd wachtten zij de loop der gebeurtenissen af. De oorlog duurde nog steeds voort met wisselende kansen³. Wie kon immers garanderen, dat de negen departementen wel definitief bij de Franse Republiek waren ingelijfd. Een aantal spionnen en partijgangers van de Oostenrijkers en de prins-bisschop van Luik, die heimelijk het departement waren binnengekomen, strooiden immers andere berichten rond.

¹ De Maastrichtse weigeraars van januari 1796 zouden in 1814 het eerst contact opnemen met de soevereine vorst Willem I.

² H. T. COLENBRANDER, *Gedenkstukken*, R.G.P. IV, p. 1191-1192. L. J. ROGIER, *Uit verdeeldheid tot eenheid*, p. 100.

³ A.R.A.B., *Papiers de Bouteville*, carton 24, Hasselt, 29 fructidor an IV.

⁴ E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. I, no. 42, p. 81 noot 1; t. II, p. 296, noot 1; no. 528, 2 pluviôse an V, p. 499.

⁵ Rapport, kantoncommissaris van Rolduc, Offergelt, 14 brumaire an VII; 5 thermidor an VII. Rapport, kantoncommissaris van Heythuizen, van Eertwegh, 21

De minister van Binnenlandse Zaken werd in het voorjaar van 1796 van hun aanwezigheid in Maastricht in kennis gesteld⁴. Dan waren er de partijgangers van de Oranjes, die op hun beurt de belangen van hun principaal in de stad verdedigden. Maar ook voor Engelse spionnen was het departementaal bestuur van 1796 bevreesd. De onrustwekkende berichten van anti-republikeinse kranten, zoals de «Journal de Francfort» en «le Courrier du Bas-Rhin», die in het geheim via Aken en het Pruisisch gebleven Tegelen het departement werden binnengesmokkeld, waren evenzeer het voorwerp van aanhoudende zorg voor de nieuwe Maastrichtse bestuurders⁵. In de herfst van 1796 verspreidden deze kranten zoveel berichten over een spoedige inval van de Oostenrijkse legers, dat de bevolking van Weert op 14 oktober van dat jaar overtuigd raakte van de nabijheid der bevrijdende legers. De kantoncommissaris Willemart en de gendarmen werden op de vlucht gedreven, de vrijheidsboom omgehakt en met vijfhonderd man trok men naar Maastricht, waar de volgende dag het leger van de Oostenrijkers onder leiding van aartshertog Karel verwacht werd. Hun hoop bleek ijdel te zijn⁶. De verwachtingen omtrent een spoedige bevrijding bleven leven, ofschoon de politiek van de geallieerden tegen Frankrijk in 1797 geen rooskleurige perspectieven bood. Toen Oostenrijk in oktober 1797 met de Franse Republiek de vrede van Campo-Formio sloot, wilde men het bericht hiervan niet geloven. Te Achel werd verteld, dat de vroegere heersers zouden terugkeren⁷ en in Maastricht, dat de keizer en de nieuwe koning van Pruisen (Frederik Willem III) de bevolking zouden bevrijden⁸. In het kanton Wittem ging het gerucht, dat het keizerrijk in zijn integriteit hersteld zou worden⁹. In Weert fluisterde men in november 1797, dat de keizer binnen vijftien dagen het land zou bevrijden¹⁰, in Borgloon, dat de keizer van Rusland de integriteit van het Duitse Rijk als eis stelde en de nieuwe koning van Pruisen zijn ministers in de gevangenis

floréal an vi. Rapport, kantoncommissaris van Venlo, Petit, 1 prairial an vii.

⁶ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 24, 18 vendémiaire an v. P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination française*, t. II, p. 465.

⁷ Rapport, kantoncommissaris van Achel, C. A. J. Verachter, 11 brumaire an vi.

⁸ Rapport, kantoncommissaris van Maastricht, P. E. Monachon, 20 brumaire an vi.

⁹ Rapport, kantoncommissaris van Wittem, Jacobi, 26 brumaire an vi.

¹⁰ Rapport, kantoncommissaris van Weert, van Gestel fils, 14 frimaire an vi.

had geworpen, omdat hun politiek hem niet aanstond¹. Deze geruchten bleven in de lucht hangen en werden bij iedere nederlaag der Franse legers nog versterkt.

De uitslag van de verkiezingen van 1797, waarbij de Nedermaasse bevolking voor de eerste maal zelf haar bestuurders mocht kiezen, was conservatief, nationaal en anti-Frans. In het departementale bestuur werden vier inheemsens gekozen, die, afkomstig uit de vier voornaamste steden van de Nedermaas, de belangen van hun stad en het omliggende platteland in het centrale bestuur van het departement moesten behartigen. Het waren C. Coenegracht uit Maastricht, Petit uit Roermond, E. L. Surlet de Chokier uit Ginkelgom namens St. Truiden en Cox uit Hasselt. De zittende administrateur Chenard uit Bergen (Mons) werd herkozen. In het Tribunal Civil behielden acht rechters hun zetel, tien anderen namen de vrijgekomen plaatsen in. Van de 18 gekozen rechters was alleen Prisse, voorheen departementaal administrateur, uitheems. Slechts zeven Maastrichtenaars verwierven de nodige stemmen, nl. De Vlieckx, J. Fransen, H. M. Nijpels, E. S. Veugen, L. M. Gillissen, F. H. Kerens en J. Vlieckx; de overigen waren niet-Maastrichtenaars². Sociaal gezien, behoorden de nieuw gekozenen tot de verlichte klassen van het ancien-régime, die van de notarissen, advocaten, artsen en regenten. Zij bleken tot samenwerking met het nieuwe régime bereid, omdat zij eensdeels de Franse en Belgische functionarissen wilden uitschakelen, die, zonder rekening te houden met de belangen van de streek, het volk in willekeur bestuurd hadden, anderdeels uit een positieve stellingname tegen de Maastrichtenaars, die vanaf het begin van de Franse bezetting zowel in het arrondissement als in het departement steeds de beste plaatsen hadden ingenomen. Nicolas Girard betuigde in een schrijven aan Parijs, kort na de verkiezingen zijn instemming met de samenstelling van het departementale bestuur en de nieuwe bezetting van de rechtscolleges. De gekozenen hadden, volgens hem, recht op erkenning en dienden, zijns inziens, ook spoedig de goedkeuring van Parijs te krijgen. Zij hadden de eed van haat aan het koningschap afgelegd

¹ Rapport, kantoncommissaris van Millen, Van Eckelers, 9 nivôse an vi. Rapport, kantoncommissaris van Borgloon, Bousmart, 2 frimaire an vi.

² A.N.P., serie F. 1c. III, Meuse-Inferieure I, 26 germinal an vi.

³ R.A.L., F.a. inv. no. 4361, 26 germinal an v, p. 36.

en de universaliteit van het Franse volk als dragers van het openbaar gezag erkend³.

In Frankrijk waren bij deze verkiezingen de royalisten en gematigden als overwinnaars uit de verkiezingsstrijd gekomen. Voor de negen departementen betekende deze uitslag een versterking van de hoop, dat de annexatie bij de Franse Republiek ongedaan zou worden gemaakt. De Republiek had zich immers door de verkiezingsuitslag zelf veroordeeld. Ook vleide men zich in de negen departementen met de gedachte, dat Frankrijk vrede zou sluiten met de Kerk⁴. In Maastricht was de uitgever van de patriottische «*Courrier de la Meuse*» uit de jaren tachtig, de verspreider van deze gedachte in zijn «*L'Excourrier (sic) de la Meuse supérieure et inférieure*». J. T. van Gulpen, de persoon in kwestie, was overigens supporter van het eerste uur. Volgens de kantoncommissaris, de medicus Jean Henri Bosch, was zijn orgaan gevaarlijk, omdat het de omverwerping van de Republiek beoogde. Dat de krant voornamelijk «*par la classe peu éclairée du peuple de cette commune*» gelezen werd, vergrootte, zijns inziens, nog de kwaadaardige invloed ervan⁵. De Staatsgreep van 18 fructidor an v (4 september 1797) bracht met het tweede Directoire de partij van de gematigd-revolutionairen aan het bewind, die de plannen van de royalisten en gematigden in Frankrijk torpedeerde en de verwachtingen in de negen departementen de bodem insloeg. Nu bleek ook, dat de bevolking van de Nedermaas slechts in theorie aan de soevereiniteit van het Franse volk participeerde, want de bestuurders, die door haar gekozen waren bij de verkiezingen van 1797 werden thans geëlimineerd, als zij niet in het kader pasten, dat na de Staatsgreep was voorgeschreven. Nu volgde de periode (4 september 1797-17 november 1799) van de terreur, van het straffe dirigisme, dat een onvoorwaardelijke gelijkschakeling op administratief en geestelijk gebied nastreefde en in feite inhield, dat de soevereiniteit van het Franse volk aan de bevolking van de Nedermaas werd opgelegd.

De commissaris van het uitvoerend bewind in de departementen, die vóór september 1797 alleen maar de rol van officiële dwarskijker te vervullen had, kreeg na deze datum een bijna absolute macht. Het werden prefecten «*avant la lettre*». Op hun initiatief

A.N.P., serie F. 1C. III, Meuse-Inferieure 1, 26 germinal an v.

⁴ H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. VI, p. 100-104.

⁵ S.A.M., f.a. inv. no. 14, p. 129-131, 30 prairial an v; zie ook N. DEJONG, *Zwanenzang van het Maastrichtse Goud- en Zilvermedenambacht*, p. 527-528.

en steeds door hun tussenkomst werden nadien de beslissingen van de ministers te Parijs genomen en uitgevoerd. Parijs verstevigde de betrekking tussen regering en departementen en eiste nu van de commissaris elke tien dagen, later iedere maand, een rapport als neerslag van de decadaire of maandelijkse gebeurtenissen. De commissaris moest zijn «en quelque sorte, une glace pure et fidèle, où le gouvernement doit voir se réfléchir les objets tels qu'ils sont». De dertigjarige Girard hield zich stipt aan dit voorschrift. Met vier andere commissarissen van de Franse Republiek werd hij aan al de overige departementale commissarissen ten voorbeeld gesteld¹. Zich bewust van zijn taak, beijverde Girard zich de bevelen van zijn superieuren op te volgen. Slaafse volgzaamheid was hem echter vreemd. Zich zelf een mooie rol toe te bedelen of een voorstelling van zaken te geven, die niet conform de werkelijkheid was, maar die zijn belangrijkheid in de Nedermaas zou kunnen vergroten, kwam niet bij hem op. Hij wilde de situatie beschrijven zoals ze was, ook al was deze verre van bevredigend en viel er eerst in een verwijderde toekomst verbetering te verhoppen. Al te overtuigd van de kracht van de denkbeelden van de Verlichting, en gedreven door een fanatieke haat jegens kerk en godsdienst, placht deze republikein in rapport op rapport zijn minachting neer te schrijven over de Nedermaasse bevolking, een dom-gehouden kudde van dweepzieke priesters. En met een beroep op de rechten van de mens beval hij de meest krasse maatregelen aan tegen de priesters, die de eed van haat, sinds de Staatsgreep voorgeschreven, bleven weigeren. Hij werd echter geconfronteerd met een onverholten wantrouwen van de Nedermaasse bevolking, die grote slimheid aan de dag legde om aan het politiesysteem, dat Girard in het leven riep, te ontsnappen en het te boycotten.

De land- en streekverbondenheid, zoals zich deze in 1797 duidelijk in de samenstelling van het departementale bestuur en de hoogste rechtscolleges had gemanifesteerd, was Girard een doorn in het oog. Hij wist, dat het conservatieve element onder de verlichte burgers in de Nedermaas de overhand had gekregen en dat de mentaliteit van de nieuwe bestuurders en rechters conservatief en anti-Frans was. Hij zon derhalve op middelen om hen te vervangen door meer geschikte personen, die de belangen van de Republiek hoger

¹ L. ROPPE c.s., De Decadaire Rapporten, p. 26-27, p. 35-39, p. 40-44.

² R.A.L., F.a. inv. no. 4364, 27 germinal an vi;

L. ROPPE c.s., De Decadaire Rapporten, p. 151, p. 156, p. 169.

aansloegen dan die van hun streek. Voortaan eiste hij van alle kandidaten, voor welke functie dan ook, een onvoorwaardelijke trouw aan het régime, die een integrale en radicale toepassing van de Franse wetten zou insluiten. De departementale administrateur Petit uit Roermond moest dus in januari 1798 het veld ruimen, omdat hij er andere opvattingen over bestuurszaken op nahield dan zijn collega's. Surlet de Chokier verdween, omdat hij krachtens de wet van 29 november 1797 als «ci-devant noble» gelijkgesteld werd met een vreemdeling. Ook Cox moest verdwijnen, hoewel hij bij de verkiezingen van 1798 met zijn collega's Coenegracht en Chenard herkozen was. Als reden voor het ontslag werd opgegeven, dat Cox na de annexatie van het Luikse prins-bisdom door de Franse Republiek in 1793 nog in dienst van de prins-bisschop was gebleven². Coenegracht bedankte toen ook maar en zag zijn plaats ingenomen door de oud-vrederechter Vinois van Bilsen, die echter na de aanslag, op hem gepleegd, op 8 oktober zijn functie neerlegde en vervangen werd door Fontenelle, wiens ambtsperiode slechts vijf dagen duurde, omdat Parijs hem niet accepteerde. De twee administrateurs, die de plaatsen van Surlet de Chokier en Cox hadden ingenomen, Bousmart, kantoncommissaris van Borgloon en Gerardi, Luiks patriot uit 1792, werden op 17 november 1798 weer afgezet. Zij hadden, volgens Girard, in een pamflet de regeringspolitiek gekritiseerd. Langer dan zes maanden bekleedden de administrateurs gewoonlijk hun post niet, zodat de feitelijke gang van zaken in de departementale administratie ernstig geremd werd en aan de uitvoering van de wetten nauwelijks de hand kon worden gehouden³.

De feitelijke bezetting van de vrederechten, zoals deze onder leiding van Roemers en Membrède in 1796 tot stand was gekomen⁴, bevredigde Girard in genen dele. Jarenlang zijn de vrederechters van het departement het grootste struikelblok voor hem geweest. Het merendeel boycotte de strenge maatregelen van de commissaris van het uitvoerend bewind. Girard kon hen aanklagen, hen uitschelden, hun laksheid en onbetrouwbaarheid aan de kaak stellen, maar ontslaan kon hij hen niet. De scheiding van het uitvoerend gezag en de rechterlijke macht mocht hij dan wel als vanzelfsprekend beschouwen, in zijn hart had hij, de vertegenwoordi-

³ H. HARDENBERG, Inventaris, p. LXXX-LXXXI.

⁴ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 23, Procès Verbal, 11 ventôse an IV; carton 24, 13 messidor an IV.

ger van het uitvoerend gezag, zichzelf een grotere macht toegenst, waardoor hij ook de functionarissen van de rechterlijke macht tot stipte uitvoering en naleving van de wetten had kunnen dwingen¹. Het euvel van de land- en streekverbondenheid, waardoor de rechters rekening hielden met omstandigheden, die voor een oprechte republikein als Girard zinloos waren, openbaarde zich bij de rechterlijke macht nog sterker dan in de departementale of kantonbesturen, wellicht ook, doordat de rechters wisten dat Girard hen niet kon ontslaan. Voor de vrederechters gold evenwel nog het gegeven, dat zij, aangezocht in 1796, uit een ander republikeins hout gesneden waren, dan de kantoncommissarissen en departementale bestuurders, die door Girard waren aangesteld.

Kort na zijn eerste rapport (21 september 1797) bracht Girard ook al klachten over leden van het Tribunal Civil ter kennis van de minister. Ook verweet hij dit gerechtshof, dat het in hangende kwesties vaker aan de kant van de bevolking stond, dan dat het de belangen van de Republiek verdedigde². Hij greep daarom alle kansen aan om bij vacatures die lieden in het Tribunal Civil te benoemen, van wie hij wist, dat zij een radicale toepassing van de wetten voorstonden. Als kandidaten schoof hij vrijmetselaars naar voren of figuren, die in het eerste bezettingsjaar ondubbelzinnige bewijzen van Fransgezindheid hadden gegeven, maar bij de verkiezingen van 1797 niet waren herkozen. Uit de veroordelingen, uitgesproken door rechters, die na september 1797 door tussenkomst van Girard een zetel verkregen in het Tribunal Civil, bleek, dat zij over het algemeen strenger optraden dan hun collega's, die bij de verkiezingen van april 1797 waren gekozen. Vooral bij de berechting van de overtredingen van de wetten, die de uitoefening van de godsdienst regelden, traden A. Lipkens, J. H. Ploem, Thiessen en Siméon onverbiddeijk op, terwijl de gekozen rechters van 1797, Prisse, De Limpens en C. L. Kempeners inschikkelijkker waren³, in tegenstelling tot J. Vlieckx, die ook in 1797 gekozen was⁴.

¹ L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 51, p. 71, p. 90, p. 96, p. 102, p. 125, p. 128, p. 131, p. 144, p. 156, p. 167, p. 171.

² O.C., p. 96, p. 106, p. 117, p. 134, p. 154, p. 171.

³ R.A.L., F.A. inv. no. 2132, sub 633 R. 8 en 64 R 9; Rechterlijke archieven, inv. no. 1416; 2002.

⁴ R.A.L., F.A. inv. no. 2131, sub 947 R 7; R.A.L., Rechterlijke archieven, inv. no.

Klachten over de Maastrichtse municipaliteit heeft Girard in veel geringere mate gehad dan over hun collega's in de overige steden en dorpen van het departement⁵. In de municipale raad van Maastricht bleef ook steeds een goede kern van oprechte republikeinen aanwezig. Bevielen de bestuurders hem niet, dan benoemde hij een andere tot lid. Van de negentien municipale officieren, die tussen 9 april 1797 tot 28 april 1800 de stad bestuurden, waren er elf koopman of fabrikant, drie rentenier, twee jurist, één notaris, één ontvanger van de belastingen en één architect⁶. Voor de interesse van de kooplui, fabrikanten, renteniers en de notaris voor het stadsbestuur waren verschillende oorzaken aan te wijzen: bijvoorbeeld hun ervaringen in het verleden, toen zij door het particularistisch systeem van familieregering geen kans kregen in de stedelijke regering te komen. Het tekort aan grondstoffen en voorraden, waarmee de Maastrichtse bedrijven al kort na de overgave van de stad te kampen kregen en waardoor de fabrikanten en kooplui gedwongen werden de poorten van hun fabrieken of hun winkels te sluiten en de devaluatie van het geld, konden de zakenlieden en renteniers ertoe aangezet hebben om naar andere bezigheden om te zien. Ook de omstandigheid, dat ambtenaren vrijgesteld werden van de patentbelasting, een bedrijfsbelasting, die in 1796 werd ingesteld, was een stimulans voor kooplieden en fabrikanten om een ambtelijke loopbaan na te streven⁷. De eigenlijke reden, waarom deze categorie deze slecht betaalde functies ambieerde, lag echter in het gegeven, dat zij na de naasting van het kloosterbezit door de Franse Republiek, in hun kwaliteit van municipale officier bij de verkoping van dit kloostergoed de kans kregen de beste brokken in de wacht te slepen tegen prijzen, die soms ver beneden de reële waarde van de te veilen goederen lagen. Dit was wellicht de voornaamste drijfveer van hun handelen. In korte tijd wisten derhalve Hustinx, Nijpels, Lefebvre, Bonhomme, De Ceuleneer, Soiron, Bosch, Tilman van Gulpen, Rigano, Mamin, Hardy en Lahaye, voor kortere of langere tijd leden van de municipale raad, in deze

⁵ 13. L. ROPPE C.S., *De Decadaire Rapporten*, p. 125, p. 228; J. GRAUWELS, *Processen*, p. 177-p. 247.

⁵ L. ROPPE C.S., O.C., p. 62-63, p. 73, p. 74-76, p. 84, p. 100, p. 124, p. 132, p. 142, p. 144, p. 146, p. 152, p. 168, p. 172, p. 175, p. 190, p. 194, p. 201.

⁶ J. BLONDEN, *Naamlijst der leden van de Maastrichtse vroedschap*, p. 5-6.

⁷ Bulletin des lois, serie II, 234, no. 2096.

nieuwe koopmansbranche hun bezit te vermeerderen en de geleden schade van de eerste oorlogsjaren door verwerving van huizen en landbouwgronden te compenseren¹.

De mentale omscholing van de bevolking in republikeinse geest was een aanhoudende zorg voor Girard. Hij hoopte dit doel ondermeer te bereiken door de viering van alle, door de Revolutie ingestelde feesten. Buiten de stad Maastricht zijn de feesten nooit met bijzonder veel kleur en praal gevierd. De geldmiddelen ontbraken er ten enenmale voor; bovendien was de bevolking van het departement voor deze vorm van propaganda na de inlijving nauwelijks ontvankelijk. De Maastrichtse municipale raad klaagde vaak over de geringe belangstelling bij de feestelijkheden, waarop alleen officiële functionarissen en lagere ambtenaren in overheidsdienst acte de présence gaven. Girard ontveinsde zijn Parijse superieuren niet, dat achter het van hoger hand voorgeschreven vreugdebetoon over de Franse militaire en diplomatieke successen duidelijk een geheel afwijkende publieke stemming aanwezig was, ook niet, dat al zijn pogingen om de belangrijke data in de geschiedenis van de jonge Franse Republiek, waarvan de officiële feesten gewoonlijk herdenkingen waren, in de harten van de Nedermaasse bevolking te griffen weinig of niets uithaalden². Om toch belangstellenden te trekken, oefende het municipale en departementale bestuur pressie uit op lieden, die zakelijk van het nieuwe régime profijt trokken, zoals kopers van domeingoederen en leveranciers aan het Franse garnizoen. Ook de armen, die sinds 1796 na de secularisatie van de katholieke en protestantse armenkassen hun ondersteuning van het pas opgerichte bureau van weldadigheid ontvingen, moesten komen. De schoolgaande jeugd en de leerlingen van de in 1798 opgerichte «Ecole centrale» werden eveneens geacht aanwezig te zijn³. Girard, de grote animator van de feesten, was er alles aan gelegen, dat in de hoofdstad van zijn departement de publieke manifestaties van republikeinse gezind-

¹ R.A.L., F.a. inv. no. 1832-1834; no. 1841. Zie p. 229-232.

² L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 85, p. 111-112, p. 126-127, p. 144. p. 147, p. 182-183.

³ J. SPEKKENS, *L'école centrale*, p. 80-81.

⁴ R.A.L., F.a. inv. no. 1214 R. 6, 2 jour complémentaire an v; inv. no. 2474 R 11, 7 messidor an iv; 5 floréal an vi; 9 prairial an vi; inv. no. 2475, 11 prairial an ix.

⁵ R.A.L., F.a. inv. no. 2480, 5 ventôse an x.

heid niet zouden onderdoen voor soortgelijke in andere departementale hoofdsteden van de Franse Republiek. Zijn projecten waren dan ook groots en pragmatisch ingesteld. Het volk moest van de feesten leren en overtuigd raken van de kracht van de ideeën, die aan de Revolutie ten grondslag lagen. Voor het municipale bestuur van de stad waren de projecten van Girard te kostbaar. De benodigde gelden ervoor ontbraken steeds, zodat Girard na afloop van de feestelijkheden met fondsen van het departement de stadskas te hulp moest komen. De schulden kon de stad haast nooit betalen⁴. Dezelfde moeilijkheden deden zich voor bij het geven van toneelvoorstellingen, die de Revolutie tot onderwerp hadden of althans de ideeën, die haar droegen. Volgens Girard en consorten was Maastricht immers lange tijd van goed toneel verstoken geweest. Ondanks het enthousiasme en de ijver van een speciale gemeentelijke cultuurcommissie, die zeer actief was in het engageren van acteurs en actrices, liep het plan op een totale mislukking uit⁵. Door het geringe bezoek kwam er zo weinig in kas per voorstelling, dat de spelers eer zelf in aanmerking kwamen voor de bedeling dan de armen, voor wie een deel van de opbrengsten van de toneelvoorstellingen bestemd was⁶. Bij wijze van ondersteuning werd dan ook in 1802 de schouwburgbelasting aan de artiesten afgestaan⁷.

De publieke manifestaties van het volk vonden meestal op de huidige Markt plaats – de «Place d'armes» – rondom de vrijheidsboom, die een centrale plaats in het Maastrichtse stadsbeeld moest gaan innemen. In het voorjaar van 1796 was de kwaadwilligheid of de vrees voor de «revenans» bij de Maastrichtse bevolking al zo groot, dat Etienne Monachon, op dat moment nog president van de municipale raad, de hulp van het departementale bestuur moest inroepen bij het aanschaffen van een boom, die als vrijheidssymbool moest dienen, want geen enkele Maastrichtenaar wilde er een leveren. Het departementale bestuur stond Monachon daarop goedgunstig toe er een in de bossen van het Staatsdomein te kappen⁸. Voor het houden van openbare feestvergaderingen had de

⁶ R.A.L., F.a. inv. no. 2614, 23 fructidor an X; 22 floréal an V; 8 germinal an V; 27 brumaire an VII; inv. no. 2476, 11 prairial an VI.

⁷ R.A.L., F.a. inv. no. 2618, 27 fructidor an X, 14 september 1802.

⁸ R.A.L., F.a. inv. no. 269, 3 germinal an IV; vergelijk inv. no. 1117, R 7, 26 frimaire an VI; 1 pluviôse an VI; 3 nivôse an VI; inv. no. 247 R 8, 25 ventôse an VI; 13 nivôse an VI.

departementale overheid verschillende kerken in de stad in beslag genomen. Zo werd het hospitaal van St. Servaas als tempel van de wet aangewezen, waarin de plechtige afkondiging van de wetten diende te geschieden¹. Voor de viering van de *décadi*, de tiende dag, die volgens de nieuwe republikeinse kalender de zondag als rustdag ging vervangen, had men eerst de kerk van de Waalse gemeente opgeëist². Toen deze voor «*temple de Réunion*» – de officiële ruimte, waar de overheid wetten en decreten afkondigde – bestemd werd³, was de kerk van de Minderbroeders gevorderd, die er tijdelijk voor werd ingericht, totdat de schade, die de St. Servaas had geleden tijdens het laatste bombardement van de stad, hersteld zou zijn⁴. Aan de viering van de *décadi* hield Girard streng de hand. Op die dag moesten alle pastoors en kloosteroversten om negen en om twaalf uur 's ochtends de klokken laten luiden, mocht er niet gewerkt worden, gekocht of verkocht, en verscheen de gemeentelijke overheid in officieel tenue in het daarvoor aangewezen lokaal om de wetten en de bepalingen voor te lezen, die in de loop van de *décade* waren binnengekomen⁵.

De nieuwe indeling van het kalenderjaar beviel de Maastrichtenaren echter niet bijzonder goed. Zij bleven vasthouden aan de kerkelijke kalender en handhaafden de zondag als rustdag, terwijl zij op nationale feestdagen en de *décadi* bleven doorwerken. Ook de vasten- en onthoudingsdagen bleven zij onderhouden, wat te merken was aan de vraag naar vis op de markt, telkens als er zo'n dag naderde. Het departementale bestuur had dit «misbruik» willen voorkomen door te bepalen, dat de verkoop van vis slechts op door haar vastgestelde dagen van de *décade* mocht geschieden, zodat er nooit vis verkocht kon worden, als er een kerkelijke vasten – en onthoudingsdag naderde. Viel een marktdag samen met een zondag of een kerkelijke feestdag, dan lag de handel stil. Pierre Etienne Monachon, de Maastrichtse kantoncommissaris, stelde in juli 1798 aan Girard de vraag, of hij niet aan de clergé kon voorschrijven de zondag definitief af te schaffen en hem te gelasten de kerkelijke plechtigheden op de *décadi* te laten geschieden. De eerste christenen hadden toch ook de sabbath in de zondag veranderd⁶. Enkele

¹ S.A.M., F.a. inv. no. 77, 3 germinal an IV, no. 394.

² R.A.L., F.a. inv. no. 422, R 11, 24 vendémiaire an VII.

³ R.A.L., F.a. inv. no. 2475, 29 nivôse an VII.

⁴ R.A.L., F.a. inv. no. 2475, 1343 R, 15 prairial an VII.

⁵ R.A.L., F.a. inv. no. 2474, 9 ventôse an IV.

maanden later kwam hij op de viskwestie terug. De Maastrichtenaars kenden immers de adressen, waar zij voor vasten- en onthoudingsdagen toch vis konden krijgen. Enkele viskooplieden hadden daartoe bepaalde filialen geopend buiten hun eigen winkels. Monachon maakte daarop in zijn woede zeer sarcastische glossen. De helft van de Maastrichtse bevolking was volgens zijn oordeel eer in staat alle misdaden te begaan dan op vrijdag een stuk spek te eten⁷.

Op 27 augustus 1798 had Monachon enkele benauwde uren. Een joods winkelier in Wijk (Maastricht) was aangehouden, omdat hij de *décadi*-viering overtreden had. Talrijke nieuwsgierigen bleven bij dit gebeuren staan, waaronder de schoenmaker Starren. Toen de gendarmes het publiek verzochten de straat te verlaten, lachte de schoenmaker hen uit, waarop ook hij gearresteerd werd. Het overbrengen van beide arrestanten naar de woning van Monachon verwekte een complete volksoploop. Enkele duizenden Maastrichtenaars waren op de been en gaven joelend en schreeuwend hun misnoegen over het gebeurde te kennen. Gelukkig had dit incident geen ernstige gevolgen, schreef de heldhaftige kantoncommissaris opgelucht⁸.

Voor de twee overtuigde republikeinen, Girard en Monachon, moest het wel een verschrikkelijke teleurstelling zijn, toen zelfs leden van de municipale raad van de stad zich niet aan de *décadi*-rust hielden. Zo werd op hun initiatief de president van de Maastrichtse municipale raad, Bonhomme, in staat van beschuldiging gesteld, omdat hij op de *décadi* van de 20e messidor an VII, hooi had laten binnenhalen. Bonhomme wist zich bij de minister van Binnenlandse Zaken te Parijs van de beschuldiging vrij te pleiten door onwetendheid omtrent het gebeurde voor te wenden. Zijn knecht had het op eigen initiatief gedaan. Voor Corbeau, lid van dezelfde raad, liep de overtreding van de *décadi* minder gunstig af. Hij was tussenbeide gekomen, toen de gendarmes een knecht van de assessor van het vrederecht, de brouwer Nijpels, sloegen, omdat hij op de *décadi* hooi binnenhaalde. Toen de gendarmes ook hem uitscholden, had hij een aanklacht tegen hen ingediend. Dit

⁶ Monachon, *Supplément au rapport du mois de messidor an VI*.

⁷ Monachon, *rapport du mois de vendémiaire an VII*.

⁸ A.A.DEJONG, *Zwanezang van het Maastrichtse Goud- en Zilvermedenam-bacht*, p. 528.

proces won hij, maar hij kreeg zijn ontslag uit de raad, omdat hij na het overbrengen van de arrestant naar de gevangenis zelf de kar bij de brouwer had binnengebracht¹.

Toen de gouvernementscommissaris Rogier op 12 december 1795 plechtig de algehele afschaffing van de feodaliteit publiek maakte en een nieuw tijdperk aankondigde, waarin alleen nog maar van vrije burgers sprake zou zijn, werden daarmee de tienden, de hand- en spandiensten, de binnenlandse tollën en andere feodale verplichtingen opgeheven, die de agrarische bevolking moest vervullen voor de plaatselijke heer of de kerkelijke instituten. Ook aan de standenstaat, die tot op dat ogenblik de samenleving in drie groepen verdeeld had: adel, geestelijkheid en derde stand, werd definitief een einde gemaakt. Deze afkondiging had voorlopig weinig effect. Na enkele maanden namen een aantal tiendenheffers de woorden van Rogier niet meer au sérieux en bleven bij de eerstvolgende oogst hun oude rechten opeisen. De boeren en pachters hadden over het algemeen de afschaffing van de tienden ook niet als een voldongen feit aanvaard, en kwamen derhalve hun oude verplichtingen na. De vrees voor een herstel van de oude verhoudingen, waarvan in 1796 zo vaak sprake was, weerhield hen ervan aan de bevelen van de Franse overheid uitvoering te geven.

De beide Maastrichtse kapittels, wel de grootste tiendenheffers van de stad, meenden op grond van het belangrijke aandeel, dat zij sinds januari 1795 in de opgelegde oorlogsschattingen betaald hadden, in een speciale positie te verkeren. Bij verzoekschrift van 25 mei 1796 tot de Raad van Vijfhonderd vroegen zij om handhaving van hun oude rechten². Parijs negeerde de kapittels en zond het departementale bestuur het antwoord toe. De commissaris van het uitvoerend bewind, Rogier, werd hierdoor geïnspireerd tot de gedrukte publikatie van 30 juni 1796, waarin hij ieder, die deze verkeerde barbaarse gebruiken in stand wilde houden of aanvaardde, de strengste straffen in het vooruitzicht stelde. Hoe durfden geestelijke instellingen, reguleren en seculieren en de voormalige adel het wagen de vreedzame landbouwers voor te houden, dat de

¹ R.A.L., F.a. inv. no. 1043, R 14, 27 thermidor an VII.

² R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1795-1797, 25 mei 1796.

³ O.C. 30 juni 1796.

A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 24, 4 messidor an IV.

tienden nog niet waren afgeschaft? Waarop baseerden deze werkeloze nietsnutten hun rechten? Misschien op hun haardracht of hun pruik of hun kaalgeschoren hoofd of was het de snit van hun toga of kostuums? Rogier wist het wel. Zij hadden de landbouwers vrees ingeboezemd door met hemelse straffen te dreigen of door praatjes te verkopen, waarin een spoedige terugkeer van de oude meesters werd aangekondigd. Maar zowel het ene als het andere argument was belachelijk. Een gezond denkend mens kon inzien, dat het een onbeschaamdheid was om aan een barbaars, absurd en bovendien geïsurpeerd recht een hemelse oorsprong toe te schrijven. Wat de verhalen over de terugkeer van de vroegere heersers betreft, daar behoefde hij geen woorden aan te verspillen. De successen van de Franse legers in Italië en aan de oevers van de Rijn spraken immers voor zichzelf³. Een maand later trok Rogier opnieuw van leer⁴. Zijn vorige tirade had niet genoeg indruk gemaakt, want er waren nog steeds lieden, die de wet ontdoken. Met het vooruitzicht, dat een streng onderzoek naar de schuldigen zou plaatsvinden en met een beroep op de landbouwers om de overtreders van de wetten aan te klagen, hoopte hij thans paal en perk te stellen aan dit misbruik. In september 1797 moest zijn opvolger Girard bekennen, dat het euvel nog niet was uitgeroeid en dat vooral in plattelandskantons pastoors en monniken er nog steeds in slaagden hun vroegere inkomsten binnen te halen⁵.

Aan de bekendmaking van de afschaffing van de ambachten op 14 december 1795 hadden de betrokkenen al evenmin gevolg gegeven. De Indiviese Raad had intussen in een gedrukte circulaire de tweeëntwintig ambachten ervan op de hoogte gesteld en hun gelast binnen twee maanden een staat van activa en passiva over te leggen en de boekhouding definitief af te sluiten⁶. Toen Walter Bleron, de ontvanger van de Domeinen te Maastricht, op 29 februari 1796 nog geen inlichtingen van de ambachten had verkregen, spoorde hij het nieuwe municipale bestuur aan maatregelen te nemen. Pas op zijn tweede brief van 5 maart 1796 reageerde het stadsbestuur met de belofte alle regerende meesters de volgende dag te zullen ontbieden, maar het deelde Walter Bleron tegelijkertijd mee, dat andere zaken voorrang hadden. Bleron wendde zich ook tot de centrale

⁴ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1795-1797, 30 juli 1796.

⁵ L. ROPPE, *De Decadaire Rapporten*, 1 vendémiaire an VI, p. 50.

⁶ *Recueil des arrêtés des représentants du peuple*, p. 145-146. R.A.L., F. a. inv. no. 283.

administratie van het departement. Deze zond op 6 maart 1796 een rondschrijven aan alle ambachten van de Nedermaas met het dringende verzoek onmiddellijk een verantwoord overzicht van de goederen op te maken. Toen Bleron op 14 maart 1796 bij de municipale raad informeerde, hoe het daarmee stond, beloofde deze geïrriteerd ervoor te zullen zorgen, dat de ambachten binnen vier dagen orde op zaken zouden stellen¹. De ambachten van de stad reageerden echter niet. De Fransman C.F. Bourgeois, aan wie Walter Bleron verantwoording schuldig was, lichtte daarop de Minister van Financiën in, die op 21 maart het departementale bestuur gelastte zonder langer uitstel de liquidatie van de ambachten ter hand te nemen. Na op 4 april 1796 de ambachten en de municipale besturen van de gemeenten opnieuw uitvoerig te hebben uiteengezet wat hun te doen stond, dacht de centrale administratie meer succes te hebben². Tot haar grote verbazing kreeg zij van het municipale bestuur van Maastricht, waaraan zij een termijn van vijf dagen toegestaan had om de zaken af te handelen, te horen dat de afwikkeling van andere zaken voorrang had. Brieven over en weer veranderden niets aan de situatie. Op 6 augustus 1796 beloofde het municipale bestuur van de stad weer eens zich met de liquidatie bezig te zullen houden. De stadsbestuurders lieten wel doorschemeren, dat zij met andere taken volkomen overstelpt waren. Na een maand was het municipale bestuur nog niet met zijn werk klaar gekomen. De ambachten bleven weigeren. Daarop besloot de centrale administratie de ambachten te laten vervolgen, als zij niet terstond de hun bij de wet opgelegde verplichtingen nakwamen. Het resultaat was en bleef nihil. De ambachten zwichtten niet³. Een jaar later, 6 september 1797, was Girard de situatie meer dan beu. Op die datum hadden in Maastricht de leerlooiers, de kleermakers, de stukadoors en de winkeliers hun staat van bezittingen ingediend. Tot 4 oktober kregen de overige ambachten nog respijt om hun verplichtingen na te komen. Als op die datum de resultaten niet binnen waren, dan zouden de weerspannige elementen gedagvaard worden⁴. Op 13 november bleken zowel in Maastricht, als in Hasselt, Borgloon, Tongeren en St. Truiden de meeste ambach-

¹ A.DEJONG, Zwanevang van het Maastrichtse Goud- en Zilversmedenambacht, p. 523-531.

² R.A.L., F.a. inv. no. 134, fol. 112 vo-113 r; no. 1210, 15 germinal an IV; 17 thermidor an IV.

³ R.A.L., F. a. inv. no. 137, fol. 52-53, 26 fructidor an IV; inv. 141, f. 15-f. 16.

ten nog steeds geen orde op zaken gesteld te hebben⁵. Toen Girard krachtens de volmachten, die hij sinds de Staatsgreep van 18 fructidor an v (4 september 1797) bezat, de zaak energiek ging aanpakken, was de ondergang van de gilden niet langer tegen te houden. Op 22 december 1797 kreeg de directeur van de Domeinen twee commissarissen te zijner beschikking, die op kosten van de regerende meesters van de ambachten de liquidatie ter hand namen. Siméon, commissaris van het uitvoerend bewind bij het Tribunal Criminel, een figuur, die door Girard uit Aken ontboden was om in de geest, die na de Staatsgreep was voorgeschreven, de Franse wetgeving op te leggen en te doen naleven, slaagde erin op 20 april 1798 met het hoofd van de politie Arnold Dresens de zaken definitief af te doen⁶. Twaalf dagen later vonden reeds de eerste openbare verkopeningen van gildebezittingen plaats en een half jaar later volgde de tweede. Het onroerend goed werd ofwel door leden van het betrokken gilde ofwel door enkele zeer rijke gildemeesters van de brouwers of leerlooiers opgekocht. Als verwoed opkoper van de geveilde goederen ontpopte zich vooral de leerlooier P. D. Nijst. De Maastrichtse notaris J. Th. van Gulpen volgde de leerlooier op de voet⁷.

Er zijn verschillende motieven aan te geven voor de halsstarrige houding van de ambachten te Maastricht tussen december 1795 en september 1797. De aanmatigende houding van de onsympathieke Walther Bleron, die in opdracht van de nieuwe machthebbers zijn grotendeels verarmde stadsgenoten het bloed onder de nagels uithaalde, zal ook de ambachtslieden danig geïrriteerd hebben. De mening, dat de inlijving bij de Franse Republiek nog niet zo definitief was als de Franse overheid het liet voorkomen, speelde evenzeer een belangrijke rol in het verzet tegen een wet, die met één pennestreek het kader wegvaagde, waarbinnen zich het sociaal-economisch leven al eeuwen had afgespeeld. Volkomen onwennig en onzeker stonden de betrokkenen nu tegenover hetgeen komen ging. Iedere burger zou voortaan vrij zijn om welk beroep of bedrijf ook uit te oefenen. Alleen – en dit was de voorwaarde – moest hij in het bezit zijn van een bedrijfsvergunning⁸.

⁴ R.A.L., f.a. inv. no. 1210, no. 87, R 7; inv. no. 14, no. 1080, 20 fructidor an v.

⁵ R.A.L., f.a. inv. no. 1210, 23 brumaire an vi.

⁶ R.A.L., f.a. inv. no. 1211, 26 nivôse an vi.

⁷ R.A.L., f.a. inv. no. 1831, 1832, 1833.

⁸ Bulletin des lois, no. 646, art. 7.

Tweeëntwintig ambachten werden in 1796 in Maastricht opgeheven, te weten de ambachten van de metselaars, de brouwers, de schoenmakers, de kleermakers, de beenhouwers, de leerlooiers, de goud- en zilversmeden, de kramers, de molenaars, de bakkers, de de lakenscheerders, de schippers, de lakenwevers, de vissers, de spekslagers, de wevers, de hoveniers, de slotenmakers, de plafondmakers, de zeemtouwers, de smeden en de schrijnwerkers¹. Het merendeel van deze ambachten verkeerde bij de opheffing in een zwakke sociaal-economische positie. Uit de staat van goederen bleek immers, dat slechts de brouwers en de leerlooiers economisch sterk stonden. Respectievelijk bezaten deze gilden bij hun opheffing drie grote molens en drie huizen met een watermolen. De hoveniers bezaten twee huizen, de bakkers, de schoenmakers, de schrijnwerkers, de winkeliers en de hoefsmeden elk een huis. Het ging de onderscheiden ambachten van Maastricht al lang niet goed meer. Zij hadden zwaar geleden onder de economische positie, waarin de stad sinds het begin van de achttiende eeuw was komen te verkeren. Deze was, vergeleken bij de voorgaande eeuwen zwak te noemen. Toen voerden talrijke kooplieden per as of per schip hun waren naar de steden Venlo, Roermond en Maastricht. De Maas lag vol schepen, die tussen Dordrecht en Luik aan- en afvoeren. Stroomafwaarts vervoerden zij de produkten van de ijzerindustrie uit het Luikse bekken, steen uit Namen, kalk, steenkolen, laken, serge, saaistoffen en Luiks zoolleer, terwijl allerlei Oost- en Westindische waren, wollen en zijden stoffen en onbereide huiden uit de havens van de Verenigde Provinciën naar Luik werden overgebracht².

Na de Vrede van Utrecht en het daarop gevolgde Barrière-Tractaat van 1715, waarbij Opper-Gelre tussen de Zeven Provinciën, de Pruisische koning en de keizer verdeeld was, waren nieuwe tolkantoren langs de Maas verzezen. Zolang heel Opper-Gelre in het bezit was van de Spaanse koning, werden er slechts twee tollën op de rivier geheven, waarvan de ene te Navanje tussen Luik en Maastricht gevestigd was en de andere te Roermond. Krachtens het achttiende artikel van het Barrière-Tractaat bleven de tollën te

¹ R.A.L., F.a. inv. no. 1210-1211.

² W. A. BACHIE, Beschrijving der Verenigde Nederlanden, deel v, p. 935-937; p. 1109.

³ J. WAGENAAR, Vaderlandsche Historie, deel XVIII, p. 81-90.

⁴ W. A. BACHIE, Beschrijving der Verenigde Nederlanden, deel v, p. 1111-

Roermond en Navanje aan de keizer als Heer der Zuidelijke Nederlanden; te Venlo werden door de Staten-Generaal der Verenigde Provinciën in- en uitgaande rechten geheven. Buiten het Barrière-Tractaat om richtte de Pruisische koning twee tollën op, respectievelijk te Well en te Kessel. Sindsdien moesten de schepen, die de Maas afvoeren, de Oostenrijkse tol voor de ene helft te Navanje, voor de andere helft te Roermond betalen, de opvarende schepen de Pruisische tollën te Well en Kessel en de Staatse tol te Venlo³.

Bij deze tollën bleef het niet, want elke heer, die een strook grond langs de Maas bezat, vestigde er een tol op, zodat aan het eind van de achttiende eeuw tussen Luik en Dordrecht, de vliegende tollën, die jaarlijks van plaats tot plaats veranderden, meegerekend, 53 tollën te betalen waren⁴. Nog afgezien van de ongemakken en het oponthoud van de schippers, was dit een zware belasting op de scheepsvrachten, waardoor de prijzen moesten stijgen. Om deze hoge fiscale lasten te ontgaan, zochten de kooplieden de wegen over land op en voerden hun waren nadien per as, deels over Breda, doch voornamelijk over Den Bosch, naar de steden Aken, Luik en Maastricht. Naar de lakenfabrieken van Aken, Burdscheid, Eupen, Hodimont, Verviers en Vaals brachten zij Spaanse wol en verfstoffen en namen als retourlading de daar gefabriceerde lakens weer mee.

Maastricht werd gewoonlijk door deze kooplui aangedaan, doch noodzakelijk was dit niet, doordat de grote handelswegen van Luik naar Brussel en van Luik naar Den Bosch – welke laatste in de achttiende eeuw speciaal voor het vervoer per as als geplaveide weg was aangelegd – niet door of langs Maastricht leidden⁵. Wel had deze stad via een ongeplaveide weg naar Tongeren verbinding met de handelsweg van Luik naar Den Bosch en via de weg, die in het midden van de achttiende eeuw door de abten van Rolduc gedeeltelijk verbeterd was, een directe verbinding met Aken⁶, maar Maastricht lag toch buiten de grote handelsroutes en had in de achttiende eeuw niet de kans gekregen de welstand en de positie te verwerven, welke deze belangrijke garnizoensstad door haar

1112. H. HARDENBERG, Inventaris, p. xxx, noemt 26 tollën en 15 hoofdcomptoirën.

⁵ W. A. BACHENE, o.c. p. 1108-1111.

⁶ F. E. M. VERCAUTEREN, De aanleg van de eerste straatweg, p. 24, p. 42, p. 140.

ligging langs de Maas en wel tussen de Zuidelijke Nederlanden en het keizerrijk beschoren schenen¹.

De herleving van de welvaart, zoals deze zich in de tweede helft van de achttiende eeuw onder een vooruitstrevend bestuur als stimulans van de economie in de Zuidelijke Nederlanden, in het dichtbij gelegen Bergische Land en in de nabijheid van Aken en Luik openbaarde², moest zijn weerslag hebben op Maastricht. Hunne Hoogmogenden hadden bij de resolutiën van 1761 en 1775 aan «nijverheden van de hierachter te omschrijven nieuwe stijl», die zich in de Landen van Overmaze onder hun rechtsmacht wilden vestigen, belangrijke privileges en vrijdommen verleend³. Daarmee hoopten zij niet alleen ondernemers uit de omliggende Luikse, Oostenrijkse en Gulikse gebieden aan te trekken, maar ook de werfkracht van de daar gevestigde nijverheden en fabrieken op de Staatse bevolking tegen te gaan. Eysden, maar vooral Vaals met zijn draperieën-nijverheden, die concurreerden met de Engelse lakenfabrikanten en in Portugal, Rusland, Polen en in de Levant hun afnemers hadden, wedijverden reeds in activiteit met bovengenoemde streken. Hier toonde de nijverheidssector een industriële ontwikkeling met vroegkapitalistische kenmerken⁴. Onder invloed van deze industriële ontwikkeling ontstonden ook in Maastricht enkele nieuwe nijverheden, meestal door immigranten gesticht. Zij lokten verzet uit van de gilden. De oprichting van steenbakkerijen werd bevorderd door het vaak herhaalde verbod huizen met houten gevels en strodaken op te trekken. De vestiging van een papiermolen, van een pijpenindustrie, van meekrapfabrieken door Zeeuwse ondernemers en van jeneverstokerijen rond 1770 als filialen van de Schiedamse stokerijen waren voorbeelden hiervan⁵. Ook de Rijnlandse lakenfabrikanten begrepen de betekenis van de tweeherige garnizoensstad en stichtten er in het laatste kwart

¹ F. A. CAVENNE, *Statistique*, p. 67, L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 65-67.

² H. van HOUTTE, *Histoire économique*, p. 103-117. M. BARKHAUSEN, *Staatliche Wirtschaftslenkung*, p. 184-185. H. C. W. ROEMEN, *Maastricht economisch-geografisch*, p. 79. Th. L. M. THURLINGS-A. A. P. van DRUNEN, *Overzicht van de ontwikkeling van de economische structuur van Limburg*, p. 194-196, p. 214-218.

³ Resolutiën van de Staten-Generaal, 5 juli 1786, p. 690-691; 8 januari 1787, p. 23.

⁴ P. C. BOEREN, *De abdij Rolduc*, p. 116. J. LIESE, *Das klassische Aachen 1*, Johann Arnold von Clermont, p. 70. J. Th. H. de WIN, *De geschiedenis van Vaals*,

van die eeuw enkele lakenfabrieken⁶. Het eens zo machtige laken-gilde, dat in 1650 al zijn immense lakenhal had moeten verkopen, kon deze vestiging niet tegenhouden. De bedreiging van hun eigen bestaan voelden de gilden duidelijk aan. Evenals in de Zuidelijke Nederlanden probeerden de ambachten te Maastricht de rechtstreekse concurrentie te bestrijden⁷. Zij beriepen zich op hun privileges en probeerden nieuwe arbeidsvoorwaarden te verkrijgen. In bepaalde gevallen lukte het hun, maar in andere gevallen week de Indiviese Raad bewust af en liet zij de vestiging van nieuwe nijverheden of vrije concurrentie toe. De raad liet zich daarbij door de overweging leiden, dat een ambacht, dat «in slechten staet» verkeerde, geen bijzondere eisen mocht stellen. Ambachten in goeden doen ontzag de raad evenwel.

Toen de «meesters en ouderlingen» van het «hulterambacht» (schrijnwerkersgilde) de Indiviese Raad verzochten de invoer van meubelen te verbieden, tenzij tegen betaling van gelden aan het ambacht, kregen zij in 1792 nul op hun rekest⁸. Het «vleeshouwersambagt» verzettede zich tegen de aanvoer van vlees of slachtvee van buiten de stad, zonder dat het ambacht erin gekend werd. De magistraat kreeg echter in 1786 bij de vertegenwoordigers van Prins-bisschop en Staten-Generaal gedaan, dat de situatie bleef zoals zij was. Hij wist wel, dat de klachten niet ongegrond waren, maar wilde op het verzoek van dit ambacht niet ingaan, omdat het in het verleden bij de vaststelling van de vleesprijzen alle middelen te baat had genomen om de van stadswege vastgestelde prijzen te ontduiken⁹. Toen het «groffsmeedenambagt» onenigheid had met de «oudkleerkoopers», die oud ijzerwerk, geweren, degens en pistolen verkochten, beslechtte de Indiviese Raad de twist niet, maar liet alles bij het oude. Ook reageerde de raad niet op het verzoek van de smeden voortaan geen enkele smid meer als burger

p. 68-71.

⁵ J. J. A. van DOORN, Het nieuwe Tricht, p. v. J. RUSSEL, Geschied- en Oudheidkundige Schets van Maastricht, deel I, p. 25. J. BLONDEN, Een pijpenindustrie te Maastricht in 1770, p. 65. H. BAUDUIN, Bierbrouwerijen en bierverbruik, p. 5. F. A. CAVENNE, Statistique, p. 44-47. J. G. J. KOREMAN, Het zgn. Pesthuis, p. 131-135.

⁶ R.A.L., f.a. inv. no. 2512, 229 R 3.

⁷ G. CRUTZEN, Principaux défauts du système corporatif, p. 277-302.

⁸ S.A.M., Missiveboek, 1787-1794, 3 augustus 1792.

⁹ O.C. 1779-1786, 23 augustus 1786.

van de stad toe te laten, als deze niet eerst zijn meesterproef voor het ambacht had afgelegd¹. Toen echter het «goed metselaersambagt» en het «goed goud- en silversmedenambagt» voor een nieuwweling de meesterproef en opname in het gilde als eis stelden, kregen zij het fiat van de Indiviese Raad². In het geschil tussen het «goed crammersambagt» en het «kleermakersambagt» over de kwestie, wat het ene ambacht slechts tegen betaling van gelden voor het andere mocht vervaardigen, probeerde de raad de zaak in der minne te schikken. Beide ambachten verdienden nogal behoorlijk aan het garnizoen en verkeerden in redelijke welstand³.

Door het wegtrekken van het Staatse garnizoen met vrouwen, kinderen en huispersoneel, in normale omstandigheden op ongeveer 6000 personen geschat⁴, alsmede de verhuizing en de emigratie van de adellijke families, ongeveer twintig in getal, verder van een aantal renteniers en bankiers kreeg het ambachtsleven van Maastricht in 1794 een nieuwe zware klap te incasseren. De herhaalde requisities van het bezettende leger, het ontbreken van grondstoffen, de sluiting van de grenzen van de Franse Republiek door een nieuw douanesysteem in 1796 en de invoering van de assignaten verergerden nog de moeilijke situatie. Toen daarop de patentbelasting werd ingevoerd en door de afschaffing van de gilden definitief de kaders wegvielen, waarin het sociaal-economisch leven zich had afgespeeld, betekende dit de genadeslag voor een aantal kleine winkeliers en ambachtlieden. Zestig ingeschrevenen op de eerste lijsten van de patentbelastingen waren zelfs niet in staat de laagste aanslag, drie francs per jaar, te betalen. Zij werden daarop van de lijsten van de Maastrichtse beroepsbevolking afgevoerd⁵.

De ultra-republikein en vrijmetselaar Pierre Etienne Monachon kende geen medelijden met de wanbetalers. Voor hem was de hoogste wet «le salut de l'état qui a des besoins de finances». In de meeste rapporten, die hij Girard deed toekomen, spuide hij zijn gal over de wanbetalers en op de vrederechters, die de

¹ o.c. 23 augustus 1786.

² o.c. Missiveboek, 1779-1786, 9 september 1784; Missiveboek, 1787-1794, 9 september 1790.

³ o.c. Missiveboek, 1779-1786, 26 augustus 1786.

⁴ S.A.M., F.a. inv. no. 15, no. 261, 15 brumaire an VII.

⁵ Monachon, rapport van 30 thermidor an VI; H. van HOUTTE, *Histoire économique*, p. 213-214.

⁶ Monachon, rapport van 30 brumaire an VI; 30 frimaire an VI; 10 nivôse an VI;

betaling niet afdwongen. In het jaar VI (september 1797-september 1798) stond hij elke *décade* drie à vier keren bij de vrederechters op de stoep. Talloze boze brieven werden over en weer verzonden, maar in de betaling kwam weinig schot⁶. Ook de municipaliteit maakte zich zorgen, hoe zij menselijkheid en plicht om de belastingen te innen met elkaar kon verenigen. Beiden, de vrederechters en de municipale raad, verzonnen telkens andere middelen om Monachon van hun deuren te houden⁷. Ook weigerden zij hem inzage van de lijsten der aangeslagenen om de verarmde beroepsbevolking van de stad uit zijn handen te houden. Toen de municipale raad er in augustus 1798 eindelijk in geslaagd was de patentbelasting van het jaar V (1796-1797) te incasseren, schreef Monachon in zijn rapport, dat het wel weer maanden zou duren, eer de vrederechters aanstalten zouden maken om de belasting over het jaar VI te doen innen⁸.

Het was niet verwonderlijk, dat ook Monachon in oktober 1799 niet langer insisterde op de inning van de patentbelasting, waarvan het tiende gedeelte bestemd was voor de gemeentelijke ambtenaren, die bij de inning ervan betrokken waren. Zij ontvingen er echter niets van. De «*receveur general*» onthield hun het toekomstige aandeel en stortte het in de algemene kas van financiën. Dientengevolge ontvingen de districtscommissarissen en hun ondergeschikten maanden lang geen salaris. Verbitterd over deze handelwijze door een «*receveur general*», die hen honger liet lijden, liet ook de ultra-republikeinse Monachon op den duur de moed zakken⁹.

Op 12 december 1795 deed de gouvernementscommissaris Rogier de stellige belofte aan alle inwoners van de Nedermaas, dat binnen zeer korte tijd alle militaire vorderingen en oorlogsbelastingen beëindigd zouden worden¹⁰. De belofte was sneller gedaan dan dat zij werd nagekomen. Het departementale bestuur moest eerst pro-

30 nivôse an VI; 30 pluviôse an VI; 10 ventôse an VI.

⁷ S.A.M., F.A. inv. no. 15, no. 253, 3 brumaire an VII. Monachon, rapport van 20 brumaire an VI; 10 frimaire an VI.

⁸ Monachon, rapport van 30 thermidor an VI; zie ook 1 brumaire an VII.

⁹ Monachon, rapport van 10 vendémiaire an VIII.

¹⁰ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1795-1797, 12 december 1795.

beren zich los te maken van de verplichtingen, die het voormalige arrondissement Maastricht, sinds 1 oktober 1795 departement van de Nedermaas, nog had ten aanzien van de Landen tussen Maas en Rijn. De oriëntatie van Maastricht naar Brussel was op papier snel tot stand gekomen; de praktische uitvoering ervan, het verbreken van de band met de bestuursorganisatie van de Landen tussen Maas en Rijn, die pas in 1798 in «Departement van de Roer» zouden worden herschapen, leverden evenwel grote moeilijkheden op. Zo rustte in november 1795 op het departement de verplichting, het door Brussel opgelegd, binnen zeer korte tijd, 200 karren en 800 paarden voor het Sambre-Meuse leger te leveren. De eis was voor 1 oktober 1795 ook al door de centrale administratie van Aken gesteld. Nu wist het departementale bestuur van Maastricht niet meer waar het aan toe was, aangezien Brussel en Aken beide op hun standpunt bleven staan¹. De moeilijkheden werden nog groter, toen gemeenten van het voormalige Luikse prins-bisdom, o.a. in het Land van Loon, hun aandeel in deze requisitie in Luik afleverden. Zij wilden immers liever onder Luik ressorteren, dan onder Maastricht. Gemeenten, die tot de hertogdommen van Gulik Gelre en Limburg hadden behoord, reageerden helemaal niet op het verzoek van hun nieuwe Maastrichtse overheid en zonden hun aandeel naar Aken, omdat zij liever tot het verband van de Landen tussen Maas en Rijn wilden behoren. Ook de legerleiding ging haar eigen weg en sloeg het departement op 26 maart 1796 aan voor vierhonderd schapen². De oogst van 1796 was nog niet binnen, of een vordering van 750.000 kilo graan, die voor driekwart uit rogge en voor een kwart uit haver moest bestaan, van 20.000 kilo vlees, 75.000 kilo hooi, 75.000 kilo stro en nog eens 30.000 kilo haver volgde. Op 6 januari 1797 moesten de bewoners nog 750.000 kilo hooi en 250.000 kilo haver fourneren³.

Voor de verschillende oorlogsbelastingen was op 7 augustus 1795 een grondbelasting van tien miljoen francs in de plaats gekomen, die in natura kon worden voldaan. Deze grondbelasting zou een

¹ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 22, 1 frimaire an IV.

² R.A.L., F.a. inv. no. 2512, no. 299 R 3.

³ J. DARIS, Histoire du diocèse, t. IV, p. 6-8.

⁴ E. HUBERT, Correspondance de Bouteville, t. I, 30 messidor an IV, p. 321; 13 pluviôse an IV, p. 102.

⁵ Jean-Baptiste-François Micas, 1749-1825, divisiegeneraal, commandeerde in

blijvend karakter hebben. Aangezien men de nieuwe Franse staatsburgers van de negen «*departements réunis*» niet langer met oorlogsbelastingen kon opscheppen, veranderde Parijs de naam in gedwongen leningen. Op 15 december 1795 werd deze belasting opgelegd. De onwil om te betalen was zo groot, dat de commissaris van het uitvoerend bewind, Rogier, de inning ervan in 1796 slechts met de hulp van gendarmes kon afdwingen⁴. Zijn herhaalde verzoeken aan generaal Micas⁵, commandant van de vesting Maastricht, om militairen beschikbaar te stellen, werden afgewezen. Het verwijt van Bouteville uit Brussel, dat de Nedermaas achterbleef in de betaling ervan, kwam hard aan. Het departementale bestuur was er immers van overtuigd, dat de bevolking alleen nog maar voor de bedreiging met inkwartiering van militairen zou bezwijken. Om de onwillige belastingbetalers toch tot betaling te dwingen, legden de departementale bestuurders te Maastricht beslag op het meubilair van de onwilligen. Deze maatregel had echter ook weinig effect, doordat er geen kopers kwamen opdagen of doordat de deurwaarders weigerden de in beslag genomen goederen te verkopen. De grondbelasting over het jaar 1795, in totaal voor het departement 1.855.857 francs, was in mei 1796 grotendeels betaald. Van de 1.960.000 francs, het aandeel van de Nedermaas in de gedwongen lening, was op dat tijdstip 48 % geïnd⁶. Nieuwe berekeningen, nu gebaseerd op het inwonerstal, leverden een verlaging op. De Nedermaas moest nu 1.212.150 francs betalen⁷. Hiervan betaalde de stad Maastricht 16.3000 francs of 7,7%. De moed moest de departementale bestuurders wel in de schoenen zinken, temeer daar Bouteville vanuit Brussel pressie op hen bleef uitoefenen. Toen zij op hun beurt Bouteville vroegen, of tenminste een klein gedeelte van de opbrengst van de verschillende belastingen gereserveerd kon worden voor de dekking van de departementale uitgaven of voor de salariëring van de hogere en lagere ambtenaren, kregen zij nul op het rekest. Het departementale bestuur besloot toen maar op eigen gezag een belasting van 25.000 francs

1796 de vesting Maastricht en het departement van de Nedermaas. In 1797 werd hij bevelhebber van de 25e divisie, die de departementen Meuse-Inférieure, Ourthe, Sambre et Meuse, des Forêts bewaakte. Zie E. HUBERT, o.c. t. I, p. 490, noot III.

⁶ E. HUBERT, o.c. t. I, 30 messidor an IV, p. 321; t. II, p. 144.

⁷ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 24, 1 thermidor an IV.

uit te schrijven. Deze belasting was inconstitutioneel en werd na de inning ervan ook door de Parijse regering afgekeurd, maar zij behoefde niet gerestitueerd te worden¹.

Voor de Maastrichtse bevolking, die tijdens het ancien-régime alleen maar het systeem van de zogenaamde accijnzen op levensmiddelen als indirecte belasting gekend had, was het nieuwe stelsel van directe belastingen een zware beproeving². Op het bij herhaling gedane bevel opgave te doen van onroerend en roerend goed, reageerden na maanden slechts enkele burgers. Bij controle bleken de gegevens, die deze lieden hadden opgegeven, bovendien verre van juist te zijn. De rest verzweeg zijn bezit en wilde evenmin inlichtingen verschaffen³. In de stad was de situatie ook bijzonder ingewikkeld. Veel bezittingen waren zo opgedeeld tussen een aantal personen, dat men van een eigenlijke eigenaar van de grond of het pand niet meer kon spreken. Bovendien waren er een aantal renteniers, die hypotheeken op goederen van gemeenschappen, kerkelijk of wereldlijke instellingen hielden. Door dreigementen hoopte de kantoncommissaris Monachon de desbetreffende belastingplichtigen aan het spreken te krijgen. Ook werden er commissies in het leven geroepen om de staat van goederen op te maken en de gegevens voor het vervaardigen van een kadaster te verzamelen⁴. Een diep wantrouwen koesterde de bevolking jegens alle inlichtingen, die van overheidswege van haar verlangd werden. Vraagt men, aldus Girard in zijn eerste rapport aan Parijs, 21 september 1797, hoe de stand van hun veestapel is, de opbrengst van hun oogst, dan worden deze vragen uitgelegd als het zoeken naar een reden voor nieuwe vorderingen. Wil men iets over de bevolking weten, dan krijgt men als antwoord, dat zulke vragen er slechts toe dienen om mannen te lichten. Van een onderzoek naar de grondsoorten, de wijze van bebouwing, de aard der produkten, zegt de bevolking, dat een en ander geschiedt om de belastingen op te voeren. Zo zou een studie van de verschillende industrieën, fabrieken, ateliers en afzetgebieden van de handel alleen maar

¹ A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 22, 18 germinal an iv. E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. I, p. 103, noot 1.

² A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 24, no. 88, 1 thermidor an iv. De drie directe belastingen waren: de grondbelasting, de personele en mobiliere belasting en het patentrecht. Zie P. POULLET, *Les institutions françaises*, p. 195-197, p. 212-214, p. 218. M. MINORET, *La contribution personnelle et mobilière*, p. 647-648.

³ E. HUBERT, o.c. t. II, no. 434, p. 303.

dienen om fiscale wetten te maken. Girard gaf een verklaring voor deze instelling bij de bewoners. Hij zocht deze in de wijze, waarop zij behandeld waren sinds de inlijving bij de Franse Republiek. Werd er, aldus Girard, een volkstelling gehouden, dan volgden ook spoedig vorderingen en was de persoon, die het meest te goeder trouw de vragen beantwoord had, steeds in de ergste mate het kind van de rekening geworden⁵.

Toen de vrederechters van Maastricht, de voormalige Luikse schepenen A. Bernard en de jeneverstoker P. Jessé de kantoncommissaris niet onvoorwaardelijk steunden in zijn acties om exacte gegevens te krijgen, schakelde deze in 1798 militairen van het garnizoen in, die naderhand ook de betaling van de verschillende belastingen moesten afdwingen⁶. Desondanks hielden de Maastrichtenaren zich stokdoof. Wanbetalers treiterden en mishandelden de honderden garnisaires, weigerden hun de kost te geven of sloegen de deur voor hun neus dicht⁷. In Parijs heeft men goed praten, schrijft Monachon in 1799 vertwijfeld. Daar dringt men maar op betaling aan, dreigt men en wil men terstond het geld hebben, terwijl hier in de stad armoede, kwaadwilligheid en zorgeloosheid al mijn pogingen teniet doen⁸. Als dan in het voorjaar van 1799 geruchten in de stad circuleren over de verkwisting en de corruptie, die in de Parijse regeringskringen hoogtij zouden vieren, bericht Monachon aan de commissaris van het uitvoerend bewind, dat nu zelfs de «honnêtes gens» weigeren hun geld aan belastingen uit te geven⁹.

De onmacht van het Directoire om de economische en financiële noden op te lossen was inderdaad een van de hoofdoorzaken van de algemene malaise, die de negen «départements réunis» teisterde. Het wanbeheer van de Republiek prikkelde de bevolking eerst tot passief verzet en onwilligheid om belasting te betalen, na de 19 de fructidor an v tot een gewelddadige ontlasting van de zoge-

⁴ E. MONACHON, rapport van 10 germinal an vi.

⁵ L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 50.

⁶ Monachon, rapport van 30 nivôse an vi; 11 pluviôse an vi; 30 thermidor an vi; 30 fructidor an vi.

⁷ S.A.M., F.A. inv. no. 15, no. 191, 20 thermidor an vi; no. 208, 10 fructidor an vi; no. 217, 20 fructidor an vi; no. 221, 23 fructidor an vi.

⁸ o.c. no. 372, 7 prairial an vii.

⁹ o.c. inv. no. 16, no. 392, 9 messidor an vii.

naamde Boerenkrijg, die dan wellicht hoofdzakelijk uit een misnoegen van geestelijke, met name religieuze aard verklaard moet worden, maar waarin de sociale nood in niet geringe mate een rol heeft gespeeld. Zeer reële economische noden remden de inning van de belastingen. De Republiek had immers beslag op de goederen van de kloosters, ambachten of andere gemeenschappen gelegd en weigerde zich van de lasten te kwijten, die erop rustten, zodat talrijke renteniers van hun inkomsten beroofd werden¹. Wel had de regering een Grootboek van de Openbare Schuld aangelegd, maar zij erkende slechts één derde van de schulden, die de Staat had moeten overnemen. In de negen «départements réunis» werd deze gedeeltelijke schadeloosstelling bovendien pas in 1802 voor het eerst uitgekeerd.

Verwacht had mogen worden, dat de landbouw er beter aan toe zou zijn. De afschaffing van de tienden, van de zogenaamde feodale rechten en de tolln op wegen en rivieren moest op de lange duur immers een heilzame uitwerking hebben. Het noodlot wilde echter, dat in de betrokken tijd strenge winters, runderpest en verwarde politieke toestanden als tegenkrachten sterker bleken te zijn. In de nijverheidssector was de situatie niet beter. Door de werkeloosheid steeg het aantal behoeftigen. Van nieuwe mogelijkheden, die onder het Consulaat en het Keizerrijk konden worden verwerkelijkt, door een grotere afzetmarkt en een nieuwe aanvoer van grondstoffen, hetzij uit Frankrijk, hetzij uit de Bataafse Republiek, viel vooralsnog niets te bespeuren. De buitenlandse handel werd trouwens aan alle grenzen door de politieke omstandigheden geremd. Die met de Bataafse Republiek en de naburige Landen tussen Maas en Rijn waren aan een streng douanesysteem onderworpen. De ellendige toestand van de wegen verlamde het binnenlandse verkeer en de verplichting om de markten volgens de republikeinse kalender te houden ontwrichtte de handel².

De stijgende armoede en de werkloosheid te Maastricht kunnen met enkele getallen uit verschillende jaren geïllustreerd worden.

¹ H. van WERVEKE, *Vestiging van het nieuwe régime in het Zuiden*, p. 47.

² A. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination française*, t. III, p. 63, p. 66, p. 80-93, p. 100, p. 102. E. HUBERT, *Correspondance de Bouteville*, t. I, no. 230, 14 fructidor an IV, p. 440-p. 442. L. de LANZAC de LABORIE, *La domination française*, t. I, p. 180-185.

³ S.A.M., F.a. inv. no. 101, no. 360, 23 frimaire an VII. R.A.L., F.a. inv. nrs. 1044, 1045, 1046, *Tableau de la population de la ville de Maastricht*, frimaire an XII.

Allereerst zijn er getallen voorhanden over de bevolkingsgrootte van de stad. Het bevolkingsoverzicht van 1801 levert het getal van 15.836 inwoners op. Opgaven door Monachon in september en november 1798 verstrekt, vermelden respectievelijk de getallen 15.682 en 15.882. De plotselinge aangroei van 200 personen kan natuurlijk aan een verschrijving worden toegeschreven, doch kan gedeeltelijk ook verklaard worden uit de benarde situatie van die dagen, toen de Boerenkrijg een aantal lieden noopte hun toevlucht binnen de stad te zoeken³. Ten aanzien van het aantal armlastigen zijn ook enkele getallen beschikbaar. In het voorjaar van 1795 was er sprake van 544 werklieden of armen, die door de zorgen van het toen werkzame comité de surveillance wekelijks van brood werden voorzien. In 1797 kwamen er ongeveer 3600 lieden ten laste van de bedeling. Op een totaal van 15.836 inwoners betekende dit 22,13%. Deze plotselinge groei zou volgens de overheid veroorzaakt zijn door het ontbreken van nijverheid en industrie. In de volgende jaren moet de nood nog gestegen zijn. In 1804 kwamen er in totaal 4000 personen ten laste van de bedeling; daaronder waren 320 huiszittenden en 229 personen, die in de gasthuizen waren opgenomen⁴. Pas na 1807 werd de taak van het bureau van weldadigheid enigermate verlicht. Nu konden de meer dan drieduizend werkloze arbeiders uit de laatste tien jaren tenminste gedurende enkele maanden van het jaar werk vinden. In de leerlooierijen werd in dit laatstgenoemde jaar weer gedurende drie maanden gewerkt; de bierbrouwers en jeneverstokers mochten weer graan verbruiken voor bier en jenever; de grenzen met de Bataafse Republiek waren geopend, terwijl het departement, maar vooral Maastricht, begon te profiteren van de transitohandel tussen het Rijnland en de Franse Republiek⁵.

Bedelaars waren al eeuwenlang een normaal verschijnsel in Maastricht. In alle drukke straten en op alle belangrijke pleinen bepaalden zij mede het stadsbeeld. Voornamelijk op een bepaald gedeelte van het Vrijthof oefenden zij hun beroep uit⁶. Een beroep was het

Zie ook R. PHILIPS, Burgelijk Armbestuur van Maastricht, t. 1, p. 22-24.

⁴ S.A.M., f.a. inv. no. 212.

⁵ R.A.L., f.a. inv. no. 2825; inv. 2538, folio 3 R 13, fol. no. 981 R 116; 629 R 26; 609 R 47; 601 R 30; 43 R 27; inv. no. 2620; inv. no. 2625; inv. no. 2512, no. 299 R 3.

⁶ P. BONENFANT, Le problème du pauperisme en Belgique à la fin de l'Ancien-Régime, p. 56-76.

vaak geworden. Zo ervoer de reeds genoemde Reimse journalist A. Havé het, toen hij in 1784 Maastricht bezocht. Herhaaldelijk werd hij toen door «dit brutaal volkje» lastig gevallen¹. De burgerij stoorde zich ternauwernood aan hun optreden. Men gaf niet bepaald veel, maar liet een bedelende arme ook niet van honger en ellende omkomen. Er waren ook enkele tehuizen, waar de bedelaar 's nachts en in de winter een onderdak vond. Op bepaalde kerkelijke en wereldlijke hoogtijdagen vonden uitdelingen van geld en brood plaats. Sinds 1796 nam, volgens een ooggetuige, de bedelarij in de stad echter schrikbarende afmetingen aan. Bij honderden zwierven zij door de straten. De werkloosheid was volgens deze zegsman, de pastoor van de St. Martinus, Delruelle, de oorzaak van deze mistoestand². Het verdwijnen van de kerkelijke instituten met hun gods-, gast- wees- en armhuizen en het slecht functioneren van de nieuwe gemeentelijke instellingen, die thans de liefdadigheid hadden overgenomen, verergerden nog de situatie. Om zoveel mogelijk vreemde bedelaars te weren en daardoor tevens de noodtoestand van de autochtone armen enigszins te verlichten had de Maastrichtse overheid op 14 juli 1796 al bepaald, dat bedelaars en landlopers niet meer in hospitalen en nachtverblijven mochten worden opgenomen, wanneer bleek, dat het zwervers waren, die van kanton naar kanton en van departement naar departement trokken.

Ook in het departement van de Nedermaas verwekte de economische malaise grote sociale onrust. Bedelaars zwierven in grote drommen over de wegen en een aantal benden terroriseerden de bewoners van de Luikse Kempen en de zuid-oosthoek van het departement. Het bendewezen leefde weer op als in de dagen van de Bokkenrijders, die met kortere of langere tussenpozen van 1735 tot 1776 het Land van Overmaas en de Luikse Kempen geterroriseerd hadden. Toen het verschrikkelijke drama, waartoe de misdaden en de vreselijke vervolging van de zogenaamde tweede bende der Bokkenrijders de stof geleverd hadden, in 1776 beëindigd was,

¹ J. HAVÉ, *L'homme-sans-façon*, p. 42-43.

² Br. BORROMEUS, *Geschiedenis van Maastricht*, p. 103.

³ W. GIERLICH, *De Bokkenrijders in het land van 's-Hertogenrade*, p. 122.

⁴ L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 98, p. 104, p. 109, p. 112, p. 120-121, p. 125, p. 127, p. 216-218, p. 221-222.

⁵ L. ROPPE c.s. p. 230.

⁶ Rapporten van de kantoncommissaris van Bree, Wadeux, 10 floréal an VII;

was het Oostenrijkse gedeelte van het Land van Overmaas van die plaag bevrijd. In de naburige streken bevonden zich echter nog de vluchtelingen, die spoedig met het gespuis, dat uit Holland en Vlaanderen emigreerde, de zogenaamde «Mersener Bende» zouden vormen, waarin een aantal joden een leidende rol zouden vervullen³. Na de intocht van de Franse legers profiteerden deze benden van de omstandigheid, dat de nabijgelegen gebieden in de Bataafse Republiek en van die streken, welke sinds 1798 het departement van de Roer heetten, veilige wijkplaatsen boden, doordat een goed georganiseerd politieapparaat daar ontbrak. Het Land van Gulik en de stad Aken waren de schuilplaatsen voor de in de zuidoosthoek van de Nedermaas opererende benden; Lommel en Budel in de Bataafse Republiek voor de gangsters in de Kempen⁴. Door de verhoogde concentratie van smokkelaars langs de grenzen van de Nedermaas met de Bataafse Republiek werd de situatie er eind september 1798 zo onveilig, dat de douaniers de smokkelaars niet meer aandurfd en zich er wel voor wachtten hen te arresteren⁵. Volkomen ongestoord transporteerden dezen het graan naar de Bataafse Republiek, terwijl zij kandijsuiker, koffie, tabak en Engels laken naar de Nedermaas brachten⁶. Het laatste produkt als zodanig te identificeren, leverde nogal veel moeilijkheden op, omdat de ateliers van Luik, Verviers en Vaals, naar het zeggen van Monachon, de Engelse produkten imiteerden⁷.

De situatie werd bedenkelijk in de herfst van 1798. In Maastricht leefde men in deze maanden in de onderstelling, dat het ancien-régime spoedig zou terugkeren⁸; men wist er te vertellen, dat de vloot van Bonaparte vernietigd was, welk nieuwtje al in september 1798 in het kanton Rolduc verspreid was tegelijk met het verheugende bericht, dat de partijen op het Congres van Rastatt – waar de Duitse vorsten met Franse autoriteiten beraadslaagden over een nadere verdeling van hun territoria⁹ – uit elkaar waren gegaan en dat het land spoedig van bezitter zou verwisselen¹⁰. In Borgloon circuleerden halfseptemberberichten, dat de Engelsen bij Antwerpen

2 messidor an VII, 1 thermidor an VII, 4 germinal an VIII.

7 Monachon, rapport van 20 nivôse an VI.

8 Monachon, rapporten van 30 fructidor an VI, 30 vendémiaire an VII.

9 H. HUFFER: *Diplomatische Verhandlungen aus der Zeit der französischen Revolution* deel II: *Der Rastatter Congress*. Wien 1879.

10 Rapport van de kantoncommissaris van Rolduc, Offergelt, 2 vendémiaire an VII.

geland waren en dat de Fransen van de Rijn verdreven waren dank zij de succesvolle operaties van de Oostenrijkers¹. Al deze nieuwtjes, vaak zeer sterk gekleurd en overdreven, maar met grote gretigheid aangehoord, bereidden de opstand voor. De naaste aanleiding tot de Boerenkrijg was de wet op de conscriptie, die op 5 september 1798 werd aangenomen en begin oktober ook in alle gemeenten van de Nedermaas moest worden afgekondigd². De maatregelen tegen kerk en priesters en de sociale nood vormden de voedingsbodem ervan. In tal van plaatsen durfden de municipale agenten de wet op de conscriptie niet afkondigen uit angst, dat het volk hen zou lynchen. Voor een Fransman, ja voor iedereen, die als een Fransman gekleed was, was het bijzonder gevaarlijk in de plattelandsgemeenten van het departement te verblijven. Paarden van Franse officieren en gendarmes keerden zonder berijders in Maastricht terug³. Van Roermond tot Rolduc, rechts van de Maas, was de gehele bevolking in opstand. Aanplakbiljetten spoorden de bewoners van deze kantons aan op 26 oktober 1798 naar Roermond op te trekken, de gevangenen te overmeesteren en de gevangenen te bevrijden. In groten getale hingen er plakaten in het kanton Rolduc, waarop het volk tot verzet tegen de conscriptiewet aangezet werd en waarin sprake was van een contra-revolutie, die op het punt zou staan uit te breken. Tweeduizend man zouden samen met niet te noemen personen, aldus het pamflet, en met vrienden van het oude gouvernement (Oostenrijk) de wapens opnemen⁴.

De opstandelingen konden slechts een tiental dagen heer en meester blijven in Oost-Vlaanderen, waar de Boerenkrijg zijn begin vond. Op 18 en 19 oktober 1798 hadden zij bijna het gehele Land van Waas bezet, 22 oktober viel Sas van Gent in hun handen, maar op 29 oktober moesten zij deze streken weer verlaten. In de eerste dagen van november werd de opstand in West-Vlaanderen onderdrukt⁵. Ook in het departement van de Nedermaas was toen met de verschijning van de troepen onder generaal Chabert de rust

¹ Rapport van de kantoncommissaris van Borgloon, Bousmart, 2 vendémiaire an VII.

² P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination française*, t. III, p. 342. M. BUSSELS, *Over de conscriptie onder Frans bewind*, p. 27.

³ L. ROPPE c.s., o.c., p. 229-230. Zie het werk van Th. VANDEBEECK-J. GRAUWELS, *De Boerenkrijg in het departement van de Nedermaas*, Hasselt 1961, dat het meest diepgaande deze episode behandelt heeft.

weergekeerd. De ongeregelde troepen verplaatsten zich toen in oostelijke richting; zij bezetten Geel en gaven deze plaats weer prijs; maakten zich meester van Diest, maar moesten ook deze stad weer verlaten. De Nedermaas, bewaakt door het cordon, dat generaal Chabert in de plaatsen Hasselt, Herk, Beringen, Hechtel en Neerpelt gelegd had, zag midden november de opstandelingen, die op 15 november Diest verlaten hadden, door het cordon heendringen. In de afgelegen dorpen en bossen met hun gunstige schuilplaatsen hergroepeerden zij zich, klaar om in te grijpen, als de kansen gunstig leken. Voor de municipaliteiten van de kantons Peer en Bree werd dit een teken om zich haastig naar het veiliger gelegen Hasselt te begeven. De vraag aan de leiders van de opstandelingen, wanneer Venlo in opstand moest komen, werd beantwoord met de mededeling, dat men nog even moest wachten, totdat het signaal gegeven werd. In Maastricht was de bevolking op de hoogte van de operaties en werden de successen van de opstandelingen druk besproken⁶.

De repressailles, die in november 1798 vooral op aanstoken van de fel anti-clericale Girard voor de «prêtres insermentés» volgden, leidden op het eind van die maand tot een tweede en gevaarlijker golf van verzet binnen de Nedermaas. Ook de niet-Fransgezinde aristocratie, die stelselmatig elke bereidheid tot samenwerking met het nieuwe régime afgewezen had, werd vervolgd⁷. In mei 1798 had Monachon te Maastricht al het broeiest van aristocratische agitatie de «Société dit l'indissoluble» opgeruimd, waarin een aantal patriciërs van het ancien-régime een nieuw onderkomen gevonden hadden, toen de «Groote Sociëteit» in republikeins vaarwater was terecht gekomen. Vijf personen zouden toen gearresteerd zijn. Tijdens de spanningen van de Boerenkrijg werd Q. A. Collard, de schoonzoon en opvolger van de gewezen oragistische vice-hoogschout J. H. van Slijpe, gearresteerd op grond van zijn afwijzing van het nieuwe régime. Blijkbaar werd de laatste Brabantse vice-hoogschout van Maastricht als de gevaarlijkste

⁴ Rapport van de kantoncommissaris van Rolduc, Offergelt, 15 vendémiaire an VII. Rapport van de kantoncommissaris van Bilsen, De Bruyn, 2 frimaire an VII.

⁵ H. van WERVEKE, Vestiging van het nieuwe régime in het Zuiden, p. 53.

⁶ P. VERHAEGEN, La Belgique sous la domination française, p. 472, p. 485-487.

⁷ Monachon, Rapport du mois de messidor an VI. S.A.M., F.A. inv. no. 15, 1 thermidor an VI no. 235.

opponent beschouwd. Monachon wilde met deze arrestatie de andere rebellen, die naar zijn mening in groten getale in de stad rondliepen, en alle kansen zouden aangrijpen om een algehele rebellie te ontketenen, waarschuwen niets te ondernemen¹. Huiszoekingen en dreigementen aan het adres van alle lieden, die door de overheid van anti-Franse gezindheid verdacht werden, hielden de bewoners van Maastricht voorlopig in toom. Als de rebellen de overwinning behaalden, dan zou, volgens Monachon, ook een opstand te Maastricht uitbreken. Op het verzoek van de municipaliteit aan de burgers om als vrijwilliger post te vatten bij de poorten van de stad, had slechts een klein aantal burgers gereageerd. Bij de inspectie bleek hiervan nog niet de helft op zijn post te zijn.

Girard voelde zich onbehaaglijk in Maastricht, toen hem op 4 december 1794 de jobstijding bereikte, dat Hasselt door de rebellen was ingenomen². Hij stelde direct de divisiegeneraal te Luik, Micas, in kennis van het gebeurde en vroeg deze dringend om voetvolk en een bekwaam opperbevelhebber, want in generaal Chabert had hij weinig vertrouwen³. In zijn brief aan Micas ontwierp de oud-militair Girard zelf een operatieplan. Hij drong er sterk op aan de rebellen geen kans te geven nog verder het departement binnen te dringen, omdat zij dan van de bevolking alle steun zouden krijgen. Als zij erin slaagden de Maas over te steken en het voormalige Land van Overmaze te bereiken, waren de gevolgen niet te overzien. De inwoners van de kantons Valkenburg, Rolduc en het naburige Limburg waren, aldus Girard, trouw aan Oostenrijk gebleven en zouden dus alle hulp bieden. Aan de poorten van Maastricht werd die dag de wacht verdubbeld, in de stad werden razzia's gehouden en iedere verdachte vreemdeling of plattelander, die haar in de laatste dagen was binnengekomen, werd naar het gouvernementgebouw opgebracht⁴.

Hasselt werd, zoals reeds gezegd is, op 4 december 1798 door de Belgische opstandelingen bezet. Maastricht zouden zij niet bereiken, hoewel hun opzet was zich in deze vesting te nestelen⁵. Op 5 december 1798 werd het 3500 man tellende opstandelingenleger,

¹ Monachon, rapport du mois vendémiaire an VII; 30 brumaire an VII.

² R.A.L., F.a. inv. no. 4330, stuk 135.

³ Th. VANDEBEECK-J. GRAUWELS, De Boerenkrijg, p. 106-109.

⁴ R.A.L., F.a. inv. no. 4330, stuk 137.

⁵ A.M.G.V., B 5, reg. 100, 13 frimaire an VII; reg. 101, 21 frimaire an VII.

dat voor een derde deel ongewapend was en overigens wapens van uiteenlopende soort en makelij hanteerde, met een verlies van 1000 man totaal uit elkaar geslagen door de troepen van generaal Jardon. De overlevenden zochten een goed heenkomen en vonden dit in de bossen en dorpen buiten het departement⁶. De bedelaars en zwervers hervatten hun oude leventje, de benden zetten hun gangsterpraktijken voort en vermoordden sindsdien met een beroep op de plicht tot verzet tegen het Franse régime iedere Fransman of Fransgezinde burger, die zich in de Boerenkrijg als zodanig onderscheiden had. Omstreeks de jaarwisseling en nog maanden daarna had de schrik de officiële bestuursfunctionarissen van het platteland nog zo te pakken, dat zij hun ontslag namen of onderdoken als de gendarmerie iets te ver uit de buurt was of de Franse mobiele colonnes na de zuivering van het kanton, dit weer voor een tijd verlieten. In deze tweede fase van de Boerenkrijg is contaminatie met het oude bendewezen niet te miskennen⁷.

De emigratie van «conscrits», direct na de bekendmaking van de desbetreffende wet begonnen, bleef ook in 1799 voortduren. Van de 1167 recruten, die het gouvernement in de Nedermaas bij de eerste groep dacht te lichten, werden er slechts 59 ingelijfd. Dezen waren waarschijnlijk allen uit Venlo, Maastricht, St. Truiden en Hasselt afkomstig en uit enkele gemeenten van het Franstalige kanton Millen. De vier bovengenoemde steden hadden eind 1798 de recrutenlijsten volledig ingediend; van de andere kantons had het gouvernement niets ontvangen. In juli 1799 had zich nog niet een twintigste deel aangemeld. Maatregelen als confiscatie van eigendommen van familieleden van deze emigrés – door de opvolger van Girard op 3000 geschat – hielpen niet. Wie voor de conscriptie in aanmerking kwam, emigreerde, vooral naar de Bataafse Republiek. Cavenne voelde aan, dat de bevolking van de Nedermaas zich in de Bataafse Republiek thuis voelde. In de legerkorpsen van de Republiek willen zij wel dienst nemen, rapporteerde hij aan zijn Parijse superieuren. Zij vonden er immers hun eigen gewoonten en zeden in terug en zij spreken ook dezelfde taal⁸. In de voorzomer van 1799 giste het gevaarlijk in het departement.

⁶ L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 234-236.

⁷ o.c. p. 175-178.

⁸ o.c. p. 185-186; P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination française*, t. III, p. 679-680.

Allerhande berichten over een naderende invasie van de vijanden van de Franse Republiek circuleerden. Uit Bilsen berichtte de kantoncommissaris, dat fanatici en royalisten de bevolking op-hitsten¹. In Rolduc wisten de bewoners te vertellen, dat de Franse legers verslagen waren, dat Bonaparte gevangen was genomen en de Russen Italië waren binnengedrongen². In Venlo was iedereen op de hoogte van de Franse nederlagen. In kranten, die via het Pruisisch gebleven dorp Tegelen waren binnengesmokkeld, werden de berichten bevestigd³. In Millen waanden velen de bevrijding al zo nabij, dat bezitters van domeingoederen tegen een zacht prijsje hun nieuwe eigendommen van de hand wilden doen⁴. De vijanden van de Republiek stonden immers aan de grenzen. In Rolduc probeerden een aantal lieden in juli de laatste kranten uit Aken te krijgen, waarin het legerbericht van de Oostenrijkse generaal Sztarray stond⁵. Deze had op 13 juli de dappere Belgen opgeroepen zich te scharen achter het vaandel van de keizer, hun wettige souverein, die weldra met zijn legers aan de grenzen van de Zuidelijke Nederlanden zou staan⁶. In Maastricht, maar ook in andere plaatsen van het departement werden in opruiende liedjes de nederlagen en tegenslagen van de Franse legers bezongen⁷. Monachon was in de augustusmaand van dat jaar zo geïrriteerd over zijn stadgenoten, dat hij aan de circusbaas Perlon, die een tent met wilde dieren op de markt wilde opzetten, geen verlof hiertoe gaf. Zijn argument was: «... nous avons déjà assez de malebêtes dans cette commune sans en laisser venir de l'étranger...»⁸. Relletjes, in het begin van de maand door orangistische burgers georganiseerd, hadden een verscherpt politietoezicht in de stad tot gevolg gehad. Zij waren onder andere gericht tegen de leden van de Frans gezinde «Groote Societeit». De kreet «vive Orange» weerklonk in die maand vaak in Maastricht, rapporteerde Monachon⁹. Volgens de kantoncommissarissen van Venlo en Echt, waren ook hier betogingen voor de Oranjes gehouden¹⁰.

De mislukking van de Engels-Russische invasie bij Den Helder in september 1799 was een zware slag voor de bewoners van de Nedermaas. Was het de zekerheid definitief bij de Franse Republiek te blijven behoren, dat nu een groter deel van de bevolking aanzette om domeingoederen te kopen? Ook rapporteerde Cavenne, dat, naar zijn gevoelens, de inwoners de décadi-viering boven de zondagsrust begonnen te stellen. Maar hij voegde er ook veelbetekenend aan toe, dat alleen de vrede, de tijd en het onder-

richt de anti-Franse gezindheid van de bewoners van de Nedermaas zouden kunnen veranderen. Dat het Franse régime niet aanvaard was, lag ongetwijfeld aan de onwetendheid en het bijgeloof van de inwoners, maar de manier, waarop het régime sinds 1795 in dit departement was ingevoerd, vond deze tweeëntwintigjarige Franse ingenieur toch wel geheel onverantwoord en alleen maar vervelend en hinderlijk voor de Nedermaasse bevolking¹¹.

¹ Rapport van de kantoncommissaris van Bilsen, De Bruin, 1 pluviôse an VII.

² Rapport van de kantoncommissaris van Rolduc, Offergelt, 4 floréal an VII.

³ Rapport van de kantoncommissaris van Venlo, Petit, 1 prairial an VII.

⁴ Rapport van de kantoncommissaris van Millen, Hanf, 10 messidor an VII.

⁵ Rapport van de kantoncommissaris van Rolduc, Offergelt, 5 thermidor an VII.

⁶ H. T. COLENBRANDER, Gedenkstukken, t. IV, no. 747, p. 1031. G. J. W. KOOLEMANS BEYNEN, Oranje en de Roomsche-Katholieken in 1799, p. 9.

⁷ L. ROPPE, p. 182-184, p. 191.

⁸ N. DEJONG, Zwanevang, p. 526.

⁹ Monachon, Rapporten, 3 fructidor an VII; 11 fructidor an VII.

¹⁰ Rapport van de kantoncommissaris van Venlo, Petit, 1 fructidor an VII.

Rapport van de kantoncommissaris van Echt, van Gestel, 2 fructidor an VII. Het kanton Echt was gevormd uit het vroegere Land van Montfort, waarvan stadhouder Willem V de heer was. Zie BACHIESE O.C. p. 1132, p. 1136.

¹¹ L. ROPPE C.S., De Decadaire Rapporten, p. 189, p. 195, p. 199, p. 200, noot 255, p. 201.

KERK EN STAAT IN HET
DEPARTEMENT VAN DE NEDERMAAS,
SPECIAAL TE MAASTRICHT,
1795-1801

Het aandeel in de oorlogsbelastingen, dat de twee Maastrichtse kapittels in 1795 moesten opbrengen, was onevenredig hoog in vergelijking met de aanslagen van de overige geestelijke instellingen van de stad en het arrondissement Maastricht. Vijf twaalfde van de totale aanslag op de geestelijkheid was immers op hun schouders gelegd. Hun herhaalde verzoeken aan de overheid om tot een billijke en evenredige verdeling te komen, hadden niets uitgehaald. Wel wisten zij te bereiken dat de administrateurs van het arrondissement op hun instigatie op 30 september 1795 een vergadering bijeenriepen, waarop de afgevaardigden van alle parochies, kloosters en benificianten werden uitgenodigd. De bedoeling van de kapittels was, dat er op die bijeenkomst een speciaal comité samengesteld werd om een herziening van de belasting-aandelen tot stand te brengen. Natuurlijk moesten de kapittels de grootste zeggingsmacht in dit te formeren comité krijgen. Zij hadden immers in 1795 de grootste klappen voor de geestelijkheid moeten opvangen.¹

De beslissing van de vergadering viel echter anders uit. Niet zij, maar de afgevaardigden van de parochies en de kloosters deelden de lakens uit en kozen een vertegenwoordiging, die een duidelijke weerspiegeling was van de reële verhoudingen onder de geestelijkheid. In het zogenaamde «comité ecclésiastique» werden namens de seculieren de pastoors Philippens van Ambij en Germin van Lanaken, namens de regulieren de prior van de Dominicanen Huntjens en de abt van Keizersbosch Wagemans gekozen. De plannen van dit comité ontwikkelden zich dan ook spoedig in een an-

¹ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 14 oktober 1795.

² o.c. 23 februari 1796; 11 maart 1796; 16 maart 1796.

dere richting dan de kapittels zich hadden voorgesteld. Voor deze was immers alleen maar van belang, dat de door hen te veel betaalde gelden spoedig door de overige geestelijkheid gerestitueerd zouden worden. Het comité wilde echter als een soort uitvoerend orgaan van de geestelijkheid de wensen en verlangens van alle betrokken partijen behandelen. In die richting schijnt die bewuste vergadering van 30 september 1795 immers te zijn gegaan. De kapittels moeten dit begrepen hebben. Na enkele weken reageerden zij al met hun traditioneel hautain machtsvertoon op de voorstellen van het comité en lieten zij geringschatting blijken ten aanzien van zijn prestaties. Zij zeiden tegen de twee Maastrichtse vertegenwoordigers, Philippens en Huntjens, dat er nu maar eens eindelijk geld op tafel moest komen². Opmerkelijk was de zelfbewuste toon, die uit de brieven van de pastoor van Ambij en de prior, tevens provinciaal van de Dominicanen, klonk, telkens als zij de kapittels van antwoord dienden. Hier waren geëmancipeerde burgers aan het woord, die zich blijkens hun beroep op de Franse wetten, thans gelijkwaardig achtten aan de machtige kanunniken van weleer. In scherpzinnig opgestelde betogen verweten zij de kapittels, dat deze zich niet aan hun woord hielden en zich met gladde, «scotistische» redeneringen poogden te distantiëren van de acties, zoals deze door het comité werden ondernomen. Deze houding van de kapittels meenden de twee vertegenwoordigers als bewuste onwil te moeten kwalificeren³.

Om tot een juiste vaststelling van de belastingaandelen te geraken, had het «comité ecclésiastique» alle geestelijken verzocht precies op te geven, wat zij jaarlijks verdienden. Het merendeel reageerde op dit verzoek; enkelen, waaronder de kapittels, bleven nalatig en saboteerden deze actie. De inlichtingen moesten waarheidsgetrouw zijn. Daartoe hadden alle deelnemers aan die bewuste oprichtingsvergadering van het comité zich onder ede verbonden. Hierin ligt althans een gedeeltelijke verklaring voor de nalatigheid van de kapittels. Toen namelijk Bleron, de ontvanger van de domeinen, om de gegevens vroeg, zonden de kapittels wel een staat van hun activa en passiva in, maar weigerden zij de verlangde inlichtingen aan het comité te verstrekken. Uit het geheel van brieven en reacties blijkt ook, dat de staat van goederen, aan Bleron

³ o.c. 17 april 1796; 18 juli 1796.

toegestuurd, geen juist inzicht gaf en dat bepaalde zaken verdonkeremaand werden¹. Zouden de heren aan het comité de staat, voor Bleron bestemd, overhandigd hebben, dan waren zij aan hun eed ontrouw geworden en daarom voerden zij maar obstructie, weigerden inlichtingen en bestreden de rechtsgeldigheid van ieder besluit, dat het «comité ecclésiastique» nam.

Deze houding ontlokte een steeds scherper wordende kritiek aan de Maastrichtse vertegenwoordigers in het comité. Zo vroegen Philippens en Huntjens zich af, of de parochiegeestelijkheid, die toch de zware last van de zielzorg te dragen had, niet zelf in aanmerking kwam voor restitutie, nu hun inkomsten, door het afschaffen van de tienden, zo zeer verminderd waren. Beide afgevaardigden beriepen zich op de Franse wetten, waarin bepaald was, dat de parochiegeestelijkheid met een jaarlijks inkomen beneden de 1000 francs van een aantal belastingen was vrijgesteld. Hoe durfden de kapittels nu nog eisen stellen? Waarom wilden zij ook eigenlijk hun deel in de uitgaven van het comité niet dragen? Bij de oprichting van het comité hadden de kapittels hiertegen toch geen bezwaar gemaakt. De herhaalde opmerking van de kapittels, dat het «comité ecclésiastique» maar eens met vertegenwoordigers van de kapittels moest komen praten, wezen Philippens en Huntjens fel af. Wat verbeeldden de twee kapittels zich wel? Meenden zij misschien, dat zij de geestelijkheid vertegenwoordigden en alles over haar te zeggen hadden²?

Het viel de kapittels niet mee de argumenten en motiveringen van de tegenpartij te ontzenuwen. Zij riepen de hulp in van A.L. Pélerin, de gewezen Brabantse pensionaris van de stad, om verweerschriften op te stellen³. Een gelukkige omstandigheid kwam hun te hulp. Op 21 september 1796 werd het decreet afgekondigd, waarbij de kloosters werden opgeheven. De kapittels reageerden er nauwelijks op. Van bewogenheid naar aanleiding van dit besluit was nauwelijks sprake. Zij bleven immers voortbestaan. In hun kapittelboeken schreven de kanunniken wel neer, dat onder deze omstandigheden de zaak der restitutie als afgedaan moest worden beschouwd⁴.

Het streven van de Franse Republiek naar het bezit van kerken

¹ o.c. 16 januari 1796; 17 april 1796.

² o.c. 18 juli 1796.

³ o.c. 22 maart 1797.

⁴ o.c. 26 oktober 1796.

en kloosters was al spoedig na de annexatie begonnen. Op 15 oktober 1795 werden de geestelijke instellingen en parochies geconfronteerd met maatregelen, die hun alle beschikkingsrecht over het klooster- en kerkbezit ontnamen. Vanaf die dag mochten geen kerkelijke goederen meer worden verkocht, geruild of verhypothekerd worden. Zelfs verpachtingen konden niet meer tot stand komen, tenzij ten overstaan van officiële functionarissen⁵. Binnen tien dagen moesten de kloosters en kerkfabrieken een verantwoord overzicht van hun bezit inleveren. Ook van de bibliotheken dienden catalogi opgesteld te worden. Onder bedreiging met confiscatie en gevangenisstraf, als de geestelijken geen inlichtingen wilden verschaffen, werden op 16 januari 1796 de uitgevaardigde voorschriften nogmaals herhaald⁶. Dat de kloosters opgeheven zouden worden, moest iedereen duidelijk zijn, die op de hoogte was van het lot, dat de Franse kloosters al jaren tevoren getroffen had. Het was ondenkbaar, dat de Republiek een situatie, die zij in Frankrijk niet had geduld, in de negen departementen zou laten voortbestaan. De Constitutie van het jaar III erkende immers geen religieuze geloften, noch enig engagement, dat in strijd heette met de natuurlijke rechten van de mens⁷. De wet, die de kloosters ophief, bepaalde, dat de onroerende en de roerende goederen aan de Staat zouden vervallen. De leden van de opgeheven instellingen zouden bij het verlaten van de kloosters «bons de retraite» ontvangen als vergoeding voor het verlies van hun inkomsten. Met deze «bons», respectievelijk 15.000 francs voor priester-religieuzen, 5000 francs voor lekebroeders en oblaten, 10.000 francs voor vrouwelijke religieuzen, die de plechtige geloften hadden afgelegd, en 3334 francs voor lekezusters en oblaten, konden de kloosterlingen domeingoederen, dus ook hun vroeger klooster kopen. Twintig dagen na de aanbieding van de «bons» dienden de kloosterlingen het klooster te verlaten en hun kloosterkleding af te leggen⁸. Direct na deze bekendmaking ontstonden er grote strijdvrage over het geoorloofd zijn van de aanvaarding van de «bons de retraite». Erkende men met de acceptie ervan ook niet het recht van de overheid om de kloosters op te heffen? Ook sloot de acceptie, volgens anderen, het uitspreken van vertrouwen in ten aanzien

⁵ o.c. 16 oktober 1795.

⁶ o.c. 16 januari 1796; 17 april 1796.

⁷ H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. VI, p. 91-92.

⁸ Pasinomie, dl. 7. p. 387-389; art. 12, art. 13, 14, 15, 16, 17.

van de bestendigheid van het Franse régime. Waren er niet andere berichten, die op een spoedige terugkeer van de vroegere machtshebbers deden hopen? In die septemberdagen van 1796 hadden de Fransen zich inderdaad op de Rijn teruggetrokken. De kwestie over het geoorloofd zijn werd aan Rome voorgelegd. Pius VI had al in zijn breve van 10 maart 1791 *Quod aliquantum* de door Talleyrand in 1790 voorgestelde en inmiddels uitgevoerde aanslag op het kerkelijk bezit afgekeurd¹. Toen de Franse overheid ook in de negen departementen kerkelijk goed confiskeerde, bleven de officiële verklaringen van het episcopaat echter achterwege. In februari 1797 ontving de deken van Tongeren P. Bellefroid via de nuntius te Keulen het bericht, dat de kardinalen, te Rome bijeen, zich positief over de aanvaarding hadden uitgesproken. Op dat tijdstip hadden 51 van de 1472 religieuzen in het departement de «bons» aangenomen, onder wie een Maastrichtse Dominicaan². Toen evenwel dit positieve antwoord van Rome bekend werd, haastten zich een aantal gewezen kloosterlingen alsnog de «bons» te verkrijgen. Voor het overgrote deel van de regulieren van de Nedermaas was deze beslissing echter onbegrijpelijk. Brieven om inlichtingen over de juistheid van het bericht uit Rome werden tot Ciamberlani, de oud-secretaris van de Hollandse Zending en tot de nuntius te Keulen gericht. Een groep regulieren wendde zich zelfs rechtstreeks tot Rome om de paus en de kardinalen te overtuigen van hun ongelijk. Geen enkele regulier kon, aldus deze groepering, aan de voorwaarden voldoen, die Rome aan de aanvaarding verbonden had, namelijk dat het gekochte bezit niet als persoonlijk eigendom zou beschouwd worden en dat men later bij een herstel van kloostergemeenschappen het nieuw verworven eigendom zou restitueren. De paus en de kardinalen moesten zich dus vergist hebben. Ciamberlani antwoordde op de hem voorgelegde vraag in mei 1797, dat hij inderdaad via de nuntiatuur in Keulen het bericht ontvangen had, dat de kardinalen te Rome de aanvaarding van de «bons» geoorloofd hadden verklaard. Twee maanden later deelde hij evenwel mee, dat de kardinalen thans de acceptatie niet meer

¹ A. LATREILLE, *L'Eglise et la Révolution française*, t. 1, p. 97-98.

² R.A.H., Liassen 215, Etat général no. 1.

I. DELATTE, *La vente des biens nationaux dans le Département de Jemappes*, p. 47-51.

³ S.P.ERNST, *Réflexions sur le décret de Rome*, p. 31-32.

geoorloofd achtten, omdat men niet aan de voorwaarden kon voldoen³.

Het merendeel van de Maastrichtse kloosterlingen hield zich aan het eenmaal vastgelegde principe, dat de aanvaarding van de «bons» ongeoorloofd was. Deze beslissing staat waarschijnlijk op naam van de provinciaal van de Dominicanen, Huntjens, en de provinciaal van de Beggaarden, Compeers, te Maastricht. Huntjens, door de Maastrichtse regulieren en hun confraters in de Nedermaas tot afgevaardigde in het «comité ecclésiastique» gekozen, had groot gezag in de stad. Door zijn lectoraat aan het groot seminarie van het bisdom Roermond, waar het theologisch onderwijs aan de Dominicanen was toevertrouwd, genoot hij ook groot aanzien bij de seculiere geestelijkheid van dit bisdom⁴. Zowel in de kwestie van de «bons de retraite» als ten aanzien van de vraagstukken betreffende de eisen, die de overheid in 1797 en volgende jaren aan de geestelijkheid zou opleggen, nam hij steeds meer een afwijzende houding aan. Het is duidelijk dat zij beiden als de leiders van de reguliere geestelijkheid gezien werden. Op die grond werd dan ook tegen hen als eersten in de Nedermaas in oktober 1797 een deportatiebevel uitgevaardigd⁵. Huntjens wist te ontsnappen, maar Compeers werd gevangen genomen en naar het eiland Rhé (Frankrijk) overgebracht.

Toen in mei 1798 de termijn van de acceptatie verstreken was, hadden 58 van de 336 Maastrichtse religieuzen, ofwel 17,88% de «bons» aanvaard⁶. Onder deze 58 valt het gedrag van de Cellieten bijzonder op. Elf van de twaalf leden, die de Maastrichtse communiteit telde, accepteerden na het gunstige bericht uit Rome de «bons». Aanvankelijk meenden deze regulieren, dat zij konden profiteren van de uitzonderingen, die de wet hun bood. Voor communiteiten, die zich aan het onderwijs of de ziekenverpleging wijdde, gold het opheffingsbesluit niet. Een maand na de overige religieuzen moesten ook zij hun klooster in de stad verlaten, dat al eerder door het departementale bestuur tot gevangenis bestemd was en daartoe ook al gedeeltelijk in gebruik was genomen⁷. Met

⁴ W.A.J. MUNIER, Het Groot-Seminarie van Roermond in de Franse tijd, p. 320-321.

⁵ R.A.L. F.a. inv. no. 300, fol. 84r-86r; inv. no. 4326.

⁶ R.A.H., Liassen 215, Etat général, no. III.

⁷ S.A.M., F.a. inv. no. 76a, no. 437, 440.

hun bezit van tien huizen waren zij na de Dominicanen met twintig huizen en de Kruisheren met twaalf huizen wel het rijkste klooster van de stad¹.

Buiten Maastricht lagen de verhoudingen anders. In de abdij Rolduc trad Simon Pieter Ernst, Augustijner-koorheer en pastoor van de parochie Afdon als verdediger van het gunstige standpunt op, ook nadat het tweede bericht uit Rome in juli 1797 bekend geworden was. Door zijn toedoen aanvaardden alle aanwezige leden van de abdij, eenenveertig in getal, de «bons». In het Kapucijnenklooster te Wittem accepteerden eveneens alle regulieren de «bons», hetgeen ongetwijfeld eveneens aan Ernst's invloed moet worden toegeschreven. Deze reisde in het voorjaar van 1797 een aantal kloosterlingen af om van hen de «bons» op te kopen om deze dan bij die van zijn confraters te voegen. Hiermee wist hij de kloosterbezittingen van Rolduc grotendeels terug te kopen². In Tongeren was de invloed van de deken P. Bellefroid duidelijk merkbaar. Hier accepteerden 73 van de 108 religieuzen de aangeboden vergoeding, wat neerkwam op 67,64%. De deken van Tongeren werd in zijn opvatting gesteund door de synode van het prinsbisdom Luik, die onder leiding van de groot-vicariss H. de Rougrave de acceptatie goedkeurde. De prins-bisschop F. de Méan was geëmigreerd en liet zich niet over deze kwestie uit. Zijn Roermondse ambtgenoot, de Brusselaar Johannes Baptista Robertus baron van Velde de Melroy en Sart-Bomal, die in 1794 was gewijd³, slechts enkele maanden in zijn bisdom verbleef en toen emigreerde, zweeg eveneens. Hij had de leiding van het bisdom aan zijn vicaris-generaal H. Sijben overgedragen. Op diens gezag moeten de 24 vrouwelijke religieuzen van de Munsterabdij en het klooster St. Gerlach wel de «bons» direct na de eerste aanbieding, dus nog voor een positief bericht uit Rome bekend was, aanvaard hebben. Beide kloosters hadden in de jaren tachtig al een soortgelijk lot ondergaan en van de Brusselse regering pensioenen aanvaard. Kloosterlingen, die de vicaris-generaal om raad vroegen, deelde hij het standpunt van Rome mee, dat in februari 1797 ter kennis van de deken van Tongeren kwam⁴. In Venlo hadden bij de eerste aanbieding, oktober 1796, al zes religieuzen de «bons» aangenomen. Hun aantal

¹ R.A.L., F.a. inv. no. 1831-1834; inv. no. 3501.

² C. DE CLERCQ, Simon Pieter Ernst, redder der gebouwen van Rolduc, p. 86-90.

³ W. A. J. MUNIER, Een bisschopsbenoeming tegen het eind van het Oostenrijks Bewind, p. 320-322.

steeg tot 51; dat kwam op een totaal van 121 religieuzen op 42,18% neer. In St. Truiden lagen de verhoudingen nog slechter en accepteerden 29,8% of 29 van 97 personen de «bons», in Weert waren het er 7 op de 92 religieuzen of 7,56%, terwijl in Hasselt slechts 5,4% of 7 van de 132 religieuzen de «bons» aannamen. De weigering van 278 Maastrichtse religieuzen bezorgde de Franse Republiek een voordeel van 2.955.020 francs. Het afgevozen kapitaal in het hele departement – slechts 379 van de 1472 religieuzen in de Nedermaas aanvaardden de «bons» – bedroeg 11.743.170 francs. Waren deze «bons» aanvaard, dan hadden zij de kloosterlingen in staat gesteld de meest onmisbare bezittingen terug te kopen⁵.

Twintig dagen na de aanbieding van de «bons» verlieten de religieuzen hun kloosters⁶. Het vertrek van de eerste kloosterlingen had wel enige beroering in de stad verwekt, maar met de hulp van het garnizoen had Girard in december 1796 alle onrust in de stad kunnen voorkomen. Ook buiten Maastricht verliep de uittocht over het algemeen zeer ordelijk, hetgeen ongetwijfeld te danken was aan de strenge maatregelen, die het departementale bestuur in oktober 1796 in het vooruitzicht had gesteld, ingeval er weer relletjes zouden uitbreken, zoals er te Weert, Bree en elders hadden plaatsgevonden⁷. De opheffing van de kloosters in september 1796 had tot grote beroering onder de bevolking, aanleiding gegeven. In Weert reageerden de minderbroeders niet erg taktisch. Op ruiende preken van deze regulieren, vooral van Aegidius Aussems, lector in het klooster op de Biest, deden de oproerige en vijandelijke stemming toenemen. Op zondag 25 september 1796, hield hij 's morgens in de kloosterkerk en 's avonds in de openlucht voor een talrijk gehoor een predikatie. De tekst: «vincit leo de tribu Juda», koos hij als motto; in gevaarlijke allegorieën verduidelijkte hij zijn bedoelingen. Het volk moest «l'arbre du libertinage» in zijn hart omhakken en er het H. Kruis voor in de plaats planten. De zin van zijn woorden werd begrepen. Diezelfde avond werd de vrijheidsboom omgehakt en een aanslag op de kantoncommissaris Willemart gepleegd. Met geweren en ander wapentuig gewapend, wilden de Weertenaren de volgende dag naar Maastricht trekken.

⁴ B.A.R., port. 53.

⁵ R.A.H., Liassen 215, Etat général, I, II, III, IV.

⁶ R.A.L., F.A. no. 1212, p. 168-172.

⁷ E. HUBERT, Correspondance de Bouteville, t. II, no. 522, p. 488.

De berichten over de nederlagen van de Franse legers waren mede oorzaak van deze oproerige stemming¹.

In een uitvoerige mededeling aan alle inwoners van de Nedermaas maakte het departementale bestuur op 7 oktober 1796 bekend dat «aan samenrottingen, welke in verscheiden plaatsen van dit Departement hebben plaats gehad, onder voorwendsel van openbaare gebeden, en andere plegtigheden van den Catholyken Godsdienst» nu definitief een einde moest komen². De bewoners moesten goed beseffen dat «de Constitutie der Fransche Republiek geen dominante Godsdienst erkend», dat «alle vergaderingen van Burgers tot uitoefening van wat Godsdienst 't ook wezen moge onderhevig zijn aan het opzigt der aangestelde Regeeringen». De samscholingen, waarvan sprake was en «waarvan Priesters en Kloosterlingen de belhamels» waren, zouden «alleenlijk strekken om het volk aan te zetten om te verhinderen de uitvoering der Wet, welke de vernietiging der Religieuse Orders gebied». Dientengevolge bepaalde het departementale bestuur op instigatie van Nicolas Girard, dat alle godsdienstige plechtigheden van nu af aan alleen nog maar binnen de kerkgebouwen mochten plaatsvinden en wel na zonsopgang en voor zonsondergang. De openbare rust mocht niet verstoord worden door klokkengelui, behalve als er een plechtigheid in de kerk op volgde. De bedienaren van de godsdienst werd verboden dienstwerk in andere parochies buiten hun gemeenten gelegen te verrichten, tenzij met uitdrukkelijk verlot van de locale burgerlijke overheid. Iedere bijeenkomst van lieden bij gelegenheid van een kerkelijke plechtigheid, die buiten de muren van de kerkgebouwen zou plaatsvinden, zou als een samscholing worden opgevat³. Hiermee paste het departementale bestuur, zonder opdracht van Parijs hiertoe gekregen te hebben, gedeeltelijk al de wet van 7 vendémiaire an iv (29 september 1795) toe. Een half jaar later zou Parijs deze wet in zijn geheel op de negen departementen van toepassing verklaren.

De twee Maastrichtse kapittels schijnen nog lang in de overtuiging verkeerd te hebben, dat het lot, dat de kloosters in 1796

¹ J. HENKENS, Verbod tot godsdiensttoefeningen in het openbaar te Weert in 1796, p. 43-45.

² A.R.A.B., Papiers de Bouteville, carton 24, 7 oktober 1796.

³ Pasinomie, 1e serie, 1.7, p. 72, art. 5.

⁴ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1796-1797, 7 oktober

getroffen had, hun niet beschoren zou zijn. Ook toen op 7 oktober 1797 de departementale administratie aan alle geestelijken van het departement voorschreef terstond alle boeken met verantwoording van hun inkomsten uit hun geestelijk ambt in te leveren, gaven zij er zonder veel argwaan gehoor aan. De kwestie, die in dezelfde bekendmaking aan de orde kwam, namelijk het afleggen van de eed van haat op straffe van verbeurdverklaring van alle inkomsten, had immers, volgens hun gevoelen, geen betrekking op de kapittels. Zij oefenden immers geen zielzorg uit en bezaten prebenden, die eerder lijfrenten genoemd konden worden dan prebenden, zoals deze in de voormalige Oostenrijkse Nederlanden bestonden⁴. Ook de lagere geestelijkheid van de twee kapittels meende, dat het afleggen van de eed voor hen niet gold. In de wet was immers sprake van inkomsten uit zogenaamde pastorale goederen, wat volgens hun uitleg betekende: goederen verbonden aan een zielzorgelijk ambt. Deze zouden aan de Republiek vervallen, als de vruchtgebruikers hiervan niet de voorgeschreven eed van haat wilden afleggen. Zij bezaten geen pastorale goederen en oefenden ook geen zielzorg uit. Wel was artikel vier van de wet op hen van toepassing, meenden zij, want daarin werd een uitzondering gemaakt voor beneficies en prebenden, die niet aan het geestelijk herderschap waren verbonden. Hun bediening bestond slechts in het bidden voor levenden en doden, dus in particuliere gebeden⁵.

Toen enkele dagen na het bovengenoemde voorschrift van het departementale bestuur geruchten in de stad de ronde deden, dat ook de kapittels zouden worden opgeheven, sloeg de kapittels de schrik om het hart. In buitengewone kapittelvergaderingen werd besloten gezamenlijk een verzoekschrift aan de Raad van Vijfhonderd in Parijs te sturen. Hierin moest hun oprechte verlangen kenbaar gemaakt worden, dat de kapittels zouden mogen blijven bestaan. Van «bons de retraite» als een soort vergoeding voor de derving van inkomsten mocht niet gerept worden⁶. Waarschijnlijk hoopten zij via Charles Clément Roemers, de afgevaardigde van het departement in de Raad van Vijfhonderd, tevens oud-secretaris van het kapittel van O.L. Vrouw, deze gunst te verkrijgen. Hun hoop

1797.

⁵ S. TAGAGE, Rond de opheffing van het kapittel van St. Servaas, p. 501-502.

⁶ R.A.L., Protocolen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1796-1797, 22 oktober 1797.

bleek ijdel te zijn. Door de wet van 5 frimaire an VI, 25 november 1797, nationaliseerde de Franse Republiek de bezittingen van de seculiere kapittels, de beneficies, de seminaria en alle lekencorporaties¹. Daarmee werden al deze instituten opgeheven.

Op het bovengenoemde verzoekschrift aan Parijs kregen de kapittels geen antwoord. Wat de centrale administratie van de kwestie dacht, vernamen zij, toen de hoogproost van St. Servaas, baron van Wassenaar, zonder omwegen te horen kreeg, dat alle pogingen om een onderscheid te maken tussen onmiddellijke bedienaren, die zielzorg uitoefenden, en geestelijken zonder zielzorg, waaronder dan de kapittelgeestelijkheid moest vallen, vergeefs waren. De wet sprak immers van geestelijke bedienaren. Ook al hadden baron van Wassenaar en anderen hun diensten gestaakt en bijgevolg dus, volgens hun zeggen, aan de wet voldaan, dan betekende dit geenszins, dat de verbeurdverklaring van de proosdijgoederen en de andere kapittelgoederen niet plaats zou vinden. De enige eis, die gesteld werd en waaraan voor een bepaalde datum moest voldaan zijn, was het afleggen van de eed van haat aan het koninschap. Gebeurde dit niet, dan zouden alle proosdijgoederen als ook alle bezittingen van de kanunniken, die hieraan geen gevolg wilden geven, onmiddellijk geconfiskeerd worden.

De lagere geestelijkheid van de twee kapittels werd van het kastje naar de muur gestuurd. Omdat de municipale raad op haar supplek geen ander antwoord kon geven dan de nietszeggende opmerking, dat de raad er niet over kon oordelen, of de bediening van deze personen voor- of nadelig voor levenden en doden was, omdat zij «privée de la faculté de pouvoir évoquer les mânes des morts» was, stuurde hij hun schrijven naar het departementale bestuur. Dit zag ook geen kans het betoog van de lagere kapittelgeestelijkheid te weerleggen. Maar, zo schreven de departementale bestuurders op 26 december 1797, de heren moesten zich in elk geval geen illusies maken, dat zij de dans zouden ontspringen. In Parijs was immers al tot opheffing van de kapittels besloten en zij wachtten alleen nog maar op een officiële publikatie van dit besluit².

Nicolas Girard, sinds de Staatsgreep van de 18 fructidor an v,

¹ Pasinomie, deel 8, p. 121-122.

² S. TAGAGE, Rond de opheffing van het kapittel van St. Servaas, p. 502-503.

³ S.A.M., F.A. inv. no. 104, 16 oktober, 17 oktober 1797. L. ROPPE c.s. De Decadair Rapporten, p. 56-58; p. 78, p. 86. Zie ook de open brief van een anonymus, gericht aan de Commissarissen van Politie te Maastricht, S.A.M. afdeling pam-

heer en meester in het departement, wachtte met ongeduld op de officiële bescheiden uit Parijs. Direct na de staatsgreep was hij al bijzonder fanatiek tegen de priesters opgetreden. De Maastrichtenaars Compeers en Huntjens, de pastoors Delruelle en Cyrus en ook kanunnik Bourguignon ondervonden dit aan den lijve. Tegen beide woordvoerders en leiders van de regulieren, Compeers en Huntjens, werd een deportatiebevel naar het eiland Rhé uitgevaardigd³. Huntjens ontsnapte hieraan. Delruelle, Cyrus en Bourguignon werden gearresteerd en in Maastricht opgesloten. Deze vijf personen hadden in woord en geschrift de priesters afgeraden de eed van haat af te leggen. Met hun arrestatie hoopte Girard vóór de jaarwisseling zoveel indruk te maken, dat de overige geestelijkheid uit angst voor hetzelfde lot, wel spoedig de eed zou afleggen. In het bestuurscollege van de Nedermaas had men hem tot geduld gemaand. Enkele collega's – zij zouden spoedig hun functie moeten neerleggen⁴ – twijfelden aan de competentie van het departementale bestuur nu reeds eigenmachtig alle kerken, die door niet-beëdigde priesters bediend werden, te sluiten. Om toch alvast aan zijn wensen tegemoet te komen en de onbeëdigde priesters te waarschuwen, dat het de departementale bestuurders ernst was met de eed van haat, hadden zij aan alle municipaliteiten een circulaire gezonden, waarin de namen van alle niet-beëdigde priesters en opgave van de inkomsten, die zij genoten, verlangd werden. Girard was hierover tevreden. Hij was namelijk van mening, dat de priesters wel zouden toegeven, als zij hun inkomsten zouden moeten verliezen. Reeds eerder had hij zijn Parijse superieuren duidelijk gemaakt, dat «nos prêtres malgré l'esprit de leur Evangile, tiennent beaucoup aux biens de ce monde»⁵.

De laatste hoogproost, baron van Wassenaar, bleef de eed van haat weigeren en zag zijn voorbeeld gevolgd door 49 van de 105 geestelijken van het kapittel⁶. De deken van het kapittel van O.L. Vrouw, Kerens, verzettede zich, maar slechts 12 van de tot het kapittel behorende 36 geestelijken schaarden zich achter hem. In totaal legden dus 80 van de 141 of 56% van de kapittelgeestelijken te Maastricht kort na de opheffing van de twee kapittels in het voor-

fletten.

³ Zie hoofdstuk v, p. 157.

⁵ L. ROPPE c.s. *De Decadaire Rapporten*, p. 57.

⁶ S. TAGAGE, *Rond de opheffing van het kapittel van St. Servaas*, p. 504-505.

jaar van 1798 de bewuste eed af. Dit aantal was als volgt verdeeld: 31 van de 51 kanunniken, 27 van de 42 lagere kanunniken en 22 van de 48 beneficianten van de twee kapittels legden de eed af. De hoogproost en drie kanunniken van zijn kapittel, Gauthier en de gebroeders André en Wilhelmus Soiron, werden naar Rochefort in ballingschap gezonden¹. De twee laatstgenoemden waren vóór de komst van de Fransen uitgeweken, omdat zij als notoire anti-republikeinen bekend stonden, doch hadden zich blijkbaar na hun terugkeer bijzonder rustig gedragen, totdat de eed van haat van hen geëist werd. Bij hun aankomst te Compiègne op 2 augustus 1798 kregen zij door tussenkomst van Charles Clément Roemers gedeeltelijk hun vrijheid terug. Op de officiële deportatielijst van 4 november 1798 kwamen slechts 29 geestelijken van St. Servaas en 6 van het kapittel van O.L. Vrouw voor². Betekende dit, dat het aantal oorspronkelijke weigeraars van de kapittels op die datum reeds met vijftientwintig was afgenomen en het aantal beëdigden tot 105 was gestegen? Het heeft er alle schijn van. Sinds mei 1798 had de fanatieke Girard met de steun van de even fanatieke Maastrichtse kantoncommissaris, Monachon, de grote jacht op alle onbeëdigde geestelijken geopend. Personen, die aanvankelijk weigerden, moeten toen voor de terreur gezwicht zijn. Indien deze hypothese juist is, waren de verhoudingen in Maastricht in zoverre gewijzigd, dat thans 41 van de 51 of 80% van de kanunniken, 32 van de 42 of 76% van de lagere kanunniken en 35 van de 48 of 72% van de beneficianten de eed hadden afgelegd. In het kapittel van St. Servaas gingen 81% van de kanunniken, 70% van de lagere kanunniken en 66% van de beneficianten ertoe over; in dat van Onze Lieve Vrouw respectievelijk 80%, 91% en 100%. Dit verschijnsel wekt sterk de nadruk, dat bij de betrokken categorie, die niet of maar zeer ten dele in de zielzorg was ingeschakeld, de «prebende» als vanouds veel gewicht in de schaal gelegd heeft. Ook moet het standpunt van de Luikse synode, die voor het afleggen van de eed geopteerd had en op 14 december 1797 bij monde van de vicaris-generaal de Rougrave het afleggen van de eed bevolen had, wel grote invloed op de kapittels uitgeoefend

¹ L. ROPPE, c.s., o.c. p. 129-130.

² J. DARIS, Histoire du diocèse et de la principauté de Liège, t. IV, p. 71-74; p. 143-147.

³ J. DARIS, Histoire du diocèse et de la principauté de Liège, t. III, p. 147-149.

⁴ D. BAUDUIN, Exposition des motifs qui ont décidé un ecclésiastique du départe-

hebben³. Voor het kapittel van Onze Lieve Vrouw kwam er nog deze bijzondere omstandigheid bij, dat één van zijn leden, de kanunnik Dominique Bauduin – een vriend van Simon Pieter Ernst – deze houding in een brochure verdedigde⁴. De parochiegeestelijkheid was verdeeld. De twee pastoors Delruelle (St. Martinus) en Cyrus (St. Catharina) waren gevangen genomen, omdat zij de brief van de kardinaal-aartsbisschop van Mechelen, waarin deze het afleggen van de eed verbood, verspreid hadden. Hun collega's Roemers (St. Jacob) en Cuypers (St. Nicolaas) legden de eed af, zoals ook de vijf bedienaren van de protestantse godsdienst en de rabbijn hadden gedaan. De meeste kloosterlingen weigerden de eed en alleen zij, die de «bons» aangenomen hadden, waren tot deze nieuwe vorm van «collaboratie» bereid⁵.

De scheiding der geesten, zoals deze zich bij de kwestie van de «bons de retraite» en bij de «eed van haat» duidelijk openbaarde, concentreerde zich in wezen in de vraagstelling, in hoeverre men gevolg mocht geven aan de eisen van de niet-katholieke Franse overheid, die kloosters ophief, de godsdienstige praktijken wilde controleren, de bedienaren ervan onder politietoezicht stelde en de uitoefening van het ambt aan bepaalde voorwaarden onderwierp. Het Directoire had heel goed ingezien, dat een directe en onvoorwaardelijke toepassing van de Franse wetgeving ten aanzien van de uitoefening van de godsdienst op de negen «départements réunis» ongewenst was. Zij vond deze operatie zeer delicaat en wilde voorlopig de gevoelens van de nieuwe Franse burgers ontzien⁶. Tot januari 1797 had Parijs zich dan ook tot de opheffing van de kloosters beperkt. In die maand besloot de regering de wet af te kondigen, waarbij de bedienaren van de godsdienst de verplichting werd opgelegd te verklaren, dat de universaliteit van de Franse burgers souverain was, waarbij de belofte werd geëist, dat zij zich aan de Franse wetten zouden onderwerpen. De uitslag van de verkiezingen van dat jaar, waaruit de gematigde republikeinen en royalisten in Frankrijk als winnaars te voorschijn kwamen, ver-

ment de la Meuse-Inférieure à faire le serment. L. J. ROGIER, Limburg in de Franse tijd, ter perse.

⁵ R.A.L., F.A. inv. no. 2039, Tableau des prêtres sermentés ou insermentés du département de la Meuse-Inférieure, Maastricht.

⁶ P. VERHAEGEN, La Belgique sous la domination française, t. II, p. 316.

traagden echter de uitvoering van deze wetten¹. De interventies in Parijs bij de Raad van Vijfhonderd om de wet niet op de negen departementen van toepassing te verklaren, alsook de twijfels, die deze wet liet bestaan omtrent de vraag, wie er nu eigenlijk bedienaren van de godsdienst waren, verhinderden een strikte en strenge naleving ervan door de departementale overheden. Na de Staatsgreep van de 18 fructidor an v (4 september 1797) werd zij echter in alle strengheid geürgeerd en nog verzwaaard met de eis van de eed van haat.

Terstond na de afkondiging van deze wetgeving in het voorjaar van 1797 waren grote strijdvragen ontstaan over het geoorloofd zijn van deze «Verklaring en Belofte», die nu van de geestelijkheid geëist werden. Huntjens en Compeers, de voornaamste leiders van de regulieren, veroordeelden deze eis, de Augustijner-koorheer van Rolduc Simon Pieter Ernst daarentegen wierp zich in de maand mei 1797 als verdediger ervan op. Aangezien de departementale bestuurders van alle kloosterlingen, die alsnog hun «bons de retraite» wilden aanvaarden, het afleggen van de «Verklaring en Belofte» vroegen, spoorde hij dezen aan het Franse bevel op te volgen. Ook de dienstdoende geestelijkheid gaf hij in woord en geschrift te verstaan, dat de eis ingewilligd kon worden². Zijn standpunt werd gedeeld door de vicarissen-generaal van het vacante bisdom Doornik, de kapittel-vicarissen van Gent en door Huleu, de vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen, terwijl het vicariaat van het vacante bisdom Brugge aan hen, die tot de aflegging geneigd waren, de vrijheid liet³. De posities van de tegenstanders werden versterkt toen de bisschop van Roermond, Van Velde de Melroy, in tegenstelling tot de kardinaal van Mechelen, de «Verklaring en Belofte» in een officieel schrijven verbood⁴. De kardinaal zweeg. Gezaghebbende personen als de Leuvense hoogleraar J. F. van de Velde, de deken van Antwerpen Werbrouck, de reeds

¹ A. LATREILLE, *L'Eglise catholique et la Révolution française*, t. 1, p. 242.

² S. P. ERNST, *Observations sur la déclaration exigée des ministres des cultes, en vertu de la loi du 7 vendémiaire an iv*, s.l. 1797.

S. P. ERNST, *Apologie des ministres du culte qui ont prêté la déclaration exigée par la loi du 7 vendémiaire an iv, contre les critiques de M.M. Dédoyar et Van Horen, les Motifs de Malines et autres brochures*, s.l., s.d.

³ L. de LANZAC de LABORIE, o.c. t. 1, p. 132. Précis de ce qui s'est passé dans la Belgique, p. 12-13. P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination française*, t. II, p. 316. F. van de VELDE, *Synopsis monumentorum*, t. II, p. 483-p. 489. Vertoogsschrift nopens de verklaring die van de bedienaars der godsdiensten word

vermelde deken van Tongeren, P. Bellefroid en een van de vicarissen-generaal van Doornik, Van Haesendonck, wezen eveneens de Franse eis af⁵. Op de brochure van Simon Pieter Ernst «Observations sur la déclaration exigée des ministres du culte» reageerde prompt P. Dedoyar, een epigoon en confrater van de reeds vaker genoemde Jezuïet, Francois de Feller, bekend om zijn conservatisme. Zijn emotionele uiteenzetting kon evenwel het strakke, nuchtere betoog van Simon Pieter Ernst niet evenaren⁶. In het aartsbisdom Mechelen was Huleu de woordvoerder voor de ondertekenaars van «Verklaring en Belofte»⁷. Hij ontmoette als voorname tegenstander J. F. van de Velde⁸.

De vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen en Simon Pieter Ernst gingen, zonder elkaars standpunten te kennen, van dezelfde gedachten uit. Het gelovige kerkvolk mocht niet van de openbare eredienst verstoken blijven. Dit zou het geval zijn, indien de geestelijkheid zou weigeren de «Verklaring en Belofte» te ondertekenen. Dat de gelovigen hun toevlucht moesten nemen tot geheime bijeenkomsten om de eredienst te vieren, al dan niet geleid door priesters, achtten zij niet bevorderlijk voor het geloofsleven. Beiden bleken ook zeer goed geïnformeerd te zijn over de kerkelijke verhoudingen in Frankrijk. Daar had de Constitution van het jaar III met zijn wetgeving van 7 vendémiaire an IV ten aanzien van de uitoefening van de godsdienst grote ontspanning gebracht en voor veel priesters de mogelijkheid geopend om na de aflegging van de «Verklaring en Belofte» naar hun parochies terug te keren. Hierdoor werd de invloed van de Constitutionele Kerk in Frankrijk aanzienlijk verzwakt en de weg geopend naar een verzoening tussen de twee groeperingen onder de katholieke geestelijkheid: «les constitutionels» en «les romains». De laatsten hadden de eed op de «constitution civile du clergé», in 1790 van hen geëist, geweigerd. Toen in 1792 gevraagd werd onder ede trouw aan de natie te

afgeyscht, 12 p. P. CLAESSENS, *Histoire des archevêques de Malines*, t. II, p. 206.

⁴ B.A.R., port. 53, 54. Zie «Animadversio in liceitatem Juramenti» 10 pp.

⁵ J. Fr. van de VELDE, *Avis à un curé*, p. 7-8. *Ultimatum sur le prétendu Bref du 5 Juillet 1796*, p. 1.

⁶ S. P. ERNST, *Réponse aux observations sur la Déclaration exigée des Ministres des Cultes en vertu de la Loi du 7 vendémiaire an IV*. 1797.

⁷ J. G. HULEU, *Waarschouwinge aan het volk*, Mechelen, 1797.

⁸ J. Fr. van de VELDE, *Avis à un curé du diocèse de Tournay, relatif à la lettre circulaire émanée du vicariat du-dit diocèse*, le 13 mai 1797, Leuven, 1797.

beloven en de vrijheid en gelijkheid te verdedigen, was er verdeeldheid onder hen gerezen. Daarop was de terreur gevolgd. De ontspanning na de val van Robespierre in de zomer van 1794 onder de «Thermidoriens» maakte voorlopig een einde aan de kerkvervolging in de Republiek. De afkondiging van een nieuwe «Verklaring en Belofte» verdeelde het kamp van de «romains» echter opnieuw¹. Ernst en Huleu kozen dus partij voor diegenen onder de «romains», die de termen van de «Verklaring en Belofte» onschuldig achtten. Hierin werd, huns inziens, slechts een feitelijkheid geconstateerd, zoals deze in de Franse Republiek bestond. Het gezag was werkelijk bij de Franse natie gelegen, die de vorm van de regering naar eigen wil kon bepalen. Daarom kon men de universaliteit van de Franse burgers ook als soeverein erkennen. Door deze stelling werd het oppergezag, dat in God zijn oorsprong heeft, in genen dele verworpen, want alle recht en macht komt van God. De Belofte hield volgens hen slechts een *passieve* onderwerping aan alle *burgerlijke en politieke* wetten in. Wie de Franse wetten beloofde na te komen, wilde daarmee, aldus Ernst en Huleu, niet meer beloven dan dat hij geen misbruik zou maken van zijn ambt om het volk tot ongehoorzaamheid en opstand tegen de wetten van de Staat aan te sporen².

De tegenstanders beweerden daarentegen, dat deze onderwerping *niet passief* was en zich ook niet beperkte tot de burgerlijke wetten alleen. Wie de «Verklaring en Belofte» ondertekende, keurde volgens hen, ook *alle* wetten goed, die met het geweten in strijd waren. Daardoor zou de ondertekenaar dus instemmen met wetten, die een verbod inhielden om pauselijke bullen of decreten af te kondigen, die aan de verplichting van de zondagsrust tornden of waarbij de confiscatie van kerkelijke goederen en de opheffing van de kloosters werden gelast, de tolerantie van alle godsdiensten en de invoering van het burgerlijk huwelijk werden toegestaan en de tienden afgeschaft. De aanvaarding hiervan zou betekenen, dat de overheid ook het recht had zulke wetten te maken. Het was in wezen hetzelfde argument, dat de weigeraars van de «bons de

¹ J. LEFLON, *La crise révolutionnaire*, p. 57-86; p. 128-139.

² J. G. HULEU, *Pligten van allen Catholyken Borger*, p. 3-15. S. P. ERNST, *Observations*, p. 6-p. 36. F. CLAEYS BOUUAERT, *Les déclarations et serments*, p. 15-28.

³ J. F. van de VELDE, *Avis à un curé*, p. 12-16; p. 20-28. P. DEDOYAR, *Réponse aux observations*, p. 32-35, p. 41.

⁴ J. LEFLON, *La crise révolutionnaire*, 1789-1846, p. 142-145.

retraite» hadden gehanteerd, toen zij de acceptatie ervan ongeoorloofd verklaarden³.

De «romains» in Frankrijk hadden in 1796 Pius VI om advies gevraagd, of zij de «Verklaring en Belofte» mochten afleggen. In zijn brief «Pastoralis sollicitudo» van 5 juli 1796 had de Paus de katholieken van Frankrijk daarop tot onderwerping aan hun overheid aangespoord. Daarmee hadden de strijdvragen over de geoorloofdheid van «Verklaring en Belofte» beëindigd kunnen worden. Een verkeerde uitleg, door de «constitutionele» bisschop Grégoire aan de brief gegeven, werd oorzaak, dat de paus niet bereikte, wat hij met dit schrijven bedoeld had. Van een ontspanning in de moeilijke verhoudingen tussen de Franse katholieken was toen geen sprake meer. Grégoire betoogde, dat de paus met deze brief alle bullen, brieven en apostolische mandementen sinds 1789 herriep. De pauselijke brief werd toen niet officieel gepubliceerd. Naderhand kwam hij in de pers terecht en werd een steun voor die «romains», die vóór de «Verklaring en Belofte» opteeden. De tegenstanders wezen, sterk beïnvloed door de meningen van de royalisten en geëmigreerde Franse bisschoppen, de brief als een apocrief geschrift af. Dit was hij niet, maar omdat er nooit een officiële mededeling volgde, kon hij geen uitwerking hebben⁴. Ook in de voormalige Oostenrijkse Nederlanden en in het prinsbisdom Luik reageerden de voor- en tegenstanders van de «Verklaring en Belofte» op dezelfde wijze als hun Franse confraters. De oud-secretaris van de Hollandse Zending, Ciamberlani, bestreed in zijn brief van 24 mei en 13 juni 1797 de authenticiteit van de brief en verstrekke daarmee de posities van de tegenstanders⁵. De Leuvense hoogleraar Van de Velde meende daarentegen, dat de brief wel authentiek was, maar dat de paus in het algemeen sprak en geen enkele allusie op het Franse bewind maakte⁶.

Ook de Maastrichtse geestelijkheid ging zich in mei 1797 over de draagwijdte van haar nieuwe plichten beraden. In de eerste ver-

³ *Ultimatum sur le prétendu Bref du 5 Juillet 1796*, p. 1-3. B.A.R., port. 53.

⁴ F. CLAEYS BOUUAERT, *Les déclarations et serments*, p. 25-26. J.G. HULEU, *Waarschouwinge aan het volk, appendix. Avis au peuple*. BELLEFROID, *Collection des Pièces intéressantes*, p. 19-34, p. 40-52. S.P. ERNST, *Observations*, p. 35-37; p. 40-45. P. DEDOYARD, *Réponse aux observations*, p. 14-15.

gaderingen van de twee kapittels met de stadspastors en enige ervaren reguleren, onder wie Huntjens en Compeers, werd geen standpunt bepaald. Wel zouden de kapittels nadere inlichtingen inwinnen bij canonisten en juristen¹. Op 28 mei 1797, toen de termijn verstreken was, waarin de «Verklaring en Belofte» moest afgelegd zijn, staakten alle geestelijken de bediening. De vraag, of de niet-dienstdoende geestelijkheid, zoals kanunniken en beneficianten, toch de H.Mis konden opdragen of het plechtige koorgebed verrichten, werd aan het departementale bestuur voorgelegd. Toen dit geen uitsluitsel hierover kon geven, begonnen de clerici, niet-zielzorgers, waarschijnlijk op advies van juristen, weer missen te lezen en het plechtige koorgebed te verrichten².

Girard hield de situatie in Maastricht nauwkeurig bij. Hij merkte al spoedig, dat de eerste berichten over onderhandelingen te Parijs over een intrekking van de «lois des cultes» alsook de onzekerheid over de strekking van de wet de niet-dienstdoende geestelijkheid ertoe hadden aangezet om te doen, alsof deze wetten niet bestonden. Hij verzocht de Maastrichtse kantoncommissaris, de medicus Johannes Bosch, de geestelijkheid uitdrukkelijk in te prenten, dat, zolang een wet niet was opgeschort, zij in al haar consequenties diende nageleefd te worden³. Op Bosch kon hij in die dagen niet bijzonder goed rekenen, want op 23 juni 1797 liet deze een processie ongehinderd door de stad trekken. Tijdens deze plechtigheid schreef Girard een geharnast schrijven aan de kantoncommissaris, dat deze onverwijld de municipale administratie moest pressen tot de militaire stadscommandant het verzoek te richten deze samenscholing, die «scandalise les bons citoyens», uiteen te jagen⁴. Bij de geestelijkheid had hij ook weinig succes. Een rabbijn en twee priesters, van wie er één uitzinnig heette te zijn, waren de wet nagekomen⁵. Een der bedoelde priesters, de minderbroeder

¹ R.A.L., Protocollen van het kapittel van O.L. Vrouw, 1796-1797, 17 mei 1797, 30 mei 1797.

² O.C. 2 juni 1797.

³ S.A.M., F.a. inv. no. 2 no. 668.

⁴ S.A.M., F.a. inv. no. 2, 14 messidor an v no. 387.

⁵ P. DEDOYAR, Réponse, p. 77.

⁶ S.A.M., F.a. inv. no. 2, 10 prairial an v, no. 373.

⁷ R.A.M., Dagboek pastoor Penners, 28 mei 1797, 28 september 1797. Het relaas over de lotgevallen van pastoor Dyonisius Penners, zoals J. Habets/W. Goossens dit geven in hun «Geschiedenis van het Bisdom Roermond», deel IV, 1e stuk, bleek tot mijn verwondering op enige plaatsen niet correct afgedrukt. Zo staat

Aegidius Mulders, die enkele maanden later ook bij eerste oproep de eed van haat zou afleggen, had het in die zomer van 1797 niet makkelijk. Als hij 's zondags in de kloosterkerk de H.Mis wilde opdragen, ontstonden er gewoonlijk relletjes. Nu stelde Girard voor wachtposten naast het altaar en de preekstoel te plaatsen om het volk in bedwang te houden, als de minderbroeder de plechtigheden verrichtte of het volk toesprak. Ook moest, volgens de commissaris van het uitvoerend bewind, elke zondag het gehele municipale bestuur van de stad de diensten, door Mulders geleid, bijwonen. Dan zou het volk wel spoedig inzien, dat zijn dienstwerk even goed was, als dat van de andere priesters, die de «Verklaring en Belofte» weigerden af te leggen⁶. Ook buiten Maastricht waren slechts weinigen tot de ondertekening van de «Verklaring een Belofte» bereid. In het kanton Heerlen gingen de pastoors van Heerlen en Schaesberg, Penners en Daniëls, ertoe over. De regulier Modestus Jeruzalem, die in Schaesberg assistentie verleende, volgde de twee pastoors, die in nauw contact stonden met Simon Pieter Ernst⁷. Buiten de drie Maastrichtenaars en de drie geestelijken uit het kanton Heerlen zijn er, voorzover bekend, geen andere ondertekenaars in het departement geweest. De plaatselijke autoriteiten drongen nauwelijks op het naleven van de wetten aan. Dit verdroot Girard zeer. Hij hield niet op te betogen, dat de geestelijkheid niet moest menen, dat zij op de oude voet kon doorgaan, alsof er geen wetten bestonden⁸.

Het pamflet, waarin de Maastrichtse minderbroeder Aegidius Mulders in de zomer van 1797 zijn handelwijze verdedigde, maakt een allesbehalve rustige indruk. Vol venijn richtte hij zich tot de vier stadspastoors, die zich van alle zielzorgelijke arbeid onthielden. Aan drie van de vier pastoors, Cyrus, Cuypers en Delruelle, verweet hij hun handelwijze uit de jaren tachtig, toen de reguleren

op blz. 22 een passage, die luidt als volgt: «Ik (pastoor Penners) kon nu wederom vrij mijne parochie bedienen, maar het volk had ongaarne gezien wat er gebeurd was» Ik moest echter vaststellen, dat slechts enkele personen te Heerlen de handelwijze van pastoor Penners hebben afgekeurd. Penners vermeldt dit in een preek, die hij na de ondertekening van de «Verklaring en Belofte» hield. Op blz. 31 zegt J. Habets: «Met dit kluitje werd ik door de heer Smising in het riet gestuurd». Deze zin komt niet in het dagboek van Penners voor. Integendeel blijkt, dat Penners groot respect voor Smising had en behield, ook toen deze hem niet kon adviseren.

⁸ L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 56.

van de stad door ingrijpen van de Staten-Generaal ten gunste van de pastoors, een proces over het begraven van doden verloren hadden. Dit beroep op Hunne Hoogmogenden nam hij de pastoors nu nog kwalijk. Toen hadden de drie pastoors dus wel gebruik gemaakt van de «onkatholijken Hollander», die «opgepropt» was «van versleeten leugens, en valsche laster tegen het zienlijke Opperhoofd den Paus van Rome». Hier tegenover stelde Mulders het voorbeeld van de Franse Republiek, die, zijns inziens, in die dagen van plan was een plechtige vrede met de paus te sluiten en deze zelfs als souverain hoofd van de kerkelijke staat te erkennen. «Was alsdan», zo betoogde de minderbroeder, «uwe schijnreden (om een gunstig vonnis te bekomen van de onkatholijken Hollander) sterk genoeg, om zoo een kemel door te slikken, hoe is die keel zo eng geworden, van dees Verklaring nog minder al (sic) een vliegje uit te zivten?» Aegidius Mulders kon ook de vierde pastoor, François Roemers, de broer van Charles Clément, niet begrijpen. Roemers wilde wel «op eene gewaende, valsche, en allezints onwettige Bisschops dispensatie, auctoritate ordinaria», tegen de drie andere pastoors in «de oude Catholyke vleesderving op vrijdag en zaterdag met alle stijfzinnigheid» opschorten, terwijl hij «integendeel de civique verklaring onzondig, en goed erkennende uit opzigt van zijne doolgenoten vreest uit te spreken»¹. Dit nauwelijks verstaanbare proza moet wel afkomstig zijn van een verwarde geest.

De Staatsgreep van 18 fructidor an v (4 september 1797) maakte een einde aan alle onzekerheid, of de wetten, die sinds 7 vendémiaire an iv de uitoefening van de godsdiensten in Frankrijk regelden, op de Zuidelijke Nederlanden van toepassing waren. Thans moesten zij ook hier met alle stiptheid worden uitgevoerd. Niemand mocht voortaan nog een functie als geestelijke uitoefenen, tenzij hij vooraf de eed had afgelegd, waarin hij haat aan het koningschap en de anarchie zwoer alsmede trouw aan de Republiek en de Constitutie². Het was een vreemde zaak. De geestelijkheid van de negen «départements réunis» diende dus onder ede te beloven niet aan het herstel van de Bourbons op de Franse konings-

¹ A. MULDER, *Nuda Veritas*, p. 3-4.

² Pasinomie, 1e serie, t. VIII, art. 25, p. 36.

³ F. CLAEYS BOUUAERT, *Les déclarations et serments*, p. 29-37.

troon te zullen meewerken. Toen de kardinaal van Mechelen, Von Franckenberg, ertoe werd uitgenodigd, weigerde hij. In een schrijven van 19 september 1797 motiveerde hij zijn standpunt door erop te wijzen, dat hij geen eed kon afleggen, waarin hij zijn haat tegen de koning of het koningschap moest te kennen geven. Hij was echter bereid voor zichzelf en namens de gehele geestelijkheid onder ede te beloven direct noch indirect aan het herstel van het koningschap in Frankrijk mee te werken³. Dit bericht verspreidde zich als een lopend vuurtje door de negen departementen en verwekte spanningen in de kerkprovincie, omdat de vicarissen-generaal van de bisdommen Mechelen, Doornik, Brugge en Gent het afleggen van de eed geoorloofd verklaarden. In het Luikse bisdom, dat onder de Keulse kerkprovincie ressorteerde, was de synode onder voorzitterschap van H. de Rougrave dezelfde mening toegedaan⁴.

Simon Pieter Ernst publiceerde op 3 oktober 1797 zijn «Réflexions sur la lettre du cardinal-archevêque», waarin hij aantoonde, dat in de zin, waarin de kardinaal de eed interpreteerde, het afleggen ervan inderdaad ongeoorloofd was. De inhoud, die de Luikse synode onder voorzitterschap van De Rougrave eraan gegeven had, namelijk dat men onder ede beloofde niets te doen om de regering omver te gooien of het koningschap te herstellen, achtte hij geoorloofd. De eis van de Franse regering moest men tegen de achtergrond van de jongste gebeurtenissen in de Republiek zien. De vrees, dat royalisten en gematigden enerzijds en anarchisten anderzijds de regering tot heengaan zouden dwingen en respectievelijk het koningschap of de Jacobijnse terreur zouden herstellen, had het Directoire ertoe gebracht alle ambtenaren en geestelijken onder ede te verplichten geen misbruik van hun posities te maken⁵. De kwestie ging dus eerst en vooral over de de interpretatie van de eed. Veel gewichtiger echter waren de praktisch zielzorgelijke belangen, die op het spel stonden. Naar wie diende het kerkvolk thans te luisteren? Naar de beëdigde vicaris-generaal of naar de geëmigreerde bisschoppen en de kardinaal, die spoedig na zijn weigering over de grenzen van de Republiek werd gezet. Concreet werd iedere katholiek met deze gewetensvraag geconfronteerd, doordat in zijn eigen of in een nabuurparochie het geval zich zou

⁴ S. P. ERNST, *Réflexions*, p. 88-92.

⁵ o.c., p. XVI-p. XVII, p. 1-5; p. 88-92.

kunnen voordoen, dat bijvoorbeeld de pastoor wel, maar de kapelaan niet bereid was de eed af te leggen.

Om uit deze conflictsituatie te geraken gelastte de vicaris-generaal van Luik op 14 december 1797 alle priesters, die onder zijn jurisdictie stonden, de eed van haat af te leggen. In zijn vastenbrief van 4 februari 1798 kwam hij op de kwestie terug en waarschuwde hij de geestelijkheid, dat deze zich alleen tot hem mocht richten en van niemand anders enige geestelijke jurisdictie kon ontvangen. De vicaris-generaal doelde op onbeëdigde priesters, die zich rechtstreeks tot hun prins-bisschop De Méan gericht hadden en van deze uitgebreide volmachten gekregen hadden, zodat zij zich niet meer tot hun vicaris-generaal behoefden te wenden. Op 14 februari 1798 reageerde de prins-bisschop De Méan op de vastenbrief van zijn vicaris-generaal. De volmachten, die hij tot dan toe alleen aan enkele onbeëdigde priesters had verleend, gaf hij thans aan allen¹.

De Heilige Stoel had aan deze polemieken een eind kunnen maken, maar hij bewaarde het stilzwijgen. Een speciale congregatie van kardinalen, die zich bezighield met alle kwesties, die de Franse kerk raakten, verklaarde in februari 1798, dat de eed niet mocht worden afgelegd. In deze maanden werd de Kerkelijke Staat bezet en Pius vi naar Florence gedeporteerd. Voor zijn vertrek schijnt Di Pietro, de secretaris van deze congregatie aan Pius vi te hebben verzocht de door haar gedane uitspraak «vivo vocis oraculo» te willen bevestigen. De paus moet toen de eed «tutto illicito» genoemd hebben. Di Pietro deelde deze beslissing in naam van de paus op 24 september 1798 aan de bisschop van Graz mee en Della Genga, nuntius in Duitsland deed het, op 21 april 1799 aan de bisschop van Lisieux. Aangezien echter geen officiële pauselijke publikatie volgde, bleef de veroordeling van de eed door Pius vi officieus. Zij, die de eed van haat afgelegd hadden, weigerden zulk een pauselijke mededeling te aanvaarden en bleven het afleggen van de eed verdedigen².

Intussen waren er al allerhande berichten in de Zuidnederlandse en de Keulse kerkprovincie verspreid, waarin melding gemaakt werd van een pauselijke veroordeling van de eed van haat. Ciamberrani, de oud-secretaris van de Hollandse Zending, was er al in november 1797 mee begonnen. In Emmerik, Wesel en Munster, waar de meeste geëmigreerde bisschoppen uit Frankrijk en de

¹ O.C. p. 137-139, p. 148-150.

² J. LEFLON, *La crise révolutionnaire*, p. 149.

voormalige Oostenrijkse Nederlanden verbleven, werden op grond daarvan verklaringen uitgevaardigd, waarin priesters geëxcommuniceerd werden. De Roermondse kerkvoogd baron Van de Velde de Melroy was in dezen bijzonder actief. Na officieel aan alle priesters van zijn bisdom het afleggen van de eed verboden te hebben, wierp hij zich onder de bisschoppen van zijn kerkprovincie als de voornaamste bestrijder van de beëdigden op, wie hij nu eens met zachte, dan weer met harde woorden voorhield, dat zij «schismatici» waren³.

Voor de historicus Simon Pieter Ernst werden de pauselijke en bisschoppelijke veroordelingen aanleiding om de concrete verspreiders van de «zogenaamde» pauselijke veroordelingen op te sporen. Hij beoogde daarmee de argumenten te ontzenuwen van degenen, die zich in laatste instantie toch weer op Pius VI beriepen. Zo wilde hij weten, krachtens welk gezag Brancadoro, de secretaris van de Propaganda Fide aan de Zuidnederlandse kerkprovincie decreten kon opleggen. Deze viel immers niet onder de congregatie, die alleen gezag had over missiegebieden. Brancadoro was een van de zegslieden van de Mechelse en de Roermondse kerkvoogden. Over de uitspraak, dat de beëdigde priesters «schismatici» waren, toonde hij zich natuurlijk zeer gebelgd. Alleen dan als de H. Stoel in een formele en officiële uitspraak van een schisma zou spreken, viel deze betiteling te rechtvaardigen⁴. Op de bewering van de twee bisschoppen, dat Pius VI wegens de buitengewone moeilijke omstandigheden niet de normale procedure in acht had kunnen nemen, repliceerde hij, dat dit wel mogelijk was geweest in de maanden, voordat Rome bezet werd. Pius VI was toen al op de hoogte van de strijdvrage over de eed. Waarom begonnen de kardinalen pas na de gevangenneming van Pius VI de pauselijke veroordeling te verspreiden en dan op een wijze, die in de geschiedenis van de kerk hoogst ongebruikelijk was. De opmerkingen van de Roermondse bisschop, die in brieven aan beëdigde priesters de eed op grond van «Roma locuta, causa finita» verbood, wees Ernst beslist af. Als de paus, zoals tegenstanders beweerden, werkelijk gezegd zou hebben, dat het afleggen van de eed ongeoorloofd was, wilde dit nog niet zeggen, dat hij daarmee ook een onfeilbare uitspraak gedaan had. Het was slechts een persoonlijke mening van de paus, die ongetwijfeld zijn waarde had, maar niet in die mate als

³ Précis de ce qui s'est passé, p. I. B.A.R., port. 54.

⁴ S. P. ERNST, Réflexions, p. III-XXIV, p. 15-18.

de tegenstanders wilden doen geloven. Aan een onfeilbare uitspraak werden andere eisen gesteld. De Heilige Vader had daartoe eerst een concilie moeten bijeenroepen of alle kardinalen moeten raadplegen om daardoor op officiële wijze alle bisschoppen over de gehele wereld van de besluiten in kennis te stellen en niet slechts twee bisschoppen van de Zuidnederlandse kerkprovincie¹. Om deze en dergelijke uiteenzettingen van de geleerde S. P. Ernst op hun juiste waarde te schatten en ze te zien in het licht van de tijd is het nodig er hier op te wijzen, dat de kanunnik de aan die tijd eigen episcopalistische tendens vertegenwoordigde. Tegenover het «machtsvertoon» van de kurie-kardinalen Brancadoro, Di Pietro en Albi, die in de genoemde Zuidnederlandse bisschoppen zulke trouwe volgelingen hadden, stelde Ernst het gezag van de andere bisschoppen en vicarissen-generaal. Zo legden de aartsbisschop, de nuntius en de vicaris-generaal van Keulen, de onbedigde vicaris-generaal van het bisdom Brugge, de geëmigreerde Luikse prins-bisschop De Méan, de oud-secretaris van de Hollandse Zending Ciamberlani, alsook de universiteiten van Keulen, Freiburg en Mainz de verklaring af, dat hun geen officiële pauselijke uitspraak bekend was. De genoemde universiteiten waren zelfs tot de conclusie gekomen, dat zij, als de eed van hen gevraagd werd, hem zouden afleggen. Ernst wilde de mededelingen van bovengenoemde kurie-kardinalen over de veroordeling van de eed wel respecteren, maar er ook niet al te veel gewicht aan hechten, juist omdat zoveel andere gezaghebbende geestelijke autoriteiten de berichten uit Rome relativeerden. De uitspraken van kardinalen in Rome moesten goed bestudeerd worden, vond hij. Vooral moest daarbij nagegaan worden, of en in hoeverre de paus bij het totstandkomen van zulk een uitspraak betrokken was geweest. Bisschoppelijke verklaringen dienden zijns inziens zowel aan de meningen van de diocesane synodes als aan de opvattingen van hun medeambtdraggers uit dezelfde of andere kerkprovincies getoetst te worden². Bijzonder scherp kwam Ernst uit de hoek, toen hij zijn bisschoppelijke tegenstanders de vraag voor de voeten wierp, waarom zij gezwegen hadden, toen de eed van haat van de leken geëist werd. Duizenden functionarissen in de negen «départements réunis» waren dus volgens deze bisschoppen nu al twee jaren afvallig. Waarom pas misbaar gemaakt, nu deze eis aan de geestelijk-

¹ o.c., p. 5-12, p. 25-27.

² o.c., p. 10, p. 20-37, p. 60-63.

heid wordt gesteld? Waren de priesters hun dan meer waard dan de leken, die toch evenzeer waren geheiligd door het kostbaar Bloed van Jezus Christus³?

Het moet verantwoord heten over deze formidabele en gezaghebbende bestrijder van de *non possumus*-houding hier een en ander mede te delen. Simon Pieter Ernst werd geboren te Aubel op 2 augustus 1744 uit een familie van juristen en geleerden. Na zijn gymnasiumstudie te Mainz deed hij op negentienjarige leeftijd zijn intrede bij de Reguliere Kanunniken van Rolduc. Kort na zijn priesterwijding, 23 september 1769, werd hij bibliothecaris van het convent. Met zijn zeer grote belangstelling voor het verleden als ook voor de controversen, die de geesten sedert het midden van die eeuw verdeeld hielden, trad hij al spoedig in correspondentie met geestelijke en wereldlijke autoriteiten, die hetzij door hun historische werken, hetzij door hun politieke invloed een belangrijke rol speelden. Op dertigjarige leeftijd kreeg hij van zijn overheid opdracht de jeugdige leden van de abdij de H. Schrift en de theologie te onderwijzen⁴.

Ofschoon zijn taak als docent veel aandacht en tijd opeiste, bleef hij zich toeleggen op de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis. Hij ging daarbij van het gezonde beginsel uit, dat men bij de historische bronnen zelf te rade moest gaan om tot verantwoorde uiteenzettingen en conclusies te komen. In zijn correspondentie met geleerden en historici van naam uit binnen- en buitenland legde hij hierop steeds de nadruk. Onder dezen nemen de latere bisschop van Antwerpen, Cornelis-Franciscus de Nélis, Dom François Clément, benedictijn van Saint-Germain des Prés te Parijs, de Hollandse geschiedschrijvers Adriaan Kluit en Hendrik van Wijn, alsmede de Duitser Jacques Christophe Kremer eerste plaatsen in. Bij hen allen vond hij waardering voor zijn wetenschappelijke publikaties en begrip voor zijn opvattingen. Zijn belangstelling voor de geschiedenis van de eerste christentijden, die hij uit de geschriften van kerkvaders en kerkleraren bestudeerde, groeide tijdens zijn Rolducs lectoraat tot een specialisme uit. Zo wierp hij zich op als verdediger van de authenticiteit van de brieven en concilies van de H. Cyprianus en de historiciteit van Polycrates,

³ o.c. p. 64, p. 67.

⁴ C. de CLERCQ, Simon-Pierre ERNST (1744-1817), p. 7-29.

de bisschop van Ephese, en schreef tegen de opvattingen van de Duitse minderbroeder Marcellinus Molkenbuhr, die dit bestreden had.

Ernst heeft stellig behoord tot de trouwe zonen der kerk, die haar van binnen uit wilden zuiveren. Volgens hem waren de hoofdkwalen in de kerk van zijn dagen het Molinisme en het Probabilisme. Beide systemen leidden tot gemakzucht en voorkwamen dikwijls tijdige bekering. Zelfs verdedigde hij inzake de genade een opvatting, die Jansenistische trekken vertoonde. Dat hij geen vriend van de Jezuïeten was – volgens hem immers de voornaamste verkondigers van Molinisme en Probabilisme – blijkt uit de gedichten, die kort na de opheffing van de orde in 1773, door hem geschreven zijn¹. Daarentegen stempelt zijn rusteloze toelag om atavistische opvattingen, die in veler oog het karakter van een dogma aannamen, op wetenschappelijke gronden te relativiseren en tot hun ware proporties terug te brengen, hem tot een aanhanger van wat men in de Duitse landen «Die katholische Aufklärung» noemde. Zijn ijveren voor een verbeterd catechismusonderricht en voor een nieuwe verantwoorde uitgave van de catechismus in de volkstaal, als ook zijn episcopalistische gezindheid wijzen dit uit.

Zeër tegen zijn zin werd zijn lectoraat in 1786 voortijdig beëindigd. Allerwaarschijnlijkst weken Ernsts opvattingen over de verhouding kerk-staat af van de opinies, die in die jaren door het merendeel van de Zuidnederlandse clergé en ook door het overgrote deel van zijn confraters in de abdij gehuldigd werden. In dit licht zullen wij zijn benoeming tot pastoor van het landelijke Afdén moeten zien. In zijn publikaties verkondigde hij bovendien de denkbeelden, die de verlichte Zuidnederlandse Vonckisten in 1790 bezielde, toen zij een meer democratische opbouw van de standenvertegenwoordiging bepleitten². De toenmalige abt van Rolduc, Pierre Chaineux, vertegenwoordiger van de geestelijkheid in de Staten van het hertogdom Limburg, stond daarentegen in de Brabantse Opstand pal voor het standpunt van de Statisten en was de kampioen voor de oude hiërarchische standenstaat³. De pastoor van Afdén hield zich tijdens deze opstand buiten alle politiek. Dat hij echter het politieke gebeuren van die dagen volgde, bleek uit het grote aantal brieven, waarin hogere en lagere

¹ C. de CLERCQ, *Theologisch Onderwijs en Vorming te Rolduc van 1680-1796*, p. 59-69, p. 71-75.

² S. TASSIER, *Les démocrates belges de 1789*, p. 44-46.

wereldlijke en geestelijke autoriteiten Ernst mededeelden, wat zij van de situatie dachten. Bijzonder geïnteresseerd in datgene, wat de Revolutie in Frankrijk teweeggebracht had, bestudeerde hij de vruchten ervan en informeerde hij naar de maatschappelijke onder-vinding, die werd opgedaan met de nieuwe maatschappelijke structuur. De positieve en de negatieve zijden van de verschillende «Constitutions» wist hij te onderscheiden. Zijn vorming in de school van de vermaarde Leuvense kanonist Zeger Bernard van Espen, aan wiens voeten zijn vader Willem Ernst gezeten had en wiens denkbeelden duidelijk ten grondslag liggen aan Simon Pieters eigen geschriften, maakten hem vatbaar voor het zien van nuances, die anderen ontgingen⁴.

Bij de tweede inval van de Franse legers in 1794 waren de kanun-niken van Rolduc over de Rijn gevlucht. Ernst was echter in zijn parochie gebleven en hield een waakzaam oog op de abdij en de parochies, die door zijn confraters verlaten waren. Hij wist van de Franse legerleiding te verkrijgen, dat de troepen, die zich in de kloostergebouwen gelegerd hadden, de abdij weer verlieten, zodat het communiteitsleven na de terugkeer van de kanunniken hervat kon worden. In het voorjaar 1796 ontstonden ernstige moeilijk-heden. De Rolducse kolenmijn, die door de abdij geëxploiteerd werd en die onder de laatste abt, de genoemde Pierre Chaineux, tot zeer grote bloei gekomen was, werd door de Fransen gecon-fiskeerd. Nu probeerden de kanunniken het werk in de mijn te saboteren en de arbeiders tot verzet te brengen. Ook raadden zij de door de overheid benaderde kandidaten voor kantonale en munici-pale functies ten sterkste af hun medewerking aan het Franse be-stuur te geven. De conflictsituatie tussen de Franse beheerder van de mijn enerzijds en de kanunniken anderzijds spitste zich zodanig toe, dat de beheerder de departementale overheid adviseerde alle Rolducse kanunniken naar Franse parochies te sturen. Hun plaatsen konden dan door Franse geestelijken of door de Kapucijnen van het naburige Aken worden ingenomen⁵.

Inmiddels stelde de departementale overheid onder leiding van de departementale administrateur Jan Jacob Ernest van de Wardt, pogingen in het werk om de abdij onder het gezag te stellen van een Fransgezinde abt. Als zodanig beval hij aan, de Rolducse ka-

³ P. C. BOEREN, De abdij Rolduc, p. 116.

⁴ Kurze biographie des verstorbenen S. P. Ernst, 10 p.

⁵ E. HUBERT, Correspondance de Bouteville, t. II, no. 528, p. 499-500, noot 1.

nunnik De la Hamayde. Deze was een vriend van de Rolducse kanunnik Lambert van de Wardt, de broer van genoemde administrateur Jan Jacob Ernest. Lambert van de Wardt hoopte van de nieuwe abt dan verlof te krijgen de abdij voorgoed te verlaten. Ernst moest in deze maanden de kanunniken herhaaldelijk tot rust en kalmte aansporen. Bovendien was hij de voornaamste pleitbezorger van de belangen der abdij. Zo schreef hij een tweetal verzoeken om het onwettig karakter van de bedoelde abtskeuze aan te tonen. Vermoedelijk vooral door zijn toedoen liep alles met een sissers af. Na de ontslagnamen van de departementale administrateur Van de Wardt in augustus 1796 moesten de twee Rolducse koorheren de steun van het departementale bestuur missen. Het nieuwe departementale bestuur liet de zaken op hun beloop. Chaineux bleef dus abt, hoewel hij als emigrant in het buitenland vertoefde¹. Al deze moeilijkheden versterkten in Ernst de overtuiging, dat van een steile houding jegens het Franse gezag al te grote nadelen te verwachten vielen. Ook voelde hij onmiddellijk aan welk gevaar een eventuele verplaatsing van de koorheren naar Frankrijk en hun vervanging door constitutionele priesters uit de Republiek in zich borgen. In dit geval zou het schisma, dat de Franse Katholieke Kerk uiteenreet, naar de negen departementen overgeheveld worden. Om dit gevaar te bezweren moet hij zijn confraters en allen, die hem om raad vroegen, aangespoord hebben de «Verklaring en Belofte» en de eed van haat, die zijns inziens niets inhielden, wat strijdig met het geweten kon zijn, af te leggen. Dat hij en zijn medestanders zich daardoor het odium op de hals haalden pro-Frans te zijn en de zaak van de vroegere heersers af te vallen, moet hij voorzien hebben. Maar dit argument woog minder zwaar voor hem dan voor zijn tegenstanders. De laatsten wisten hun politieke en religieuze gevoelens niet altijd uit elkaar te houden.

Duidelijk tekent zich Ernsts invloed in het departement van de Nedermaas af. In het kanton Rolduc is hij onmiskenbaar: hier waren 22 van de 29 priesters *assermentés*. In het kanton Heerlen

¹ C. de CLERCQ, S. P. Ernst, redder der gebouwen van Rolduc, 1796-1817, p. 86-90. C. de CLERCQ, S. P. Ernst, 1744-1817, p. 29-32.

² R.A.L., f.a. inv. no. 2039.

³ PHILIPPENS, Onderzoek of vrage over den eed, Maastricht, 1797. D. BAUDUIN, L'Exposition des motifs qui ont décidé un ecclésiastique du département de la

behoorden de pastoors Penners en Daniels tot zijn geestverwanten². Zijn invloed in Maastricht groeide gestadig, toen zijn vriend, de ex-oratoriaan, de kanunnik van O.L. Vrouw Dominicus Bauduin, de beneficiant Limpens en de pastoor van Amby, de reeds genoemde vertegenwoordiger van de parochiegeestelijkheid in het «comité ecclésiastique» Philippens in woord en geschrift eind 1797 Ernsts zienswijze in de stad verdedigden³. Veelzeggend is de verwijzing door genoemde kanunnik Bauduin naar de sinds 1730 van alle priesters in Staatse gebieden geëiste eed, waarin zij verklaarden «een hertelijke afkeer te hebben van het gevoelen, dat de paus de macht heeft de onderdanen te ontslaan van gehoorzaamheid van de burgerlijke overheden»⁴. Zowel deze traditionele onderworpenheid aan een niet-katholieke overheid als het pariteitsbeginsel, te Maastricht anderhalve eeuw vroeger gerealiseerd dan waar ook in Europa, hebben de hier werkzame geestelijken vlotter vrede doen nemen met de eisen van een Franse Republiek, die de vrijheid van godsdienst, de scheiding van kerk en staat, de opheffing van kloosters en kapittels proclameerde en die van de geestelijkheid een verhoogde burgerzin vereiste. Dit gold dus niet alleen voor Maastricht, ook voor de voormalige Staatse dorpen Schimmert, Eysden, Oost, Cadier, Odiliënberg, Ulestraten, Bunde, Linne, Geulle, Meerssen, Gulpen, Heerlen, Schaesberg, Amby en Vaals, en voor de stad Venlo, waar de parochiegeestelijkheid bewust afweek van het patroon, dat de voormalige Oostenrijkse en Luikse gebieden van de Nedermaas te zien gaven⁵.

De «openheid» van Maastricht staat wel in scherpe tegenstelling tot de geslotenheid van de vroegere Oostenrijkse gebieden. Ondanks Jozef II waren hier de begrippen «tolerantie» en «pariteit» alleen al onwezenlijk, doordat er geen protestant woonde. Dit gold ook voor de Nederlandstalige plattelandskantons, die vroeger onder het Luikse prins-bisdom ressorteerden. Werden de uitspraken van de Roermondse kerkvoogd in het vroeger Oostenrijkse deel van zijn bisdom haast unaniem aanvaard, dit gold evenzeer voor die van de Tongerse deken Bellefroid in de voornoemde Luikse gebieden van de Nedermaas, die immers de Luikse prins-

Meuse inférieure à faire le serment, Maastricht, 1797. De LIMPENS, Eene korte onderwijzinge (vertaling van het geschrift van S. P. ERNST, Entretien d'un curé et d'un laïc), Maastricht, 1797.

⁴ Groot Placaetboek, t. VI, p. 367-369.

⁵ R.A.L., f.a. inv. no. 2039. L. J. ROGIER, Limburg in de Franse tijd, ter perse.

bisschop vertegenwoordigde. De acties van onbeëdigde priesters in St. Truiden, die over een anti-Fransgezinde drukkerij konden beschikken, dienen eveneens vermeld te worden¹. Hun aanvallen op Ernst, van hieruit gelanceerd, kunnen alleen maar liefdeloos en te emotioneel genoemd worden. Epitheta, zoals: «hypocrita», «monstrum», «novaque bestia», «comparanda diabolo» of «ein gedungener Illuminatenschurke» en andere, van Ernst gezegd, moesten diens gezag aantasten en hebben dit in feite ook wel gedaan². Dat tijdens de priestervervolgingen, tussen maart en november 1798 ontketend, een veertigtal priesters uit de voormalige Oostenrijkse en Luikse gebieden van de Nedermaas toch tot het afleggen van de eed zijn overgegaan, is deels te verklaren uit een aantal zeer begrijpelijke menselijke motieven, zoals angst voor deportatie, zorgen voor ouders of familieleden, wie armoede of confisatie van goederen boven het hoofd hingen³, deels echter ook uit een principieel besluit om een einde te maken aan een met de dag fataler wordende stagnatie in de zielzorg. Evenzeer aannemelijk is, dat de houding van verschillende geestelijken ten opzichte van de eed meer door hun parochianen dan door hen zelf bepaald is. De haat tegen de Fransen onder het volk was sinds 1797 bijzonder groot. Menige pastoor zou zijn persoonlijke veiligheid in gevaar hebben gebracht, als hij de eed had afgelegd. De rapporten van de commissarissen Girard en Cavenne en hun ondergeschikten, de kantoncommissarissen, bevatten hierover duidelijke en blijkbaar waarheidsgetrouwe gegevens. In de dorpen, waar een pastoor de eed had afgelegd, vormden zich meestal twee partijen. Een minderheid, die hem steunde, en een meerderheid, die hem bespote en hem en zijn aanhangers het leven lastig maakte. De bedoelde meerderheid was overtuigd, dat de betrokken geestelijke alle recht op respect verloren had. Hij was in haar oog een «défroqué». Vechtpartijen en grote ruzies waren aan de orde van de dag. Het kwam voor, dat vrouwen wier man voor de eed van haat geporteerd was,

¹ P. J. VAN HOREN, *Réflexions contre les observations de M. Ernst, St. Truiden, 1797. Anonymus, Epistola pastoris anonymi de jurejurando quod exigunt Galli adversus P. RR. SS. Gervasii et Protasii Joannem Emmericum Josephum Raab, Trevirum et S. P. Ernst (nescio cujus sancti) in Afden, Canonicum Rodensem, pastores, 1798.*

² S. P. ERNST, *Explanatio*, p. 8-9.

³ B. A. R., port. 54.

⁴ L. ROPPE c.s., *De Decadaire Rapporten*, p. 56, p. 136-138, p. 153. Rapport van

het recht meenden te hebben hem te verlaten. In huisgezinnen en families was de eendracht verbroken, als de vrouwen tegenover de mannen, broers tegenover broers, kinderen tegenover hun ouders kwamen te staan⁴.

De Staatsgreep van 18 brumaire an VIII (9 november 1799) had een ontspanning in de gespannen verhoudingen tussen beëdigden en onbeëdigden kunnen brengen. Dit lag zelfs in de opzet besloten. De eed van haat werd immers afgeschaft en door een eed van trouw aan de Republiek vervangen. Drie dagen vóór de eeuwwisseling werd inplaats van deze eed een eenvoudige belofte van trouw aan de nieuwe grondwet gevraagd. Intussen waren de deportatiemaatregelen tegen niet-beëdigde priesters, die verklaren konden, dat zij geen kerkelijke functies hadden uitgeoefend, reeds ingetrokken. Hier wordt de invloed van Bonaparte, inmiddels eerste Consul geworden, reeds duidelijk waarneembaar. Hij verwachtte bij de clerus geen moeilijkheden meer te zullen ondervinden, als deze alleen maar tot het afleggen van de belofte verplicht werd. Hierin vergiste hij zich evenwel. De vijandige kampen van beëdigden en onbeëdigden bleven bestaan⁵. In de Zuidnederlandse kerkprovincie veroordeelde de Roermondse kerkvoogd de belofte formeel; de Luikse prinsbisschop gaf daarentegen alleen bevel ze niet te doen. Ook nu weer gaven Franse bisschoppen onderling tegenstrijdige instructies aan hun gelovigen. Rome bewaarde evenwel het stilzwijgen. Wel waren verscheidene kardinalen weer onmiddellijk met een verbod van de belofte voor de dag gekomen, maar een officiële uitspraak van de nieuwe op 14 maart 1800 gekozen paus Pius VII bleef achterwege. De pamflettenstrijd laaide heviger dan ooit op. Niet zozeer de nieuwe belofte zelf was onderwerp van bespreking, maar de vraag, hoe de Staat straks de onbeëdigden en de kerk de beëdigden zou behandelen⁶.

De insermentés eisten een zo diep mogelijke vernedering voor de beëdigden. Dezen van hun kant rekenden erop, dat Bonaparte het

de kantoncommissaris van Weert, Van Gestel fils, 1 floréal an VI. Rapport van de kantoncommissaris van Borgloon, Bousmart, 19 floréal an VI. Rapport van de kantoncommissaris van Bilsen, De Bruyn, 1 ventôse an VI.

⁵ J. LEFLON, *La crise révolutionnaire*, p. 166-177. S. P. ERNST, *Encore un mot sur le serment de haine*, Anvers, an VIII.

⁶ J. HABETS/W. GOOSSENS, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, deel IV, 1 stuk, p. 176-185. C. de CLERCQ, *De godsdienstige politiek van Napoleon*, p. 65-69. C. de CLERCQ, *Simon-Pieter Ernst, 1744-1817*, p. 36-44.

voor hen zou opnemen. Simon Pieter Ernst maakte zich in talrijke brochures tot tolk van de laatste verwachting¹. Daarmee wendde hij zich onder andere herhaaldelijk tot Karel Lambrechts, oud-hoogleraar van Leuven, die uit St. Truiden afkomstig was. Deze had tijdens het Directoire het Ministerie van Justitie beheerd en was onder het Consulaat lid van de Raad van Vijfhonderd. Ook benaderde hij hiermee Charles Clément Roemers. Napoleon had evenwel meer oog voor een positieve oplossing van de verhouding kerk-staat. Hij verlangde een concordaat en wist dit verlangen te realiseren. Het werd op 15 juli 1801 te Parijs ondertekend. Toen de H. Stoel in de persoon van de kardinaal-legaat te Parijs, Johannes-Baptista Caprara, op 2 december 1801 de retractatie van alle beëdigden eiste, maar de redactie van de herroepings-formule, onhandig genoeg, aan de betrokken kerkelijke overheden overliet, begon een nieuwe strijd over de formule. Voor de Zuidnederlandse kerkprovincie stelde de kardinaal van Mechelen een formule op, die door de bisschop van Luik werd overgenomen². Ernst protesteerde hiertegen. Hij wilde geen enkele retractatie. Zijn voorbeeld vond bij het overgrote deel van de beëdigden van de Nedermaas navolging. Via Charles Clément Roemers wist Ernst de Franse minister voor Godsdienstzaken, Portalis, te benaderen. Deze gaf hem te verstaan, dat ook deze zaak geregeld zou worden als het concordaat door de Raad van Vijfhonderd en de Senaat geratificeerd zou zijn. Toen dit op 7 en 8 april 1802 gebeurd was en Napoleon op 23 mei 1802 de onbeëdigde priesters volledige amnestie verleend had, verbood hij begin juni 1802 iedere retractatie, door bisschoppen geëist³. Het concordaat vroeg van de kerk aanzienlijke offers: een groot gedeelte van het kerkelijk bezit was definitief verloren, terwijl juist die bisschoppen, voor wie de trouw aan Rome enig richtsnoer van handelen geweest was, tot aftreden gedwongen werden.

Het antwoord, dat meer dan duizend geestelijken in de Nedermaas in gehoorzaamheid aan hun bisschoppen op de Franse eisen gegeven hebben, moet gezien worden tegen de achtergrond van hun theo-

¹ S.P.ERNST, *La mauvaise foi dévoilée ou réponse aux brochures intitulées, Maastricht, an IX*. S.P.ERNST, *Le serment de haine et le schisme, considérés dans une lettre de M. le nonce de Cologne du 2 Janvier 1801, Maastricht*.

² L. VANDERRIJST, *Mandements, lettres pastorales*, t. 1, p. 38-56.

logische en politieke opvattingen. In de stroomversnellingen, waarin de geschiedenis van die dagen de katholieke kerk plaatste, wisten zeer veel kerkelijke leiders niet de houding te vinden, welke in de nieuwe situatie te handhaven zou zijn. Zij meenden op de oude, veel beproefde wegen te kunnen voortgaan; zochten eer het antwoord op de brandende vragen bij commentators en vulgariserende epigonen dan bij de leermeesters van het christelijk denken zelf en sloten hun ogen voor nieuwe gegevens van de wetenschappen, die op integratie in het filosofisch en theologisch denksysteem wachtten. De kerk en het kerkvolk te behouden en te bewaren voor de denkbeelden van de «philosophes» en de grenzen tussen het ware Godsvolk enerzijds en de ketterse, schismatieke en ongelovige wereld anderzijds zo scherp mogelijk te trekken, scheen hun de enige wijsheid toe. Toen de wereldlijke overheid, katholiek of protestant, maar min of meer doordrongen van de denkbeelden der Verlichting, haar invloed over de burgers ging uitbreiden en inzake de verhouding tot de kerk met oude gevestigde tradities brak, had dit in vele gevallen een al te steile reactie van de kerkelijke overheid tot gevolg. Elke bemoeienis, ook die, waaraan gezonde maatschappelijke principes ten grondslag lagen en waardoor mistoestanden hadden kunnen worden opgeheven, werd afgewezen. Terwijl van de wereldlijke machtsdragers van het ten val gekomen *Ancien Régime*, althans in Frankrijk, vrijwel elke inbreuk op de rechten van kerk en clerus, werd aanvaard en zelfs goedgepraat, streefden de onverzoenlijke tegenstanders der Revolutie nu naar een versterking van de band met het pauselijk Rome, juist in dit tijdsgewricht zwakker dan ooit³. Het is buiten kijf, dat aan deze negatieve houding, naast kleimenselijke, in hoofdzaak zeer eervolle overwegingen ten grondslag lagen. Zij was in haar geslotenheid een natuurlijke reactie op de ontkersteningspolitiek in de Franse Republiek. Hier openbaart zich een fatale wisselwerking: de reactie op de ontkersteningstendens verwijdt door haar onverbiddelijkheid ongewild de kloof tussen «kerk» en «wereld». Het vraagstuk, dat zich nu opdrong was niet of de «kerk» moest behouden en bewaren, maar hoe zij de functie van het bewaren moest uitoefenen. Over de kloof heen

³ R.A.L., f.a. inv. no. 804, Fouché aan de prefect van de Nedermaas; inv. no. 2041. B.A.A., port. 3234.

⁴ L. J. ROGIER, *Geschiedenis van de Katholieke Kerk in de achttiende eeuw, ter perse.*

konden de twee antipoden niet meer tot een gesprek komen, doordat zij elkaar niet meer verstonden of niet meer wensten te verstaan. Beiden voelden zich verongelijkt. Onder de druk van haar zware taak – het Heil in zo broze vaten en te midden van zo'n turbulente wereld te bewaren – was de «kerk» bang van de wereld geworden. Zij herkende die angst zelf te minder, nu hij zich manifesteerde in de verdediging van heilige rechten en waarheden. De «wereld» – niet alleen op te vatten als een politieke macht, maar ook als een veranderde levenshouding – reageerde daarop uiteraard afwijzend. De «kerk», d.w.z. ieder individu of iedere groep, officieel en niet-officieel, die de gemeenschap der gelovigen in het oog van de wereld representeert, moest zich daartegen weer verdedigen en versterkte, zo doende, in zichzelf steeds meer de overtuiging, dat zij een onontkoombare, een in de volle zin van het woord heilige oorlog voerde.

Passen wij het voorafgaande toe op de situatie van de Zuidnederlandse kerkprovincie in de Franse Republiek, dan schijnt de vraag gewettigd, of de orthodoxie werkelijk in discussie is geweest, toen de «eed van haat» geëist werd. Veeleer waren het de relaties «kerk» en «wereld», nu de nieuwe staatkundige orde, profiterend van de volheid van macht, door de overheid, die haar voorafgegaan was, in gemoedsrust uitgeoefend en aan haar nagelaten, kerk en godsdienst een nieuwe positie in de staat en de samenleving wenste te geven. Of en in hoeverre de kerk daartoe kon medewerken, ziedaar de hoofdzaak, waarover in haar eigen midden verdeeldheid ontstond. Dat de grens tussen behoudgezinden en progressieven, of onbeëdigde en beëdigde priesters, zo scherp getrokken werd door de Mechelse en Roermondse kerkvoogden, lijkt vooral te verklaren uit de «grande peur des bienpensants». Achtenzeventig procent van de priesters van het departement volgden hen hierin¹. Dat de «verlichte bourgeoisie» van de Nedermaas deze houding niet accepteerde, strekt haar echter niet tot onverdeelde eer. Zo zij de kerk nog niet verlaten had, maakte zij zich thans op dit te gaan doen, maar meestal minder op geloofsgronden als uit over-

¹ Zie bijlage, no. 1.

² Rijke gegevens over de verkoop van kloosterbezittingen bevatten de verhandelingen van: H. WINTEN, De verkoop van nationale goederen te Maastricht, Leuven 1962; verder: S. TAGAGE, Rond de opheffing van het kapittel van Sint Servaas, Maastricht 1962; J. PAQUAY, De verkoop van de domeingoederen in Limburg tot aan het Concordaat, in B.S.A.L.L. 1928, 1929, 1930; J. PAQUAY, De

wegingen van eigenbelang. Zij was namelijk belust op de kerkelijke goederen, die de Franse Republiek te koop aanbood om daarmee de voortdurend lege schatkist voor een ogenblik aan te vullen.

In de reeks openbare verkopen van voormalig kerkelijk bezit, dat de Franse Republiek tot domeingood had verklaard, zijn twee fasen te onderscheiden. De cesuur vormt het concordaat, dat iedere katholiek de vrijheid gaf alsnog kerkelijk bezit te verwerven. Sinds de eerste verkoop van dit bezit in de Nedermaas had plaatsgevonden, werden de belangstellenden en kopers tot «collaborateurs» met het régime gedoodverfd. Doordat zij zich aan het kerkelijk patrimonium vergrepen, kregen zij de naam van «afvalligen». Van het voormalige kerkelijke bezit in de Nedermaas kochten 37 geestelijken of religieuzen ongeveer 7% terug. Dit geschiedde voornamelijk voor 1801². Hadden zij de bedoeling met de «bons de retraite» hun kapittel- of kloosterbezittingen terug te kopen om bij een eventueel herstel van deze instellingen de verworven goederen te restitueren of waren zij slechts tussenpersonen voor anderen, die met hun «bons» een nieuw bezit zochten te verwerven? In zo'n geval wilde de eigenlijke opdrachtgever de geestelijken wel enige vergoeding voor hun geleverde prestaties geven. De pogingen van S. P. Ernst om met behulp van de «bons de retraite» van zijn confraters eigendommen van de abdij te redden, staan buiten kijf. Ook de kooplust van de zes Maastrichtse religieuzen, die op de eerste zes openbare verkopen in het departement als enige gegadigden optraden, mag in dit licht gezien worden³. Voor de zevende en volgende verkopen moeten de gevallen evenwel afzonderlijk beschouwd worden. Er waren immers nieuwe kooplustigen op de veilingen verschenen, die met behulp van «bons» van gewezen kloosterlingen en met staatsfondsen kloosterbezit wisten te verwerven. De «bons» waren sinds april 1799 tegen een vijfde deel van hun nominale waarde te krijgen, terwijl de staatsfondsen voor een tiende van hun nominale waarde te koop waren⁴. De grotere vraag deed de prijzen stijgen, waardoor

hoeven der kerkelijke instellingen in Limburg, s.l., deel IV, 1928; J. PAQUAY, *Le vente des abbayes Limbourgeoises*, in B.S.A.L.L., 1928.

³ R.A.L., f.a. inv. no. 1831-1834.

⁴ I. DELATTE, *La vente des biens nationaux dans le Département de Jemappes*, p. 61-67.

de religieuzen, die nauwelijks over contanten beschikten, als eventuele kopers werden uitgeschakeld. Zij verkochten daarop hun «bons» aan zakenlieden. Dit gaf weer aanleiding tot louches praktijken: er waren kloosterlingen, die als opkopers van «bons» het departement doorkruisten om hun collectie vervolgens aan Maastrichtse notarissen en zakenlieden of aan agenten van Parijse compagnieën te verkopen¹.

Tot aan het einde van het jaar 1797 duurde deze gouden tijd voor de speculanten. Op 12 februari 1798 werden de «bons» niet meer als betaalmiddel geaccepteerd. Maar nu waren weer andere mogelijkheden voorhanden om door middel van speculaties op goedkope wijze kerkelijk bezit te verwerven. De Staat kon zijn financiële verplichtingen tegenover bezitters van Staatsfondsen niet meer nakomen en besloot slechts een derde van de schulden, die hij had moeten overnemen bij de annexatie van de negen «departements réunis», als werkelijke schuld te erkennen. Hij wilde de renteniers evenwel tegemoet komen, door hun voor het resterende deel «2/3-bonnen» te verstrekken, waarbij de bepaling werd gemaakt, dat deze schuldeisers van de Staat hiermee onbeperkt kerkelijk goed konden kopen. Deze «2/3-bonnen» bezaten tweederde van de nominale waarde van de rentebrief, die de schuldeisers van de Staat bezaten. Aangezien de meeste renteniers geen vertrouwen meer hadden in de financiële manipulaties van de regering, deden zij de «2/3-bonnen» of 2/3 schuldbrieven van de hand. Het aanbod van deze «2/3-bonnen» was echter zo groot, dat zij na enkele weken 98% van hun waarde verloren hadden. De werkelijk erkende schuld werd door de Staat in «1/3-bonnen» omgezet, die daarop zeer snel in waarde daalden. Op de beurs gaf men er slechts 20% van de nominale waarde voor. Voor speculanten en supporters van het nieuwe régime daarentegen was dit uitermate interessant. Zij kochten tegen spotgoedkope prijzen de schuldbrieven op, die zij vervolgens gebruikten om er domeingood mee te kopen². De wet van 17 oktober 1798 maakte een eind aan deze speculaties. Voortaan dienden de kopers binnen acht maanden contant te betalen.

Van de 126 huizen te Maastricht, die door de opheffing van de kloosters en gilden tot domeingood werden verklaard, kwamen

¹ R.A.H., inv. no. 215, Etat général, no. IV, R.A.L., inv. no. 2926.

² I. DELATTE, o.c. p. 29-37, p. 57-58, p. 64-70.

³ J. VON GEUSAU, Korte Geschiedenis der kloosters te Maastricht, p. 53-58,

er vóór het concordaat 106 onder de hamer. Vijftien oud-religieuzen werden bezitters. Vijftien huurders verwierven het eigendomsrecht van hun woningen. Van de 19 nog bestaande kloostergebouwen werden er zes verkocht. De overige 13 hadden een nieuwe bestemming gekregen: als militaire opslagplaatsen, gevangenis, school of gasthuis³. De Maastrichtse wijnhandelaar H. F. Hermans en zijn stadsgenoten, de notarissen E. J. Lefebvre en Th. van Gulpen, de kruidenier J. T. van Gulpen en de drukker N. van Gulpen, waren met de fabrikant Rigano en de leerlooier J. D. Nijpels de voornaamste opkopers van huizen en kloostergebouwen. De huizen en molens van de gilden werden door de huurders of door meesters van het desbetreffende of van een ander gilde teruggekocht⁴.

De activiteiten van de beëdigde kanunniken van de Maastrichtse kapittels dienen apart bekeken te worden. Zij beschikten in tegenstelling tot religieuzen niet over «bons» maar wel over contanten. De zakenmentaliteit van M. Lux en zijn collega J. H. Cruts, beiden kanunniken van het kapittel van St. Servaas, is misschien wat moeilijk te rijmen met hun geestelijke staat. Zij waren echter niet gewijd, hadden alleen de tonsuur ontvangen en verlieten direct na de opheffing de geestelijke stand om aan het Franse régime alle medewerking te verlenen. M. Lux, die in het kapittel de taak van rentmeester vervuld had, werd vrederechter in Bilsen; J. H. Cruts trad terstond na de opheffing op als commissaris, belast met de registratie van de kapittelgoederen. In hun nieuwe status verwierven zij respectievelijk 45 ha en 35 ha van het voormalige kapittelbezit. De pastoor van de St. Jacob, A. F. Roemers, broer van Charles Clément, kocht vóór 1801 herhaaldelijk in opdracht van religieuzen. Zijn bezit werd met 26 ha vermeerderd⁵. De overige leden van de kapittels, zoals Cuypers, beëdigd pastoor van St. Nicolaas, en de kanunniken Keulen, Bauduin, Philippet kochten in doorsnee slechts 4 tot 10 hectaren grond; hetzelfde gold ook voor de beneficianten Frederikx, Gadiot en Tisson.

In de eerste periode vóór het concordaat kwam naar schatting 20.000 ha klooster- en kapittelbezit in het departement onder de hamer. Hiervan zou ongeveer een vierde deel door Maastrichtse burgers verworven worden. Ook na het concordaat lieten zij zich

p. 77-80, p. 94-96, p. 101-107.

³ R.A.L., F.a. inv. no. 1831-1834.

⁴ S. TAGAGE, Rond de opheffing van het kapittel van St. Servaas, p. 506; p. 515.

niet onbetuigd. Vooral de Maastrichtse supporters van het eerste uur zijn er voortreffelijk in geslaagd in minder dan vijftien jaar hun bezit ongeproportioneerd te vergroten¹. Dit was het wat hen tot voorstanders van de nieuwe orde maakte. Zij hebben goede zaken gedaan. Dat zij dit alleen maar klaar gekregen hebben ten koste van een groot aantal gewezen kloosterlingen en verarmde bezitters van Staatsfondsen, moet haast aannemelijk geacht worden. Met winsten van 50% verhandelden de behulpzame makelaars, notarissen en leden van de departementale en municipale besturen en van de rechtbanken de kerkelijke goederen weer; ook kochten zij ze zelf op, als de gewezen kloosterlingen niet in staat waren op tijd het benodigde muntgeld, dat naast de «bons» vereist werd, op te brengen. Dat zij daarbij sterk moesten concurreren tegen Parijse compagnieën als Pauli, Huguier en Bodin, die tot aankoop van kerkelijk bezit in de negen «départements réunis» werden opgericht, staat evenzeer vast².

Een nieuwe klasse van grondbezitters nam in de Franse tijd de rol over, die de kloosters en kapittels in het Ancien-Régime vervuld hadden. Terwijl de gegoede burgers, de kooplieden, fabrikanten en handelaars, met de voornaamste functionarissen van het nieuwe régime het overgrote deel van het voormalig kerkelijk bezit in de wacht wisten te slepen, bepaalde de kooplust van enkele boeren, die vóór 1801 op de veilingen verschenen, zich gewoonlijk tot het afronden van hun landerijen. Na die datum werden ook zij trouwe kopers, evenals de functionarissen van het Ancien-Régime, die uit religieuze of politieke gronden verstek hadden laten gaan. De vrede van Lunéville in 1801 had deze laatste categorie ontslagen van de eed van trouw aan hun oude heersers. Onder deze principiële weigeraars van het elfde uur, boeren en oude magistraten, komen ook nog een aantal welgeslaagde lieden voor.

¹ Zie bijlage no. 2 en no. 3.

² I. DELATTE, *La vente des biens nationaux dans le Département de Jemappes*, p. 61.

BIJLAGE I

Verhoudingen tussen de beëdigde en onbeëdigde priesters in het voor- en najaar van 1798 in de Nedermaas¹

KANTONS	GEESTELIJKEN	Beëdigd		Onbeëdigd	
		3 maart 1798	4 november 1798		
Maastricht	220	117	127	93	42%
Tongeren	142	33	37	105	73%
Loon	62	6	7	55	88%
Millen	48	7	9	39	81%
Bilsen	46	0	1	45	97%
Mechelen	38	4	7	31	81%
Hasselt	38	7	7	31	81%
Peer	28	1	2	26	92%
Beeringen	70	0	0	70	100%
Kortesseem	48	3	4	44	91%
St. Truiden	83	14	14	69	83%
Heers	35	11	11	24	68%
Montenaken	33	2	4	29	87%
Herk	58	6	6	52	89%
As	13	0	0	13	100%
Achel	27	0	4	23	85%
Bree	32	0	0	32	100%
Meerssen	20	3	3	17	85%
Valkenburg	16	0	2	14	87%
Oirsbeek	26	0	3	23	88%
Wittem	18	2	2	16	88%
Rolduc	29	22	22	7	24%

¹ Deze gegevens werden ontleend aan Tableau des prêtres sermentés ou insermentés du Département de la Meuse Inférieure, R.A.L. F.a. inv. no. 2039; verder aan inv. no. 300 f. 1322-1371, f. 1482-1502; nr. 4326.

J. DARIS, Histoire du diocèse, t. IV, p. 44-50, p. 71-86, p. 93-94, p. 120-162.

J. HABETS-W. GOOSSENS, Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond, t. IV, 1 stuk, p. 12-140, p. 180-181.

KANTONS	GEESTELIJKEN	Beëdigd		Onbeëdigd	
		3 maart 1798	4 november 1798		
Eysden	25	6	7	18	72%
Heerlen	7	2	3	4	57%
Maaseyck	62	3	6	56	90%
Roermond	71	3	9	62	87%
Venlo	34	8	13	21	61%
Heythuyzen	30	0	0	30	100%
Nederkruchten	7	0	0	7	100%
Weert	39	0	2	37	94%
Echt	18	0	0	18	100%
TOTAAL	1423	260	312	1111	78%

BIJLAGE II

Overzicht van de voornaamste Maastrichtse kopers van domeingoederen, met opgave van de goederen, die zij in deze kwaliteit voor en na 1801 verworven hebben. Ook worden de beroepen, door hen respectievelijk in 1792 en 1811 uitgeoefend, vermeld¹

	Beroep 1792	Beroep 1811	Verworven bezit
Hermans, H. F.	wijnhandelaar	grondbezitter en kasteelheer (Heel)	738 ha 62 a 23 ca
Van Gulpen, J. Th.	notaris	grondbezitter	633 ha 45 a 59 ca
Bleron, W. H.	pachter van de stadsaccijnzen	rentenier	539 ha 19 a 20 ca
Roemers, Charles Clément	Luiks schepen en advocaat	Lid van de Raad van Vijfhonderd te Parijs	398 ha 82 a 14 ca
Reintjens, J. M.	kruidenier	secretaris-generaal van de prefectuur	375 ha 3 a 15 ca
Breuls, J. F. H.	Luiks schepen	grondbezitter	374 ha 87 a 64 ca
De Schwartz.	kapitein van een Zwitsers regiment in dienst van Hunne Hoogmogendheden	rentenier	244 ha 22 a 15 ca
Christiaan, Coenegracht	jeneverstoker	burgemeester	219 ha 43 a 18 ca
Francken, P. J.	looier	grondbezitter	216 ha 22 a 24 ca
Nijpels, L.	looier	rentenier en lid van de Municipale Raad	213 ha 47 a 28 ca

¹ R.A.L. F.a. inv. no. 1831-1834; no. 3501; inv. no. 4060, Patentes 13 niv. an v-13 frimaire an VII.

S.A.M., F.a. inv. no. 147.

	Beroep 1792	Beroep 1811	Verworven bezit
Van Gulpen, N. Bonhomme, N. P.	drukker paardenpost- meester	kruidenier grondbezitter en lid van de Muni- pale Raad	195 ha 93 a 44 ca 193 ha 94 a 4 ca
De Ceuleneer, P. F.	tabaksfabrikant	tabaksfabrikant en grondbezitter	192 ha 70 a 55 ca
Membrède, André Charles	Luiks burgemeester	Conseiller en la Cour impérial de Liège	190 ha 68 a 49 ca
Lefebvre, E. J. Beguin, L. H. (Fransman)	notaris onbekend	notaris payeur général van het departe- ment	188 ha 2 a 23 ca 170 ha 9 a 12 ca
Dambermont, J.J.N. Van Panhuys, W.H. +	kramer commissaris- instructeur van Brabantse zijde	grondbezitter	155 ha 7 a 1 ca
„ (zoon) J. C.	advocaat	— membre du Con- seil de Préfect	137 ha 98 a 75 ca 41 ha 96 a 11 ca
Daems, G. D. Wed. Veugen + zoon E. S. Veugen Mamin, A.	leerlooier rentenierster paymeester van Maastricht kapitein in dienst van Hunne Hoog- mogendheden	grondbezitter — lid van de Muni- cipale Raad lid van de Muni- cipale Raad	125 ha 47 a 5 ca 107 ha 95 ha 36 a 1 ca
Hollman, H. Bosch, J. + Soiron J. F.	papierfabrikant medicus architect	grondbezitter medicus architect	107 ha 49 a 90 ca 95 ha 6 a 69 ca 137 ha 94 a 81 ca

BIJLAGE III

Belangrijke kopers voor en na het concordaat waren verder :

	Beroep in 1799	Verworven bezit
Destouilles, Ch.	advocaat	76 ha 21 a 47 ca
Hardy, J. B.	rentenier, lid van de Municipale Raad	70 ha 92 a 71 ca
Smits	wijnhandelaar	66 ha 96 a 88 ca
Havet, L. (Fransman)	onderchef van het bureau van Domeinen	63 ha 76 a 40 ca
Meller	rechter van het «Tribunal Civil»	54 ha 51 a 99 ca
Leyer, J. J.	secretaris van de commissaris Girard	44 ha 87 a 8 ca
Hennequin, J. F. (Fransman)	ex-kantoncommissaris	49 ha 91 a 17 ca
Crahay, H. G. (lakenkoopman)	kanton Rolduc	41 ha 96 a 37 ca
Colpin, J. G. J.	griffier van vredegerecht te Maastricht	36 ha 8 a 84 ca
Nijpels, J. D.	grondbezitter	32 ha 73 a 61 ca
Nivar, A.	looier	30 ha 2 a 55 ca
Clooten, X. J.	landbouwster	29 ha 73 a 53 ca
Hustinx, Ch.	jeneverstoker	24 ha 5 a 18 ca
Lahaye, H. F.	brouwer	23 ha 50 a 79 ca
Ploem, J. H.	kaarsenfabrikant, lid van de Municipale Raad	22 ha
de Behr, F. L.	rechter	
	rentenier, gewezen kapitein in dienst van Hunne Hoog- mogenden	20 ha 37 a 10 ca
Van Gulpen, J. T.	drukker	20 ha 92 a 38 ca
Humblot, L. (Fransman)	assistent-secretaris bij het departementaal bestuur	20 ha
Vrijthof, L. B. A.	gewezen Brabantse schepen	20 ha
Nyst, G. P.	brouwer	16 ha 28 a 9 ca
Habets, J.	brouwer	15 ha 8 a 50 ca

	Beroep in 1799	Verworven bezit
Rutten, G.	brouwer	12 ha 47 ca
Cazaux, J.	rechter	7 ha 43 a 75 ca
Paulissen, P.	brouwer	6 ha 21 a 19 ca
Cavelier, F.	boekhandelaar	3 ha 43 a 57 ca
Nijpels, Th.	drukker	1 ha 70 a 2 ca

ZUSAMMENFASSUNG

Seit der Mitte des achtzehnten Jahrhunderts bekam das kulturelle Leben der Stadt Maastricht mehr und mehr eine französische Note. Paris gab den Ton an: auf der Bühne, in der Gesellschaft, in der Mode. Der gebildete Teil des Bürgertums war infolge seines Verkehrs mit dem internationalen Offizierkorps und mit den Hugenotten, die sich in stattlicher Anzahl in der Stadt niedergelassen hatten, in hohem Grade französisiert und bediente sich sogar mit Vorliebe der französischen Sprache. Eine wichtige Rolle bei dieser Orientierung nach Frankreich hin spielte außerdem das Theater. War das Maastrichter Theaterpublikum von jeher schon einigermassen mit Corneille, Racine und Molière vertraut, so erhielt das Interesse an den französischen Theaterdichtern, deren Stücke damals in Paris mit Erfolg aufgeführt wurden, immer neue Anregungen durch die «comédiens français», die seit 1748 in der Stadt ihren ständigen Aufenthalt hatten. Für Theaterstücke in niederländischer Sprache bestand kaum Interesse.

Wenn auch Maastricht nicht in demselben Maße wie Lüttich ein Schnittpunkt einander entgegengesetzter politischer, religiöser, philosophischer und literarischer Strömungen war, so konnten doch deren Einflüsse dank der Nähe dieser Stadt und den engen Beziehungen zu ihr leicht auf seine Bildungsschicht herüberwirken. Die Lütticher Zeitungen, die kein Mittel unversucht ließen, die damals sich regenden Unabhängigkeits- und Freiheitsideen in ihr Lesepublikum hineinzutragen, die ultramontanen Prinzipien und deren Konsequenzen aufs schärfste zu rügen, die Autorität der Zivilbehörden gegen die Ansprüche der Kirche zu verteidigen und besonders die Fortschritte der Philosophie zu vulgarisieren, fanden in Maastricht einen großen Leserkreis.

Neben der Zeitung als Verbreitungsmittel neuer Ideen kam der Verlagsbuchhandlung Dufour und Roux in Maastricht große Be-

deutung zu. Ihr Wirkungsbereich erstreckte sich nicht bloß auf Brüssel, sondern weit darüber hinaus: auf Paris, London, Berlin, Kopenhagen, Stockholm. Ihr Hauptinteresse galt der französischen Literatur. In ihren Katalogen sind fast alle Werke der *philosophes* enthalten. Daß diese in Maastricht interessierte Käufer fanden, bestätigte uns ein Streifzug durch eine Anzahl Kataloge von Privatbibliotheken, deren Besitzer den Untergang des Ancien Régime und die Begründung der Franzosenzeit miterlebt hatten. Ordnen wir diese Bibliotheken nach der sozialen Zugehörigkeit ihrer Besitzer, so stellen wir fest, daß die vorhin erwähnten philosophischen Werke in fast alle gebildeten Kreise Eingang gefunden hatten, vorwiegend in die der Rechtsanwälte und der Magistratspersonen. Auch die öffentliche Stadtbücherei sowie die Bibliothek der «Großen Sozietät» enthielten reiche Bestände an philosophischen Werken.

Einen tätigen Anteil an der Verbreitung der Aufklärungsideen haben zweifellos die Maastrichter Freimaurerlogen genommen. Im Jahre 1788 zählte Maastricht fünf Logen, deren einflußreichste «La Constance» war. Im Gegensatz zu der Zeit vor 1780 setzte sich diese Loge in den Jahren 1780-1792 hauptsächlich aus Leuten zusammen, die mit der in der bestehenden politischen Ordnung herrschenden Ungleichheit unzufrieden waren. Zu ihren Mitgliedern gehörten u.a. die Mennoniten oder Taufgesinnten, die Lutheraner und die Hugenotten; sie alle waren in Maastricht nur geduldet und sie hatten nicht dieselben politischen Rechte wie die Mitglieder der Reformierten Kirche. Auch die Lütticher* Stadtbürger, die bewußt nach einer Gleichberechtigung mit den Brabanter protestantischen Mitbürgern strebten, fanden bei «La Constance» ein Unterkommen.

Seit 1632 unterstand Maastricht der gemeinsamen Herrschaft des Fürstbischofs von Lüttich und der Generalstaaten der Vereinigten Niederlande. Bis zu Beginn des achtzehnten Jahrhunderts hatten beide Parteien die zu diesem Zweck sorgfältig aufgestellten Bestimmungen pünktlich eingehalten. Nach dieser Zeit jedoch gaben die Generalstaaten immer deutlicher die Absicht zu erkennen, ihre weltliche Gerichtsbarkeit über Maastricht auszubauen. Anlaß hierzu dürfte die strategisch wichtige Stellung der alten Festungs-

* Die dem Fürstbistum Lüttich unterstehenden Maastrichter Bürger werden bequemlichkeitshalber als Lütticher Stadtbürger bezeichnet, die den Generalstaaten unterstehenden als Brabanter Bürger.

stadt gewesen sein. Nach 1730 wurde besonders die geistliche Gerichtsbarkeit, die dem Papst und dem Fürstbischof von Lüttich zustand, den Generalstaaten ein Gegenstand der Eifersucht. Im Laufe des Jahrhunderts gelang es ihnen, die geistliche Gerichtsbarkeit über die Katholiken zu einem großen Teil an sich zu ziehen, wodurch es wiederholt zu Konflikten mit dem Fürstbischof von Lüttich kam. Bei den zwei weltlichen Kapiteln der Stadt hatten die Bemühungen der Generalstaaten viel Erfolg. Die Kapitel zeigten sich den Absichten der Generalstaaten nicht abgeneigt, sie kamen ihnen sogar weitgehend entgegen, indem sie sich in ihrem Verhalten zu Rom sowohl als zum Fürstbischof von Lüttich auf denselben Standpunkt stellten. Diese Haltung hat ihnen für die Zukunft das Gepräge gegeben: als kleine, unabhängige geistliche Souveräne lebten sie aus dem Geist des Episkopalismus, wie dieser sich im achtzehnten Jahrhundert wieder breitmachte.

Die Exemption der Regularkleriker war den Generalstaaten, deren Bestreben offensichtlich dahin ging, die Maastrichter Klostersassen gleichfalls ihrer geistlichen Obrigkeit im Ausland zu entfremden, ein Dorn im Auge. Zwischen den Regularklerikern und den Kapiteln herrschten theologische Meinungsverschiedenheiten. Die Kapitel wurden durch ihre Bindung an die Generalstaaten in die Richtung der gallikanischen Kirche getrieben, so daß, gewiß gegen Ende des Ancien Régime, der Papst von Rom in ihren Augen kaum mehr als eine ausländische Macht darstellte. Dagegen herrschte bei den Regularklerikern der Stadt die Überzeugung vor, daß der Papst das Haupt der Kirche sei, persönlich unfehlbar in Fragen der Glaubens- und Sittenlehre.

Die neuen, sachlichen Wege, welche Kaiser Joseph II. in den südlichen Niederlanden einschlug, blieben in Maastricht nicht unbekannt und fanden besonders in den Kreisen der gebildeten Katholiken großen Beifall. Deren Bestrebungen weisen, wenigstens bis zu einem gewissen Grade, Ähnlichkeit auf mit denen der *Vonckisten* in den südlichen Niederlanden. Auch die katholischen Bürger wünschten nichts sehnlicher, als daß sich die politische Konstellation der Stadt endlich einmal ändere. War doch von einer Proportionalvertretung gar nicht die Rede. Im Lager ihrer protestantischen Mitbürger hatten sie eine Anzahl Gesinnungsgenossen gefunden, namentlich unter den aristokratischen Patrioten, den Feinden des orangistischen Stadtschultheißen J. H. van Slijpe. Innerhalb des «Indiviese Rat» hatte sich diese Gruppierung im Jahre

1785 eine starke Position erobert. Die Gleichartigkeit ihrer Interessen zeigte sich auch darin, daß sie Reformen im Sinne Josephs II. vorschlugen. Die Gründung eines Generalseminars in Maastricht sowie die Vorschläge zur Abänderung der Ehegesetzgebung gehen auf die Prinzipien des Josephinismus zurück.

Die Wiederherstellung der Oranienherrschaft in den Vereinigten Provinzen ließ die Orangisten im Brabanter Rat wieder die Oberhand gewinnen. Der Lütticher Rat weigerte sich aber, das herkömmliche Übergewicht des Brabanter Rats noch länger anzuerkennen und führte eine Verzögerungstaktik. Der Ausbruch der Lütticher Revolution im Jahre 1789, die an den Grundfesten des Fürstbistums rüttelte, festigte die Machtstellung der Generalstaaten bzw. des Brabanter Rats in der Stadt. Damit sah der Lütticher Rat seine Aktion für die Gleichberechtigung der Lütticher und Brabanter Bürger scheitern.

Betrachtet man die ersten, spontanen Franzosenfreunde, die nach der Besetzung der Stadt Maastricht durch die französischen Truppen (1794) den neuen Behörden ihre Dienste anboten, nach ihrem sozialen Milieu, so findet man unter ihnen Leute, die zum Magistrat der Stadt gehörten oder gehört hatten. Daß die Lütticher Magistratspersonen weitaus die Mehrheit bildeten, war nur natürlich. Auch die aristokratischen Patrioten aus den achtziger Jahren sind zu dieser ersten Kategorie von Frankophilen zu rechnen. Eine zweite Gruppe bildeten die Lütticher Stadtbürger, denen in früheren Jahren der Aufstieg in die Magistratur verwehrt war, weil sie auf Grund ihrer Herkunft, durch Mangel an guten Beziehungen oder wegen der beschränkten Zahl der Lütticher Verwaltungsfunktionen in Maastricht für das Patriziat nicht in Betracht kamen. Eine dritte Gruppe von Leuten, die an der Neuordnung interessiert waren, bildeten die Kaufleute und Fabrikanten, die sich Hoffnung machten auf eine Verbesserung der Wirtschaftslage sowohl der Stadt als auch ihrer Umgebung. Es waren jedoch nicht allein Zukunftserwartungen, die sie mit dem neuen Regime sympathisieren ließen. Die Tatsache, daß sich unter ihnen mehrere Taufgesinnte und Lutheraner befanden, dürfte mit ins Gewicht gefallen sein. Diese meist aus dem Herzogtum Jülich und aus Aachen stammenden Dissenters, die im eigenen Lande aufgrund ihrer religiösen Überzeugung keinerlei Aussichten mehr hatten, waren nach Burtscheid, Vaals und Maastricht abgewandert. Sie beschäftigten sich besonders mit dem Tuchhandel und hatten in den

beiden erstgenannten Orten Fabriken gegründet, die, nach den Grundsätzen des Physiokratismus eingerichtet, zu Vorläufern der Großbetriebe des neunzehnten Jahrhunderts wurden.

Es besteht wohl kein Zweifel darüber, daß die Maastrichter Freimaurerlogen an der Begründung der französischen Herrschaft im Arrondissement Maastricht und später im Departement der Niedermaas einen wichtigen Anteil genommen haben. Die Ideen, welche die Revolution trugen, waren ihnen einigermaßen bekannt. Daß schließlich neben allen obenerwähnten Motiven Eigennutz und Gewinnsucht eine Rolle spielten, war gleichfalls zu erwarten. Unter den neuen Bezirksverwaltern, unter den Anhängern des neuen Regime tauchten erst vereinzelt, dann in immer größerer Anzahl nutznießerbische Elemente auf, welche die neue Ordnung weidlich auszuschlachten wußten. Die Neureichen des neunzehnten Jahrhunderts kündigten sich an.

Die neuen Bezirksvorsteher fanden bald Gelegenheit, sich an den konservativen, stolzen Institutionen zu rächen, die in der Vergangenheit einen so mächtigen Einfluß in der Stadt ausgeübt und durch ihr Auftreten vielfach böses Blut verursacht hatten. Die zwei Kapitel und die Pfarrer der niederdeutschen und wallonischen reformierten Gemeinden bekamen deren Härte gleichsam am eigenen Leibe zu spüren. Wegen der unerträglichen Steuern, welche die neuen Machthaber der Stadt auferlegten, wandten sich diese sowie auch der «Indiviese Rat» an die Generalstaaten um Hilfe, jedoch vergebens. Auch optierten sie für einen Anschluß an die Batavische Republik. Dagegen verlangten die überzeugten Frankophilen in der Stadt Anschluß an die französische Republik. Diese planten die Stadt als Hauptstadt eines zu gründenden französischen Departements und Oktober 1795 gelang es ihnen, die Lütticher Aspirationen, Maastricht und Umgegend einem Lütticher Departement einzugemeinden, zu vereiteln. Maastricht wurde der Verwaltungssitz des Departements der Niedermaas. Der neue Verwaltungsbezirk bot den Bewohnern der Gebiete, die vordem Lüttich, Österreich und den Generalstaaten unterstanden hatten sowie auch denen der freien Herrlichkeiten größere Bequemlichkeit und größere Vorteile: sie spürten nicht länger die Hindernisse von Grenzen und kleinen Enklaven, die nicht mehr zeitgemäß waren. Der Charakter des früheren, archaischen Systems kontrastierte stark mit dem praktischen, rationellen des von den Franzosen geschaffenen. Nicht der Reichtum des Landes,

noch die Fruchtbarkeit des Bodens noch auch der Wohlstand der Bewohner bestimmten in erster Linie die Eingemeindung, sondern es war vielmehr die strategisch wichtige Lage einiger Städte an der Maas, die zusammen mit diesem Fluß für die Republik von großer militärischer Bedeutung sein könnten.

Bis 1801 funktionierten die neuen behördlichen Instanzen äußerst mangelhaft. Ungeschick in der Finanzgebarung und Unterbezahlung sowie auch Mißtrauen gegen den Fortbestand der Französischen Republik hatten einen ständigen Wechsel von Regierungsbeamten zur Folge. Der Ausgang der Wahlen im Jahre 1797, wobei die Bevölkerung der Niedermaas zum erstenmal selber ihre Abgeordneten wählen durfte, war konservativ, national und französischenfeindlich. In den Bezirksvorstand und in die Richterkollegien wurden vorwiegend Einheimische gewählt. Diese zeigten sich zur Zusammenarbeit mit dem neuen Regime bereit, teils weil sie die französischen und belgischen Amtswalter, die ohne Rücksicht auf örtliche Interessen das Volk in Willkür regiert hatten, ausschalten wollten, teils auch aus einer positiven Stellungnahme gegenüber den Maastrichtern, die seit Beginn der französischen Besatzung sowohl im Arrondissement als auch im Departement immer die besten Stellen besetzt hatten.

Auf den Staatsstreich vom 18. Fruktidor an v. (am 4. September 1797) folgte jedoch jene Periode des Terrors, des straffen Dirigismus, der im politischen wie im geistlichen Bereich mit allen Mitteln eine Einheitlichkeit durchführen wollte. Damit begann zugleich die rücksichtslose Französisierung des Departements, besonders aber der Stadt Maastricht, die erst 1813 ein Ende nehmen sollte. Manche Verwaltungsbeamten versuchten zwar diesem Dirigismus, dessen sichtbare Verkörperung der französische Kommissar der Exekutivgewalt Girard war, entgegenzuarbeiten, aber sie wurden bald kaltgestellt. Aktiven Widerstand bot weiterhin die richterliche Gewalt, wobei besonders die Amtsrichter sich hervortaten. Unverhohlenes Mißtrauen begegnete Girard auch bei der Bevölkerung im Gebiet der Niedermaas, die im Sabotieren und Boykottieren des von ihm geschaffenen Polizeisystems eine große Schlaueit zeigte. Die Wirtschaftskrise weckte große soziale Unruhe; die Maßnahmen gegen Kirche und Priester reizten zum Widerstand. Der im September 1798 in Ostflandern ausgebrochene «Boerenkrijg» fand starke Resonanzen im Gebiet der Niedermaas. Nachdem die Aufständischen im Dezember des nämlichen Jahres

bei Hasselt geschlagen worden waren, wollte jedoch noch keine Ruhe im Departement eintreten. Diese zweite Phase des «Boerenkrijg» weckt starke Reminiszenzen an jene alten Räuberbanden, die sog. Bockreiter, die zur Zeit des Ancien Régime jahrzehntelang in der Umgebung von Maastricht ihr Unwesen trieben.

Unter der Geistlichkeit im Gebiet der Niedermaas herrschten seit dem Frühling von 1797 unverkennbare Kontroversen. Die Scheidung der Geister, wie diese in der Frage der *bons de retraite* und beim *serment de haine* klar zutage trat, konzentrierte sich wesentlich in der Frage, inwieweit man die Forderungen der kirchenfeindlichen französischen Obrigkeit erfüllen dürfe, welche die Klöster aufhob, die religiösen Praktiken kontrollieren wollte, die Priester unter Polizeiaufsicht stellte und an die Ausübung des Priesteramtes bestimmte Bedingungen knüpfte. Die traditionelle Unterwerfung unter eine nichtkatholische Obrigkeit sowie auch das Paritätsprinzip, das in Maastricht anderthalb Jahrhunderte früher realisiert wurde als anderswo in Europa, sind Ursache gewesen, daß sich die Maastrichter Geistlichkeit den Forderungen der Französischen Republik eher fügte. Das gleiche gilt für eine Anzahl amtierende Geistliche in den Dörfern, die zuvor dem Machtbereich der Generalstaaten unterstanden hatten. Die bereits erwähnten episkopalistischen Tendenzen wie auch die Einflüsse jener «katholischen Aufklärung», welche in Maastricht zu werben suchte, dürften diesen positiven Standpunkt mitbestimmt haben.

Diese «Aufgeschlossenheit» der Stadt Maastricht steht in schroffem Gegensatz zu der «Verschlossenheit» der früheren österreichischen Gebiete und der niederländischsprachigen, die früher dem Fürstbistum Lüttich unterstanden hatten. Daß besonders hier die Geistlichen, im Gehorsam gegen ihre Bischöfe, sich den französischen Forderungen gegenüber ablehnend verhielten, erklärt sich aus ihren theologischen und politischen Anschauungen. Die Kirche und die Gläubigen vor den Ideen der *philosophes* zu schützen und zu behüten, die Grenzen zwischen dem wahren Gottesvolk einerseits und der ketzerischen, schismatischen und ungläubigen Welt anderseits möglichst scharf zu ziehen, erschien ihnen als der Weisheit letzter Schluß. Es besteht wohl kein Zweifel darüber, daß dieser negativen Haltung, neben kleinemenschlichen, hauptsächlich sehr ehrenwerte Erwägungen zugrunde lagen.

Die Frage scheint berechtigt zu sein, ob die Orthodoxie wirklich zur Diskussion gestanden habe, als der *serment de haine* gefordert

wurde. Waren es nicht vielmehr die Beziehungen «Kirche» und «Welt», nun, da die politische Neuordnung sowohl der Kirche als der Religion eine neue Stellung im Staat und in der Gesellschaft zu geben wünschte? Daß die «aufgeklärte» Bourgeoisie im Gebiet der Niedermaas die schroff ablehnende Haltung der kirchlichen Obrigkeit nicht akzeptierte, macht ihr jedoch – freilich nicht ganz unbedenkliche – Ehre. Soweit sie der Kirche noch nicht den Rücken zugekehrt hatte, machte sie jetzt Anstalten, dies zu tun; es geschah aber meist weniger aus Glaubens- als aus Nützlichkeitsbetrachtungen. Sie schielte nämlich verlangend nach den kirchlichen Gütern, welche die Französische Republik zum Verkauf anbot, um mit dem Erlös die ständig leere Staatskasse für einen Augenblick nachzufüllen.

RESUMÉ

Depuis le milieu du XVIIIe siècle, la francisation culturelle de Maëstricht allait croissant. Au théâtre, dans la haute société et dans la mode, on imitait Paris. La bourgeoisie cultivée était fortement francisée par suite de ses rapports avec le corps international d'officiers et le nombreux contingent de Huguenots qui s'était établi dans la ville et elle se servait même habituellement de la langue française. Ce qui par ailleurs est important pour l'orientation sur la France, c'est le rôle que jouait à Maëstricht le théâtre. Le public maëstrichtois, de longue date quelque peu familiarisé avec Corneille, Racine et Molière, portait aux auteurs français dont les pièces avaient du succès à Paris pendant l'époque en question, un intérêt sans cesse grandissant, et ce grâce au répertoire des comédiens français qui avaient élu domicile dans la ville depuis 1748. On ne s'intéressait guère aux pièces écrites en néerlandais.

Bien que Maëstricht ne fût donc pas au même degré que Liège un point de rencontre d'influences opposées d'ordre politique, religieux, philosophique et littéraire, ses relations avec cette ville et la proximité de celle-ci provoquaient des échos dans la partie cultivée de la bourgeoisie. Les journaux liégeois, qui usaient de tous les moyens pour transmettre au public les idées contemporaines d'indépendance et de liberté, pour blâmer avec violence les principes ultramontains et leurs conséquences, pour défendre l'autorité civile contre les prétentions de l'église et surtout pour vulgariser les évolutions de la philosophie, trouvaient à Maëstricht nombre de lecteurs.

A côté du journal comme moyen de vulgarisation d'idées nouvelles, la librairie et imprimerie des Maëstrichtois Dufour et Roux était d'une grande importance. Son rayon d'action ne s'étendait pas seulement jusqu'à Bruxelles, mais aussi jusqu'à Paris, Londres,

Copenhague, Berlin, Stockholm. Son intérêt principal se portait sur la littérature française. Dans ses catalogues figurent presque toutes les œuvres des «philosophes». Elles trouvaient des acheteurs à Maëstricht. Les recherches effectuées dans un certain nombre de catalogues de bibliothèques appartenant à plusieurs particuliers qui avaient été témoins de la décomposition de l'Ancien-Régime et de l'établissement du Gouvernement Français, en ont apporté la preuve. En groupant les bibliothèques d'après les classes sociales de leurs propriétaires, nous constatons que les ouvrages philosophiques en question s'étaient plus ou moins répandus dans tous les milieux cultivés, mais qu'ils avaient surtout trouvé des lecteurs dans les milieux des avocats et des magistrats. La bibliothèque municipale et celle de la Grande Société (Grote Sociëteit) étaient elles aussi riches en ouvrages philosophiques. Sans aucun doute, les loges maçonniques de Maëstricht ont été pour beaucoup dans la propagation des idées du Siècle des Lumières. En 1788 Maëstricht comptait cinq loges, dont «La Constance» était la plus importante. Par opposition au passé, cette loge se composa dans les années 1780-1792 surtout de gens qui étaient mécontents de l'inégalité amenée par l'ordre politique de cette époque; parmi ses membres, elle comptait entre autres les Mennonites ou «Doopsgezinden», les Luthériens et les Huguenots, qui étaient seulement tolérés à Maëstricht et ne possédaient pas les mêmes droits politiques que les membres de l'Eglise Réformée. Les citoyens liégeois de la ville, qui poursuivaient à bon escient une égalisation avec les concitoyens protestants brabançons, trouvaient également un refuge dans «La Constance».

Depuis 1632, le condominium du Prince-Archevêque de Liège et des Etats-Généraux, qui gouvernait l'ensemble de la ville en observant des dispositions prises avec le plus grand soin, s'exerçait sur Maëstricht. Cependant, dès le commencement du XVIIIe siècle se manifesta de plus en plus nettement dans les Etats-Généraux le dessein d'affirmer leur juridiction temporelle sur Maëstricht, ce que leur imposait sans doute la position stratégique de cette importante ville forte. De plus, la juridiction spirituelle, qui revenait au pape et au prince-évêque de Liège, devint, surtout après 1730, un objet de jalousie de la part des Etats-Généraux. Dans le cours du siècle ceux-ci parvinrent à s'attirer en grande partie l'autorité spirituelle sur les catholiques, ce qui donna lieu à d'innombrables

conflits avec le prince-évêque de Liège. Les Etats-Généraux avaient beaucoup de succès auprès des deux chapitres séculiers de la ville. L'engagement obligatoire avec les Etats-Généraux, aux désirs desquels les chapitres cédaient assez vite et dont ils empruntaient l'esprit à l'égard de Rome aussi bien qu'à l'égard du prince-évêque de Liège, ne devait pas manquer de laisser une forte empreinte sur les chapitres. Tels de petits souverains spirituels indépendants, ils vivaient de l'esprit de l'épiscopalisme au XVIIIe siècle.

L'exemption des réguliers offusquait les Etats-Généraux. Sans doute se proposaient-ils de détacher également les religieux maëstrichtois de leurs autorités spirituelles. Du point de vue théologique, on pouvait constater des divergences d'opinion entre les réguliers et les chapitres. Ceux-ci, par leur engagement obligatoire envers les Etats-Généraux, étaient poussés vers l'église gallicane, si bien que, du moins vers la fin de l'Ancien-Régime, le pape à Rome n'était guère à leurs yeux qu'une puissance étrangère. Par contre, chez les réguliers de la ville primait la conviction que le pape était le chef de l'église, personnellement infaillible en tout ce qui concernait la foi et la morale.

Les nouvelles voies réalistes dans lesquelles l'empereur Joseph II s'engageait aux Pays-Bas autrichiens ne passaient pas inaperçues à Maëstricht et y étaient accueillies avec sympathie, surtout par les citoyens catholiques cultivés. Dans une certaine mesure, ceux-ci pourraient être mis sur le même rang que les Vonckistes aux Pays-Bas autrichiens. Les citoyens catholiques, eux aussi, désiraient un changement dans la constellation politique de leur ville, car une représentation proportionnelle y était inconnue. Ils avaient trouvé un certain nombre de concitoyens protestants qui partageaient leur opinion, notamment parmi les patriotes aristocratiques, les ennemis du vice-grand-bailli orangiste J. H. van Slijpe. Au sein de l'«Indiviese Raad» la position de ce groupe était devenue particulièrement forte en 1785. C'était ce groupe qui proposait des réformes selon les vues de Joseph II. C'est sous ce jour qu'il faut voir la fondation d'un Séminaire-Général basé sur les principes de Joseph II, ainsi que les propositions concernant une modification des lois matrimoniales. Par la restauration du régime d'Orange dans les Provinces-Unies les Orangistes reprirent le dessus dans le Conseil Brabançon de la ville. Cependant, le Conseil Liégeois refusait de reconnaître plus longtemps l'ascen-

dant traditionnel du Conseil Brabançon et faisait de l'obstruction. La Révolution liégeoise, qui éclata en 1789, ébranla les bases de la principauté de Liège et consolida les positions des Etats-Généraux et donc du Conseil Brabançon dans la ville. C'est pourquoi le Conseil Liégeois vit échouer son action pour égalisation des droits respectifs du citoyen liégeois et du citoyen brabançon. Si l'on considère d'après leur milieu social les volontaires de la première heure qui, après l'occupation de Maëstricht par les troupes françaises en 1794, offrirent de bon cœur leurs services aux autorités nouvelles, on trouve parmi eux des gens qui appartenaient ou avaient appartenu à la magistrature de la ville. On comprend que la majorité en ait été constituée surtout par des magistrats liégeois. Au nombre de cette première catégorie de sympathisants, il faut compter aussi les patriotes aristocratiques des années 80. Un deuxième groupe se composait des citoyens liégeois cultivés de la ville, qui, auparavant, n'avaient jamais eu l'occasion de devenir membre de la magistrature parce qu'ils n'étaient pas admis au patriciat, soit de par leur naissance, soit par manque de relations, soit par suite du nombre limité des fonctions liégeoises à Maëstricht.

Le troisième de ces groupes qui s'intéressaient à l'ordre nouveau était formé par les marchands et les fabricants, car cette catégorie s'attendait à une meilleure situation économique pour la ville et ses environs. Toutefois, ce n'était pas seulement l'espoir en l'avenir qui faisait sympathiser un certain nombre de commerçants et de fabricants avec le nouveau régime, car il est tout aussi important pour expliquer leur choix de noter dans ce groupe la présence de Mennonites et de Luthériens. C'est pourquoi ces dissidents, surtout originaires du duché de Gulick et d'Aix-la-Chapelle, où ils n'avaient guère de perspectives favorables à cause de leur conviction religieuse, avaient émigré à Burtscheid, Vaëls et Maëstricht. Ils se livraient surtout au commerce du drap et avaient su fonder aux deux premiers endroits des industries qui, organisées d'après les principes du physiocratisme, furent les précurseurs des grandes industries du XIXe siècle.

Il est sans contredit que les francs-maçons des loges maëstrichtoises ont été pour beaucoup dans l'établissement du régime français dans l'arrondissement de Maëstricht et plus tard dans le département de la Meuse-Inférieure. Les idées qui étaient à la base de la Révolution ne leur étaient pas inconnues. Enfin, il faut s'attendre

à ce que l'intérêt personnel et l'amour du lucre aient joué un rôle à côté de tous les motifs susmentionnés. Parmi les nouveaux fonctionnaires de l'arrondissement et les partisans du nouveau régime venaient bientôt et de plus en plus nombreux au premier plan des profiteurs qui voyaient dans l'ordre nouveau une occasion de s'enrichir. Les nouveaux riches du xixe siècle s'annonçaient.

Bientôt s'offrit aux nouveaux fonctionnaires de l'arrondissement l'occasion de se venger des institutions conservatrices et arrogantes, qui naguère avaient exercé une si grande influence dans la ville et irrité les gens par leurs façons d'agir. Les deux chapitres et les pasteurs des communautés réformées bas-allemandes et wallonnes en faisaient personnellement l'expérience. Ces institutions et aussi le «Indiviese Raad» invoquaient en vain le secours des Etats-Généraux pour soulager la ville du poids financier. Ils optaient également pour le rattachement avec la République Batave. Or, les vrais francophiles dans la ville voulaient s'associer à la République Française. Ils comptaient faire de la ville le chef-lieu d'un département français à constituer et en octobre 1795 ils réussirent à déjouer les aspirations liégeoises d'annexer Maëstricht et ses environs à un département liégeois. Maëstricht devint le siège administratif du département de la Meuse-Inférieure. Pour les habitants des territoires de Liège, d'Autriche et des Etats-Généraux, comme pour ceux des Seigneuries indépendantes, le nouveau district administratif était beaucoup plus commode et avantageux. On ne ressentait plus les obstacles de frontières et de petites enclaves qui étaient démodées. Le système archaïque d'autrefois contrastait fortement avec le caractère pratique et rationnel de la répartition française. L'annexion ne fut certes pas déterminée par la richesse du pays, ni par la fertilité de son sol, non plus que par la prospérité de ses habitants, mais bien plutôt par la position stratégique de quelques villes sur la Meuse, qui pourraient être, en même temps que ce fleuve, d'une grande importance militaire pour la République.

Jusqu'à 1801 les nouveaux services officiels fonctionnèrent d'une manière très imparfaite. Le mauvais financement et le paiement insuffisant ainsi que le manque de confiance en la continuité de la République Française amenaient un changement continu des administrateurs. Le résultat des élections de 1797, auxquelles la population de la Meuse-Inférieure put, pour la première

fois, élire elle-même ses administrateurs, fut conservateur, nationaliste et anti-français. Dans l'administration départementale et la juridiction, ce sont surtout des habitants du pays qui furent élus. Ces derniers se trouvaient être disposés à collaborer avec le régime nouveau, d'une part parce qu'ils voulaient écarter les fonctionnaires français et belges qui, sans tenir compte des intérêts de la région, avaient gouverné le peuple à leur gré, de l'autre par suite d'une prise de position nette contre les Maëstrichtois, qui dès le début de l'occupation française dans l'arrondissement aussi bien que dans le département avaient toujours occupé les meilleurs postes.

Au coup d'état du 18 Fructidor An v (4 septembre 1797) succéda cependant la période de la terreur, du dirigisme étroit, qui aspirait à une égalisation absolue d'ordre administratif et spirituel. Ceci inaugura en même temps la francisation rigoureuse du département, mais surtout de Maëstricht, laquelle ne devait finir qu'en 1813. A ce dirigisme, personnifié par Girard, le commissaire français du pouvoir exécutif, s'opposaient un certain nombre d'administrateurs, mais ceux-ci ne furent pas longs à être éliminés. La magistrature persistait dans une résistance positive, où il faut surtout remarquer le rôle des juges de paix. Girard dut également faire face à une méfiance mal dissimulée du côté de la population de la Meuse-Inférieure, qui faisait preuve d'une grande finesse afin d'échapper au système policier qu'il avait créé et de le battre en brèche. Le grand malaise économique engendra une profonde inquiétude sociale; les mesures prises contre l'église et les prêtres incitèrent à faire opposition. La guerre des paysans des Flandres-Orientales, qui éclata en 1798, eut de fortes répercussions dans la Meuse-Inférieure. Toutefois, après la défaite des révoltés, près de Hasselt au mois de décembre de la même année, le calme ne revint pas dans le département. Dans ce deuxième épisode de la guerre des paysans on ne saurait méconnaître la contamination avec l'ancien brigandage, qui, sous l'Ancien Régime, avait infesté les environs de Maëstricht pendant des dizaines d'années.

Dans le clergé de la Meuse-Inférieure on pouvait constater depuis le printemps de 1797 une nette divergence d'idées. La division des esprits, telle qu'elle se manifesta clairement dans l'affaire des «bons de retraite» et lors du «serment de haine» portait essentiellement sur la question de savoir à quel point on pouvait acquiescer aux exigences de l'autorité française qui était hostile à

l'église, supprimait les couvents, prétendait contrôler la pratique de la religion, faisait surveiller ses ministres par la police et astreignait l'exercice de leurs fonctions à des conditions déterminées. La soumission traditionnelle à une autorité non-catholique ainsi que le principe de parité, réalisé à Maëstricht un siècle et demi plus tôt que n'importe où ailleurs en Europe, ont fait que le clergé desservant ici s'accommodait plus facilement des exigences de la République Française. Il en est de même d'un certain nombre de prêtres qui desservaient les villages relevant autrefois du pouvoir des Etats-Généraux. Les tendances épiscopalistes signalées plus haut de même que les influences de la «katholische Aufklärung» qui se faisaient sentir à Maëstricht jouaient un même rôle dans la détermination de ce point de vue positif.

Ce caractère ouvert de Maëstricht contraste fortement avec l'inaccessibilité de l'ancien territoire autrichien et des pays de langue néerlandaise, qui, autrefois, avaient ressorti à la principauté de Liège. Le fait qu'ici le clergé, obéissant à ses évêques, ait surtout adopté une attitude hostile à l'égard des exigences françaises doit être considéré à la lumière de ses opinions théologiques et politiques. Garder l'église et les fidèles, les préserver des idées des philosophes et tracer aussi nettement que possible les limites entre le vrai peuple de Dieu d'un côté et le monde hérétique, schismatique et incroyant de l'autre lui paraissait la seule sagesse. Il est incontestable qu'à part des considérations mesquines, ce sont essentiellement des motifs honorables qui se trouvent à la base de cette position négative.

Il ne semble pas interdit de se demander si c'est vraiment l'orthodoxie qui a été mise en question, lorsqu'on exigea le «serment de haine». N'étaient-ce pas plutôt les relations entre l'église et le monde, au moment où le nouvel ordre politique désirait donner à l'église et à la religion une autre place dans l'Etat et la société? Que la «bourgeoisie éclairée» de la Meuse-Inférieure n'acceptât pas l'attitude étroitement hostile des autorités ecclésiastiques, ne lui fait pas entièrement honneur. Si elle n'avait pas encore quitté l'église, du moins s'apprêtait-elle à le faire; mais c'était moins pour des motifs religieux que pour des raisons d'intérêt personnel. Elle convoitait en effet les biens de l'église que la République Française mettait aux enchères, afin d'en remplir pour un moment le trésor public toujours vide.

NAAMREGISTER

- Aerts, Andreas, 90, 92
 Albi, 212
 Alembert, De, 25
 Arnauld, Antoine, 8
 Aussems, Aegidius, 195
 Bachiene, W. A., 36, 37
 Bacon, 23
 Banens, Jozef Theodorus, 51
 Barbosa, 23
 Barruel, 24
 Bassompierre, F., 15
 Bauduin, Dominique, 201, 217, 225
 Bayle, P., 18, 20, 22, 24, 25
 Beaumont, Andreas Carolus, 50
 Beaumont, Carolus Josephus, 50
 Becks, Dominicus, 12
 Beguin, L. H., 230
 Behr, F. L., 231
 Beieren, Jozef Clemens van, prins-bisschop, 9, 36, 37
 Beieren, Karl Theodor van, 60
 Bekkers, Adam, 49, 50
 Bellefroid, 192, 194, 203, 217
 Belzune, De, 104
 Benedictus XIV, paus, 41
 Bentinck, 105
 Bergh, George Lodewijk van, 38, 40
 Berkenrode, Mathijs Lestevenon van, 74
 Bernard, advocaat, 6, 7
 Bernard, Luiks schepen, 177
 Bernoulli, Johann, 3, 4, 7, 26
 Billuart, Charles-René, 58
 Bisdorf, Dirk Rudolf Wijckersheld, 71
 Bleron, Walter, 112, 113, 114, 115, 117, 165, 166, 167, 189, 190, 229
 Bodin, 226
 Bogaert, J., 41
 Bogaert, P. P., 93
 Bonaparte, 69, 152, 181, 186, 219, 220
 Bonhomme, N. P., 159, 163, 230
 Bosch, Jean Henri, 146, 148, 155, 159, 206, 230
 Bourbon, 208
 Bourgeois, C. F., 166
 Bourguignon, 199
 Bousmart, 154, 157, 182, 219
 Bouteville, Louis-Ghislain de, 111, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 175
 Box de la Calmette, postmeester, 17, 25
 Bracaud, B. Mettievier de, 21
 Brancadoro, 211, 212
 Brandsenburg, Derk Jan van Heeckeren van, 76, 77, 78
 Breuls, J. F. H., 115, 117, 150, 229
 Brosius, Henri-I, 10
 Bruin, De, 187, 219
 Brunswijk, Van, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 81, 82
 Burke, 22
 Burlamaqui, 22, 23
 Cadier, Jacobi de, 42
 Calckberner, Jacob, 113, 114, 115, 117, 118, 146
 Calmette, Box de la, 17, 25
 Caprara, Johannes-Baptista, 220
 Carion, 141
 Cavellier, F., 14, 15, 16, 232
 Cavellier van Adrichem, P. G., 92
 Cavenne, 144, 185, 186, 218
 Cazaux, J., 150, 232

- Ceuleneer, P. F. de, 119, 159, 230
 Chabert, 182, 183, 184
 Chaineux, Pierre, 214, 215, 216
 Chatvelt, Josina Emilia, 82
 Chenard, 142, 154, 157
 Ciamberlani, 192, 205, 210, 212
 Citters, Wilhelm Aernout Kien van, 78
 Clairville, 7
 Claessens, Jean Baptiste, 145
 Clément, Dom François, 213
 Clerfayt, 103, 108
 Clermont, Henri van, 147
 Clermont, Johan Arnold van, 114, 115, 117, 118, 146, 147
 Clooten, X. J., 231
 Cobben, 24
 Cochon, 143
 Codde, Pieter, 8
 Coenegracht, Christiaan, 113, 114, 117, 141, 142, 147, 150, 154, 157, 229
 Colbert, 19
 Collard, A. Quirinus, 23, 78, 80, 81, 94, 129
 Collard, Isaac, 79, 80, 81, 93
 Collard, Quirinus Alexander, 79, 81, 93, 94, 151, 183
 Colpin, J. G. J., 103, 143, 144, 231
 Compeers, Jean Henri, 58, 193, 199, 202, 206
 Condorcet, 23
 Corbeau, 163
 Corneille, 5, 233, 241
 Corneli, 141
 Costerius, 141
 Cotzhuysen, Eleonora Margaretha, 80
 Cox jr., 142, 154, 157
 Cox sr., 141
 Crahay, H. G., 231
 Crahay, Hendrik Willem, 115
 Cramer, C. M., 22
 Crassier, F. de, 115, 117, 119, 150, 151
 Crébillon, Fils, 20
 Cremers, Gerard Ignatius, 24
 Cruts, J. H., 31, 225
 Cruts, schepen, 32
 Cuypers, Jan, 55, 56, 57, 201, 207, 225
 Cyrus, Jan Jacob, 55, 56, 93, 199, 201, 207
 Daems, G. D., 230
 Damas, De, 104
 Dambermont, J. J. N., 230
 Daniëls, 207, 217
 Dedoyar, P., 203
 Delruelle, Pascalius, 55, 56, 180, 199, 201, 207
 Descartes, 19, 21, 23
 Destouilles, Ch., 231
 Diderot, 25
 Dinther, Albert Carel Hesselt van, 79, 80, 93, 151
 Dinther, Willem Jacob Hesselt van, 75
 Douai, Merlin de, 103, 112
 Dresens, Arnold, 166
 Dubois, 128
 Dufour, Jean Edme, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 233, 241
 Duguet, 20
 Dumoriez, 100, 101, 102, 109, 110, 114
 Duyvenvoorde, Jacoba Maria Wasse-naar van, 77
 Eckelers, Van, 154
 Erasmus, 19
 Ernst, Simon Pieter, 85, 194, 201, 202, 203, 204, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 223
 Ernst, Willem, 215
 Espen, Zeger Bernard van, 10, 20, 21, 22, 24, 38, 55, 215
 Eupen, Van, 97
 Eyckholt, A. F., 114, 115, 146
 Fagel, Hendrik, (de Commies), 76
 Fagel, Hendrik, (de Oude, griffier), 72, 73, 74, 76, 77
 Febronius, (Nicolaus von Hontheim), 10, 20, 55
 Feller, François Xavier de, 10, 14, 15, 97, 98, 203
 Fermin, Ph., 28, 79, 80, 93, 151
 Feuten, Franciscus Josephus, 51
 Fontenelle, 19, 22, 23, 25
 Förster, Johann Georg, 114
 Franck, Jean Jacques, 114, 115, 117, 118, 146

- Francken, P. J., 229
 Franckenberg, Von, 49, 209
 Fransen, J., 150, 154
 Frécine, 111
 Frederik II, 24, 25
 Frederik Hendrik, prins, 33, 35, 66, 107
 Frederik Willem III, 153
 Frederikx, 225
 Friedrich Karl Joseph von Mainz, 59
 Gadiot, 225
 Gauthier, 200
 Geleen, Johannes van, 42
 Geloës, Charles van, 41, 48, 51
 Genga, Della, 210
 Gerardi, 157
 Gerberon, Gabriël, 9
 Germin, 188
 Gestel, Van, jr., 153, 219
 Gestel, Van, sr., 187
 Geyer, J. H. M., 80, 81, 93, 94, 151
 Gillet, 125, 126
 Gillissen, Ludovicus Mathijs, 93, 94, 154
 Gils, Cornelia van, 83
 Girard, Nicolas, 142, 143, 144, 146, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 172, 176, 177, 183, 184, 185, 195, 196, 198, 199, 200, 206, 207, 218, 238, 246
 Godart, Gulielmus Lambertus, 49
 Godart, Jacob Lambert Dieudonné, 49
 Goethe, 20
 Goltstein, Van, 114
 Grégoire, 205
 Grisard, André, 49
 Grisard, Conrad, 49
 Groot, Hugo de, 19, 21, 22, 23, 24
 Gulpen, G. B. van, 23
 Gulpen, Johannes Theodorus van, kruidenier, 16, 113, 114, 117, 146, 225
 Gulpen, Johannes Theodorus van, notaris, 167, 225, 229
 Gulpen, Johannes Tilmannus van, 16, 17, 20, 82, 113, 116, 117, 155, 159, 231
 Gulpen, N. van, 225, 230
 Habets, J., 231
 Hackenburg, Isabella van, 68
 Haesendonck, Van, 203
 Hamayde, De la, 216
 Hanf, 187
 Hardy, J. B., 159, 231
 Hausmann, 111
 Havé, Andrien-Joseph, 3, 6, 8, 15, 16, 30, 31, 32, 51, 52, 53, 54, 61, 180
 Havet, L., 231
 Haynin, De, 142, 143
 Hedderich, 15
 Heeckeren tot den Brantzenborgh, van, 41, 42
 Heeckeren van Suideras, A. R. van, 84
 Heldevier, G. A. J., 93
 Heldevier, Jan Willem, 79, 80, 81, 93, 151
 Helvetius, 19, 23
 Hennequin, J. F., 231
 Hermans, H. F., 225, 229
 Heshusius, Charles Benjamin, 114, 115, 146, 147
 Hessen-Kassel, Frederik van, prins, 1, 74, 96, 99, 101, 105, 106, 107, 108, 128, 130
 Heuvel, Abraham van den, 40
 Heuvel, L. W. van den, 21, 22, 46, 78, 80, 86, 87, 93, 94, 115, 117, 118, 150
 Heuvel, Petrus van den, 80, 81, 93, 94
 Heylerhof, M. van, 31, 95, 127, 151
 Hirzel, 27
 Hobbe Baron d'Aylva, 5
 Hobbes, 19
 Hoensbroech, Caesar Constantinus van, 10, 45, 57, 59, 90, 96
 Hohenzollern, 1
 Hollard, George, 29
 Hollman, H., 230
 Hontheim, Johann Nicolaus von, 10, 20, 24
 Huguier, 226
 Huleu, J. G., 202, 203, 204
 Hulscher, H. F. ten, 91, 92
 Humblot, L., 231
 Hume, 19, 21, 22, 23
 Huntjens, Vincentius, 58, 188, 189, 190, 193, 199, 202, 206
 Hustinx, Ch., 159, 231

- Hupkens, Isabella, 62
 Jacobi, Christiaan de, 78, 80, 93, 151, 153
 Jacobs, E., 114, 115, 146
 Jansenius, 24
 Janssens, Gulielmus, 49
 Janssens, Lambertus Paulus, 49
 Jardon, 185
 Jeruzalem, Modestus, 207
 Jessé, P., 177
 Joppen de Beegden, H., 129, 149, 150
 Joubert, 111, 112
 Jourdan, 110
 Jozef II, 10, 11, 12, 13, 14, 24, 46, 47, 55, 57, 62, 64, 65, 67, 74, 87, 88, 92, 93, 97, 150, 217, 235, 243
 Jozef Clemens van Beieren, prins-bisschop, 9, 36, 37
 Kamps, Servatius, 49
 Karel II, Spanje, 66, 67
 Karel IV, keizer, 78
 Karel VI, Oostenrijk, 67
 Karel, aartshertog, 153
 Karl Theodor van Beieren, 60
 Kempeners, C. L., 158
 Kerens, bisschop van Neustadt, 31
 Kerens, deken van het kapittel, 199
 Kerens, F. H., 145, 154
 Kerens, P. J., 93
 Kerens, Tilman Xavier, 116, 117
 Keulen, kanunnik, 225
 Keulen, Max Frans van, 59, 60
 Kinschot, Anna Jacqueline van, 81
 Klébeck, Von, 106, 107
 Kléber, 107, 108, 109
 Klemens Wenceslaus, van Trier, 59
 Kluit, Adriaan, 213
 Koemans, A. J., 24
 Kray, 105, 106
 Kreitmayer, 60
 Kremer, Jacques Christophe, 213
 Lahaye, H. F., 159, 231
 Lambrechts, Karel, 220
 Landtmeeter, Henricus, 17, 20
 Landtmeeter, S., 22, 23, 25
 Lansberge, Van, 15
 Latour, 106
 Launey, 15
 Lebrun, P. H. M., 9, 14
 Lefebvre, E. J., 159, 225, 230
 Lekens, Jacobus, 17, 18, 20, 58
 Lekens, Paulus Lambertus, 51
 Lekens, Petrus Constantinus Lambertus, 51
 Lenarts, 150
 Lestevenon van Berkenrode, Mathijs, 74
 Leyer, J. J., 231
 Liedekerken, van, 1
 Limpens, De, 217
 Limpens, J. C. S., 150, 158
 Linguet, Simon Nicolas Henri, 6, 9, 19, 20, 25
 Lipkens, Antonius, jr., 115, 117, 118, 119, 124
 Lipkens, Antonius, sr., 29, 119, 124, 147, 150, 158
 Lipkens, Pieter, 116, 117, 118, 119, 124
 Locke, 19, 21, 23
 Lodewijk XIV, 36, 66
 Loo, Adriaan van, 16
 Louvrez, M. G. de, 40
 Lux, 225
 Lynden tot Blitterswijk, Willem Carel Hendrik van, 71
 Mahy, Ignatius Franciscus, 48
 Maillard, Jan Pieter, 51
 Mainz, Friedrich Karl Joseph von, 59
 Malebranche, 23
 Mamin, Abraham, 29, 118, 145, 159, 230
 Marie Antoinette, koningin, 4
 Maria Theresia, 55, 67
 Maschek, Hendrik Joseph, 114, 115
 Maupeou, kanselier van Frankrijk, 18
 Maurissen, Jan Gerard, 113, 114, 117, 146, 151
 Max Frans van Keulen, 59, 60
 Maximiliaan III Jozef, 60
 Méan, François Antoine de, 10, 194, 210, 212
 Meller, 231
 Membrière, André Charles, 29, 31, 91, 94, 95, 96, 115, 116, 117, 118, 124, 133, 134, 135, 136, 141, 144, 145, 148, 150, 151, 152, 157, 230
 Merland, 122
 Merlin, 116

- Mettievier de Bracaud, B., 21
 Meyoor, 27
 Micas, Jean-Baptiste-François, 174,
 175, 184
 Michiels, 143, 144, 150
 Milliard, Guillelmus, 51
 Milliard, Henricus Antonius, 50
 Mirabeau, 21, 22, 23
 Miranda, 102
 Molière, 5, 233, 241
 Molkenbuhr, Marcellinus, 214
 Monachon, Pierre Etienne, 30, 118,
 145, 146, 153, 161, 162, 163, 172,
 173, 176, 177, 179, 181, 183, 184,
 186, 200
 Montaigne, 150
 Montesquieu, 19, 22, 23
 Mulders, Aegidius, 207, 208
 Munix, Jean Arnould Servais, 29, 118
 Nassau-Usinge, Carolina van, prinses, 1
 Nassau-Weilburg, Frederik Willem
 van, 68
 Nassau-Weilburg, Karel van, prins, 1,
 64, 67, 68, 69, 74, 75, 81
 Napoleon, 69, 152, 181, 186, 219, 220
 Necker, 21, 22
 Nélis, Cornelius Franciscus de, 90, 213
 Ney, 107
 Nicole, Pierre, 8, 20, 24
 Nivar, Anne Marie, 113, 231
 Nivar, Dominique, 113, 114, 115, 117
 Noot, Van der, 97
 Nijpels, H. M., 150, 151, 154, 159, 163
 Nijpels, J. D., 225, 231
 Nijpels, L., 142, 229
 Nijpels, Th., 22, 24, 232
 Nijst, G. P., 231
 Nijst, P. D., 167
 Offergelt, 152, 181, 187
 Oranje-Nassau, Carolina van, 1, 4, 65,
 67, 68, 69
 Orizant, Angela Cornelia, 83
 Orizant, Jan Engelbert, 83
 Paddenburg, 70
 Paix, De, 96
 Panhuys, Hendrik Aemilius van, 82,
 101
 Panhuys, Hubert Aemilius van, 80, 83,
 86
 Panhuys, Jan Anthonius Christiaan van,
 94, 114, 115, 146, 147
 Panhuys, Johannes Cornelius, van, 84,
 230
 Panhuys, Willem Hendrik van, 74, 75,
 78, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 94, 112,
 114, 115, 116, 117, 118, 127, 135,
 149, 150, 151, 230
 Pauli, 226
 Paulissen, P., 232
 Pélerin, Adriaan Ludovicus, 75, 80,
 81, 86, 93, 101, 130, 151, 190.
 Penners, 207, 217
 Perès, 141, 147
 Perlon, 186
 Petit, jurist, 141, 154, 157
 Petit, kantoncommissaris van Venlo,
 153, 187
 Philippens, 24, 188, 189, 190, 217
 Philippet, 225
 Pichegru, 110
 Pichot, Ephraim Daniel, 30, 118
 Picquery, 142, 143
 Pietro, Di, 210, 212
 Pillera, Abraham Georg, 22, 74, 75,
 78, 80, 84, 86, 94, 150
 Pillera, Jan Willem, 80, 93
 Pillera, Pierre Philippe, 86
 Piquenot, 116
 Pius VI, 192, 205, 210, 211
 Pius VII, 219
 Ploem, Johannes Hendrik, 113, 114,
 117, 119, 150, 158, 231
 Poppelman, B. G., 20
 Poppelman, H. T., 81
 Portalis, 220
 Prisse, 143, 154, 158
 Pufendorff, 19, 21, 22, 23
 Quesnel, Pasquier, 8
 Racine, 5, 233, 241
 Raynal, Guillaume Thomas François,
 6, 9, 18, 19, 20, 21, 22, 23
 Rechteren, Van, 1
 Reintjens, J. M., 115, 229
 Rietraet, G. P. C., 49
 Rigano, Louis, 145, 159, 225
 Roberjot, 128, 129
 Robertson, 21
 Robespierre, 109, 204

- Roemers, Arnoldus Franciscus, 51,
52, 56, 57, 93, 201, 208, 225
- Roemers, Charles Clément, 23, 32,
51, 52, 53, 55, 57, 75, 83, 84, 86,
87, 88, 100, 101, 103, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 120, 123,
124, 130, 132, 133, 134, 136, 140,
141, 143, 144, 146, 151, 157, 197,
200, 208, 220, 225, 229
- Rogier, 141, 142, 143, 144, 146, 148,
149, 152, 164, 165, 175
- Romswinkel, Joost, 29, 74, 75, 77,
83, 84
- Rooth, J. H., 85
- Ross, J. M., 116, 117, 150
- Rougrave, comte de, 38
- Rougrave, H. de, 194, 200, 209
- Rousseau, Jean Jacques, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26
- Rousseau, Pierre, 9, 13
- Rouville, A. M. de, 24
- Roux, Phil., 17, 18, 19, 20, 21, 233,
241
- Rutten, G., 232
- Saksen Coburg, prins van, 104, 105, 108
- Sales, Franciscus van, 22
- Salm, Van, 70
- Salve de Bruneton, 84, 85
- Salzburg, Hieronymus van, 59
- Santheuvel, Van den, 151
- Schimmelpenninck, Rutger Jan, 69
- Schorpioen, Simon, 23
- Schwartz, De, 299
- Sennegon, 116
- Sermoise, 142, 143
- Séigné, Madame de, 20
- Shaftesbury, 23
- Siméon, 158, 167
- Slijpe, Anna Susanna van, 75
- Slijpe, J. H. van, 42, 46, 51, 52, 55,
57, 58, 62, 70, 71, 72, 73, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 92, 93, 94, 114, 115, 116,
150, 151, 152, 183, 235, 243
- Slijpe, P. van, 79, 80, 81, 93, 94, 151
- Slijpe, Sara van, 94
- Smising, 207
- Smits, 231
- Soiron, Andreas Joseph, 49, 116, 200
- Soiron, J. F., 119, 145, 159, 230
- Soiron, Wilhelmus Martinus, 49, 116,
200
- Soiron-Ernou, 49
- Somya, W., 115, 117
- Spaen, Willem Anne van, 77
- Spirlet, Simon Joseph, 24
- Stafford, J., 92
- Starren, 163
- Stassignon, abbé, 12
- Stavenisse Pous, Herman Jacob, 71, 84
- Stockdorf, 17
- Straus, 151
- Strengart, Jacob, 116, 117, 119
- Suljard de Leefdaal, 83, 84
- Surlet, baron de, 40
- Surlet de Chokier, E. L., 154, 157
- Sijben, H., 194
- Sztarray, 186
- Talleyrand, 192
- Tarte, 142
- Thiebaut, 116
- Thiessen, J., 119, 150, 158
- Timmermans, J. N., 119
- Timmermans, Maria Agnes, 49
- Timmermans, P., 150
- Tisson, 225
- Tombeur, Pierre, 38
- Torck, Assueer Jan, 76, 77, 94
- Torck, Frederik Willem, 76
- Torck, Hubert Adolf, 77
- Tourquevaux, Pavie de, 20
- Trautmansdorf, 24
- Trier, Klemens Wenceslaus van, 59
- Trouslard, 116
- Tullingh van Olden Barneveld, 70, 71,
72, 73, 75, 76, 77, 78, 82
- Vadé, A. J., 7
- Vanlard, 143
- Veldbruck, Franz Karl von, prins-
bisschop, 9, 10, 43, 86, 88
- Velde de Melroy en Sart-Bomal, J. B.
R. van, 194, 202, 211
- Velde, J. F. van de, 202, 203, 205
- Verachter, C. A. J., 153
- Veugen, E. S., 142, 154, 230
- Veugen, weduwe, 230
- Vignon, Johanna Sybilla, 79
- Vignon, Willem Daniel, 79, 80

Vinois, 157
 Vlieckx, H. M. de, 22, 30, 31, 116,
 117, 118, 123, 149, 150, 154
 Vlieckx, J., apotheker, 23, 116, 117,
 119, 145, 154, 158
 Voltaire, 6, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
 25
 Vrijthof, L. B. A., 231
 Vrijthoff, J. B., 79, 80, 81, 93, 151
 Vonck, 101
 Wadeleux, 180
 Wagemans, 188
 Wardt d'Onsel, Jan Jacob Ernest van
 de, 114, 115, 141, 142, 143, 150,
 215, 216
 Wardt, Lambert van de, 216
 Wassenaer Warmont, T. J. van, 48,
 198, 199
 Werbrouck, 202
 Wildegg, Sophie von, 4
 Wilhelmi, 116, 117
 Willem I, 69
 Willem IV, stadhouder, 41
 Willem V, stadhouder, 1, 4, 30, 65,
 67, 68, 69, 71, 72, 82, 83, 91, 92,
 95, 112, 187
 Wilmar Antonius, 94, 114, 135, 136,
 146
 Willemart, 153, 195
 Witt, Johan de, 66
 Wittelsbach, 60
 Wolff, Chr., 22, 23
 Wijn, Hendrik van, 213
 Young, 19
 Zondadari, 57, 90, 91, 92

INHOUDSOPGAVE

Afkortingen	VII
Documentatie	VIII
A. Ongedrukte Bronnen	VIII
B. Gedrukte Bronnen.	X
C. Werken:	XI
1. Almanakken, kranten en periodieken	XI
2. Reisverhalen	XI
3. Catalogen	XI
4. Theologische theses	XIII
5. Polemische geschriften	XIV
6. Literatuur	XVII
Verantwoording	XXVII
I. De Verlichting te Maastricht.	I
II. Kerk en Staat tijdens het Ancien Régime.	33
III. Spanningen binnen de Indiviese Raad	64
IV. Tussen de eerste Franse inval in de Zuidelijke Nederlanden en de definitieve inlijving bij de Franse Republiek (1792-1795).	99
V. De vestiging van het Franse Bewind	140
VI. Kerk en Staat in het departement van de Nedermaas, speciaal te Maastricht, 1795-1801.	188
Bijlagen.	227
Zusammenfassung.	233
Resumé.	241
Naamregister	248
Kaart van de politieke situatie rondom Maastricht 1785-1794.	

